

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**2001 KRİZİ SONRASINDA
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İKTİSADİ BÜYÜMENİN
KAYNAKLARI ve SONUÇLARI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sinan DEMİR

**Danışman
Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI**

BURSA 2010

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İktisat Anabilim Dalı'nda U2004538 numaralı Sinan DEMİR'in hazırladığı "2001 KRİZİ SONRASINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İKTİSADİ BÜYÜMENİN KAYNAKLARI ve SONUÇLARI" konulu YÜKSEK LİSANS ile ilgili tez savunma sınavı, 02 / 08 / 2010 günü 14.00 – 15.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin BAŞARILI olduğuna OYBİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı
Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI

Üye
Prof. Dr. Ercan DÜLGEROĞLU

Üye

Prof. Dr. Lale KARABIYIK

Üye

Yard. Doç. Dr. Nejla ADANUR AKLAN

Üye

Yard. Doç. Dr. Hülya KANALICI AKAY

Üye

...../...../ 2010

ÖZET	
Yazar	: Sinan DEMİR
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: İKTİSAT
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii + 217
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2010
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI
2001 KRİZİ SONRASINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İKTİSADİ BÜYÜMENİN KAYNAKLARI ve SONUÇLARI	
<p>Küreselleşme sürecinde, sürdürülebilir bir kalkınma daimi hedef olarak ulusal ekonomilerin gündeminde ilk sırayı almaktadır. Kalkınmanın gerçekleşmesinin ardında iktisadi büyüme bulunmakla beraber, üretim faktörlerindeki artış veya milli gelirden reel artışı ifade eden büyüme, temel makroekonomik amaçları da içermektedir. Kişi başına gelir artışı, fiyat istikrarı ve işsizlik gibi sorunların üstesinden gelmeye çalışan ekonomi yönetimleri için iktisadi büyüme hayati öneme sahiptir.</p> <p>Türkiye ekonomisinde de 2001 yılında yaşanan kriz sonrasında yüksek bir büyüme performansı görülmüş, ekonomi kimi yönlerden olumlu gelişmeler gösterirken, olumsuzluklarını da sürdürmüştür. Sıkı maliye politikası yoluyla kamu açıkları azaltılmış, para politikası yoluyla enflasyon düşürülmüş, TL değerlenmesi yoluyla ithalat artışıyla iç talep artışı karşılanarak, büyümeyle ters yönlü bir bağa sahip olan enflasyon kontrol edilmiştir. Enflasyon ve bütçe açıklarındaki bu ciddi başarılarla rağmen, ekonominin ithalata ve dış kaynaklara olan bağımlılığı artarak sürmüştür. İktisadi büyümenin ihracata ve istihdama dayanmaması sebebiyle; ithalat artışı, yerli üretimi ve yurtiçinde yaratılacak katma değeri sınırlamış, böylelikle istihdama olumsuz etkide bulunmuştur. Vergi yükünde, dolaylı vergilerin toplam vergiler içindeki payının artmasıyla ve verimlilik artışına rağmen reel ücretlerin işgücü arz fazlası dolayısıyla aşınmasının da yardımıyla, gelir dağılımı üzerinde iktisadi</p>	

büyümenin olumlu sonuçları açıkça görülmemiştir. Büyümenin olumsuz sonuçları açısından; ihracatsız ve istihdamsız, TL değerlenmesi ve ithalat yoluyla dış kaynaklarla finanse edilen Türkiye ekonomisini yeni dönemde, iktisat politikalarının değişmesi zorunluluğu beklemektedir.

Anahtar Sözcükler

İktisadi Büyüme	Kamu Açıkları	Enflasyon	İstihdam
Dış Kaynaklar	Gelir Dağılımı	Büyümenin Kaynakları	TL Değerlenmesi

ABSTRACT	
Author	: Sinan DEMİR
University	: University of Uludağ
Branch of Science	: ECONOMICS
Thesis Character	: Postgraduate Thesis
Number of Paper	: xiii + 217
Date of Graduate	: /.... / 2010
Thesis Adviser	: Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI
SOURCES AND CONCLUSIONS OF ECONOMIC GROWTH AFTER THE 2001 CRISIS IN TURKISH ECONOMY	
<p>During the globalization, stability development is the first in agenda of national economies as a permanent target. An economic growth places behind development and shows a real increase the production factors or national revenue. It contains basic macroeconomic targets, too. It is very important for administrators of economy that cope with the problems as per capita income increase, price stability and unemployment.</p> <p>In Turkish economy, an high growth performance is occurred after the 2001 crisis when the economy remains both its negatives and positives. Budget deficits decreased by disciplined fiscal policy; inflation decreased by monetary policy; increasing domestic demand has been compensated with increasing import from revaluation; thus inflation that has a negative relation with economic growth has been controlled. In spite of the serious succeeds in inflation and budget deficits, the economy increasingly continues its dependence to important and foreign assets. Because of the economic growth not standing to export and employment; increasing important has limited domestic production and domestic value added. So, employment has been effected negatively. In tax responsibility, the share of indirect ones in total taxes have increased. In spite of the increasing productivity, the real wages have been depreciated because of the surplus of labor supply. So, the positive conclusions of the economic growth clearly have not been</p>	

shown on income distribution. In context the negatives conclusions of the economic growth, Turkish economy that has been supported by non export, non employment, revaluation and import resourced foreign assets so far, faces of the changes in economic politics on new period.

Key Words

Economic Growth	Budget Deficits	Inflation	Employment
Foreign Assets	Distribution of Income	Source of Growth	Revaluation

ÖNSÖZ

1980 sonrası dönemde küresel ekonomiye entegrasyonunu artıran Türkiye ekonomisinde olumlu gelişmelerin yanı sıra birçok zaaf ve zayıflık da ortaya çıkmıştır. Refah seviyesinin artışına bağlı olarak, ekonomik birimlerin beklentileri de yükselmiş, yeni ihtiyaçlara göre yapılanan ekonomi derinlemesine ve genişlemesine bir gelişme göstermiştir. Bütün bu gelişmeler arasında ekonomik krizlerle sarsılmasına rağmen yoluna devam eden Türkiye ekonomisi, yaşadığı 2001 krizinden sonra yüksek bir büyüme performansı göstermiştir. Bu performansın ardında yatan sebeplerin ve büyümenin sonuçlarının araştırıldığı bu çalışma, iktisadi büyümenin gelecekteki istikrarına ışık tutmak açısından gereklilik taşımaktadır.

Araştırmanın ilgilendiği temel konu hakkındaki görüşleriyle beni bu çalışmayı yapmaya sevk eden ve çalışmanın tüm aşamalarında desteğini esirgemeyerek beni bilimsel yaklaşım doğrultusunda yönlendiren değerli tez danışmanım ve hocam Sayın Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI'na gösterdiği anlayış ve hoşgörüden ötürü teşekkür ediyorum.

Sinan DEMİR
BURSA, 2010

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar	xii
GRAFİKLER	xiii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜMENİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. İktisadi Büyüme ve İktisadi Kalkınma	4
1.2. İktisadi Büyümenin Ölçülmesi ve Milli Gelir Tahmin Yöntemleri	6
1.3. İktisadi Büyümenin Kaynakları	11
1.3.1. İç Kaynaklar	11
1.3.1.1. Yatırım	12
1.3.1.2. Tasarruf	13
1.3.1.3. Tüketim	15
1.3.1.4. Sermaye Stoku ve İşgücü Stoku	16
1.3.1.5. Teknolojik İlerleme	17
1.3.1.6. Beşeri Sermaye	18
1.3.2. Dış Kaynaklar	19
1.3.2.1. Dış Ticaret	20
1.3.2.2. Sermaye Hareketleri	23
1.4. İktisadi Büyüme Teorik Yaklaşımlar	28
1.4.1. Klasik Büyüme Teorisi	29
1.4.2. Sosyalist Büyüme Modeli	32

1.4.3. Keynes'in Büyüme Yaklaşımı	33
1.4.4. Harrod-Domar Büyüme Modeli	35
1.4.5. Neo-Klasik Büyüme Teorisi	37
1.4.6. İçsel Büyüme Teorisi	39
1.4.7. Finansal Serbestleşme ve İktisadi Büyüme	42

II BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İKTİSADİ BÜYÜMEYE TARİHSEL BAKIŞ

2.1. Planlı Dönem Öncesi Türkiye Ekonomisi	50
2.2. Türkiye Ekonomisinde İthal İkameci Büyüme Dönemi	53
2.3. 1980 Sonrası Dışa Açık Dönem	60
2.3.1. 1980-1989 Dönemi	61
2.3.2. 1989-2001 Dönemi	64
2.3.3. 1980-2001 Dönemi Temel Makroekonomik Gelişmeler	70
2.4. 2001 Krizi	72
2.4.1. Kriz Öncesi Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü.....	72
2.4.2. 2001 Krizinin Nedenleri ve Sonuçları	74
2.4.3. 14 Nisan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı	79

III. BÖLÜM

2001 KRİZİ VE SONRASINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İKTİSADİ BÜYÜME

3.1. 2000 Sonrası Dünya Ekonomisi İçerisinde Türkiye Ekonomisi	83
3.2. 2002-2007 Hızlı Büyüme Döneminde Makroekonomik Görünüm	86
3.2.1. Enflasyonda Düşüş	88
3.2.2. İşsizlik Artışı	89
3.2.3. Bütçe Açığının Azalışı	89
3.2.4. Dış Kaynak Girişi	90
3.2.5. Dış Ticaret Gelişmeleri	91

3.2.6. Uygulanan Ekonomi Politikası ve Sonuçları	92
3.3. Baz Etkisi	92
3.4. Dünya Konjktürünün ve Dış Kaynakların Türkiye'nin Ekonomik Büyümesine Katkısı	96
3.4.1. İthalata Dayalı İç Talep Artışıyla Gelen Büyüme	97
3.4.1.1 İç Talep Artışının İthalat Yoluyla Büyüme Katkısı	97
3.4.1.2 Büyüme Döneminde Üretim ve İthalat İlişkisi	101
3.4.1.3 İthalatla Desteklenen Yatırım	107
3.4.1.4 Dış Ticaretin Büyüme Etkisi	109
3.4.1.5 Reel Kur – Büyüme İlişkisi	114
3.4.1.6 Büyümenin İthalata Bağımlılığı	115
3.4.2. Küresel Likidite Bolluğunun Büyüme Katkısı	119
3.4.2.1 Büyüme Döneminde Sermaye Hareketleri ve Dış Denge	121
3.4.2.2 Cari Açığın Finansmanı ve Tasarruf Açığı	130
3.4.2.3 Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Büyüme	135
3.4.2.4 Büyüme Döneminde Dış Borç Gelişmeleri	139
3.5. Mali Disiplinin Büyüme Katkısı	143
3.6. 2002-2007 Dönemi İktisadi Büyümesinin Sonuçları	149
3.6.1. Kamu Açıklarının Kontrolü	149
3.6.2. Fiyat İstikrarı ve Faiz	152
3.6.3. Dış Ticaret ve Dış Denge Açıkları	158
3.6.4. İstihdamsız Büyüme	164
3.6.5. Gelir Dağılımı	171
3.7. Büyümenin Sınırları ve 2009 Krizi	181
SONUÇ	189
KAYNAKLAR	197
ÖZGEÇMİŞ	217

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
AGÜ	:Az Gelişmiş Ülke
ANAP	:Anavatan Partisi
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
GEGP	:Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GOÜ	:Gelişmekte Olan Ülke
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSSSO	:Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu
IMF	:International Money Found
KEP	:Katılım Öncesi Ekonomik Program
KİT	:Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKBG	:Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KKO	:Kapasite Kullanım Oranı
MÜSİAD	:Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
OECD	:Organisation for Economic Co-operation and Development
OGÜ	:Orta Gelişmiş Ülke
ÖTV	:Özel Tüketim Vergisi
PPK	:Para Politikası Kurulu
SAGP	:Satın Alma Gücü Paritesi
SGB	:Strateji Geliştirme Başkanlığı
TCMB	:Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE	:Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TFV	:Toplam Faktör Verimliliği
TEFE	:Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TÜFE	:Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	:Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
ÜFE	:Üretici Fiyat Endeksi

TABLolar

	Sayfa
Tablo 2.2.1. İthal İkameci Dönemin Ekonomik Gelişmeleri	57
Tablo 2.2.2. Türkiye ve OGÜ'ın Göstergelerinin Karşılaştırılması (1977)	59
Tablo 2.3.1. 1980 Sonrasında Makroekonomik Gelişmeler	70
Tablo 2.4.3.1. Program Hedefleri	80
Tablo 3.2.1. 2000-2009 Temel Makroekonomik Göstergeler	87
Tablo 3.3.1. Dönemlere Göre Büyüme Performansı	95
Tablo 3.4.1.2.1. Üretim Yöntemiyle Büyüme Katkıları (1998 fiyatları)	102
Tablo 3.4.1.4.1. Dış Ticaret Gelişmeleri	109
Tablo 3.4.1.6.1. İhracat-İthalat Bağımlılığı	117
Tablo 3.4.2.1.1. Dış Denge Gerçekleşmeleri	124
Tablo 3.4.2.2.1. Cari Açığın Finansmanı (Milyon \$)	134
Tablo 3.4.2.3.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon \$)	136
Tablo 3.4.2.3.2. En Fazla Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Çeken 3 Sektör (milyon \$)	137
Tablo 3.4.2.3.3. Yabancı Kaynaklı Birleşme ve Satın Almalar (milyar \$)	138
Tablo 3.4.2.4.1. Dış Borçlar (Brüt - milyar \$)	140
Tablo 3.6.1.1. Kamu Borçları	150
Tablo 3.6.3.1. Dış Ticaretin Bileşenleri	159
Tablo 3.6.3.2. Ödemeler Dengesi ve Cari Açığın Finansmanı	161
Tablo 3.6.4.1. Sektörel Büyüme ve İstihdam Oranları (1998 fiyatları %)	169
Tablo 3.6.5.1. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları (%)	173
Tablo 3.6.5.2. Hane Halkı Fertlerinin İktisadi Faaliyetine Göre Yoksulluk Oranları (%)	174
Tablo 3.6.5.3. Gelir Dağılımı (1987 Serisi)	175
Tablo 3.6.5.4. Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Gelir	176
Tablo 3.6.5.5. Vergi Türlerinin Dağılımı	177

GRAFİKLER

	Sayfa
Grafik 3.3.1. Baz Etkisi ve Uzun Dönem Büyüme	93
Grafik 3.4.1.1.1. Harcamalar Yöntemiyle GSYİH Büyüme Katkıları	98
Grafik 3.4.1.1.2. Özel Kesim Tüketimi ve İthalat	100
Grafik 3.4.1.2.1. İmalat Sanayi Üretimi ve Dış Ticaret (%)	104
Grafik 3.4.1.2.2. Büyüme, İmalat Sanayi Üretimi ve Dış Ticaret İlişkisi (%)	105
Grafik 3.4.1.2.3. İthalatın Grupları (% değişim)	106
Grafik 3.4.1.3.1. Özel Sektör Yatırım Gelişmeleri	107
Grafik 3.4.1.4.1. Büyüme ve Dış Ticaret Gelişmeleri (%)	112
Grafik 3.4.1.5.1. TL Değerlenmesiyle Gelen Büyüme (%)	114
Grafik 3.4.1.6.1. İthalata Dayalı İstihdamsız Büyüme (%)	116
Grafik 3.4.2.1.1. Sermaye Hareketleri ve Büyüme	125
Grafik 3.4.2.1.2. Büyüme Döneminde Reel Faiz ve Finansal Arbitraj Oranı	126
Grafik 3.4.2.1.3. Sermaye Hareketleri ve Kaynak Aktarımı	127
Grafik 3.4.2.1.4. Cari Denge ve Büyüme	128
Grafik 3.4.2.2.1. Tasarruf-Yatırım Dengesi (GSYİH Payları)	131
Grafik 3.4.2.4.1. Dış Borcun Kompozisyonu (Brüt milyon \$)	141
Grafik 3.5.1. Kamu Gelirleri ve Harcamaları	145
Grafik 3.5.2. Faiz Dışı Fazla ve Bütçe Dengesi	146
Grafik 3.6.3.1. Dış Ticaret ve Sanayi Üretimi	160
Grafik 3.6.4.1. İstihdamsız Büyüme	166
Grafik 3.6.4.2. İmalat Sanayi Üretimi ve İstihdamı (%)	170
Grafik 3.7.1. Çeyrek Dönemler İtibarıyla GSYİH Değişimleri (%)	183

GİRİŞ

Günümüz koşullarında ulusal ekonomiler için iktisadi büyüme ve kalkınma nihai hedef haline gelmiş, bu hedefe ulaşma adına farklı dönemlerde farklı modellere başvurulmuştur. 21 yüzyıl küreselleşme sürecinde, serbest piyasa ekonomisi koşulları gittikçe geçerli hale gelmeye başlamış, hemen hemen hiçbir ülke bu sürecin dışında kalamamıştır. Ekonomik ve beşeri kaynakların dünya ölçeğinde dolaşımının hızlandığı bu süreçte, ekonomiler küresel ekonomi politiğin gereklerine göre yapılanmak ve hareket etmek durumunda kalmaktadırlar. Ulusal ekonomilerin nihai hedefinin iktisadi kalkınma ve büyüme olduğu günümüz uluslararası koşullarında, Türkiye ekonomisi de gelişimini dönemlere göre değişen istikrar seviyesiyle bu doğrultuda sürdürmektedir

Üretim faktörlerindeki artış olarak adlandırılan iktisadi büyüme, kalkınmanın arka planında yer almakla beraber, milli gelirin reel artışını ifade etmektedir. Türkiye ekonomisinde 2001 krizi sonrası 6 yılda görülen iktisadi büyüme sonucunda milli gelir reel olarak artmış, kişi başına gelir 2002-2007 büyüme döneminin sonunda 9300 \$ seviyesine yükselmiştir. Son dönemdeki bu milli gelir artışı, mali disiplin yoluyla kamu açıklarının azaltılması, sıkı para politikası ve TL değerlenmesi yoluyla enflasyonun düşürülmesi, düşük kur seviyesiyle gelen ithalat artışıyla iç talebin ve stok artışlarının karşılanması, küresel likidite hacmindeki genişlemenin reel faiz ve yüksek finansal arbitraj oranı kanalıyla ekonomiye yansması gibi temel etkenlerle gerçekleşmiştir. Fakat yıllık ortalama %6.8 olarak yaşanan iktisadi büyümenin, ekonominin gelirler ve istihdam cephesinde bu denli olumlu değişmeye yol açmaması, büyümenin maliyetlerinin ve ne pahasına gerçekleştiğinin de ipuçlarını vermektedir. Ekonomide gittikçe artan ithalat-dış kaynak bağımlılığının ve bunun sonucunda işsizliğin bu dönemde de artarak sürdüğü araştırmanın ulaştığı başlıca sonuçlar arasındadır. Kısmi bir başarının söz konusu olduğu son dönem büyümesi, Türkiye ekonomisinin enflasyon ve kamu açıkları dışında da kalıcı problemlerinin olduğunu belirginleştirmiştir. Ekonomi yönetiminin uyguladığı iktisat politikaları da, ihracatsız ve istihdamsız ithalata dayalı bir büyümenin sürdürülebilir ve istikrarlı bir yapıya kavuşması için değişme zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Araştırmanın amacı da bu iktisadi büyümenin nereden

kaynaklandığı, hangi unsurlara dayandığı ve hangi sonuçları ortaya çıkardığıdır. Bu sebeple, 2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinde iktisadi büyümenin kaynakları ve sonuçları başlığı altında son dönem iktisadi büyümesi nedenleri ve sonuçları ile birlikte analiz edilmiştir.

Araştırmanın kapsamı kriz sonrasındaki 2002-2007 yıllarını kapsayan 6 yıl olmakla birlikte, ekonominin süreklilik unsurlarına değinmek, kalıcı dinamiklerinden analizlerde istifade etmek amacıyla 2001 kriz yılı ve öncesine de sıklıkla atıfta bulunulmuştur. Amaç ve kapsamla uyumlu bir şekilde, milli gelir tahmin yöntemlerinden yararlanılmıştır. Harcamalar, üretim ve gelir yöntemleri ile elde edilen veriler, temel makroekonomik göstergelerle birlikte araştırmada başvuru analizi verileridir. Ekonomi harcamalar, gelir ve üretim yönlerinden değerlendirilirken, ana kalemler ve sektörler itibarıyla ele alınmış, alt sektörler ve unsurlarda ortaya çıkan çarpıcı gelişmeler de ayrıca analizlere dahil edilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler, ilgili ekonomik birimlerce yayınlanan veriler olup, başta Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Hazine Müsteşarlığı ve Maliye Bakanlığı gibi kurumların web sayfasından temin edilmiştir.

Araştırmanın temel konusu olan iktisadi büyümenin kaynaklarının ve sonuçlarının analizinden önce, birinci bölümde iktisadi büyümenin teorik arka planı yer almıştır. Bu bölümde iktisadi büyüme ve kalkınma arasındaki farka, büyümenin ölçülmesi ve milli gelir tahmin yöntemlerine, iktisadi büyümenin kaynaklarına ve başlıca iktisadi büyüme teorilerine değinilmiştir. Ardından ikinci bölümde, Türkiye ekonomisinde iktisadi büyümeye tarihsel bakış başlığı altında, 1980 öncesi dönemden genel olarak bahsedilmiş ve son döneme yakınlığı itibarıyla 1980 sonrası dönem gelişmeleri aktarılmıştır. Son dönem büyümesini analize geçmeden önce, 1980 sonrasında ekonomide yaşananların bir ölçüde birikimini yansıtan 2001 krizi bu bölümün sonunda incelenmiştir.

Araştırmanın temel konusunun irdelendiği üçüncü bölümde, 2000 yılı sonrasında dünya ekonomisindeki genel görünüm değerlendirilerek, ardından Türkiye ekonomisinde büyüme dönemindeki temel makroekonomik gelişmeler aktarılmıştır.

Gerçekleşen iktisadi büyümenin baz etkisini de barındırması sebebiyle bu etki açıklanmaya çalışıldıktan sonra, ithalata dayalı iç talep artışının büyümeye katkısı analiz edilmiştir. Sonrasında büyüme döneminde öne çıkan diğer bir unsur olan küresel likidite bolluğunun, sermaye hareketleri, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış borçlanma yolu ile ne düzeyde büyümeye etki ettiği ele alınmıştır. Ardından da büyümeye kaynaklık eden bir diğer unsur olan mali disiplinin etkisi açıklandıktan sonra, gerçekleşen büyümenin sonuçları araştırılmıştır.

Büyümenin sonuçları kamu açıkları, fiyat istikrarı ve faiz, dış ticaret, dış denge, istihdam ve gelir dağılımı açısından değerlendirilmiştir. Ardından küresel kriz koşullarının da etkisiyle 2008 yılı son çeyreğinde başlayan ve 2009 yılının tamamına damgasını vuran kriz dikkate alınarak ekonominin geriye dönük değerlendirmesinin de yardımıyla büyümenin sınırları araştırılıp analizler tamamlanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular ve ulaşılan sonuçlar, sonuç kısmında genel olarak ifade edilmekle birlikte metin içerisinde de dile getirilmiş, bunun yanı sıra yapılan değerlendirmeler doğrultusunda uygulanmakta olan iktisat politikalarının değişme gerekliliği de vurgulanmıştır.

I. BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜMENİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. İktisadi Büyüme ve İktisadi Kalkınma

İktisadi faaliyetler, iktisat bilim dalı içerisinde incelenir ve bu faaliyetler ülke ekonomileri için iktisadi büyüme ve kalkınma amacıyla ve iktisat politikaları aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılır. İktisadi büyüme ve kalkınma kavramları gündelik hayatta sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da, bu kavramlar belli oranda çakışmakla birlikte farklı içeriklere sahiptirler ve bundan dolayı iktisat literatüründe ayrıca ele alınmışlardır.

İktisadi büyüme konusunun temelini işgücü, sermaye, doğal kaynaklar ve teknoloji gibi üretim faktörlerindeki değişmelere neden olan unsurların ve bu değişmelerle üretim düzeyindeki değişme arasındaki ilişkinin incelenmesi oluşturur¹. İktisadi büyüme, subjektif bir konu olan refahın geliştirilmesinin gereği olarak görülür² ve milli gelirdeki büyümeyi ifade ederek bir ülkede üretimin ve dolayısıyla milli gelirin bir önceki yıla göre reel olarak artması şeklinde tanımlanır³. Ülke ekonomisinin nüfus, işgücü, toprak ve diğer üretim faktörlerinde gerçekleşen artışlar iktisadi büyümeye karşılık gelir ve bu ekonominin gövdesiyle genişlemesini ifade eder⁴. Üretim faktörlerindeki genişlemeye ilaveten bu faktörlerin verimliliğindeki artış da iktisadi büyümenin bileşenlerindedir. Bu sebeple, sermaye stoku ve işgücü stokuyla birlikte toplam faktör verimliliği de büyümenin kaynakları arasında bulunmaktadır⁵.

İktisadi büyüme kişi başına reel hasıladaki artışları ifade etmekte ve bu artışlar ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya

¹ Mızrak, Nihal Yıldırım, “Yeni Büyüme Teorileri Çerçevesinde İyi Bir Büyüme Tanımı Nasıl Yapılabilir? Niçin ve Kimin İçin Büyüme? : Türkiye Açısından Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, İstanbul, Aralık, 1997, ss. 21-34, s. 23.

² Peterson, Wallace C., *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, çev. Talat Güllap, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1994, s. 481.

³ Dinler, Zeynel, *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2006, s. 244.

⁴ Acar, Yalçın, *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*, Vipaş Yayınları, 2002, s. 9.

⁵ Hatipoğlu, Zeyyat, “Büyümenin Kaynakları Yönteminin Türkiye’deki Gözlemlerinden Esinlenen Bir Eleştirisi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, c. 1, sy. 1, İstanbul, Ocak, 2000, ss. 135-146, s. 135.

daha üretken kullanılması sayesinde ortaya çıkartılabileceğinden, iktisadi büyüme sorunu bir uzun vade sorunu olarak kabul edilmektedir⁶. Özellikleri açısından ise iktisadi büyüme; rakamla ifade edilebilen, uzun döneme dayalı olan, nominal değil reel bir artışı ifade eden, yatırımlarda ikameyi aşan artışları kapsayan, gelir dağılımıyla ilişkisi sabit olmayan ve ekonominin bütününe kapsayan makro özelliğe sahip bir olgudur⁷.

Ulusal ekonomiler için iktisadi büyüme kavramını da aşan bir hedef olarak iktisadi kalkınma ise, büyümeden daha fazlası anlamına gelmektedir. İktisadi büyümeyle daha çok kantitatif değişimler dikkate alınırken, kalkınmada kantitatif değişimlerle beraber kalitatif değişimler de izlenir⁸. Ekonominin bünyesindeki değişimleri de kapsayan ve milli gelirdeki artışın yanında iktisadi yapının ve sosyo-kültürel yapının da değişmesini ifade eden kalkınma olgusu, sanayinin ekonomide ağırlığının ve ihracattaki payının artmasını, doğum oranının istikrarlı olmasını, kentleşme ve eğitimin yaygınlaşmasını, teknolojik ve bilimsel ilerlemeyi de kapsamaktadır⁹. Bu sebeple iktisadi kalkınma, ekonomik kaynakların dağılımını, kaynakların ekonomik birimler arasındaki dolaşımını, gelirin dağılımını, tasarruf ve yatırım eğilimlerini, sektörlerin derinlemesine ve genişlemesine çeşitlenmesini sağlayabilmektedir. Diğer taraftan, ekonominin gövdesiyle genişlemesi (iktisadi büyüme) ile bünyesi ve çatısıyla değişmesi (iktisadi kalkınma) birlikte gerçekleşir ve asıl önemli nokta, ekonomide işgücünün, doğal kaynakların, teknik seviyenin ve diğer faktörlerin bir yıldan diğerine kişi başına daha fazla bir reel gelir sağlayacak şekilde artma ve genişlemesidir¹⁰.

Makroekonomik istikrarın başta gelen bir unsuru olarak iktisadi büyüme, diğer unsurlar olan istihdam, enflasyon ve ödemeler dengesi ile de değişen boyutta nedensellik ilişkisine sahiptir. Diğer taraftan makroekonomik istikrar da kendiliğinden

⁶ Kibritçiöğlü, Aykut, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 53, no. 1-4, Ocak-Aralık 1998, ss. 207-230, s. 208.

⁷ Acar, a.g.e., ss. 35-36.

⁸ Dülgeroğlu, Ercan, *Kalkınma Ekonomisi*, Vıpaş Yayınları, Bursa, 2003, s.3.

⁹ Kumcu, Funda S., “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Kaynakları”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2004, s.8.

¹⁰ Acar, a.g.e., s. 10.

iktisadi büyüme yol açmamakta; ancak istikrar sağlanmadan da büyüme konusunda harcanan çabalar yeterince sonuç vermemektedir¹¹. Arzu edilen ise iktisadi büyüme gerçekleşirken; enflasyonun ekonomideki dengeleri zorlamayacak seviyede bulunması, idare edilebilir ve kriz riski yaratmayan bir ödemeler dengesi hesabının gerçekleşmesi ve istihdam artışının da katkısıyla işsizliğin azalma seyrinde olmasıdır. Büyüme rağmen dış dengenin bozulma eğilimi sürdürmesi, istihdamın yetersizliği ve denetimsiz sermaye hareketlerinin oynaklığına bağlı olarak reel faizlerin yüksekliği ekonominin iç dengelerini de sürdürmeyi sınırlamaktadır. Benzer şekilde yüksek enflasyon ve bütçe açıklarının varlığı da makroekonomik istikrarın oluşumunu riske atmaktadır. Araştırmanın konusu olan iktisadi büyüme reel gelir artışını ifade etmesine rağmen, bu artış gelir dağılımı hakkında herhangi bir şey söylememektedir¹². Bu sebeple gelirin toplumsal sınıflar, hane halkları, kişiler veya ekonomik birimler arasında nasıl paylaşıldığı iktisat literatüründe gelir dağılımı verileri yardımıyla cevaplanabilmektedir.

1.2. İktisadi Büyümenin Ölçülmesi ve Milli Gelir Tahmin Yöntemleri

Kişi başına reel gelir artışının bir ifadesi olan iktisadi büyüme, ölçülebilir bir olgudur. Milli gelir, bir yılda üretilen mal ve hizmetlerin nihai değerinin toplamı olarak tanımlanır ki, bir mal veya hizmetin nihai vasfını alması, tekrar satılmamasına bağlıdır¹³. Gayri safi milli hasıla (GSMH) ise, bu toplam içerisindeki aşınma ve yıpranmaların dikkate alınmamış hali olan ve iktisadi faaliyetlerin sonucunu dile getiren kavramdır ve belli bir dönemde cari piyasa fiyatları üzerinden hesaplanır¹⁴. Cari yıl için elde edilen milli gelir rakamı nominal bir değerdir. Nominal değerler cari yıl fiyatlarıyla hesaplandığından dolayı, reel üretim artışı ve reel milli gelir rakamları bir baz yılı alınarak yapılan enflasyondan arındırma işleminden sonra elde edilir.

GSMH içerisinde, ülkenin yerleşiklerinin belirli bir yıl içinde kazandıkları tüm gelirleri gösteren dış alem net faktör gelirleri de bulunmaktadır. Dış alem net faktör gelirleri kalemi; yurt içinde yabancıların ürettikleri toplam değerle, Türkiye’de yerleşik

¹¹ Fischer, Stanley, “The Role of Macroeconomic Factors in Growth”, *Journal of Monetary Economics*, vol. 32, no. 3, 1993, pp. 485-511, p. 487.

¹² Dülgeroğlu, a.g.e., s. 13.

¹³ Peterson, a.g.e., s. 57.

¹⁴ Acar, a.g.e., s. 12.

olanların yurtdışında yaptıkları üretim değeri arasındaki farktır¹⁵. Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ise bir ülke sınırları içerisinde kazanılan gelirleri (ya da yapılan harcamaları veya o sınırlar içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin toplan değerini) içerir. GSYİH hesaplanmasında ülke sınırları içerisindeki faaliyetler baz alınırken, GSMH hesaplanmasında, aidyetler (yabancılar ya da yerleşikler) esas alınmaktadır.

Bir ekonomide önceki yıllardan devir alınan sermaye stokunun aşınmaya tabi olmasından dolayı, üretilen tüm mal ve hizmetlerin tamamı toplumun iktisadi varlığına yapılmış net bir ilave olarak değerlendirilemez¹⁶. Bu sebeple net ilaveyi görebilmek için amortismanlar GSMH değerinden çıkarılırken, elde edilen değer safi milli gelirdir. Safi milli hasıladan dolayı vergilerin düşülmesiyle de milli gelir olarak tanımlanan değere ulaşılır.

Kişi başına gelir ise, ekonomideki hane halkı tarafından harcanmaya ve tasarruf edilmeye hazır gelir düzeyidir¹⁷ ve hesaplanan milli gelir değerinin ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilir. Bu şekilde ulaşılan değer ülkeler arası kıyasta ya da söz konusu ülkenin farklı dönemlerinin mukayesesinde kişi başına gelirin ne seviyede olduğunu milli gelir rakamından daha iyi şekilde gösterir. Buna rağmen, kişi başına gelirin gösterdiği rakam bir ortalama değer olduğu için gelir dağılımı ile birlikte okunması gerekmektedir ve ayrıca ülkeler arası mukayesede milli gelir hesaplarına giren veya girmeyen mal ve hizmetler de farklıdır¹⁸. Bu durum refah seviyesinin mukayesesini de zorlaştırmaktadır. Uluslararası mukayeselerde bulunmak için, yaygın olarak kullanılan bir yöntem de satın alma gücü paritesidir. Kişi başına düşen \$ cinsinden GSMH'nın, iç piyasadaki satın alma gücünü dikkate alarak hesaplanan kişi başına düşen GSMH değerine, satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSMH denir¹⁹.

Milli gelirden, dağıtılmamış firma karları, sosyal sigorta prim ödemeleri ve gelir vergileri (doğrudan vergiler) çıkarılıp, transfer harcamaları eklendiğinde ise

¹⁵ Çepni, Elif, *Ekonomik Göstergeler ve İstatistikler Rehberi*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 47.

¹⁶ Acar, a.g.e., s. 13.

¹⁷ Parasız, İlker, *Makroekonomi: Teori ve Politika*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1991, s. 21.

¹⁸ Acar, a.g.e., ss. 16-17.

¹⁹ Bocutoğlu, Ersan - Berber, Metin - Çelik, Kenan, *Makro İktisada Giriş*, Derya Kitabevi Yayınları, Trabzon, 2006, s. 28.

kullanılabilir gelire ulaşılır²⁰. Bu değer milli gelir rakamlarının arasında harcanabilir kişisel geliri göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. İktisadi büyümenin ölçülmesi hakkında buraya kadar yapılan açıklamalara göre; GSMH ve GSYİH ekonominin üretim gücünü, safi milli hasıla ekonominin iktisadi başarısını, milli gelir de fertlerin gelir düzeylerini ifade etmektedir²¹. Buna ek olarak satın alma gücü paritesine göre milli gelirin ülkeler arasında kıyaslanması ise daha açıklayıcı olabilmektedir.

GSMH, yalnızca belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplam değerini değil, ekonomideki aktörlerin elde ettikleri gelir ve yaptıkları harcamaları da göstermektedir. İktisadi büyümenin ölçülmesi esnasında kullanılan yöntemler de milli gelirin ekonomik birimlerce nasıl paylaşıldığı, birimlerin ve sektörlerin ne oranda büyümeye katkıda bulunduğunu açıklamada yardımcı olmaktadır. Milli gelirin tahmininde kullanılan yöntemlerden başlıcaları; üretim, gelir ve harcama yöntemleridir. Bu yöntemler teoride birbirlerinin sağlaması niteliğindedir ve her bir yöntem ekonominin bir diğer cepheden görünümünü sağlar.

Milli gelir üretim yöntemiyle hesaplanırken bir üretim işleminde nihai malın değeri aynı zamanda o üretim işleminde yaratılan katma değer toplamına eşit olduğu için, üretim yöntemi sadece nihai mal değerlerini yani katma değerler toplamını dikkate almakta, ara mal değerlerini hesaplama dışında tutmaktadır²². Bu yöntemle göre, çeşitli faaliyet kollarında üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla değerlendirilmesiyle, her faaliyet kolunun gayri safi üretim değeri bulunmakta, sonrasında ise faaliyet kollarının genel toplamı alınmaktadır²³. Fakat burada ara mallarını dahil etmek çift saymaya yol açacağından dolayı, yalnızca nihai mal ve hizmetler hesaba dahil edilir. Ekonomi ana faaliyet kollarına göre tarım, sanayi ve hizmetler olarak ayrılır. Her üç sektörün de ülkenin durumuna bağlı olarak GSMH içindeki, iktisadi büyümedeki, dış ticaretteki payları ve yarattıkları katma değer ve istihdam hacmi değişmektedir. Ana faaliyet kolları olan tarım, sanayi ve hizmetler sektörü alt sektörlerle de ayrılmaktadır.

²⁰ Çepni, a.g.e., s. 49.

²¹ Acar, a.g.e., s. 15.

²² Bocutoğlu - Berber - Çelik, a.g.e., s. 19.

²³ Acar, a.g.e., s. 28.

Madencilik, imalat sanayi, ulaştırma, haberleşme, hkmet kuruluşları, ormancılık, inşaat, eğitim, sağlık veya enerji gibi bir çok alt sektörlere ayrılarak, söz konusu iktisadi gelişmenin daha detaylı bir analizine imkan tanımaktadır.

Üretilen her mal ve hizmet karşılığında üretim faktörleri bir gelir ederler²⁴. Faktör demelerinin faktör piyasasında faktör arz edenlerce gelire dönüşmesi sonucu milli gelirdeki gelişmeler ekonominin gelirler cephesinden de izlenebilmektedir. Gelir yönteminde, bir ekonomide bir yıllık bir dönemde üretime katılan üretim faktörlerinin prodüktif hizmetler karşılığı elde ettikleri gelirler dikkate alınmaktadır ve üretim faktörlerinin üretime katılmaları karşılığında elde ettikleri ücret, faiz, rant ve kar gibi gelirler, üretim faktörlerinin ürettikleri nihai mal değerine, yani katma değere eşit olmaktadır²⁵. Gelir yöntemine göre ön plana çıkan bir unsur işgücü ödemeleridir. Öncelikle GSYİH içindeki payı belirtilmek suretiyle bu değer, tarım, sanayi ve hizmetler olarak ayrılırken aynı zamanda devletin de ekonominin (muhtemelen en büyük) aktörü olmasından dolayı devletçe yapılan işgücü ödemeleri de analizde görülebilmektedir. Ayrıca emekli aylıkları, işsizlik sigortası ödemeleri, kar payı ve faiz gibi transfer harcamaları, bir mal ve hizmet üretimi için ödenmediğinden bu yöntemde yer almazlar²⁶.

Harcamalar yönteminde ekonomi harcamalar cephesinden izlenmeye çalışılır. Bu yöntemde aşağıdaki temel milli gelir denkleminde yararlanılmaktadır.

$$Y = C + G + I + (X - M)$$

Bu denklemden hareketle harcamalar yönteminde özel nihai tüketim (yeni seri de yerleşik hane halkları tüketimi olarak sınıflanmakta), devletin nihai tüketimi, stok değişmeleri, ihracat ve ithalat değerleri ile gayri safi sabit sermaye oluşumu (sabit sermaye yatırımları) oranı izlenebilmektedir. Bu değerlerin bir önceki yıla göre değişimi, milli gelirdeki yüzdelik payı ve nihayet iktisadi büyümeye olan katkısı ayrıca görülebilmekte ve böylece ekonomi harcamalar cephesinden detaylı olarak değerlendirilme imkanına kavuşmaktadır.

²⁴ epni, a.g.e., s. 51.

²⁵ Bocutoğlu - Berber - elik, a.g.e., s. 19.

²⁶ epni, a.g.e., s. 51.

Türkiye ekonomisinde ise milli gelir hesaplamasında, uluslararası karşılaştırılabilirliğin sağlanması için ve AB'ye uyum amacıyla 1998 bazlı dönemlik seriyile birlikte SNA-68'den (Birleşmiş Milletler tarafından tanımlanan Ulusal Hesaplar Sistemi) Avrupa Birliği Ulusal Hesap Sistemi ESA-95'e geçilmiştir²⁷. Avrupa Ulusal ve Bölgesel Hesaplar Sistemi (ESA-95), belirlenmiş bir ölçekteki toplam ekonominin ortaya konulmuş bazda bileşenlerinin ve belirlenen çerçeve dışındaki ekonomilerle olan ilişkilerinin sistematize edilmiş bir yaklaşımla, detaylı bir şekilde ortaya konduğu genel kabul görmüş bir hesaplama çerçevesidir²⁸.

Milli gelirin teorideki 3 ayrı hesaplama yöntemine rağmen, teoride olduğu gibi gerçekte hiç bir ülke kendi milli gelirini bunu gerçekleştirecek veri kaynağı olmamasından dolayı 3 ayrı şekilde hesap edememektedir²⁹. Hesaplama, sektörlerin özelliklerine göre üretim, gelir veya harcama yöntemleriyle yapılmaktadır³⁰. Türkiye ekonomisinde de TÜİK, üretim yöntemi kullanılarak hesaplanan GSYİH'yı ana gösterge olarak kullanmakta, hesaplama üretim yöntemiyle yapıp daha sonra rakamlar başka veriler ile birleştirilerek, harcama kısmının alt kalemleri tahmin edilmektedir ve buna göre milli gelirin dörtte üçünü oluşturan özel tüketim ve özel yatırım, üretim yöntemi ile hesaplanan sektörel üretim rakamlarından türetilmektedir³¹.

Bu hesaplamalara karşın fiyat değişimleri, nüfus boyutu, çift hesaplamalar, sadece kaynak kullanımıyla ilgi işlemler, kalite değişimleri ve kayıt dışılığın varlığı makroekonomik ölçümlerde sorunlar yaratmaktadır³². GSMH hesaplanmasında karşılaşılan başlıca zorluklar ise³³; devletin ürettiği mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları yerine maliyetleriyle değerlendirilmesi, devlette çalışan kesimin verimliliği ve yarattığı katma değerle değil yalnızca maaşları ile değerlendirilmesi, hava kirliliği gibi dışsallıkların milli gelirden düşülmemesi, piyasa-dışı faaliyetlerin milli gelir hesaplarında görülmemesi ve nitelik değişmelerinin örneğin bir malın üretimindeki

²⁷ TÜİK, "Ulusal Hesaplar Güncelleme Çalışması", www.tuik.gov.tr, *ts.*, s. 3-5.

²⁸ Kulaksız, Haydar, "Avrupa Hesap Sistemi (ESA 95) ve Ülkemiz Açısından Uygulanması", www.muhasibat.gov.tr, *ts.*, s.2.

²⁹ Gürgür, Tuğrul, "Milli Gelir İstatistikleri Üzerine-4", <http://iktisatyazilari.blogspot.com>, 08 Eylül, 2006

³⁰ Hazine Müsteşarlığı, "Reel Ekonomi", www.treasury.gov.tr/irj/go/km/docs/documents, *ts.* s.23.

³¹ Gürgür, a.g.e., s. 1.

³² Parasız, a.g.e., s. 19.

³³ Hazine Müsteşarlığı, a.g.e., s. 27.

teknolojik gelişmelerin göz önüne alınmamasıdır. Bu kısıtlar altında gerçekleştirilen milli gelir hesaplamalarıyla elde edilen değerler bilimsel ilerleme, gelişen teknoloji ve tekniklerin de yardımıyla zaman içerisinde daha açıklayıcı olma özelliği taşımaktadır.

1.3. İktisadi Büyümenin Kaynakları

İktisadi büyümenin ölçülmesi, milli gelirin hesaplanması ve tahmin yöntemlerinin ardından, iktisadi büyümenin kaynakları araştırmanın teorik çerçevesi içerisinde ele alınacaktır. Büyüme belirleyen başlıca faktörler ve teorilerde büyümenin kaynakları olarak görülen unsurlar; işgücü kalite ve miktarı, doğal kaynakların kalite ve miktarı, reel sermayenin kalite ve miktarı, teknolojik seviye, beşeri sermaye, verimlilik, yatırım ve sermaye birikimidir³⁴. Büyümenin kaynakları iç ve dış kaynaklar olarak ele alındığında iç kaynaklar; sermaye ve işgücü stoku, yurtiçi tasarrufları, iç talep/tüketim, beşeri sermaye, teknolojik seviye ve faktör verimliliği gibi unsurları kapsamaktadır. Dış kaynaklar ise dış doğrudan yatırımlar, finansal hareketler, ithal mallar ve dış talep gibi ulusal ekonomiye dışarıdan dahil olan kaynakları kapsamaktadır. Bu kaynakların düzeyi ve etki derecesiyle iktisadi büyüme hızlı ya da yavaş, pozitif ya da negatif bir seyir göstermektedir.

1.3.1. İç Kaynaklar

İktisadi büyümenin başta gelen yurtiçi kaynakları yatırımlar, iç tasarruflar, tüketim, sermaye ve işgücü stoku, teknolojik ilerleme, verimlilik ve beşeri sermayedir. Büyümenin arka planında yer alan üretim faktörlerinin (fert başına reel milli geliri yükseltecek şekilde) sürekli artışlarının gerçekleşmesi için tasarrufların ve yatırımların artması gerekmektedir. Üretim artışlarının karşısında yeterli bir iç talebi bulabilmesi, söz konusu üretimin nitelikli işgücü, yeterli sermaye stoku, teknolojik ilerleme ve verimlilik artışlarıyla desteklenmesi de sürdürülebilir bir iktisadi büyüme için zorunluluktur.

³⁴ Peterson, a.g.e., s. 488; Mızrak, a.g.e., s. 25.

1.3.1.1. Yatırım

İktisadi büyümenin başlıca kaynağı olan yatırım, herhangi bir dönemde ekonomide üretilen çıktının yeni yapılar, yeni dayanıklı teçhizat ve envanterdeki değişimler şeklindeki kısmının değerine denmektedir³⁵. Yatırım, üretim araçlarının satın alınarak üretimde kullanılması olduğundan, yatırım kararlarındaki iki temel unsur; bu araçların maliyeti ile bu kullanımdan dolayı gelecekte ortaya çıkacak gelirlerdir³⁶. Dolayısıyla yatırım kararı, sermaye malının getirisiyle satın alma fiyatına ve piyasa faiz oranına bakmaktadır³⁷. Yatırım harcamaları ayrıca kapasite kullanımı ve yatırım mallarının temini gibi faktörlerden de etkilenir. Yatırım harcamaları özel ve devlet yatırımlarından oluşurken bir diğer sınıflamaya göre sermaye malları ve stoklara yapılan harcamaları da kapsar. Kamu yatırımları, uygulanmakta olan politikalarla belirlenirken; özel kesim yatırımları doğrudan faiz oranı, borç verilebilir fonlar, kamu kesimi borçlanma gereği, yatırım mallarının fiyatları ve temini ve iç talebin seyrinden etkilenir. Yatırımlardaki artış daha yeni ve daha verimli üretim araçlarının daha yaygın kullanılmasını olanak verdiği ölçüde, verimlilikteki artışlarını da hızlandırmaktadır³⁸. Dolayısıyla, ekonomik büyümeyi teşvik eden olgu, kapasite genişlemesiyle özel yatırım karlılığının birbirlerini besledikleri bir süreç olmaktadır³⁹.

Düşük tasarruf düzeyi ve yüksek bütçe açıklarının olduğu ekonomilerde yatırımlar açısından önemli zorluklar vardır. Borç verilebilir fonların seviyesine de bağlı olarak bu fonların en büyük müşterisinin kamu olması, piyasada kovma etkisi yaratabileceğinden dolayı, bu etki özel kesimin yeterince ve ucuz maliyetli kredi kullanabilmesini kısıtlar. Bağımsız bir değişken olmayan harcamalar yani iç talep, arz fazlası ya da arz eksikliği yoluyla da yatırımları etkiler. İç talepteki yetersizlik, stokların artmasına sebep olur ve dolayısıyla daha fazla üretim kararını ve üretim kapasitesini genişletme kararını olumsuz etkiler. Ayrıca ekonomilerin dışa açıklığına bağlı olarak, gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan ve süreklilik arz eden yüksek faiz oranı ve

³⁵ Parasız, a.g.e., s. 90, Peterson, a.g.e., s. 192.

³⁶ Akyüz, Yılmaz, *Sermaye Bölüşüm ve Büyüme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1977, s. 214.

³⁷ Parasız, a.g.e., s. 91.

³⁸ Akat, Asaf Savaş, *İktisadi Analiz*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1980, s. 614.

³⁹ Rodrik, Dani, *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s. 26.

değerli döviz kuru, spekülatif sermaye akımlarına arbitraj olanakları sağlarken; bu olgu sermaye girişlerine bir süreklilik kazandırarak kısır döngü yaratmakta ve faiz oranının sürekli yükselmesine ve döviz kurunun değerlenme sürecinin devam etmesine neden olarak gelişmekte olan ülkelerde reel yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir⁴⁰.

1.3.1.2. Tasarruf

Gelirin bir fonksiyonu olarak tasarruf, artmasıyla kısa vadede toplam talebe olumsuz etki yapsa da uzun vadede yatırımları artıracığından dolayı milli gelire olumlu etki yapar⁴¹. Tasarruflar, ekonominin hali hazırdaki gelir düzeyinden, faiz oranından, yatırım araçlarının getirisinden, harcama eğilimlerinden, ücretler üzerindeki ve fiyatların içindeki vergi payından ve ekonomik birimlerin gelecek beklentilerinden değişen ölçülerde etkilenebilmektedir. Harcanmayan gelirin ekonominin reel kesimine dahil olması, tasarruf ve yatırım kanalıyla gerçekleşir. Bütün iktisadi büyüme teorilerinde büyümenin en temel kaynaklarından görülen yatırımların gerçekleşmesi de tasarruf düzeyine yakından bağlıdır. Yatırımları belirleyen unsurlardan başta geleni ekonomideki faiz oranıdır. Faiz, gelir ile sermaye arasındaki ilişkiyi kuran bir unsurdur; üretim araçlarının belli bir kullanımı sonunda zaman içinde ortaya çıkan gelir akımının belli bir faiz oranından kapitalize edilen değeri, bu araçların bütüncül değerinin ifadesi olan sermayenin değerini verir⁴². Tasarruflarla yatırımlar arasında bir bağlantı kurması açısından faizler, diğer menkul ya da gayrimenkul yatırım araçlarının getirisiyle de nedensellik ilişkilerine sahiptir.

Ekonomi yönetimleri açısından, hedeflenen belirli bir büyüme oranı için ne ölçüde bir tasarruf/yatırım düzeyi gerektiği şeklinde bir soru bulunmaktadır. Bu noktada sermaye hasıla oranı önemli bir belirleyicidir. Sermaye hasıla oranı gelirden bir birim artış sağlamak için ne kadar tasarruf/yatırım yapılacağını gösteren bir katsayıdır⁴³. Bu sebeple, hedeflenen iktisadi büyüme için, ulaşılmaması gereken tasarruf/yatırım düzeyine

⁴⁰ Yentürk, Nurhan, "Birikimin Kaynakları", Köse A., Şenses, F. ve Yeldan , E., içinde, *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, Oktar Türel'e Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11.

⁴¹ Kumcu, a.g.e., s. 34.

⁴² Akyüz, a.g.e., s. 187.

⁴³ Parasız, İlker, *Ekonomik Büyüme Teorileri*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2007, s. 71.

yönelik birbiriyle tutarlı ve etkin ekonomi politikaları oluşturulma zorunluluğu vardır. Ne var ki, günümüz küresel ekonomi koşullarında sermaye hareketlerindeki serbestliğe bağlı olarak gerekli tasarruf-yatırım düzeyinin sağlanması bakımından dış tasarrufların söz konusu politikaları destekleme imkanı da vardır. Fakat bu imkan ekonomilerin yapısal zaaflarının ve küresel koşulların da etkisiyle son derece kısıtlıdır.

Bir ekonominin iktisadi büyümesini sürdürebilmesi için iç tasarrufların yeterli bir düzeyde olması gerekir. Bu düzeyin yüksekliği uzun dönemde ekonominin belli bir büyüme eğilimini takip edebilmesi için gereklidir. Nitekim iç tasarrufların yetersiz seviyede olması iktisadi büyümenin istikrarlı seyrini engeller. Ekonominin dengeli bir büyüme yolunda ilerlemesini güçleştirerek yıldan yıla ekonomideki ve büyüme oranındaki dalgalanmaları artırır. Düşük tasarruf seviyesi özellikle de yüksek işsizliğin, düşük ücretlerin, hızlı nüfus artışının olduğu ekonomilerde, adeta istikrarsız makroekonomik performansın garantisi durumundadır⁴⁴. Daha da önemli bir sonucu, iktisadi büyümenin istikrarını ciddi oranda dış kaynaklara bağımlı hale getirir.

Günümüz küresel koşullarında iç kaynaklarından yeterince beslenemeyen bir ekonominin, dışa açıklığına bağlı olarak sermaye teminin de güçlükler olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için bu durum sık görülmektedir. Dış finansmanın güçlüğü ve maliyetli oluşu yanı sıra, sermaye hareketlerinin serbestlik derecesi de, ekonomilerin bu zayıf noktasını daha da belirginleştirmektedir. Gelişmiş piyasalardan diğer ülke piyasalarına hızlı sermaye giriş çıkışları, ülkelerin finansal yapısını sarsmakta ve dışa açıklığın kırılma eğilimine dönüşmesine yol açmaktadır. Böylece gelişmiş ekonomiler dışındaki çok sayıda ekonomi için bir avantaj olabilecek sermaye hareketleri, bu ekonomilerin zayıflıklarını artırabilmektedir.

Yurtiçi tasarruf açığının oluşumunda kamu kesiminin de önemli etkisi vardır. Bütçe açıklarının varlığı negatif kamu tasarrufu olduğunun göstergesidir ve bu açık gerek yurtiçi özel tasarruflar gerekse dış tasarruflar yoluyla kapatılmaktadır. Bu nedenle özellikle bütçe açığının ortadan kaldırılması politikalarının arkasında, tasarrufların yatırımları belirlediği görüşü yatmakta, çünkü negatif kamu tasarrufu anlamına gelen

⁴⁴ Esso, Loesse Jacques - Keho, Yaya, "The Savings-Investment Relationship: Cointegration and Causality Evidence From Uemoa Countries", *International Journal of Economic and Finance*, vol. 2, no. 1, February, 2010, www.ccsenet.org/ijef, pp. 174-181, p. 174.

bütçe açığı, ortalama tasarrufları düşürücü etkisi sebebiyle yatırımlar için kullanılacak kaynakları azaltıcı etki yapmaktadır⁴⁵. Bütçe açığının etkisi dışında, 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere aşırı spekülâtif sermaye girişi ile birlikte bu ülkelerin dış borçları artarken, bunun yatırımları ilgilendiren en temel sonucu ulusal tasarrufların bir bölümünün faiz ödemeleri amacıyla yurt dışına kaynak transferi için kullanılmasıdır⁴⁶. Zaten yetersiz düzeye sahip tasarrufların dışarıya kar transferi olarak çıkışı, yatırımları kısıtlamaktadır.

1.3.1.3. Tüketim

İktisadi büyümenin/reel gelir artışının ardındaki unsurlardan biri de tüketimdir. İç talebin katkısı büyüme için vazgeçilmez durumdadır. Buna rağmen ekonomide gerçekleşen tüketim de bağımsız bir değişken değildir. Nitekim Keynes'in tüketim harcamaları seviyesi ile ilgili temel hipotezi, gelirin tüketim harcamalarında başlıca belirleyici olduğu şeklindedir⁴⁷. Tüketime etki eden diğer başlıca faktörler; tasarruf nedenleri, tüketicinin mali varlıkları/dayanıklı mal stoku, yaşam standardı, gelir dağılımı, faiz oranı, fiyat değişimleri, tüketici beklentileri ve kredilerdir⁴⁸. Tüketim, uygulanmakta olan para, maliye ve gelirler politikasının etkilerinden de soyutlanmış değildir. Maliye politikası yoluyla vergi tarifelerinde yapılan düzenlemeler veya cari uygulamalar kişisel gelir üzerinde ve dolayısıyla özel tüketim ve tasarruf eğilimi üzerinde etkide bulunur. Para politikası gereği yapılan uygulamalar da faizler ve enflasyon yoluyla kişisel gelire yansır. Faiz oranları da yüksek olduğunda, finansal kaynaklı bir maliyet unsuru olarak piyasa fiyatlarınca içerilecek ve tüketimin düzeyinde etkili olacaktır. Diğer taraftan gelirler politikasıyla transferler ve ücret politikaları vasıtasıyla kişisel gelire etkide bulunmak da mümkündür ve bu da özel nihai tüketimin boyutunu etkilemektedir.

⁴⁵ Yentrük, a.g.e., s. 2.

⁴⁶ Yentrük, a.g.e., s. 5.

⁴⁷ Peterson, a.g.e., s. 139.

⁴⁸ Peterson, a.g.e., ss. 170-182.

1.3.1.4. Sermaye Stoku ve İşgücü Stoku

İktisadi büyüme süreçlerinin açıklanması bakımından sermaye stoku ve işgücü stoku da büyüme analizlerinde yararlanılacak göstergelerdir. Sermaye stoku, belirli bir zamanda firmalar veya ekonominin emrinde tutulan üretilmiş üretim araçları birikimi iken, işgücü kavramı ile de belirli yaşlar arasında çalışabilecek nüfus içinde başkası hesabına çalışanlar kastedilir⁴⁹. İşgücü stoku nüfusa bağlı bir seyir izlerken; sermaye stoku ekonominin varlıklarının, üretim ve birikim performansının bir sonucudur. Ayrıca iktisadi büyümenin temel iç kaynaklarından olan sermaye ve işgücü stokundaki artışlar birbirinden de etkilenmektedir.

Ulusal ekonominin büyümesi sermayenin ve/veya sermaye mallarının artan kullanımına bağlıyken, tasarruflar sermaye malları yatırıma yönelerek ekonomide makine, teçhizat, hammadde ve teknolojik gelişme gereksinimleri karşılanır. Ayrıca ortaya çıkan bu destekle ithalat bağımlılığı da azalma seyrine girebilmektedir. Bir ekonomide ne kadar çok sermaye kullanılırsa o kadar üretim yapma olanağına kavuşulacağı düşünülür. Fakat bu doğru olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Sermayenin kullanımında bir işgücü de gereklidir ve özellikle günümüzde nitelikli işgücü şart haline gelmiştir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomilerin müzmin sorunlarından olan nitelikli işgücünün eksikliği, var olan sermaye mallarının ve doğal kaynakların etkili kullanımını da zorlaştırmaktadır. Bu sebeple ciddi katma değer kayıpları ortaya çıkmakta ve iktisadi gelişmeyi ve buna bağlı olarak kalkınmayı kısıtlamaktadır. İşgücü stoku açısından benzer bir olumsuzluk da şudur; iktisadi büyüme ile istihdam artışı arasındaki doğrusal ilişki teorik ve ampirik çalışmalarla da tespit edilerek mevcut olmasına rağmen, bu ilişki küreselleşme sürecinde değişime uğramaktadır. Büyüme ile istihdam arasındaki pozitif bağ, emekten tasarruf eden teknolojilerin yaygınlaşmasıyla beraber gittikçe zayıfladığı için, reel üretim artışlarının istihdamına katkısı farklılaşmaktadır⁵⁰.

⁴⁹ Kumcu, a.g.e., ss. 26-28.

⁵⁰ İncekara, Ahmet - Tatoğlu, Ferda Y., *Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyümenin İç Piyasa Üzerinde Etkileri*, İTO Yayınları, İstanbul, 2008, s. 84.

İşgücünün miktarının ve niteliğinin ekonomik büyümenin eğilimine yansıdığı dikkate alınır, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki hızlı nüfus artışı, hem fırsat hem de risk getirmektedir. Artan nüfusun ekonomik büyümenin gerektirdiği nitelikte eğitilememesi ulusal ekonomiye ve geniş kitlelere bir çok olumsuzlukla geri dönmektedir; sermaye mallarının optimum kullanımı güçleşmekte, işgücünün verimliliği azalmakta, buna bağlı olarak ücretler ve dolayısıyla harcamalar düşük seviyede kalmakta, işsizlik ortaya çıkmaktadır. Hızlı nüfus artışının fırsat ve riski beraber sunması, gelişmiş ülkeler dışındaki bu ekonomilerin paradoksu durumundadır. Gerek hızlı nüfus artışı, gerek nitelik sorunu, gerekse emekten tasarruf eden sermaye yoğun teknolojilerin yaygın kullanımı gibi faktörler, iktisadi büyüme-istihdam artışı arasındaki bağları değiştirdiğinden dolayı, geline noktada toplumun işgücü arzının üretken faaliyetlere katılımının sağlanması, iktisat politikası pratiğinin en önemli konusu durumundadır⁵¹.

1.3.1.5. Teknolojik İlerleme

Sermaye ve işgücü stokundaki artıştan bağımsız olmamak kaydıyla, teknolojik ilerleme de ekonomik büyümenin belirleyicilerindedir. Teknoloji, mal ve hizmet üretimi için kaynakların bir araya getirilme biçimiyken; teknolojik gelişme ise piyasadaki ekonomik karar birimlerinin girişimleriyle oluşmakta ve girişimcilerin yeni bir bilgiyi, piyasa değeri olabilecek yeni bir malın üretiminde kullanmasıdır⁵². Teknolojik gelişmeler ekonomik karar birimlerini daha çok sermaye birikimine teşvik eder ve teknolojik gelişmeyle beraber sermaye birikimi işgücü başına üretimin artmasını sağlarlar⁵³. Ayrıca ekonomide sermayenin ve işgücünün kullanımına bağlı olarak üretim süreçlerinin gerektirdiği teknolojiye ihtiyaç vardır. Sermayenin ve işgücünün bir araya gelmesi yetmemekte, bu bileşime uygun teknolojik seviyenin de sağlanması gerekmektedir. Diğer taraftan teknolojik gelişme, aynı kaynaklarla daha fazla üretime sebep olurken, teknoloji üretme kapasitesinin bulunduğu seviye nasıl ki iktisadi büyümeye etki ediyorsa, ekonominin teknoloji transfer kapasitesi de belirli bir oranda

⁵¹ İncekara - Tatoğlu, a.g.e., s. 84.

⁵² Kumcu, a.g.e., s. 29.

⁵³ Romer, Paul M., "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, vol. 98, no. 5, October 1990, p. 72.

büyümeye katkı yapmaktadır. Benzer şekilde ülkeler için teknolojik açıdan içe ve dışa dönük olarak entegrasyon da oldukça önemlidir. Ekonomide üretilen birçok mal ve hizmetin birbirinin tamamlayıcısı ya da ikamesi olduğu hatırlanırsa, bunların belirli bir teknolojik entegrasyonu şart koştuğu ortadadır. Sonuç olarak teknolojik ilerleme, kar amacı güden firmalar tarafından yapılan araştırma geliştirme faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan buluş ve yenilikler biçiminde gerçekleşmektedir⁵⁴. Küresel ekonomide geleneksel teknolojik seviyeye ayak uydurabilmek, ekonominin dış ilişkilerinde güçlü yanı olmakla beraber; içeride de diğer ülkelerle benzer refah seviyelerine yaklaşmasına olanak sağlamaktadır.

Teknolojik ilerleme, verimlilik üzerinde kritik derecede rol sahiptir ve faktörlerin daha verimli kullanılmasına olanak sağlarken⁵⁵; herhangi bir ihtiyaç için ekonomide daha az kaynak kullanımına yol açar; dolayısıyla, birim işgücü ve sermaye başına daha fazla ya da kaliteli çıktı meydana getirir. Bundan dolayı, sermaye birikimi ve işgücü artışının bel kemiğini oluşturduğu iktisadi büyüme, her iki kaynağın verimliliğine de bağlıdır. Nitekim sermayenin ve işgücünün daha etkin kullanımını ifade eden toplam faktör verimliliği, teknolojik ilerlemeden bağımsız olmamak kaydıyla iktisadi büyümenin belirleyicileri arasında yerini alır. Üretim faktörlerinin büyümeye olan katkısını araştıran büyümenin kaynakları yöntemi, sermaye stokundaki artış ve işgücü stokundaki artışa ek olarak üçüncü bir kaynak olarak toplam faktör verimliliğini alır⁵⁶. Buna göre iktisadi büyüme oranının ne kadarının sermaye ve işgücünden ne kadarının ise bu faktörlerin verimli kullanımından geldiğini açıklamaya çalışır. Bu yöntemle, üretim faktörlerinin büyümeye katkısı ayrıştırılmış ve bunların verimli kullanımından doğan pozitif katkı ortaya çıkarılmış olur.

1.3.1.6. Beşeri Sermaye

İktisat literatüründe son yıllarda beşeri sermaye kavramı da yoğun olarak kullanılmakta, içsel büyüme teorilerinde büyümenin başlıca kaynaklarından

⁵⁴ Tuncer, İsmail, “Teknolojik Bilginin Yayılma Süreci ve Gelişmekte Olan Ülkeler; Türkiye İçin Bir Uygulama (1950-2000)”, *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, c. 21, sy. 2, 2002, ss. 1-25, s. 4.

⁵⁵ Kumcu, a.g.e., s. 29.

⁵⁶ Hatipoğlu, a.g.e., s. 138.

sayılmaktadır. Bu yaklaşımların da katkısıyla beşeri sermaye stoku iktisadi büyümenin belirleyicileri arasında görülmekte ve büyüme hedeflerinde denklemlere dahil edilmektedir. Beşeri sermaye kavramı; bireyin/toplumun sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek, iş deneyimi, sağlık, eğitim düzeyi, toplumsal ilişkilerdeki konum gibi karakteristikler bütünü ifade eder⁵⁷. Yalnızca nitelikli işgücünün oluşumu değil, bilgi birikiminin ve ar-ge faaliyetlerinin artışının da büyümenin arka planında bulunması, beşeri sermaye yatırımlarını ekonomi politikalarının kapsamına sokmuştur. Ülkelerin işgücü niteliğini geliştirmek için yaptıkları beşeri sermaye yatırımları, hem yeni ürün ve teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımların getiri oranını, hem de yeni ürün ve teknolojilerin benimsenmesini ve kullanımını kolaylaştırarak ekonomik gelişmeyi etkilemektedir⁵⁸. Beşeri sermaye stokunun düzeyi de ülkelerin gelir seviyesiyle sıkı bir ilişkiye sahiptir. Gelir düzeyi yüksek ülkeler milli gelirlerinin daha büyük bir bölümünü beşeri sermaye yatırımlarına ayırıp, bu yatırım sayesinde daha yüksek işgücü verimliliği elde edebilmektedirler⁵⁹.

1.3.2. Dış Kaynaklar

Dünya ölçeğinde hammadde ve mamul akımından daha büyük hacimde finans akımının da gerçekleştiği bir ortamda, ekonomilerin bunun dışında kalması olanaksızdır. Bu koşullar altında bir ülkenin yalnızca kendi kaynaklarıyla hedeflediği iktisadi büyümeyi gerçekleştirememesinden dolayı, dış kaynaklara ihtiyacı olmakta ve bu kaynaklar dış ticaret ve sermaye hareketleri yoluyla karşılanmaktadır. Dış ticaret temelde ithalat ve ihracat kısımlarından oluşurken, sermaye hareketleri dış doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları gibi kısımlardan oluşur. Sermaye hareketleri içinde ekonomiye doğrudan ve kalıcı katma değer yaratacak katkı yapan dış doğrudan yatırımlardır; dış ticarete ise ihracat ve turizm dolaysız olarak ülkeye gelir transferi anlamına gelmektedir.

⁵⁷ Canpolat, Naci, “Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 18, sy.2, 2000, s. 265-281, s. 267.

⁵⁸ Kumcu, a.g.e., s. 32.

⁵⁹ Canpolat, a.g.e., s. 267.

Düşük tasarruf düzeyi, sermaye malları ithalatı zorunluluğu, finansal sermaye gereksinimi gibi sebeplerle ekonomilerin dış kaynaklara olan ihtiyacı ve buna bağlı olarak dışa açılmaları küresel ekonominin gelişmesinden dolayı hem artmakta hem de fırsatlar ve riskleri beraber getirmektedir. Fırsat olarak dışa açılımda, ülke içinde karşılaştırılabilir bir maliyetle bulunması mümkün olmayan yatırım mallarının ve ara malların ithali, daha gelişmiş ülkelerden fikir ve teknoloji transferi ve yabancı tasarruflara ulaşabilme olanağı, yoksul ulusların hızlı büyümenin önündeki bazı geleneksel engelleri aşmasına yardım edebilmektedir⁶⁰. Fakat küresel entegrasyon ortamında donanımsız, rekabet gücü eksik, gelişmiş ekonomilere karşı mukayeseli üstünlüğü zayıf ve düşük potansiyellere sahip ve makroekonomik istikrarı problemleri durumunda olmalarından dolayı bu ekonomiler risk unsurlarına sahiptir. Nitekim gelişmiş ekonomilerde sermaye birikimi hızlı, işgücü artışı yavaş fakat nitelikli, faktör verimliliği ise teknolojik ilerlemelerine bağlı olarak hızlı seyrederken, bu grubun dışında kalan geniş sayıdaki ülke ekonomileri için farklı bir durum söz konusudur. Bu ekonomilerde teknolojik ilerlemenin yavaş olması, faktör verimliliğindeki artışı sınırlarken; işgücü stokunun artmasına rağmen nitelikten yoksun kalması emek yoğun bir ekonomik faaliyetler zinciri ortaya çıkararak milli gelire, iç talebe, iç tasarrufa, yatırımlara ve istihdama görece olarak olumsuz etkilerde bulunmakta; sermaye stokunda meydana gelen yetersiz artışla beraber ekonomideki üretimi kısıtlamaktadır. Bu sebeple, dünya ekonomisine entegrasyondan en çok, ekonomik karşılıklı bağımlılığın başlatılabileceği çatışmaları yönetip sınırlayan tamamlayıcı kurumlara sahip gelişmiş ülkeler kazançlı çıkmaktadır⁶¹.

1.3.2.1. Dış Ticaret

Bir ülke için ithalat dışarıya gelir transferi anlamına gelirken, milli gelir hesaplarında eksi değer olarak denkleme dahil olur. İthalatın bileşenleri tüketim malları ithalatı ile ara ve sermaye mallarıdır. Yurtiçinden temin edilemeyecek mal ve hizmetlerin tamamı zorunlu olmasa da, tüketim veya üretim sebebiyle ithal edilmesi iktisadi hayatın gereklerindedir. Ara ve sermaye malları olarak tanımlanan gruptaki mal

⁶⁰ Rodrik, a.g.e., s. 21.

⁶¹ Rodrik, a.g.e., s. 76.

ve hizmetler tüketim maddesine dönüşmeden ithal edilerek, yurtiçi üretim ve istihdam kapasitesi yaratılır ve bu yolla dışarıya asgari bir gelir transfer edilerek içeride bir katma değer oluşumu sağlanır. Dolayısıyla iktisadi büyümenin arka planında ithalat da bulunmaktadır ki, örneğin yatırım malı ithalatındaki artış eğilimi, ekonomideki gidişatı anlamada beklentiler hakkında fikir vermesi açısından anlamlı bir göstergedir.

Ekonomi kendi tüketiminin dışında kalan ekonomik kaynakları gerek hammadde gerekse yarı mamul veya mamul olarak gelir elde etmek amacıyla ihraç ederken, bazen kendi ihtiyacından kısarak da ihraçta bulunabilir. Tüketim malı ihracatı ne kadar yüksek ise bu mal veya hizmetlerin nihai hale gelene kadar yurtiçinde üretilmesi ekonomiye azami katma değer kazandırabilir. Ara malları ve yatırım malları ihracatı da ekonominin üretkenliğinin ve dış ticaretteki seviyesinin kritik bir göstergesidir. İktisadi büyüme açısından ihracat doğrudan döviz gelirine denk düşerken, bu gelir içeride paylaşılması, yatırım, üretim ve tüketime yansması ve vergi geliri yaratmasıyla büyümenin destekleyici unsurlarındandır. İhracatın düzeyi yalnızca ekonominin bulunduğu seviyeye ilişkili değildir. Uygulanan ekonomi politikaları gereği kurun değerlendirilmesiyle de çok yakından ilişkilidir. Yerli paranın değerlendirilmesi ihracatı ucuzlatıp caydırırken, ithalatı cazip hale getirmektedir. Ters durum ise ithalatı pahalılaştırarak ihracatı teşvik etmektedir. Yerli paranın değer kaybı ihracatı artırmasına rağmen, ekonominin ithalata olan bağımlılığı ölçüsünde dış ticaret açığını da artırabilmektedir. Diğer taraftan döviz kuru belirsizliği de ihracatı negatif, ithalatı ise pozitif etkilemektedir⁶². Reel döviz kuru oynaklığı hem kısa hem de uzun vadede ihracat üzerinde negatif etkiye sahip olarak, gelecekteki eğilimler hakkında belirsizlik yaratmakta, ihracatçı birimler dış piyasadan çok iç piyasaya yönelerek tepki vermektedirler ve hatta ihracata en negatif etkiyi reel döviz kuru oynaklığının yaptığı savunulmaktadır⁶³.

Hem ihracat ve hem de ithalatın bileşenleri tüketim, ara ve yatırım malları olarak ayrıldığı gibi, tarım, sanayi ve hizmetler olarak da ayrılmaktadır. Ülkede tarımın

⁶² Sever, Erşan, “Reel Döviz Kuru Belirsizliğinin Ticaret Performansına Etkisi: Türkiye Uygulaması”, *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, c. 4, sy. 2, Aralık 2009, ss. 77-98, s.1.

⁶³ Köse, Nezir – Ay, Ahmet – Topallı, Nurgün, “Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995-2008)”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 2, 2008, ss. 25-45, s. 25.

ihracatta ağırlıklı olması sanayileşmenin eksikliğini; sanayinin ihracatta payının fazlalığı sanayileşmenin ileri derecede olduğunu, ithalatta payının fazla olması ise ciddi bir sanayileşme sorunu (veya açığı) olduğunu gösterebilmektedir. Turizm ise birçok ülke için önemli bir dış kaynaktır. Yabancı turistlerin ülkeye gezi ya da tatil amaçlı gelerek ülkede tüketim mal ve hizmetlerine harcama yapmaları dolaysız bir gelir transferidir. Diğer taraftan talebin nihai mal ve hizmetlere yönelik olması, bunların üretiminin (büyük ölçüde) içeride yapılması yine katma değer yaratılması yani iktisadi büyümeye katkı anlamına gelmektedir.

Dış ticarete serbestleşme, dünya ekonomisinde önceki dönemlerde de var olmakla beraber özellikle de son dönemde gelişmiş ya da diğer tüm ulusal ekonomilerin değişen düzeylerde içinden geçtiği ve halen devam ettiği bir süreç olmuştur. Literatürde önemli bir yeri olan Ricardo'nun mukayeseli üstünlük teorisine göre, kıt kaynakların etkin dağılımıyla ülkeler gelir bölüşümü ve reel gelir artışında yarar sağlayacaktır⁶⁴. Klasik teoriden bu yana liberalleşme, etkinliği artırmak kavramını öne sürmekte ve buna göre; "başkalarından ucuza üretmediğini ithal et" ilkesi ile bu amaca uygun bir politikalar demeti tavsiye ederek, bunun dünya çapında ulusal sınırları aşan bir ölçekte gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır⁶⁵. Bu savunuya bağlı olarak neo-klasik büyüme teorilerinin, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olanlar arasındaki gelir/refah farkının kapanacağını ileri sürmesine rağmen, bu hipotez gerçekleşmeyerek aksine süreç içinde artmıştır⁶⁶. Dışa açık büyümenin ekonomilere katkısı son derece sınırlı olmaktadır. Bu yararın sınırlı gerçekleşmesinin yanında, gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomiler gelişmiş ekonomiler için hammadde kaynağı, ucuz işgücü pazarı, yalın üretim alanı ve dış talep kaynağı durumundadır ve refah farkı kapanma eğilimi taşımamaktadır.

Ekonomilerin dış ticarete mukayeseli üstünlük teorisine göre kazançlı çıkacağı yönündeki görüşlere rağmen, farklı gelişmişlik ve gelir düzeyindeki ülkelerin bu süreçten farklı etkilenmeleri söz konusu olmaktadır. Gelişmekte olan ve az gelişmiş

⁶⁴ Erdoğan, Savaş, "Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 10, Haziran, 2006, ss. 30-39, s. 31.

⁶⁵ Somel, Cem, "Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı?", *Mülkiye Dergisi*, c. 25, sy. 229, 2001, ss.185-200, s. 194.

⁶⁶ İncekara - Tatoğlu, a.g.e., s. 25.

ülkelerin dış ticaret açıklarının sürekli artışı gözlemlenen bir olgudur. Milli gelire oranı açısından ekonomilerin dışa açıklığının arttığı süreçte, fakirleştiren büyüme teorisi dikkate değerdir. Bhagwati, dış ticaret hadlerinde açık bir bozulmayla beraber elde edilen reel gelir artışının fakirleştiren bir büyüme olduğunu öne sürmektedir⁶⁷. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadlerindeki eğilim, bu görüşün önemsenmesini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca gelir düzeyinin yükselmesine rağmen dış ticaret açıklarının da hem miktar hem milli gelire oranı açısından artışı, bu ekonomilerin makro istikrarını bozucu etki yapmaktadır. Dış ticaret açıklarının finansmanı için alınan yüksek faizli borçlar da ekonominin etkin bir şekilde işlemlerini zorlaştırmaktadır⁶⁸. Borçlanmanın tekrar faiz ödemesi yoluyla dışarıya gelir transferiyle sonuçlanması, dış ticaretten elde edilen ekonomik faydanın taraflar arasında nasıl paylaşıldığının açıklayıcısı durumundadır.

1.3.2.2. Sermaye Hareketleri

Ekonominin ihtiyaç duyduğu dış kaynaklardan bir diğeri sermaye hareketleridir. Sermaye hareketleri dolaysız yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ile kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerini kapsar. Doğrudan yabancı yatırımlar kısaca, ekonomiye dış tasarrufların reel yatırım şeklinde dahil olmasıdır. Portföy yatırımları ise, şirketler ve devletin bono, tahvil satışlarıyla gerçekleşen borçlanma araçlarıdır⁶⁹. Kısa vadeli sermaye hareketleri de, geri dönüş kabiliyeti olan kısa vadeli borçlanma araçlarından oluşur. Değişen oranda ve boyutta gerçekleşen sermaye hareketleri, ekonominin dışa dönük fırsat ve risk kapısı durumundadır. Sermaye hareketlerinin fırsat olması, ülkede milli gelirin artışına ilave dış kaynakların da katkı yapabilmesidir. Kendi kaynakları ile büyümesini gerçekleştiren bir ekonomiye dış kaynakların da eklenmesi, söz konusu kaynaklarla ilave tasarruf, yatırım, istihdam, üretim ve gelir oluşmasına yol açabilmektedir.

⁶⁷ Ateş, İsmet - Bostan, Aziz, "Türkiye'de Dış Ticaretin Serbestleştirilmesi ve Yoksullaştıran Büyüme (1989-2004)", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 18, 2007, ss. 1-10, s. 2

⁶⁸ Ateş ve Bostan, a.g.e., s. 9.

⁶⁹ Aslan, Özgür - Küçükaksoy, İsmail, "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, sy. 4, 2006, ss.12-28, s. 12.

Kısa vadeli sermaye hareketleri ise ekonominin dış kaynak ihtiyacının karşılanmasında maliyeti artırmaktadır ve iktisadi büyümeye dolaylı yoldan olumsuz etkide bulunabilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde iktisadi büyümenin oldukça dalgalı bir seyir izlemesi küresel sermayenin dikkatini çekmekte, bu dalgalanmalardan faiz-kur makası üzerinden spekülâtif kar arayışı sürdürülmektedir. Yabancı sermaye akımları yüksek faiz oranı, değerli yerli para, aşırı dış borç yükü, kamu yatırımlarında azalma, bankacılık sektöründe ve firmalarda ortaya çıkan kırılğanlıklar aracılığıyla yatırımları olumsuz etkileyebilmektedir⁷⁰. Uluslararası ticaretin varlığı uluslararası sermaye hareketlerini de beraberinde getirirken, günümüz dünyasında, bir gün içerisindeki finansal hareketler, reel mal ve hizmet ticaretinin oldukça üzerinde seyretmektedir. Finansal sistemin serbestleşmesi sonucu yükselen finansal sermaye ve spekülâtif birikim tercihleri sanayi yatırımlarının önüne geçmiş, bu olgu finansal küreselleşme sürecine de yön vermiştir⁷¹. Dolayısıyla kısa vadeli sermaye hareketleri dış tasarrufların iktisadi büyümeye sınırlı katkısının yanında ulusal ekonomilerin yaşadığı makroekonomik dalgalanmalarda da etkili olabilmektedir.

Gelişme yolunda olan ülkelerde, ekonomik kalkınma çabalarının başarısı için tasarruf açığının ortadan kaldırılması gerekmektedir⁷². Düşük tasarruf ve düşük yatırım döngüsünden dolayı, ekonomiler dış tasarruflardan faydalanma yoluna yönelerek finansal serbestleşme sürecine girmişlerdir⁷³. Finansal küreselleşme ile sermayenin maliyetinin azalarak yatırım artışı sağlanacağı⁷⁴ beklentisi, ekonomilerin finansal hareketlerde serbestleştirmeye gitmesinde teşvik edicidir. Fakat iktisadi büyümenin yüksek oranda sürdürülebilmesi için dış tasarrufların katkısını amaçlayan gelişmekte olan ülke (GOÜ) ve az gelişmiş ülke (AGÜ) ekonomilerinin sermaye hareketlerini serbestleştirme uygulamaları beklenen sonuçları “henüz” vermemiştir.

⁷⁰ Yentürk, a.g.e., s. 21.

⁷¹ Öztekin, Didem - Erataş, Filiz, “Net Portföy Yatırımları ile Reel Faiz Arasındaki İlişkinin Küresel Kriz Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Türkiye Uygulaması”, *Anadolu Uluslararası Ekonomi Konferansı Tebliği*, Eskişehir, 17-19 Haziran 2009, s. 5.

⁷² Karluk, Rıdvan, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, *TCMB Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Semineri Bildirisi*, Ankara, 2000, ss. 97-116, s. 102.

⁷³ Kula, Ferit, “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.4, sy. 2, 2003, ss.141-154, s.141.

⁷⁴ Öztekin - Erataş, a.g.e., s. 5.

Bu sürecin oluşumunda rol oynayan neo-klasik yaklaşımın iki temel varsayımı; finansal pazarların etkin çalıştığı ve finansal serbestleşmenin tasarrufların dünya ölçeğinde dağılımını düzenleyerek faiz oranının ülkeler arasında eşitleneceği şeklindedir⁷⁵. Oysa ne finansal pazarlar etkin çalışmakta ne de finansal varlıkların tasarruf-yatırımla ilişkisi teorinin öne sürdüğü gibi olmaktadır. Yabancı tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasında tamamlayıcılık olduğuna ilişkin teori ve beklentilere rağmen, yabancı tasarrufların daha çok tüketimi ve yurtdışına kaynak transferini artırdığı gözlemlenmekte ve öne sürülmektedir⁷⁶. Sermaye hareketlerinde serbestlikle, yapısal gelişimini tamamlamamış ülkelerde piyasa bölünmesi ve rant kollama faaliyetlerinin oluşacağını ve bulaşıcılık etkisiyle diğer ülkelerdeki finansal sorunların bu ülkelerde piyasa kırılganlığını artıracığını öne süren görüşler⁷⁷ gittikçe haklılık kazanmaktadır.

Sermaye hesaplarının liberalleşmesi başlangıçta reel döviz kurunun değerlenmesine yol açarken, uzun dönemde yerli paranın aşırı değer kaybına ve dış borçlarda artışa yol açabilmektedir⁷⁸. GOÜ'lerde yabancı sermaye girişlerinin artışıyla, aşırı borç yükünün ortaya çıkması yurt içi tasarrufların önemli bir oranının, yatırımlara dönüşmeden yurt dışına aktarılma için kullanılmasına neden olabilmekte ve yabancı sermaye akımları tüketici kredisi ve tüketim mali ithalatını kamçılıyarak, iç tasarrufları kovucu etki yapabilmektedir⁷⁹. Sermaye hareketlerinden beklenen; yurtiçi tasarruf açığının kapatılarak hedeflenen yatırım oranının gerçekleştirilmesi yoluyla iktisadi büyümenin elde edilmesi iken, bu akımların daha ziyade portföy yatırımlarına yönelmesi yeni borç yaratımına yol açmakta ve birçok ekonomi için süreç ödemeler dengesi hesaplarında bozulmayla sonuçlanabilmektedir.

Sermaye hareketlerinden beklenen avantaj dış tasarrufların iç yatırımları destekleyeceği şeklinde olduğundan ekonomiler bu alanda küresel ölçekte rekabet etmektedirler. Gerçekleşen finansal sermaye akımları doğrudan yabancı yatırımlardan

⁷⁵ Yentürk, a.g.e., s. 9.

⁷⁶ Yentürk, a.g.e., s. 17.

⁷⁷ Öztekin - Erataş, a.g.e., s. 5.

⁷⁸ Obstfeld, Maurice, "Capital Flows, The Current Account and The Reel Exchange Rate: Consequences of Liberalization and Stabilization", *NBER Working Paper w1526*, 1984, p. 29.

⁷⁹ Kar, Muhsin - Kara, M.Akif - Kaplan, Muhittin, "Türkiye'de Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri", *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1, sy. 1, 2009, ss. 13-24, s. 2.

daha büyük hacimde olsa da özellikle AGÜ ve GOÜ ekonomileri politikalarını oluşturma aşamasında doğrudan yabancı yatırımların faydasını dikkate almaktadırlar. Buna karşın, doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık %98'i gelişmiş ülkelere yapılarak, toplam yatırımların %80'i yine bu ülkelere gitmektedir⁸⁰. Bu alanda rekabetin sonuçlarını belirleyen; sermaye girişlerinde serbestlik, yatırım teşvikleri, özelleştirme ve rekabet hukuku düzenlemeleri gibi unsurlardır⁸¹. Ayrıca, işgücü maliyetinin düşüklüğü ve dışa açıklığın büyüklüğü yabancı yatırımları çekerken, dış ticaret açığının fazlalığı yabancı yatırımlar için risk unsuru olmaktadır⁸².

Doğrudan yabancı yatırım bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır⁸³. Doğrudan yabancı yatırımların sermaye birikimini hızlandırmak suretiyle büyümeye etkisi, teknoloji ve işletmecilik bilgisine katkısı, ithalatı ihracatla ikame ettiği sürece cari dengeye etkisi olacağı, iç rekabeti ve istihdamı artırması, kardan kaynaklanan vergi kaynağı olmaları yönünde beklentiler vardır⁸⁴. Özellikle dış doğrudan yatırımların artması, ekonominin küresel sermaye için kalıcı ve güvenli cazibe merkezlerinden biri olmasını sağlar. Bu yatırımlar, sıcak para olarak tanımlanan, finansal hareketler gibi kısa zamanlı olmak yerine ekonomide uzun yıllara yayılan beklentilerin ve planların olduğunu, bir o kadar da katma değer ortaya çıkacağını ve iktisadi büyümeye olumlu katkı yapacağını ifade eder.

Mevcut fon kaynaklarının, kaynak dağılımı etkinliği yoluyla reel ekonominin kullanımına girmesiyle, üretimde etkinliğin artarak reel üretim artışıyla yani gelir ve refah artışıyla sonuçlanması doğrudan yabancı yatırımların beklenen olumlu

⁸⁰ Şimşek, Mevlüdiye - Behdioğlu, Sema, "Türkiye'de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma", *Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 20, sy. 2, Eylül 2006, ss.47-65, s. 55.

⁸¹ Nunnenkamp, Peter, *Foreign Direct Investment in Developing Countries: What Economists Don't Know and Policymakers Should Not Do!*, Centre for International Trade, Economics & Environment, www.cuts.org, India, 2002, p. 31.

⁸² Yapraklı, Sevdâ, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 21, sy. 2, 2006, ss. 23-48, ss. 28-30.

⁸³ Karluk, a.g.e., s. 100.

⁸⁴ Şimşek - Behdioğlu, a.g.e., s. 52.

etkilerindedir⁸⁵. Yabancı yatırımların daha iyi bir ekonomik çevre yaratmada anahtar rol oynayabileceği beklentisine rağmen, ulusal piyasalardaki rekabete negatif etkisi ve ödemeler dengesinde bozulma etkilerinden dolayı, yatırımı alan ülke açısından büyümeyle kesin pozitif ilişkisi olduğu hakkında herkesçe kabul edilen bir argüman bulunmamaktadır⁸⁶. Diğer taraftan bilinmektedir ki, bu tip yatırımların hizmetler sektörüne yönelmesi büyümeye belirsiz bir etki ortaya çıkarırken, imalat sanayisinde gerçekleşmesi büyümede pozitif etkiye sebep olmaktadır⁸⁷. Yabancı yatırımların özellikle de üretimde işbölümü açısından serbest bölgelere olan yönelimi ekonomilerin üretimine ve gelirine katkı yapmaktadır. Fakat bu katkının uluslararası ekonomide paylaşımı GOÜ ve AGÜ aleyhine son derece dengesiz olmaktadır. Serbest bölgelerin, bu ülkelerdeki ucuz işgücünün çok uluslu şirketlerce istihdam edildiği alanlar olarak uluslararası yeni işbölümünde yerini aldığı ve böylelikle GOÜ ve AGÜ'lerin bu bölgeler aracılığıyla bir çeşit emek ihracatı gerçekleştirdiği açıktır⁸⁸. Ucuz işgücünün dolaşımındaki kısıtlılığın, serbest bölgelere yabancı yatırımlar yoluyla aşılması sonucu ekonomiler arasındaki gelir farklılıkları azalmamaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların plansız gelişmesiyle ortaya çıkması muhtemel sonuçlar şunlardır; ekonominin ana sektörlerinde yabancı yatırımların denetimini artırır, daha ileri tekniklerin kullanımı ekonominin iç uyumunu bozabilir, ödemeler bilançosunda karı dışarıya aktararak baskı oluşturabilir, teknoloji ve işletmecilik bilgisi haksız rekabete yol açabilir⁸⁹. Bu risklere rağmen, Kindleberger'e göre gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere yapılan dolaysız yabancı sermaye yatırımları, toplamı sıfır olmayan bir oyun etkisi yaratmakta ve rasyonel ve planlı politikalarla doğrudan yabancı yatırımların olumsuz etkilerinin elimine edilme imkanı bulunmaktadır⁹⁰. Bu yolla gerçekleşen sağlıklı bir ekonomik büyüme; işsizliğin azalması, alım gücünün

⁸⁵ Kula, a.g.e., s. 154.

⁸⁶ Öztürk, İlhan - Kalyoncu, Hüseyin, "Foreign Direct Investment and Growth: An Ampirical Investigation Based on Cross-Country Comparison", *MPRA Paper No 9636*, Munich Personal RePEc Archive, July 2008, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/9636/>, s. 2.

⁸⁷ Alfaro, Laura, "Foregin Direct Investment and Growth: Does The Sector Matter?", *Harvard Business School*, April, 2003, pp. 1-32, p. 13.

⁸⁸ Öztürk, Lütfü, "Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalarla Teoriler Işığında Bir Bakış", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 7, 2004, ss.110-128, s.125.

⁸⁹ Şimşek - Behdioğlu, a.g.e., s. 53.

⁹⁰ Şimşek - Behdioğlu, a.g.e., s. 53.

yükselmesi, tüketimin toplumun her kesimine üretime katkısı doğrultusunda dağılarak artması, daha fazla kar elde ettikleri için şirketlerin daha fazla vergi ödemesi, devlet bütçesinde gelirlerin yükselmesi, yabancı yatırımların bu potansiyelden pay alabilmesi için ülkeye kaynak aktarması ve yerel para biriminin talep edilir hale gelmesi gibi olumlu makroekonomik sonuçlar yaratır⁹¹. Yabancı sermayenin ülkeye sağladığı yararları maksimize edebilmek ve zararlarını sıfırlamak için, her şeyden önce yabancı sermayeye karşı peşin hükümden ve “nasıl gelirse gelsin” düşüncesinden uzak bir şekilde yaklaşarak, ülkenin çıkarları ile yabancı sermayeli kuruluşların çıkarları arasında akılcı bir denge kurmak gerekmektedir⁹². Nitekim, ekonominin üretim kapasitesine dolaysız ve dışarıdan bir katkının iktisadi büyümeye yapacağı olumlu etkinin bir fırsat olması yanında, olumsuz etkileriyle bu katkının negatife dönmesi riskinin de hesaba katılma zorunluluğu vardır.

Sonuç olarak yalnızca düşük tasarruf ve düşük yatırım düzeyine sahip ülkeler iktisadi büyümelerine destek sağlamak için değil, gelişmiş ülkeler de aynı amaç için doğrudan yabancı yatırımları araç olarak görmekte, bu alanda yaşanan rekabetin sonuçları gelişmişler lehine durumlar ortaya çıkarmakta, ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının yakınsama yoluyla kapanacağını öne süren görüşler doğrulanmamaktadır. Bu olgular doğrudan yabancı yatırımların her zaman her ekonomide iktisadi büyümeye net pozitif katkı yapacağı şeklinde bir beklentiyi yanlışlamakta ve katkının koşullu ve sınırlı gerçekleştiğini göstermektedir.

1.4. İktisadi Büyümeye Teorik Yaklaşımlar

İktisadi büyüme üzerine ampirik ve teorik çalışmalar zengin bir literatür ortaya çıkarmakla birlikte, belli başlı büyüme modelleri ve teorileri klasik, sosyalist, Keynesyen, Harrod-Domar, Neo-klasik ve içsel büyüme teorileridir. Klasik büyüme teorisi iktisat üzerine yapılan ilk değerlendirmelerden doğmuş, sosyalist büyüme modeli ise kapitalizme getirilen eleştirilerle geliştirilmiştir. Dünya ekonomisinin yaşadığı Büyük Buhran döneminde ise talep kaynaklı yaklaşımıyla öne çıkan Keynes'in

⁹¹ Özel, Saruhan, “Global Kriz Türkiye’yi Nasıl Etkiler?”, *İşveren Dergisi*, www.tisk.org.tr, c. 46, sy. 6, 2008, s. 12.

⁹² Karluk, a.g.e., s. 98.

görüşleri sonrasında, bunu dinamik bir analize dönüştüren Harrod-Domar büyüme modeli şekillenmiştir. Ardından Solow'un katkısıyla Neo-klasik büyüme teorisi literatürde yerini alırken, kendinden önceki modellerden farklı şekilde nüfus ve teknolojik gelişmeyi iktisat içi faktörlerden kabul ederek iktisadi büyümeyi açıklamaya çalışan içsel büyüme teorileri ortaya çıkmıştır. Teori ve modellerin arasındaki farklılıklar, büyümenin kaynakları, varsayımlar ve ön kabuller gibi unsurların farklılığından doğmaktadır.

1.4.1. Klasik Büyüme Teorisi

İktisadi hayatın gelişmesiyle beraber ortaya çıkan iktisadi görüşlerden önde geleni Adam Smith tarafından öne sürülen görüşler olmakla birlikte geleneksel yaklaşım, Robert Malthus ve David Ricardo'nun da görüşleriyle şekillenmiştir. Smith, büyüme olgusunu inceleyen ilk iktisatçı olarak işbölümünün toplumun genel çalışması üzerindeki tesirlerini, bu etkilerin belirli birkaç sanayi eşyasında kendini nasıl gösterdiğini toplu iğne üretimi örneği üzerinden *Ulusların Zenginliği* adlı çalışmasında açıklamıştır⁹³. İşbölümü sonucunda aynı sayıda kişinin iş miktarında sağlayabileceği büyük artışın; el yatkınlığının artırmasından, işin parçaları arasındaki vakitten tasarruf edilmesinden ve işi kolaylaştıran makinelerin icadından gerçekleşeceğini vurgulamıştır⁹⁴. Nitekim uzmanlaşma ve işbölümü üretimle tüketim arasındaki doğrudan bağın koparak, üretimin toplumsallaşmasına neden olmaktadır⁹⁵. Smith, işbölümü arttıkça emeğin verimliliğinin (işçi başına üretimin) artacağını öne sürmüş, büyümenin sürekli ve sınırsız bir olgu değil, sınırlı bir olgu olduğunu ve ekonomilerin nihayetinde durgun duruma ulaşacağını savunmuştur⁹⁶. Sonuç olarak Smith'e göre işbölümü uzmanlaşmayı, uzmanlaşma verimliliği, verimlilik yatırımları, yatırımlar da kalkınmayı sağlamaktadır⁹⁷.

İlk klasikler arasında olan R. Malthus da büyüme modelini nüfus artışı ve hasıla-çıkı büyüme hızları arasındaki uyumsuzluk üzerine inşa ederek, azalan getiriler

⁹³ Smith, Adam, *Ulusların Zenginliği*, çev. Haldun Derin, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948, s. 3.

⁹⁴ Smith, a.g.e., s.8.

⁹⁵ Akat, a.g.e., s. 65.

⁹⁶ Dulupçu, Murat Ali - Özkul, Gökhan, "Klasik Büyüme Teorileri", www.sdu.edu.tr, ts., ss.3-12.

⁹⁷ Dülgeroğlu, s.32.

kanunun işlediğini öne sürmüştür⁹⁸. Kaldı ki, klasik ekonomistlerin nüfusun büyümesiyle ilgili düşüncelerini geliştirdiği dönemde bir nüfus patlaması yaşanmaktaydı ve bu durum teorileri için ampirik baz oluşturmuştur⁹⁹. Klasik büyüme teorisinde Smith'in görüşlerinden büyümenin kaynağı olarak iş bölümünün alındığı ve büyümenin temel özelliğinin sınırlı bir büyüme olduğu çıkarılabilmektedir¹⁰⁰. Klasik büyüme teorisinin varsayımlarına göre¹⁰¹;

-Ekonomi tam rekabet ve tam istihdam koşullarındadır.

-Sermaye birikimini uyaran temel faktör kardır.

-Sanayi kesiminde teknik ilerleme hızlıdır.

-Tarım kesiminde teknik ilerleme yavaştır.

-Üretim fonksiyonu veridir.

-Ücretler kısa dönemde arz ve taleple belirlenirken, uzun dönemde asgari ücret düzeyinde sabit kalma eğilimindedir.

Ricardo'nun yaklaşımında tarımdaki azalan verimler nedeniyle sınırlı bir büyüme vurgulanırken, büyümenin başlıca kaynağının artık değer verimli bir biçimde yeniden yatırımı olduğu işaret edilmektedir¹⁰². Modelde yatırımlar büyümenin itici gücü olmakla beraber¹⁰³, klasik teori karamsar bir yaklaşım içindedir. Çünkü, klasikler kapitalizmin içsel dinamizmi ile ekonominin kendiliğinden büyüyeceğini varsaymışlar ve fakat bu büyümenin belli bir durgunluk noktasına kadar devam edeceğini ileri sürmüşlerdir¹⁰⁴. Buna göre, ekonomi belli bir gelişme safhasının ardından azalan verimler kanunun geçerli olmasından dolayı durgunluk safhasına girecektir¹⁰⁵. Modelin formelleşmesine en büyük katkıyı yapan Ricardo'ya göre durgun durum şöyle

⁹⁸ Dulupçu - Özkul, a.g.e., ss.16-17.

⁹⁹ Parasız, 2007, s. 79.

¹⁰⁰ Mızrak, a.g.e., s. 31.

¹⁰¹ Acar, a.g.e., ss. 61-63.

¹⁰² Mızrak, a.g.e., s. 25.

¹⁰³ Şahin, Necmettin, Türkiye'nin Dışa Açık Büyüme Stratejisinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 2008, s.20.

¹⁰⁴ Sungur, Onur, "Büyüme, Kalkınma ve İktisadi Dalgalanmalar", www.sdu.edu.tr, ts., s.4.

¹⁰⁵ Talaşlı, Esra, Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerine Etkileri (2000-2007), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008, s.32.

açıklanmaktadır; sermaye birikimi karların düşmesine, bu da birikimin ortadan kalkmasına sebep olmakta ve kapitalizm uzun dönemde karın ve birikimin mevcut olmadığı, nüfusun değişmediği durgun bir duruma ulaşmaktadır¹⁰⁶. Teknik ilerlemenin de büyümenin sürmesine bir noktadan sonra destek olamayarak iktisadi gelişmenin sınıra dayanıp duracağı da bu yaklaşımda savunulmaktadır. Ayrıca klasiklere göre; ekonominin kendi kendini düzelten mekanizmalara sahip olması nedeniyle devletin ekonomiye dengesizlikleri gidermek amacıyla karışmasına gerek olmamakta; nitekim karışması dengesizlikleri daha uzun süreli kılmakta ve kaynak dağılımını olumsuz etkilemektedir¹⁰⁷.

Klasik büyüme teorisinin ardından geçen zamanda yaşanan iktisadi gelişmeler, bu teorisinin tecrübe edilen pratiğin gerisinde kaldığını, bazı varsayımlarının tersine döndüğünü göstermektedir ve bunlar eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Başlıca eleştiriler, ekonominin tam istihdam ve tam rekabet koşullarında bulunmadığı yönündedir. Ayrıca, azalan verimler kanununun her zaman geçerli olmadığı da tecrübe edilmiştir. Üstelik ekonomik büyümenin durgunluk safhası gibi bir aşamaya geçmediği, günümüzde ülke ekonomilerinin artan risklerle beraber fırsatlara da sahip olduğu açıktır. Neo-klasik görüşün öne sürdüğü gibi yakınsama ve yakalama durumlarının gerçekleşmemesine rağmen iktisadi büyümede sınıra gelindiği ve ekonomilerin durgunluk safhasına geçtiği de tecrübe edilmemiştir. Tecrübe edilen ise kriz ve durgunluklara rağmen iktisadi büyümenin ülkelerin bulunduğu iç ve dış şartlara göre sürmesidir. Teorisinin öne sürdüğü gibi tarım kesimindeki teknik ilerleme de gelişen teknolojiyle beraber varsayıldığı kadar yavaş olmamış, sanayideki teknik ilerleme tarıma da yansyarak, makineleşme ile verimlilik artışı nispeten gerçekleşmiş ve halende sürmektedir. Dolayısıyla sektörlerin yatay ve dikey bağılılıkları da artmıştır. Yöneltilen eleştirilere ve teorisinin varsayımlarına rağmen iktisadi büyüme teorilerinin başta geleni olduğu için ayrıca bir önem taşımaktadır.

¹⁰⁶ Akyüz, a.g.e., s. 60.

¹⁰⁷ Eğilmez, Mahfi - Kumcu, Ercan, *Ekonomi Politikası*, Om Yayınları, İstanbul, 2002, s. 21.

1.4.2. Sosyalist Büyüme Modeli

Bu modelin oluşumunda Karl Marx rol oynamıştır. Her ne kadar başlangıçta kapitalist ekonomi teorisinin eleştirisi olarak ortaya konmuşsa da, Marksizm zaman içinde çeşitli katkılarla kendi ekonomi teori ve politikasını ortaya koymuştur¹⁰⁸. Buna göre Sosyalist büyüme modeli, kapitalist sistemdeki çelişkilerin devamlı bir büyüme sağlayacağını fakat büyüme süreci içinde iç çelişkilerin gittikçe şiddetlenerek sonunda sistemi çökerteceğini ileri sürmektedir¹⁰⁹. Dolayısıyla, büyüme süreci denge sorunu değil dengesizlik olarak görülmektedir¹¹⁰. Bu sistemde de sermaye birikimi önem taşımakta, sermaye birikimi artık değerın kapitale dönüşmesi olarak kabul edilmektedir¹¹¹.

Model, emek-değer teorisine dayanmaktadır. Buna göre, bir malın değerini o malın üretimi için gerekli olan emek-zaman birimleri belirlemektedir¹¹². İşçinin tükettiğinden daha fazla değer yaratması Marx'ı artık değer kavramına ulaştırmıştır¹¹³. Emeğin kullanım değeri, mübadele değerinin üzerinde oldukça emekçi kullanmak kapitalist için ek bir değer elde etmek anlamına gelecektir ve bu fazlalık Marx'ta artık değere karşılık gelmektedir¹¹⁴. Artık değer, aynı zamanda değişir ve sabit sermayenin toplamının kar oranıyla çarpımından oluşur. Bir diğer deyişle elde edilen kar, artık değerdir.

Modelin işleyişi ise, emeğin daha fazla sermaye ile donatılmasından dolayı verimliliğinin artıp, işgücü tasarruf edici bir gelişme yaşanacağı şeklindedir. Bunun sonucunda sermaye birikimi hızlanacak, kapitalin daha az elde toplanmasıyla işgücü arzı fazlasıyla işsizlerin artması eşanlı gerçekleşecek ve sonuçta ortaya çıkan talep yetersizliğiyle sistem çöküntüye uğrayacaktır¹¹⁵. Diğer bir ifadeyle bu görüşte, sermayenin büyüdükçe daha az elde toplanacağı, geniş kitlelerin ürettiği artık değerın

¹⁰⁸ Eğilmez - Kumcu, a.g.e., s. 22.

¹⁰⁹ Acar, a.g.e., s. 67.

¹¹⁰ Akyüz, a.g.e., s. 69.

¹¹¹ Kumcu, a.g.e., s. 46.

¹¹² Acar, a.g.e., s. 68.

¹¹³ Akyüz, a.g.e., s. 29.

¹¹⁴ Akat, a.g.e., s. 462.

¹¹⁵ Acar, a.g.e., s. 71.

kapitalist sınıfın eline geçeceği, büyüyen işçi sınıfının emeğin sömürüsüne bir noktadan sonra katlanamayıp kapitalist sistemin son bulacağı öngörülmektedir.

Yaşanan gerçekliklere göre modelin varsayımları ve öngörülerini gerçekleştirmemiştir. İktisadi gelişmenin bir parçası olarak emek verimliliği artmış fakat, refah devleti anlayışıyla yapılan sosyal düzenlemeler, emeğin sömürüsünü 19. yüzyıla nazaran azaltmış, çalışan hakları gelişme göstermiştir. Sosyal güvenlik anlayışının gelişmesi, çalışma saatlerindeki iyileşmeler, çalışan kesimin grev ve sendikal hakları, işsizlik sigortası ve benzeri sosyal güvenceler ile sosyal transferler emek sahiplerinin ekonomik durumlarına katkı yapmaktadır. Sermayenin gittikçe daha az elde toplanması ise Marx'ın öngörülerinden farklı gerçekleşmektedir. Gelir dağılımı bozukluğunun iktisadi hayatta her geçen gün önemini artırmasına rağmen, serbest piyasa ekonomisinin işlediği ölçüde orta sınıflar da ekonomide önemli rol oynamaktadır¹¹⁶. Büyük sermayeyle yatay ve dikey bağlantılarına rağmen, küçük işletmelerin de iktisadi hayatta üretim ve tüketim açısından sahip oldukları işlev, iktisadi yapı ve büyümenin sürdürülebilirliğinde gittikçe önemini artırmaktadır.

1.4.3. Keynes'in Büyüme Yaklaşımı

Keynes'in analizleri bir büyüme modelini içermek yerine durgunluktan büyümeye geçiş üzerine görüşlerini kapsar. İlgilendiği konu, toplam talepteki değişimin gelir ve istihdam hacmi üzerindeki etkileridir¹¹⁷. Bu görüş statik bir analizi içerir ve durgunluktaki bir ekonominin büyümeye başlaması için ilk ivmeyi nereden alabileceği konusunu öne alır¹¹⁸. 1929 krizinin koşullarında klasik görüşün ihmal ettiği eksik istihdam sorunu açığa çıkmış ve oluşan talep yetersizliğiyle yatırımların tek başına istihdamı sağlayamadığı kabul edilmeye başlanmıştır¹¹⁹. Bu şartlar altında Keynes'in görüşleri klasiklerin aksine ekonominin genelde eksik istihdamda dengeye geldiği şeklinde belirlemiştir. Buna göre büyüme ile yatırım harcamaları arasında bir ilişki vardır ve yatırım harcamalarını hızlandırıp ekonomiyi durgunluktan çıkaracak

¹¹⁶ Acar, a.g.e., s. 71.

¹¹⁷ Taban, Sami, *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 49.

¹¹⁸ Acar, a.g.e., s. 81.

¹¹⁹ Acar, a.g.e., s. 77.

olan toplam talep artışıdır¹²⁰. Yatırımlar, Keynes'te kısa dönem dengesinin nerede oluşacağını belirleyen, gelirden bağımsız talep yaratan bir harcamadır¹²¹. Keynes'e göre otonom yatırımlarda meydana gelen bir artış geliri çarpan katsayısının çarpımı kadar daha fazla artıracak, artan gelirler talebi kamçılıyacak ve bu da yatırımları teşvik edecektir¹²². Böylece istihdam artışı gerçekleşecektir.

Keynesyen teoride her talep kendi arzını yaratır, dolayısıyla asıl olan talep cephesidir ve ekonominin canlandırılması da denetlenmesi de talep politikalarıyla yapılabilir¹²³. Toplam talep artışı yoluyla otonom yatırımların uyarılıp artarak istihdamı azaltıcı bir etki ortaya çıkaracağını öne süren bu görüşte, mevcut durgunluğu aşmanın yolu talep genişlemesini sağlamaktır. Genişleyen talep stokları eritip yatırımları teşvik edecektir. Büyüme hızlandıran bu olgu ile ekonomi tam istihdam seviyesine doğru ilerleyecektir¹²⁴. Diğer taraftan neo-klasik teori, tasarrufun salt gelir sağlama yönüne; Keynesyen teori ise kullanım değeri yönüne önem vererek tasarrufun faiz oranının artan fonksiyonu olduğunu önemsemez ve tasarruf miktarını gelir düzeyinin bir fonksiyonu yapar¹²⁵.

Keynes'in görüşlerinde yatırımların kapasite artırıcı etkisi üzerinde durulmamış, teknolojik yenilikle nitelikli emeğe yer verilmemiş ve bu sebeple uzun dönem büyüme incelenmeyerek kısa dönemde eksik istihdamdan tam istihdam dengesine nasıl ulaşılacağı vurgulanmıştır¹²⁶. Ardından gelişen iktisat literatüründe ise uzun dönemli dinamik analiz ele alınarak Keynesgil yaklaşıma eleştiriler getirilmiştir. Sonuç olarak Keynes'in iktisat teorisine getirdiği en önemli yenilik şu önermedir; kapitalist bir sistem, tam rekabet koşullarında bile kısa dönemde veri kaynakların tam istihdamını sağlayacak bir mekanizmaya sahip değildir¹²⁷.

¹²⁰ Musullugil, Ayşe Keskiner, Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla, 2007, s. 10.

¹²¹ Akyüz, a.g.e., s. 245.

¹²² Acar, a.g.e., s. 80.

¹²³ Eğilmez - Kumcu, a.g.e., s. 22.

¹²⁴ Taban, a.g.e., s. 46.

¹²⁵ Akat, a.g.e., s. 170.

¹²⁶ Taban, a.g.e., s. 48.

¹²⁷ Akyüz, a.g.e., s. 197.

1.4.4. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Keynes'in kısa dönemli statik analizinin içermediği uzun dönemli dinamik analiz, bu modelde yer almakla beraber Harrod-Domar modeli Keynesgil bir yaklaşımdır¹²⁸. Harrod ve Domar 1939 ve 1947 yıllarında benzer yaklaşımları öne sürmelerinden dolayı model Harrod-Domar büyüme modeli olarak anılmaktadır. Her ikisi de gelişmiş bir ekonomide büyüme sürecinde planlanmış yatırımın, mutlak hacimle büyüyen planlanmış tasarrufa devamlı olarak eşit olmasını sağlayacak gerekli şartların temel problem olduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler¹²⁹. Modele göre büyüme oranı, yatırım oranı ile tasarruf oranı ilişkisinin bir fonksiyonudur ve büyümenin başlıca özelliği kararsız bir dengeye sahip olmasıdır¹³⁰. Modelde yatırım merkezi rodedir ve analizler Keynes'in analitik çerçevesinde yapılmaktadır¹³¹.

Modelde emek arzının model dışında sabit bir hızla büyüdüğü; planlanan tasarrufun çıktının/gelirin sabit bir oranı olduğu ve modeli basitleştirmek için sermayenin aşınmadığı varsayılır¹³². Modelde toplumun gelir seviyesi tasarruf arzının en önemli sınırlayıcısıdır¹³³ ve ölçüğe göre sabit getiri olduğu varsayımı kabul edilir. Modelin esas olarak cevaplamaya çalıştığı soru, ekonomik büyüme sürecinde yatırım-tasarruf dengesinin nasıl sağlanacak olduğudur¹³⁴. Modelde bu iki değişken vardır ve ekonomide tam istihdam seviyesinin devam etmesi isteniyorsa, yatırım, sermayenin marjinal verimliliği ve hızlandırıcı gibi değişkenlerin tasarruf eğilimine ayak uydurmaları gerekmektedir¹³⁵. Teorinin belirleyici yönü, ekonomide tasarruf eğilimi ve gerekli sermaye miktarının tatmin edici büyüme oranını belirlemesi, girişimcilerin yatırım yapma istekleri üzerindeki en önemli belirleyici etkenler olarak yer almasıdır¹³⁶.

Harrod-Domar büyüme modeline göre bir ekonominin fiyat istikrarını koruyarak büyüebilmesi için yatırımların kapasite artırıcı etkisi ile gelir artırıcı etkisinin; tam

¹²⁸ Harrod, R. F., "An Essay in Dynamic Theory", *The Economic Journal*, 1939, pp. 14-33, p. 14.

¹²⁹ Peterson, a.g.e., s. 527.

¹³⁰ Mızrak, a.g.e., s. 25.

¹³¹ Peterson, a.g.e., s. 526.

¹³² Dulupçu - Özkul, a.g.e., s. 7.

¹³³ Harrod, a.g.e., s. 14.

¹³⁴ Musullugil, a.g.e., s. 10.

¹³⁵ Taban, a.g.e., s. 52.

¹³⁶ Şahin, Necmettin, a.g.e., s.22.

istihdamı koruyarak büyüebilmesi için de fiili büyüme, gerekli büyüme ve doğal büyüme oranlarının birbirine eşit olması gerekir¹³⁷. Harrod-Domar modelinde üç farklı büyüme oranı vardır; gerekli büyüme oranı, fiili büyüme oranı ve doğal büyüme oranı¹³⁸. Gerekli büyüme oranı planlanan yatırımı planlanan tasarrufa eşit kılan oran iken, fiili büyüme oranı ekonomide gerçekleşen büyüme oranıdır¹³⁹. Doğal büyüme oranı ise nüfus artışı, sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve çalışma/boş zaman tercihi değişkenlerinin izin verdiği en yüksek büyüme oranı olarak tanımlamıştır¹⁴⁰. Modelde yatırımların sermaye birikimi üzerindeki etkisi dikkate alınarak; net yatırımın ikili etkisi vurgulanmaktadır. Net yatırım bir yandan üretime yönelik bir talep oluştururken (talep etkisi), bir yandan da ekonominin üretim kapasitesini (kapasite artırıcı etkisi) artırmaktadır¹⁴¹.

Harrod-Domar modelinde tasarruf oranı, sermaye-çıkıtı oranı, işgücü artış oranı gibi kilit değişkenlerin denge değerlerinden ufak da olsa sapmaları, ya büyüyen bir işsizliğe ya da uzun enflasyonist dönemlere neden olmaktadır¹⁴². Bu nedenle modelde büyüme kararsız bir dengeye sahiptir ve ekonominin denge büyüme oranı, bir tarafı enflasyon diğer tarafı depresyon uçurumu olan bir bıçak sırtı meydana getirmektedir¹⁴³. Harrod'un bıçak sırtı sorununa getirdiği çözüm ise; sermaye/hasıla katsayısının sabit alınacak yerde, üretim faktörleri arasında ikameye olanak veren bir üretim fonksiyonun kullanılmasıdır¹⁴⁴.

Model, yatırımların hem kapasite artırıcı etkisini hem de talep etkisini dikkate alan ve devletin ekonomiye müdahalesiyle yetinmeyip planlamayı da gerekli gören bir yaklaşımdır¹⁴⁵. Buna göre, modelde ulaşılmak istenen ve ülkenin olanakları açısından makul olan bir büyüme hızının seçiminden sonra, yaklaşık olarak hesaplanan ve modelin özünü oluşturan sermaye hasıla katsayısı yardımıyla, gerekli yatırım ve tasarruf

¹³⁷ Demir, Osman, "Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2002a, ss. 1-16, s. 13.

¹³⁸ Taban, a.g.e., s. 53.

¹³⁹ Kumcu, a.g.e., s. 47.

¹⁴⁰ Harrod, a.g.e., s. 30.

¹⁴¹ Parasız, 2007, s. 89.

¹⁴² Solow, Robert M., "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 70, no. 1, 1956, pp. 65-94, p. 65.

¹⁴³ Akyüz, a.g.e., s. 255.

¹⁴⁴ Akat, a.g.e., s. 621.

¹⁴⁵ Dulupçu - Özkul, a.g.e., ss. 8-19.

hedefleri saptanmalı ve toplam yatırım ve tasarrufları bu hedeflere ulaştıracağı umulan ekonomik politikalar belirlenmelidir¹⁴⁶.

Bu model özellikle gelişmiş ekonomiler için kurulmuş olup, amacı ekonomiyi eksik istihdama ve enflasyona maruz bırakmadan yürütebilmektir¹⁴⁷. Oysa az gelişmiş bir çok ekonomide yapılan araştırmaya göre, çıktı oranındaki artışın sermaye oranındaki artıştan fazla olması, büyümenin başlıca kaynağının sermaye birikimi olduğunu varsayan Harrod-Domar modelini geçersiz kılarken; ayrıca büyüme modelinde tek bir üretim faktörü olarak sermayenin yer alıp, işgücü verimliliği ve teknolojik gelişmelerin yer almaması da bir diğer eleştiri noktasıdır¹⁴⁸. Model eleştirilere rağmen, dikkatleri net yatırımın kapasite yaratma etkisine ve teşvik edilmiş yatırım gibi stratejik önemi olan olaylara yönelterek gerçek dünya ekonomisinin işleyişini daha iyi analize imkan vermiştir¹⁴⁹.

1.4.5. Neo-Klasik Büyüme Teorisi

Neo-klasik büyüme modeli Solow-Swan tarafından geliştirilmiş olup, bu teoride teknoloji ve nüfustaki değişim dışsal olarak görüldüğünden model dışsal büyüme teorisi olarak kabul edilmektedir¹⁵⁰. Teori, nüfus artışı ve teknolojik değişmeye tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin nasıl cevap verdiğini açıklamaktadır¹⁵¹. Bu teori altında en başta gelen büyüme yaklaşımı Solow tarafından getirilmiştir. Bu model, devletin müdahalesine gerek duymayan, sürdürülmesi zor bıçak-sırtı denge şartlarına bağlı olmayan ve emek faktörünü içselleştiren dengeli bir büyümeyi amaçlamaktadır¹⁵². Modelin varsayımlarına göre; tek mallı bir ekonomi ve tam rekabet şartları vardır, işgücü sabit oranlı büyür, azalan marjinal verimler kanunu geçerlidir, bağımsız bir yatırım fonksiyonu olmadığından yatırımlar önemsizdir, faktörler arası ikame mümkündür, teknolojik gelişme dışsaldır ve ölçeğe göre sabit getiri vardır¹⁵³. Modelde

¹⁴⁶ DPT, *Plan, Program ve Proje İlişkisi*, www.dpt.gov.tr, 1996.

¹⁴⁷ Acar, a.g.e., s. 92.

¹⁴⁸ Taban, a.g.e., s. 66.

¹⁴⁹ Peterson, a.g.e., s. 528.

¹⁵⁰ Musullugil, a.g.e., s. 11.

¹⁵¹ Taban, a.g.e., s. 67.

¹⁵² Demir, 2002a, s. 2.

¹⁵³ Kibritçioğlu, a.g.e., s. 306.

tasarruf eğilimi, nüfus artış oranı, emek birikimli teknolojik gelişme oranı ve amortisman oranı sabit kabul edilmiştir¹⁵⁴.

Model, kişi başına sermayenin yine kişi başına üretim veya tüketim ile aynı oranda artış gösterdiği bir dengeli büyüme çizgisi tanımlamaktadır ve denge durumuna erişildiğinde kişi başına gelir ve tüketimdeki artış oranı, teknolojik gelişme hızıyla eşit hale gelmektedir¹⁵⁵. Oluşan dışsal bir teknolojik gelişme, sermayenin marjinal verimliliğindeki azalmaların iktisadi büyüme üzerindeki olumsuz etkisini kısmen telafi edip bu kaçınılmaz azalmaları geciktirebilmekte ve böylelikle, neo-klasik modelde teknolojik gelişme olduğu sürece pozitif hasıla büyüme oranları elde edilebilmektedir¹⁵⁶. Modelin en önemli özelliği, tasarruf oranlarındaki artış ekonomik büyümede geçici yani dönemsel bir etki yaratırken, teknolojik gelişmeyi ekonomik büyümede sürekliliği sağlayan temel faktör olarak görmesidir¹⁵⁷. Neo-klasik yaklaşımda ekonomik büyüme iki temel üretim faktörü (teknoloji ve emek ile toprak gibi geleneksel girdiler) arasındaki karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak açıklanmakta ve uzun dönem büyüme oranı tamamen dışsal bir faktör olan teknolojik ilerlemeye bağlı kabul edilmektedir¹⁵⁸. Ayrıca nüfus da kişi başına reel hasılanın asıl belirleyicilerindendir ve dışsal olarak belirlenen sabit bir hızda büyümektedir¹⁵⁹.

Neo-klasik modelden çıkan sonuçlara göre; sermayede yapılan artış iktisadi büyüme teşvik edecektir; sermayenin ve işgücünün marjinal verimliliği pozitiftir ve gelişmekte olan ülkelerde yatırımların getirisi yüksektir; sermaye ve işgücü azalan verimliliğe tabidir ve ekonomiler sonunda durağan durum ile karşılaşacaktır¹⁶⁰. Solow modelinde durağan durum işçi başına sermayenin dolayısıyla hasılanın değişmediği bir durumdur ve bir ekonomi kendi durağan durum değerinin ne kadar altındaysa o kadar hızlı büyür biçiminde ifadesi mümkün olan bu hususa, geçiş süreci dinamiği ilkesi

¹⁵⁴ Demir, 2002a, s. 2.

¹⁵⁵ Özsağır, Arif, “Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği”, *Kahraman Maraş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 14, Haziran 2008, ss.1-16, s. 7.

¹⁵⁶ Kibritçioğlu, s. 306.

¹⁵⁷ Sungur, Onur, “Büyüme, Kalkınma ve İktisadi Dalgalanmalar”, www.sdu.edu.tr, ts., s.9.

¹⁵⁸ Kumcu, a.g.e., s. 48.

¹⁵⁹ Kibritçioğlu, a.g.e., s. 306.

¹⁶⁰ Musullugil, a.g.e., s. 12.

denir¹⁶¹. Solow'a göre bıçak-sırtı dengenin asıl sebebi emek ile sermaye arasında ikame imkanının olmaması varsayımdır¹⁶² ve bu varsayım kaldırılabilirse bıçak-sırtı denge durumu söz konusu olmayacaktır¹⁶³.

Ülkeler arası farklılıkların önemi, yakınsama oranındaki yanılma ve getiri oranları açısından model haklı eleştiriye tabi tutulmaktadır. Teknoloji düzeylerinin bütün ülkelerde tamamen aynı olduğu ve değişmediği varsayımı altında, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin uzun dönem reel büyüme oranlarının aynı uzun dönem değerine yaklaşacağı ileri sürülmektedir¹⁶⁴. Fakat bu, tarihsel veriler tarafından doğrulanmamaktadır. Modelin varsayımı olan yakınsama tezi, ülkelerin farklı büyüme oranları ile karşılaştırılınca gerçekleşmemekte ancak koşullu yakınsamadan bahsedilebilmektedir. Tam rekabet piyasası, kamusal malların dışsallıkları, yakınsama hipotezi ve ülkelerin teknolojik gelişmeye ulaşma fırsatının eşit olduğu noktalarında neo-klasik yaklaşım eleştiriye hak etmektedir. Model eksik yanlarına rağmen ülkeler arasındaki iktisadi büyüme farklılıklarını anlamakta literatüre katkı yapmıştır. Ayrıca Solow modeli; ekonominin en önemli sorunu olan üretilen çıktının bugün ne kadarının tüketileceği ve gelecek için ne kadarının tasarruf edilmesi gerekeceği sorularının cevapları için bir çerçeve vermektedir¹⁶⁵.

1.4.6. İçsel Büyüme Teorisi

Neo-klasik büyüme modeli, büyümeyi Harrod-Domar bıçak-sırtı denge şartlarından ve devletin müdahalesinden kurtarmış, fakat bu kez gelişmiş ülkelerin zamanla durgun duruma girmesi, yoksul ülkelerin onları yakalaması, teknolojik gelişmenin dışsal sayılması, emek birikimli teknolojik gelişmenin emek tasarrufu yoluyla etkin emek başına sermaye stokunu azaltması gibi yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır¹⁶⁶. Neo-klasik büyüme modelinde teknolojik ilerleme dışsal bir olgu

¹⁶¹ Taban, a.g.e., ss. 73-88.

¹⁶² Demirel, Onur, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme Etkileri ve Türkiye Uygulaması, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2006, s. 48.

¹⁶³ Solow, a.g.e., p. 65.

¹⁶⁴ Taban, a.g.e., s. 88.

¹⁶⁵ Parasız, 2007, s. 143.

¹⁶⁶ Demir, 2002a, s. 12.

olduğundan, model iktisadi büyümenin nasıl meydana geldiğini aslında tam olarak açıklayamamaktadır ve modelin bu önemli eksikliği, 1980'lerin sonlarında ortaya çıkan Romer ile Lucas'ın yaptığı ve adına içsel büyüme teorisi denilen alternatif bir yaklaşımla giderilmeye çalışılmıştır¹⁶⁷. Dolayısıyla içsel büyüme teorisi neo-klasik büyüme teorisine tepki olarak ortaya çıkan bir teoridir ve 1986 yılında Paul M. Romer bir makaleyle ilk kez dile getirmekle beraber K. Arrow'un 1962'de ileri sürdüğü "yaparak öğrenme" fikrinden yararlanmışır¹⁶⁸. Dışsal büyüme teorilerinin yetersizliğinin aşılmasında, içsel büyüme teorileri dışsal sayılan unsurları da modellerine dahil ederek iktisat literatürüne katkı yapmıştır¹⁶⁹.

Solow tarafından geliştirilen ve neo-klasik görüşe yön veren büyüme modeli, büyüme oranının artması için teknolojik gelişmenin gerekli olduğunu açıklamakla birlikte, teknolojik gelişme dışsal olarak kabul edildiğinden nasıl sağlanabileceği konusuna herhangi bir açıklama getirmemiştir¹⁷⁰. İçsel büyüme modelinde ise dışsal modellerin büyümeyi iktisat dışı faktörlere bağlamasının aksine iktisadi büyüme iktisat içi faktörlere bağlanmaktadır¹⁷¹. Dolayısıyla içsel büyüme teorisinde iktisadi büyüme, dışsal faktörler yerine, içsel bir sonuç olarak ele alınmaktadır. Daha önceki büyüme modellerinde dikkate alınmayan veya dışsal sayılan bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik gelişmenin tıpkı emek ve sermaye faktörleri gibi içselleştirildiği bir modeldir¹⁷². İçsel büyüme teorileri, eksik rekabet koşullarını, sermayenin getirisinin azalan olmadığı, teknolojik gelişmenin içsel olduğu, beşeri sermayenin önemli olduğu varsayımlarına dayanmaktadır¹⁷³. İçsel büyümenin kaynağını oluşturan, Romer'de bilgi birikimi, Barro'da kamusal altyapı harcamaları, Lucas'ta beşeri sermaye ve Ar-Ge harcamalarıdır¹⁷⁴.

Model, uzun dönemde büyümenin sürekli olduğunu ve büyüme hızının piyasanın kendi dinamikleri içinde faaliyet gösteren güçler tarafından belirlendiğini

¹⁶⁷ Sungur, Onur, "İçsel Büyüme Teorisi", www.sdu.edu.tr, ts., s. 10.

¹⁶⁸ Acar, a.g.e., s. 127.

¹⁶⁹ Parasız, 2007, s.170.

¹⁷⁰ Taban, a.g.e., s. 90.

¹⁷¹ Acar, a.g.e., s. 127.

¹⁷² Demir, Osman, "İçsel Büyüme Kapsamında Devletin Değişen Rolü", *Kocaeli Üniversitesi İİBF I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 2002b, s. 339.

¹⁷³ Parasız, 2007, s. 172.

¹⁷⁴ Mızrak, a.g.e., s.27.

dinamik makro modeller yardımıyla göstermeye çalışmaktadır¹⁷⁵. Modelde sermaye sadece fiziksel sermaye ile sınırlanmamakta, beşeri sermaye, bilgi ve teknoloji gibi soyut unsurlar da sermayenin tanımına dahil edilmektedir. Ayrıca ortaya çıkan teknolojik gelişme ve bilgi herkese aynı oranda hizmet eden bir çeşit kamu malıdır ve rekabete konu değildir¹⁷⁶.

İçsel büyüme modelleri büyümenin itici gücü olarak tanımladıkları faktörlere göre özetle üç grupta ele alınabilir¹⁷⁷; nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimini birer karar değişkeni olarak ele alanlar, içermemiş teknolojik değişmeyi dışsal ve otonom bilimsel buluşlar yerine piyasa güçlerinin yönlendirdiği girişimci kararlarına bağlayanlar ve büyüme sürecinde kamunun rolünü bağımsız bir değişken olarak dikkate alanlar. İçsel büyüme modelleri neo-klasik görüşün aksine sermaye için artan verimler ilkesini benimsemiştir. Artan verimler sayesinde sermaye stoku yükseldikçe, gelirlerin düşmemesi nedeniyle yatırımlar devam etmekte ve sürdürülebilir büyüme artışı mümkün hale gelmektedir¹⁷⁸. İçsel büyüme yaklaşımına göre farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasındaki entegrasyonun etkileri önceden kestirilemezken; benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasındaki entegrasyon, ülkeler arası mal ve bilgi akışı yoluyla kaynakların ülke içinde ve ülkeler arasında yeniden etkin dağılımını sağlamakta ve bu ülkelerde ölçeğe göre artan getiriye yol açmaktadır¹⁷⁹.

İçsel büyüme teorileri, sermaye birikiminin hane halkı tasarruf eğilimlerine göre açıklanıp talep artışlarıyla ilişkilendirilmemesi ve kararlı durum büyüme hızlarını güvence altına almak için teknolojik gelişmenin hızı konusunda katı varsayımlara dayanılması açısından eleştirilmekte, fakat büyüme sürecinde ekonomi içi unsurları dikkate alarak politika analizlerine olanak vermesi açısından literatüre katkı yapmışlardır¹⁸⁰. Sonuç olarak, içsel büyüme modelleri, neo-klasik görüşün yakınsama hipotezini reddetmiş, ülkeler arası refah farkının bir nedeni olarak beşeri sermayenin

¹⁷⁵ Kumcu, a.g.e., s. 51.

¹⁷⁶ Romer, Paul M., "Increasing Returns and Long-Run Growth", *The Journal of Political Economy*, vol. 4, no. 5, October 1986, pp. 1002-1037, p. 1003.

¹⁷⁷ Ercan, Nihal Yener, "İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış", *DPT Planlama Dergisi*, DPT 42. Yıl Özel Sayısı, 2002, ss. 129-138, s. 136.

¹⁷⁸ Musullugil, a.g.e. s. 15.

¹⁷⁹ Demir, 2002a, s. 8.

¹⁸⁰ Ercan, a.g.e., s. 129.

oluşturduğu pozitif dışsallıkları dikkate almış, birbirine yakın gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin ekonomik entegrasyona girmelerini önermiş, devlete eğitim, Ar-Ge teşviki ve mülkiyet haklarının geliştirilmesi konularında fonksiyonellik kazandırmıştır¹⁸¹.

1.4.7. Finansal Serbestleşme ve İktisadi Büyüme

Küresel ekonominin geçirdiği evreler gözlemlendiğinde ekonomik dönüşümlerin bunalım veya tıkanma dönemlerinin ertesine geldiği bilinmektedir. Bunalım dönemlerinde para-sermaye ile reel üretim arasındaki ilişkinin zayıflaması ve finansal kesimin kendini değerlendirme yollarını yalnızca ulusal değil, uluslararası düzeyde de aramaya başlaması yüksek getiri sağlayan alanların dünya ölçeğinde finansal sermayenin kullanımına açılmasını gerektirmiştir¹⁸². Nitekim 1970'lere gelindiğinde birçok ülkede finansal baskıya dayalı olarak finansal derinlik bulunmamaktaydı. Bu ülkeler, sermaye hareketlerinde sınırlamanın egemen olduğu gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomilerdi. Bu bağlamda 1970'lerin getirdiği dönüşüm, finansal serbestleşme süreci olmuştur. Yaşanan ekonomik dönüşümle birçok ülke ekonomisi özellikle 1980'lerden itibaren finansal serbestleşmeye gitmiş ve bu süreçte söz konusu ülkelerin dışa açıklığı artmıştır.

Finansal liberalizasyon/serbestleşme; genellikle hükümetlerin, gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetlerini kendi ülkelerine çekmek için bankacılık ve finans sistemi üzerindeki denetim ve kısıtlamaları kaldırdığı ya da önemli bir ölçüde azalttığı deregülasyon uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilmekte ve ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılma süreci olarak ifade edilmektedir¹⁸³. Finansal serbestleşme ve büyüme ilişkisi hakkındaki teorik yaklaşım temelde şu doğrultudadır¹⁸⁴; finansal piyasalar ve aracılar, finansal fonksiyonların (tasarrufların mobilitesi, kaynak dağılımı, kurumsal kontrolün sağlanması, risk yönetiminin kolaylaşması, mal ve hizmet ticaretinin kolaylaşması) artışına yol açacak, sermaye birikimi ve teknolojik yenilik

¹⁸¹ Taban, a.g.e., ss. 106-107.

¹⁸² Köne, Aylin Çiğdem, "Para Sermayenin Yeniden Yapılandırılması: Türk Özel Bankacılık Sektörü Örneği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, c. 4, sy. 2, 2003, ss. 233-246, s. 234.

¹⁸³ Durusoy, Serap, "Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri", www.dtm.gov.tr, ts., s. 2.

¹⁸⁴ Altunç, Ömer Faruk, "Türkiye'de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ekim, 2008, ss. 113-127, s.114.

kanalıyla büyümeye destek olacaktır. Ayrıca ulusal tasarrufların çoğalmasıyla finansal sektörün gelişmesi, sermayenin maliyetinin azalmasını sağlayacaktır¹⁸⁵.

Finansal serbestleşmenin makroekonomik etkileri hakkındaki teorik temel büyük ölçüde McKinnon-Shaw tarafından oluşturulmuş olup bu yaklaşım, nominal faizler üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasının, tasarrufları ve yatırımları artırarak ekonomik büyümeyi hızlandıracağını ve enflasyonu aşağıya çekeceğini öngörmektedir¹⁸⁶. Finansal baskı ve finansal derinlik kavramları üzerine oturan bu yaklaşımda, mali sektör üzerindeki kısıtlama ve müdahaleler finansal baskı olarak tanımlanıp finansal derinleşmeyi önlediği savunulmaktadır¹⁸⁷. Nitekim finansal baskı ortamında düşük veya negatif reel faizlerin olması, sermaye kaçışına neden olurken aynı zamanda tasarrufların atıl alanlara kaymasına da sebep olarak, fonların üretken yatırım alanlarına gitmesi engellenmekte ve yatırım-büyüme üzerinde olumsuz etki yapabilmektedir¹⁸⁸.

McKinnon-Shaw yaklaşımında finansal serbestleşme ile ortaya çıkan sonuçlar şu yolu izleyecektir;¹⁸⁹ reel faiz oranları artacak, bu artış iç tasarrufları finansal araçlara çekerek yatırımlar için kullanılabilir fonları büyütecektir. Ayrıca yüksek reel faiz getirisi yüksek yatırım projelerini teşvik edeceğinden verimli yatırımlar da artacaktır. Sonuçta üretimdeki artış ekonomik büyümeyi hızlandıracak ve istikrarlı bir yapıya kavuşturacaktır. Literatürde ise finansal dışa açıklığın birbirinin aksi yönde iki tür etkisi öne çıkmaktadır; yabancı yatırımlar ve yabancı sermaye finansal derinliği artırarak büyümeyi hızlandıracağı savunusuna karşı siyasi ve ekonomik açıdan yeterliliğe sahip olmayan ülkelerde yabancı yükümlülüklerin artmasının ekonominin kırılganlığını artırarak ülkeleri kriz ortamına sürükleyeceği ileri sürülmektedir¹⁹⁰.

¹⁸⁵ Dinar, Gülenay Baş, “Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme: Bir Literatür Çalışması”, *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi Tebliği*, Eskişehir, 17-19 Haziran 2009, ss.1-14, s. 5.

¹⁸⁶ Saygılı, Fatih, “Finansal Serbestleşmenin Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, c.1, sy. 1, 2001, ss. 165-179, s. 168.

¹⁸⁷ Tükel, Özge, Finansal Serbestleşmenin Türkiye’nin Ekonomik Performansı Üzerine Etkileri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2007, s. 24.

¹⁸⁸ Eser, Kadir, “Mali Baskı Altındaki Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Finansal Liberalizasyon Politikalarının Etkinliği”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, c. 4, sy. 10, 1993, ss. 83-100, s. 89.

¹⁸⁹ Musullugil, a.g.e., s. 188.

¹⁹⁰ Korkmaz, Turhan - Çevik, Emrah İsmail - Birkan, Elif, “Finansal Dışa Açıklığın Ekonomik Büyüme ve Finansal Krizler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *Journal of Yaşar University*, c.5, sy. 17, 2010, ss. 2821-2831, s. 2824.

Finansal serbestleştirmenin yararları konusunda öne sürülen görüşlere göre; gelişmiş ülkelerden diğerlerine sermaye akımının olmasıyla kaynak dağılımında etkinlik sağlanacak, yabancı sermaye iç tasarrufları destekleyerek yatırımları ve büyümeyi artıracak, böylelikle sürdürülebilir büyüme sağlanıp aynı zamanda dış rekabet dolayısıyla finansal sektörler de etkinlik gelecektir¹⁹¹. Bu süreçte, finansal araçlar; tasarrufların mobilizasyonu, risk yönetimi, yatırım fırsatları hakkında bilgi sağlanması, ödünç verenlerle alanların sürekli gözlemlenmesi ve mal ve hizmetlerin değişiminin kolaylaşması yoluyla büyüme üzerinde olumlu etkiler göstermektedir¹⁹².

Sonuç olarak finansal liberalizasyon teorilerinin ana fikri; reel faiz, tasarruf ve yatırım üzerinden iktisadi büyümenin etkilenmesidir¹⁹³. Bu teorilerin başta geleni olan McKinnon-Shaw Hipotezi, tutarlı teorik bir çerçeveye sahip olmakla beraber ülkelerin, politik ve kültürel şartları göz ardı edilmiş, makro ekonomik açıdan verimlilik, enflasyon ve büyüme yönleri eksik bırakılmış, kurumsal olmayan finansal piyasalara gereken önem verilmemiş, bu sektörlerin iyi bir organizasyonla yatırımların finansmanında başarılı olabilecekleri önemsenmemiştir¹⁹⁴. Bu doğrultuda iktisadi büyümeyi de kapsayan kalkınmanın finansmanı özelleştiğinde, gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak sıkıntıları büyük ölçüde hafifleyeceği beklentisine rağmen (yapılan bir çok ampirik çalışmanın desteklediği gibi) bu gerçekleşmediği gibi özel sermaye akımları da kalkınmaya katkı yapacak üretken amaçlarla kullanılamamıştır¹⁹⁵. Nitekim sermaye hareketlerinin başta gelen sebebi, gelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin hızlı olmasından dolayı oluşan yüksek sermaye stokunun, anavatanında düşük getiri yerine gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomilerde yüksek getiri arayışına yönelmesidir¹⁹⁶. Bu olgu sermayenin artan seviyede finansal kesime yönelerek biriken sermayenin reel kesimden uzaklaşmasına da yol açmaktadır. Ekonomilerin yapısal zaaflarından ve hem

¹⁹¹ Saygılı, a.g.e., s.169.

¹⁹² Demir, Yusuf – Öztürk, Erdoğan - Albeni, Mesut, “Türkiye’de Finansal Piyasalar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Kahramanmaraş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Aralık, 2007, ss. 438-455, s. 443.

¹⁹³ Musullugil, a.g.e., s. 189.

¹⁹⁴ Durgun, Özlem, “Küreselleşme Sürecinde Finansal Serbestleşmenin Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl 9, sy. 111, Mart, 2007, ss. 1-18, s. 3.

¹⁹⁵ Saygılı, a.g.e., s. 175.

¹⁹⁶ Güven, Semih, “Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Ağustos, 2001, ss. 79-98, s. 85.

dışsal hem de içsel koşullarından dolayı serbestleşmeden büyüme üzerinde beklenen olumlu sonuçlar son derece sınırlı kalmış, denetim gibi sigortalardan yoksun bir finansal serbestleştirme ile ekonomiler arbitraj oranı üzerinden sermaye hareketlerine bağımlı ve duyarlı hale gelmişlerdir.

Finansal serbestleşme sürecinde, özellikle de 1980'lerde gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin çoğunda sabit döviz kuru rejimi olduğundan, ülkelerin belli sorunları uluslararası finansman ile birleşerek döviz kuru rejimlerinin yıkılmasına, sermaye akışının aniden tersine dönerek bu rejimlerin çöküşüne ve finansal krizlerin yaşanmasına sebep olabilmektedir¹⁹⁷. Sermaye girişiyle yerli para reel olarak değer kazanırken, bunu izleyen üretim, tüketim ve yatırım artışı sonrasındaki 3-5 sene arasında tüm bu göstergelerde daralma ortaya çıkarak uygulama krizlerle son bulmuştur¹⁹⁸. Bu sebeple ülkeler rezerv birikimine yönelmektedir. Finansal serbestleşme sonucunda iç tasarruf yetersizliği olan ülkelerde rezerv biriktirme bir ekonomi politikası aracı olmuş, böylelikle bu ülkelerin dış borçlarında artış gerçekleşmiştir¹⁹⁹.

Temel argümana göre; faiz kontrolleri ve sermaye hareketlerinin kısıtlandığı finansal baskı ortamında faiz oranı ve döviz kuru piyasa koşulları tarafından belirlenecekleri düzeyden daha aşağıda belirlendiğinden dolayı, ulusal paranın aşırı değerlenmesi söz konusudur ve bunun çözümü de finansal serbestleşmedir²⁰⁰. Oysa serbestleşme ile sorun tersine dönmüş, bu sefer de spekülasyon güdülerinin de etkisiyle faizlerde aşırı yükselme olmuştur. Kaldı ki sermaye çekmek isteyen ülkede nominal faizin seviyesi en az, dış reel faiz, artı ülkenin riziko primi, artı devalüasyon beklentisini aşan bir düzeyde olmasını gerektirir²⁰¹. Faiz yükselişleri yatırım ortamını zorlaştırdığı gibi maliyet yönlü enflasyonun artışı da beraberinde getirmiştir. Nitekim Taylor'un yapısalci yaklaşımına göre, faiz maliyetinin işletme sermayesi maliyetine eklenmesi

¹⁹⁷ Paincheira, Juan Pablo, "Finansallaşma Çağında Gelişmekte Olan Ülkeler: Açık Birikiminden Rezerv Birikimine", *Maliye Finans Yazıları*, www.finanskulup.org.tr, c. 22, sy. 82, Ocak, 2009, ss.1-13, s.11.

¹⁹⁸ Yentürk, a.g.e., s. 17.

¹⁹⁹ Paincheira, a.g.e., s. 12.

²⁰⁰ Karaçor, Zeynep, "Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000- Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 16, 2006, ss. 379-391, s. 380.

²⁰¹ Kazgan, Gülten, *Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 194.

gerekmekte; bu ise üretim maliyetini artırıp fiyatlara yansiyarak enflasyonu hızlandırmaktadır²⁰². Dolayısıyla sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, mali piyasaların etkinliğini artırırken bir yandan da bu piyasaların kırılğanlığını da artırmakta ve risklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır²⁰³.

Sermaye hareketlerinde serbestlik ile ülkelere doğrudan yatırımlar ve dolaylı sermaye girişleri artmış fakat finansal amaçlı hareketler doğrudan yatırıma yönelen sermaye hareketlerinden daha fazla olmuştur. Finansal araçların yüksek getiriye sahip olmasıyla yatırımların reel alanlardan çok finansal alanlara yönelmesi, McKinnon-Shaw yaklaşımının yatırımları ve iktisadi büyümeyi artıracığı hipotezini desteklememektedir²⁰⁴. Reel getirilerin önemini yitirmesiyle spekülatif güdülerin üretken yatırımlara baskın çıkması ve sermaye denetimini engellemesi ile sermaye piyasalarında krizlerin oluşumuna katkı ortaya çıkmaktadır²⁰⁵. Sermaye hareketleri doğrudan yatırımları çok aşan düzeyde portföy yatırımlarını içerdiğinde, toplam talebin artmasına neden olarak enflasyonist baskıya, kur değerlenmesine ve ödemeler dengesinde bozulmaya yol açmaktadır²⁰⁶.

Bu süreçte özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerinin ekonomiler üzerindeki etkisi dikkate değerdir. Kronik kamu ve cari işlem açıkları, tasarruf-yatırım dengesizliği gibi yapısal nedenlerden kaynaklanan sorunları olan gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerde kısa vadeli sermaye hareketleri bu problemlerin çözümüne katkı sağlamayıp sorunları derinleştirmektedir²⁰⁷. Makroekonomik istikrarın sağlanamadığı ekonomilerde cari açığın sürdürülebilirliğini etkileyen faktörlerin (yatırım-tasarruf oranı, ekonomik büyüme, döviz kuru rejimi, politika uygulayıcıların kredibilitesi, politikaların sürdürülebilirliği, ülkenin dışa açıklığı, sermaye hareketlerinin yapısı ve cari işlemler

²⁰² Eser, a.g.e., s. 90.

²⁰³ Güven, a.g.e., s. 86.

²⁰⁴ Dinar, a.g.e., s. 12.

²⁰⁵ Durusoy, a.g.e., s. 3.

²⁰⁶ Güven, a.g.e., s. 84.

²⁰⁷ Karaaba, İlker, Küreselleşme ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Ekonomik Krizlere Etkisi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s.118.

açığının hacmi²⁰⁸) olumsuz yönleri, sermaye hareketlerinin ortaya çıkardığı riskle birleşerek krizlere kaynaklık etmektedir.

Sermaye hareketlerinin kısa vadeli fonlar olması, ilgili ülkelerde enflasyonist bir baskı yaratabilmekte, döviz kurlarının aşırı değerlenmesine yol açarak, cari işlemler açığına neden olabilmekte ve ayrıca yurt içi yatırım ve tasarruflar üzerinde olumsuz etkiler yaratıp ve dış şoklar için yeni kanallar açtığından makroekonomik istikrarsızlığın da kaynağı olabilmektedir²⁰⁹. Bu koşullar altında yüksek arbitraj oranı üzerinden gelen ve cari açık belli düzeye çıktığında çıkışa geçen kısa vadeli sermaye hareketleri ekonomilerin olumsuz koşullarını derinleştirmektedir. Ayrıca bütçe açıklarının durumuna göre de sermaye hareketleri ile dolaylı bir bağ ortaya çıkabilmektedir. Kamu tasarrufunun negatif olması özel tasarrufları çekmekte, bu sebeple yatırımlar dış tasarruflarla desteklenerek dış kaynak ihtiyacını artırmakta, bu da yüksek reel faizle değerlenen yerli paranın dış ticaret açığını artırmasına neden olabilmektedir²¹⁰.

Finansal serbestlikle birlikte faiz oranının yükselmesi, yerli paranın ikamesi, dış borçların artması, bankacılık sektörünün kırılganlaşması, firmaların finansal yapılarının bozulması gibi birçok faktör yatırımları olumsuz etkilerken; finansal serbestlikle ortaya çıkan döviz kurundaki değerlenme ve tüketim talebinin yükselmesi gibi olguların ancak ticarete konu olmayan sektörler üzerinde olumlu etkileri ortaya çıkmaktadır²¹¹. Sermaye hareketleriyle birlikte, faiz ve döviz kurunun serbest bırakılması da para ikamesine ve faiz-kur makasına sebep olmaktadır²¹². Finansal serbestleşmeyle halk vergi baskısına sokulmadan kamu finanse edilip dış kaynak girişiyle ekonomi rahatlamakta; yerli paranın değerlenmesiyle enflasyonun dizginlenmesi kolaylaşmakta ve fakat bu şekilde ekonomi yapay bir büyüme ve refah artışıyla karşılaşmaktadır²¹³. Bütün bu süreç, istikrarsızlık - kısa vadeli sermaye girişi - ithalat artışı - ihracat artışı – büyüme - cari açık - istikrarsızlık şeklinde bir döngü ortaya çıkarıp, ülkeleri önce kısa süreli büyümeye

²⁰⁸ Bozok, Sabriye, Türkiye'nin Cari Açıkları Çerçevesinde Sermaye Hareketlerinin Analizi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008, ss. 25-30.

²⁰⁹ Kar - Kara - Kaplan, a.g.e., s.1.

²¹⁰ Aksu, Hayati - Başar, Selim, "Türkiye İçin İkiz Açıklar Hipotezinin Tahmini: Bir Sınır Testi Uygulaması", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 64, sy. 4, 2009, ss. 1-14, s. 3.

²¹¹ Yentürk, a.g.e., s. 17.

²¹² Eser, a.g.e., s. 99.

²¹³ Kazgan, 2005, s. 205.

sonra da finansal kaynaklı krizlere sürüklenmektedir²¹⁴. Bu ülkelerde finansal istikrar sermaye akımının tersinme dönme riskiyle her zaman tehdit altındadır. Dolayısıyla arbitraj kazançları arayan sermaye, kalkınmanın finansmanına yaygın bir istikrarsızlık ögesi sokmuştur²¹⁵.

Finansal krizler öncesinde bazı makroekonomik göstergelerdeki değişimler ekonomik aktörlerce kriz sinyali olarak algılanmaktadır. Bu göstergelerin arasında finansal serbestleşmeyle gelen sermaye hareketleriyle ilintili olan yüksek reel faiz, büyüyen dış ticaret ve cari açık, kısa vadeli dış borcun yüksekliği gibi unsurlar bulunmaktadır. Kısa vadeli borçların rezervler içindeki oranının yüksekliğinin neden olabileceği potansiyel bir likidite problemi, gelişmekte olan ülkelerde önemli bir kırılmalığa ve krize sebep olabilmektedir²¹⁶. Oysa finansal serbestleştirmenin savunucuları bu krizleri, bu ülkelerin finans sektörünün gelişmemiş olmasına ve ekonomi yönetimlerinin ev ödevini düzgün yapmamasına bağlamaktadırlar²¹⁷.

GOÜ'lerde finansal serbestleşmeden edinilen tecrübelerle göre²¹⁸; finansal piyasaların küçük olduğu ekonomide serbestleşme sermaye hareketlerinin döviz kuru değişikliklerine fazla duyarlı olmasını sağlayabilir, yüksek reel faizler de aşırı düşük veya negatif faiz oranları gibi makro dengesizliklere yol açabilir, finansal derinlik göstergeleri kaynakların daha etkin kullanıldığını her zaman gösterememektedir, tamamen serbest finansal sistem etkin çalışacak varsayımı gerçekçi değildir, bu nedenle başarılı bir finansal liberalizasyon için fiyat istikrarı ve makroekonomik istikrar sağlanarak bu ülkelerdeki ekonomik aktörlerin de rekabetçi yeni araç ve yöntemlerle donatılmaları gerekmektedir.

Sonuç olarak finansal serbestleştirme ile büyüme arasındaki beklenen bağ mevcut küresel ekonomi koşullarında kurulamamış, ekonomilerin var olan zaafı ve koşulları teorinin öne sürdüğü durumların oluşumunu engellemiş, pratik gelişmeler farklı olmuştur. Finansal serbestleştirmenin ekonomik büyüme üzerine etkisi son derece

²¹⁴ Karaaba, a.g.e., s.119.

²¹⁵ Saygılı, a.g.e., s. 176.

²¹⁶ Rodrik, Dani - Velasco A., "Short Term Capital Flows", *NBER Working Paper Series*, No. 7364, 1999, s. 1.

²¹⁷ Kula, a.g.e., s. 144.

²¹⁸ Eser, a.g.e., s. 96-98.

sınırlı olmuş ve var olan büyüme de kısa süreli spekülâtif bir büyüme olma eğilimi göstermiştir. Bu nedenle, gerek portföy yatırımlarından ve gerekse kısa vadeli sermaye hareketlerinden optimum bir şekilde yararlanabilmek için gelişmiş bir sermaye piyasasının yanı sıra bütçe açıklarından uzak bir mali sistem, kontrol altına alınmış bir enflasyon ve iyi işleyen bir finansal sektörün gerekliliği şarttır²¹⁹.

²¹⁹ Kar, Muhsin - Kara, M. Akif, “Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler”, *www.dtm.gov.tr*, *ts.*, s. 3.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE

İKTİSADİ BÜYÜMEYE TARİHSEL BAKIŞ

Türkiye ekonomisi cumhuriyetin ilanından sonra gerek iç gerekse dış koşulların etkisiyle farklı dönemlerden geçmiştir ve bu dönemler kısa süreli ayrımları gerektirmekle beraber çalışmanın kapsadığı dönem itibarıyla ana hatlarıyla 3 bölümde ele alınacaktır. İlk olarak 1963 yılında makro hedefleri kapsayan planlı döneme geçilmesinden önceki dönem ekonomik gelişmeleriyle değerlendirilecek ve ardından ithal ikameci dönem incelenecektir. Üçüncü bölümde de ekonomide radikal değişikliklerin gerçekleştiği 1980 yılıyla başlayan ve ihracata dayalı sanayileşmenin hedeflendiği dışa açık dönemdeki ekonomik gelişmeler açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Planlı Dönem Öncesi Türkiye Ekonomisi

Cumhuriyet'in ilanından hemen önce ticarete gayrimüslimlerin çoğunluk olduğu ekonomi, sanayide geri kalmış, tarıma dayalı, dış ticarete dışa bağımlı, iç ekonomik bağları zayıf ve iktisadi gelişmeyi sürdüremeyecek kadar cılız bir burjuvaziye sahipti ve cumhuriyet dönemine de bu sorunlarla devir olmaktadır²²⁰. Yetişmiş insan eksikliği, sanayileşmede Avrupa ülkelerine kıyasla oldukça geride kalma gibi belirgin unsurlar cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik gelişmeleri kısıtlamakta ve gerekli atılımları engellemekteydi. Buna rağmen ilk yıllarda özel sektöre öncelik veren bir “milli iktisat politikası” benimsenmiş ve bunun yanında devlet ekonominin yönlendirilmesi amacıyla kurumsal yapıyı hızla oluşturma çabasına girmiştir²²¹.

Cumhuriyetin ilk on yılında özellikle de sanayileşme alanında önemli bir başarı sağlanamayarak özel sektör önderliğindeki gelişme son derece sınırlı kalmıştır. Birinci dünya savaşı yıllarında sanayi ve tarımda üretim kapasitesi oldukça genişlemiş olan

²²⁰ Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, 1990, s. 11-13.

²²¹ Şahin, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s. 36.

dünya ekonomisi, savaş sonrasında yavaşlayan talep karşısında çok ciddi arz fazlalığı nedeniyle 1929 yılında derin bir krize girmiştir²²². Amerika merkezli bu kriz kısa sürede dünya piyasalarına da yansiyarak tüm ekonomileri etkilemiş ve bu süreçte liberal ekonomik sistemin tıkanıklığını gidermek için devletin ekonomiye çok geniş ve sistematik bir şekilde müdahalesi söz konusu olmuştur. Liberal sanayileşme politikasıyla gelişmiş ülkelerle aradaki sanayileşme farkının kapatılamayacağı anlaşılarak 1929 buhranının ardından dünyadaki değişime paralel Türkiye ekonomisinde de devletin ekonomiye etkili müdahalesi söz konusu olmuştur²²³.

Bu gelişmeler doğrultusunda 1933 yılından itibaren Türkiye ekonomisi, devletçi sanayileşme sürecine girmiştir. İlk on yılda, dünya ekonomisine ve onun her türlü etkilemesine açık olan ekonomi yeniden inşa sürecindeyken, sonrasındaki devletçilik dönemi özel sermaye birikimine engel değil onu yaratmaya dönük bir bakış açısına sahiptir²²⁴. Bu dönemde dünya ekonomisindeki gelişmelerin etkisiyle devlet eliyle sanayileşmenin yürütülmesi gerekli hale gelmiştir. Yaygın üretim malları ülke içinde üretilmeye başlanmış, yatırım ve ara malları üreten kuruluşlar faaliyete geçirilmiş ve iktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar bakımından İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren bu dönem ilk sanayileşme dönemi olmuştur²²⁵. Dönem, İkinci Dünya Savaşı ile kesintiye uğramıştır.

Savaş yıllarında her an savaşa girme olasılığı karşısında uygulanan seferberlik kamu harcamalarını artırdığı gibi, faal nüfusun önemli bir kısmını üretimden çekmekle özellikle tarımda işgücü kıtlığı yaratmış ve bu da tarımsal üretimin düşmesi sonucunu doğurmuştur²²⁶. Ekonominin üretim daralması sonucu ortaya çıkan gelir kaybı toplumun her kesimine yansımıştır. Gelir dağılımında da önemli bir bozulmanın yaşandığı savaş yılları sonrasında dünya ekonomisinde ortaya çıkan gelişmelerden de etkilenerek devletçilik gerilemeye başlamış ve liberal dönemin ön koşulları belirlemeye

²²² Tokgöz, Erdiç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 42.

²²³ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 49.

²²⁴ Sönmez, Mustafa, *Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2004, s. 14

²²⁵ Boratav, 1990, a.g.e., s. 45.

²²⁶ Sönmez, 2004, a.g.e., s. 66.

başlamıştır. İçe dönük değil, dışa açık kalkınma modeli seçilmiş ve açık ekonomi koşullarında dış ticaret serbestliği getirilmiştir²²⁷.

Tüm bu gelişmeler, kapitalist dünya ekonomisindeki dönüşüme de bağlı olarak gerçekleşmekteydi. Serbest ticaret ve sermaye hareketlerinde serbestlik üzerine oturan kapitalist ekonomik sistemden bağımsız olamayan Türkiye ekonomisi, 1950'ye kadar olan dönemde devletçilikten kopuş yaşamıştır. 1950'lerin başında Türkiye'de liberal uygulamalar hakim durumdadır. Bu dönemde sanayileşme özel kesim eliyle yürütülmeye çalışılarak dış ticarete yeni düzenlemeler olurken, üç temel iktisat politikası belirlemekteydi; tarım sektörüne öncelik, sanayileşmeyi özel sektöre bırakmak ve dış ticarete liberalizasyon²²⁸. Bu dönüşümde açığa çıkan ekonomi politikalarının başta gelen özellikleri; iç ve dış ticarete serbest piyasa koşullarının egemen kılınması, özel girişimciliğin her düzeyde desteklenmesi, genel olarak devletçiliğin ve özel olarak sanayide kamu yatırımlarının sınırlandırılması, tarımda makineleşmeye, karayolu ulaşımı ve enerji gibi altyapı yatırımlarına öncelik verilmesi ve yabancı özel yatırımların özendirilmesidir²²⁹.

1950'ler boyunca, hızla büyüyen iç pazarın karlı kıldığı alanlar özel kesime bırakılırken, kamu kesimi giderek artan ölçüde niteliği gereği görece ileri teknoloji ve büyük ölçek gerektiren ve diğer sektörlerle girdi sağlayan ara malları üretiminde yoğunlaşmıştır²³⁰. Genişleyici para politikasıyla beraber ithalat da libere edildi ve kamu harcamalarının düzenli artışı söz konusu iken tarım sektörü büyümenin itici gücü olmuştur²³¹. Türkiye, dünya ekonomisine tekrar hammaddeci ekonomi olarak eklenirken, yeni topraklar tarıma açıldı, tarım kesiminden gelir vergisi alımı ertelendi ve makineleşmeye hız verildi²³². Uluslararası iş bölümüne ihracatçı tarım ülkesi olarak eklenen bir ülke için risk; gelişmiş ülkelerin ucuza alıp pahalıya sattığı bir ekonomi durumuna gelerek ödemeler dengesi bunalımıyla karşılaşmasıdır²³³. Bu

²²⁷ Boratav, 1990, a.g.e., s. 78.

²²⁸ Tokgöz, a.g.e., s. 117.

²²⁹ Kepenek, Yakup - Yentürk, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 94.

²³⁰ Sönmez, 2004, a.g.e., s. 84.

²³¹ Parasız, İlker, *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, ss. 82-103.

²³² Tokgöz, a.g.e., s. 118.

²³³ Sönmez, 2004, a.g.e., s. 33.

bağlamda, başlarda dışa açık bir ekonomi politikası izlenip, ithalat büyük oranda serbestleştirilirken, sonrasında dış ticaret açıklarında artışla beraber altın-döviz rezervlerinde azalış ortaya çıkmasıyla 1953 yılından sonra liberasyondan adım adım vazgeçilmiştir²³⁴.

Liberal politikaların aksine 1954'ten itibaren bir çeşit karma ekonomi anlayışının uygulanmasıyla dış ticaret kontrollerine gidilmiş, kamu kesiminin destekleyici özelliği yeniden ön plana çıkmıştır²³⁵. Bununla birlikte genişleyici ve enflasyonist politikalar sürdürülmüş, ekonomi dış ödeme güclüğü ve enflasyon biçiminde görülen bir bunalıma sürüklenince 1958 kararları ile istikrar önlemleri alınmıştır²³⁶. 1960 yılında siyasi iktidarın el değiştirmesinden sonra ise ithal ikameci büyüme modeline dayanan planlı kalkınma dönemine geçilmiştir.

2.2. Türkiye Ekonomisinde İthal İkameci Büyüme Dönemi

İkinci Dünya Savaşı sonrası, gelişmiş ekonomilerin olduğu bir ortamda, gelişmek isteyen ekonomiler için; sanayilerini dış rekabete karşı koruyarak gelişmeyi tamamlamak birer hedef durumundaydı²³⁷. Bu hedef bağlamında kullanılan ekonomi politikaları ithal ikameci nitelikler taşımaktadır. İthal ikamesi; iç piyasaya dönük üretimi esas alan, yoğun koruyuculuğa dayalı, ekonominin hemen her kesimini kapsayacak biçimde yaygın devlet müdahaleciliğini öngören ve ithal edilen malların yurtiçinde üretilerek ithalatın azaltılması yoluyla döviz tasarrufunu da hedefleyen bir yaklaşımdır²³⁸.

1950 sonrasında metropol sermayesi ile çevre ülkeler arasındaki işbölümü değişikliğine bağlı olarak, geri kalmış ülkeler ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme sürecine girmeye yönelirken Türkiye'nin bu işbölümüne eklenme süreci 1960

²³⁴ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 100; Parasız 1998, a.g.e., s. 102.

²³⁵ Boratav, 1990, a.g.e., s. 87.

²³⁶ Kepenek – Yentürk, a.g.e., s. 141.

²³⁷ Sönmez, 2004, a.g.e., s.23.

²³⁸ Şentürk, Canan, Dış Ticaret - Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2007, s. 82.

sonrasında olgunlaşmıştır²³⁹. 1963 yılıyla başlayan planlı kalkınma dönemi öncesinde benzer politikalar uygulansa da ithal ikameci politikalar belirgin olarak bu dönemde hakim olmuştur. Türkiye ekonomisinde ithal ikameci politikalar, önce dayanıklı tüketim mallarının ve sonrasında da ara mallar ile yatırım mallarının yerli üretimini sağlamayı hedeflemekteydi ve bu üretim, metropol sermayesinin patentleriyle, koruma duvarları arkasında, düşük faiz/kur politikasıyla veya teşviklerle desteklenerek ve büyük oranda iç pazara yönelik olarak gerçekleştirilmiştir²⁴⁰.

Dönemde siyasi rejimin popülist politikalara yönelmesi, geniş halk kitlelerine reel gelir artışı olarak yansımış; ücretler baskı altında tutulmamış; çiftçiye destekleme politikaları uygulanmış; tarım kesimi dolaysız vergiden muaf tutulmuş ve sosyal güvenlik sisteminin kurulması işçi kesimine parasal olmayan gelir türleri sağlamıştır²⁴¹. İthal ikameci politikaların gereği olarak korumacı dış ticaret politikaları uygulanırken, dışa bağımlılığa rağmen içe dönük, iç piyasaya dayanan büyüme gerçekleşmiştir. Fakat 1980'e kadar süren dönemin ilk yarısındaki büyüme performansı gerçek bir ithal ikamesinin sağlanamaması nedeniyle ikinci yarısında sürdürülemediği²⁴². İzlenen enflasyonist politikalarla da iç piyasanın çekiciliği arttığından, tüketim malları sanayi üretimi geniş ölçüde iç pazara yönelmiş, özellikle bu ürünlerin ihracatında önemli gelişmeler sağlanamamıştır²⁴³. Sınırlı iç piyasa, ihracata yönelmede yetersizlik, sermaye yoğunluğu daha yüksek yatırımlardaki artış ve sınırlı kapasite kullanımları büyüme hızının sürdürülmesini gittikçe daha maliyetli hale getirmiştir²⁴⁴. Bu dönemde dayanıklı tüketim malları üretimine öncelik verilirken, önce salt montaj sanayisi sonra da yerli katkının arttığı ve buna bağlı olarak yerli sanayilerin oluştuğu bir yapı ortaya çıkmış; fakat ekonominin teknoloji ve temel girdiler bakımından dışa bağımlı hali ve kalite-maliyet yönünden rekabet gücünün zayıf olması dış pazarlarla ilişkisinde bağımlılık

²³⁹ Karatepe, Umar, Türkiye'de İktisadi Büyüme Stratejileri ve Yoksulluk, Yıldız Teknik Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 64.

²⁴⁰ Karatepe, a.g.e., ss. 65-66.

²⁴¹ Boratav, 1990, a.g.e., s. 102.

²⁴² Eğin, Hüseyin Taylan, Türkiye Ekonomisinde Bölüşüm ve Büyüme İlişkisinin Uzun Dönem Analizi (1923-2005), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s.65.

²⁴³ Parasız, 1998, a.g.e., s. 171.

²⁴⁴ DTM, "1923'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi", www.dtm.gov.tr, ts., s. 4.

yaratmıştır²⁴⁵. Dönemde ekonominin dışa kapalı olması ve iç piyasaların dışarıya karşı çeşitli araçlarla korunması sonucu; rekabetçi olmayan, geri teknoloji kullanan, ölçek ekonomilerinden yararlanmayan, eksik kapasite ile çalışan, rekabet ve maliyet endişesinden uzak yer seçimi yapan bir sanayi ortaya çıkmış, dolayısıyla nitel olmaktan uzak nicel bir gelişme yaşanmıştır²⁴⁶.

Planlı dönemin başında ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması politikaların temelini oluşturmasına rağmen, ithal ikameci dönemin sonuna yaklaşıldığında bu hedefe ulaşılamamıştır ve üstelik ekonominin dış kaynak gereksinimi daha ileri boyutlarda varlığını sürdürmüştür²⁴⁷. Ayrıca 1970 sonrası bütçeleri Türk toplumunun ekonomik ve toplumsal beklentilerinin de etkisiyle, enflasyonu körükleyecek büyüklüklere ulaşmıştır²⁴⁸. İç pazara yönelik bir kapitalist gelişme ekonominin, dış sermaye ve krediye daha fazla bağımlı hale gelmesine yol açmış, nitekim dış açıklar ve bütçe açıkları oluşmuş, açıkların emisyonla kapatılması enflasyonu artırarak 1970'lerin sonunda ekonomi kriz yaşamıştır²⁴⁹. Böylelikle 1977 yılına kadar süren genişleme süreci, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin kendi içinde barındırdığı zayıflıklar, dışa bağımlı yapısı ve özellikle petrol fiyatlarındaki ani sıçramalar gibi başta gelen nedenlerle gerilemeye girmiştir²⁵⁰. Tarım ürünü ağırlıklı ve az sayıda sanayi malı ihraç edebilen ekonomide, ihracatın ithalatı artan oranda karşılması mümkün olmazken, ithalat artışı kambiyo sınırlamalarının getirildiği ithal ikameci politikalarla da engellenememiştir²⁵¹. İthal ikameci sanayileşme ile büyüme elde edilmesine rağmen, ihracat artışı daima milli gelir artışlarının altında gerçekleşmiştir²⁵². Yetersiz ve yanlış ithal ikamesinden dolayı ekonominin dışa olan bağımlılığı artmış, dış kaynak bulunduğu kadar büyüme gerçekleşebilmiş, bu kaynağın

²⁴⁵ Boratav, 1990, a.g.e., s. 96.

²⁴⁶ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 143.

²⁴⁷ Kepenek - Yentürk, a.g.e., s. 166.

²⁴⁸ Parasız, 1998, a.g.e., s. 168.

²⁴⁹ Karatepe, a.g.e., s. 76.

²⁵⁰ Eğin, a.g.e., s. 65.

²⁵¹ Tümür, Ayşegül, Türkiye'de Sürdürülebilir Borç Yönetiminin Sosyal Maliyeti, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s. 56.

²⁵² Uludağ, İlhan, *İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 183.

kesilmesi durumunda işçi dövizleri ve pahalı kredilerle büyüme yapay olarak sürdürülmüş ve böylelikle krizin koşulları hazırlanmıştır²⁵³.

Ekonominin 1980'e değin ithal ikameci politikalarla dünya ekonomisine eklenmesi kalkınma planları aracılığıyla olmuştur. Bu dönemdeki gelişmelere paralel oluşturulan 1962'den sonraki kalkınma planları, makro planlar olarak kapsayıcı özelliklere sahiptir ve kamu kesimi için doğrudan emredici, özel kesim için ise dolaylı olarak yönlendirici özelliktedir²⁵⁴. Kalkınma planlarının en temel amacı yüksek milli gelir büyümesidir ve bunun ardında da GSYİH artışından daha yüksek bir sanayi büyümesi hedefi bulunmaktadır. Planların ortak özellikleri; ekonominin her yıl belli bir hızla büyümesini temel amaç edinmeleri, sanayileşmeye öncelik vermeleri ve belli bir uzun dönem stratejisinin parçaları olmalarıdır²⁵⁵. Birinci plan dahilinde makroekonomik düzeyde pozitif ithal ikamesi gerçekleşirken sonraki yıllarda GSMH içinde ithalatın payı daima artma eğiliminde olmuş; dünya ekonomisinin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri karşılama potansiyeli zayıf olduğu için ihracatla döviz üretme imkanı da son derece kısıtlı gerçekleşmiştir²⁵⁶. 1960 sonrası tarım kesimine tahsis edilen fonların azaltılmasından da anlaşılacağı üzere, planlarda tarımla sanayi arasında dengeli bir büyüme hedeflenmesine rağmen tarım sektörü belirlenen hedeflerin altında kalmıştır²⁵⁷. Sonuçta üç plan döneminde de sanayileşerek kalkınmanın gerektirdiği biçimdeki atılımlar yeterince gerçekleştirilememiştir²⁵⁸.

İthal ikameci dönemin başlıca gelişmelerini bir arada izlemek için derlenen aşağıdaki tabloda plan dönemlerinin ortalama değerleri yer almaktadır.

²⁵³ Boratav, 1990, a.g.e., s. 110.

²⁵⁴ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 127.

²⁵⁵ Kepenek - Yentürk, a.g.e., s. 144.

²⁵⁶ Boratav, 1990, a.g.e., s. 97.

²⁵⁷ Uludağ, a.g.e., s. 112.

²⁵⁸ Uludağ, a.g.e., s. 75.

Tablo 2.2.1. İthal İkameci Dönemin Ekonomik Gelişmeleri

	GSMH %	Kişi Başına GSMH %	Sanayi Büyümesi %	Toplam Borç Stoku / GSMH %	TEFE %	İhracat / İthalat %	Dış Ticaret Dengesi milyon \$
1963	9,7	7	12	-	4,2	53,5	-319
1963-1967	6,5	4	11,2	6,4	5,2	71	-189
1968-1972	6,3	3,7	8,4	9,9	10,2	62	-412
1973-1977	5,4	2,8	8,8	7,9	20	40,3	-2712
1978	1,2	-0,8	3,1	10,1	52,6	49,7	-2311
1979	-0,5	-2,5	-5	12,1	63,9	44,6	-2808
1980	-2,8	-4,8	-3,6	32,9	107,2	36,8	-4999
1963-1980	4,9	2,4	7,6	9,8	22,3	55,6	-1483

Kaynak: TÜİK

Dönem değerleri yıllık ortalamaları göstermektedir. Sabit Fiyatlar baz alınmıştır.

Türkiye ekonomisinin 1980 yılındaki dönüşümünden önce planlı dönem boyunca geçirdiği süreç, mevcut veriler ışığında değerlendirildiğinde yaşadığı bunalımın nedenleri açıktır. Dönemde toplam borçların sürekli artış halinde olduğu, dış ticaret dengesinin gittikçe daha fazla açık verdiği ve ihracatın ithalatı karşılama oranının da benzer şekilde azalma eğilimi gösterdiği bir ekonomi görünümü vardır. Dönem boyunca GSMH büyümesi beşer yıllık plan dönemlerinde ortalama olarak düşmeye devam etmiş, nüfus artışının da etkisiyle kişi başına GSMH büyümesi de ortalama %2,4 değerine düşmüştür. Sanayi büyümesi ekonomik büyümenin pozitif değer aldığı yılların neredeyse tamamında GSMH büyümesinden fazla olmasına rağmen, 1963'te 300 milyon \$ seviyesinde olan dış ticaret açığı 1980 yılı itibarıyla 5 milyar \$ seviyesine ulaşmıştır. Toplam borç stokunun milli gelire oranının 4 katına çıktığı dönem diğer dönemlere oranla görece yüksek sanayileşmeye rağmen, ithal ikamesi amacına ulaşamadığı bir dönem olmuştur. Dönem hedeflendiği gibi ithal ikameci büyümenin gerçekleştiği değil içe dönük fakat dışa bağımlı ve hızı düşen bir büyüme sürecinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Diğer taraftan sanayileşmenin de niteliği beklendiği düzeye ulaşamamıştır.

Uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi temel olarak iç pazarı hedeflediğinden dolayı sanayi ürünü ihracatı çok düşük düzeyde kalmış, sabit tutulan döviz kuru da ihracatı değil ithalatı artırmıştır²⁵⁹. İthal ikamesi ihracatı olumsuz etkileyerek, ithalat için gerekli döviz geliri sağlanamamış ve böylece dış ödemeler sorunu açığa çıkmıştır²⁶⁰. İthal ikameci sanayileşme dönemi olarak adlandırılmasına rağmen, bu dönemde ithal ikamesi hedefler doğrultusunda gerçekleşmemiş; GSMH içinde ithalatın payı planlı dönem öncesine göre artarak, ihracatın ithalatı karşılama oranı da düşmüştür²⁶¹.

1960'lerde iç tasarrufların olumsuz etkilerini indirgemek amacıyla, hükümetlerin borç ekonomisi uyguladıkları, buna bağlı olarak da genişleyici para arzı politikalarına yöneldikleri, böylece döviz kuru ve faiz oranlarının bir dönem düşük düzeyde tutuldukları görülmektedir²⁶². Nitekim Türkiye'de faiz oranları bu dönemde devlet tarafından saptanmaktaydı ve hızlanan enflasyon karşısında faizlerin aynı oranda artmaması da 1970'lerde reel faizlerin negatif olmasına yol açmıştır²⁶³. Ortaya çıkan negatif reel faiz, tasarruf-yatırım düzeylerini etkileyerek tasarruf eğilimini azaltmıştır²⁶⁴. Türkiye ekonomisinin yüksek oranda büyümesinin önündeki engel tasarruf yetersizliği olmuş ve hedeflenen yatırımlar eksik gerçekleştirilirken, yatırımların dövize bağıllığı da ekonomi için ciddi bir darboğaz haline gelerek dönemin sonlarında çıkan ekonomik bunalımda önemli rol oynamıştır²⁶⁵.

Tıkanan ithal ikameci modelle ekonomi 1980 yılına, sürekli açık veren dış ticaret bilançosu, benimsenen kalkınma modellerinin neden olduğu borç yükü ve bunun son noktası olan borç ödeyemezliği ve borç ertelemeleri ile girmiştir²⁶⁶. Sanayileşmeye rağmen, dış ödemeler dengesi ve dışa bağımlılık gibi iki temel soruna çözüm

²⁵⁹ Sönmez, a.g.e., s. 116.

²⁶⁰ Şahin, Necmettin, a.g.e., s. 46.

²⁶¹ Boratav, 1990, a.g.e., s. 110.

²⁶² Uludağ, a.g.e., s. 251.

²⁶³ Sönmez, a.g.e., s. 114.

²⁶⁴ Musullugil, a.g.e., s. 124.

²⁶⁵ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 129.

²⁶⁶ Tümer, a.g.e., s. 58.

bulunamamıştır. Bu sebeplerle, 1977-79 yıllarını içe dönük, dışa bağımlı, müdahaleci, ithal ikameci popülist modelin bunalımı olarak okumak da mümkündür²⁶⁷.

Bu koşullar altında 1980'e gelinmeden önce istikrar programları uygulanarak ekonominin darboğazdan çıkışı hedeflenmiştir. 1978-1979 istikrar programlarında, ödemeler bilançosu açıklarının finansmanı, enflasyon baskısının durdurulması, KİT'lerin kendi kendini finanse eder duruma gelmeleri ve bütçe üzerindeki yüklerinin azaltılmaları amaçlanmaktaydı²⁶⁸. Fakat siyasi istikrarsızlık dolayısıyla zayıf hükümetlerin tedbirleri etkili şekilde uygulayamaması, alınan tedbirlerin de iç tutarlılıktan yoksun olması ve mali çevrelerden programa yeterince destek bulunamaması programın başarısız kalmasına sebep olmuştur²⁶⁹. Kriz yıllarında, dış kaynakların kısılması ithalatta durgunluğu getirmiş, büyümede ithalata olan bağımlılıktan dolayı sanayinin hammadde kullanımını olumsuz etkilenmiş ve milli gelir büyümesi eksiye geçmiştir.

Dönemde uygulanan ithal ikameci büyüme politikalarının sonuçları orta gelişmiş ülkelerle (OGÜ) kıyaslanarak değerlendirildiğinde aşağıdaki tablo açıklayıcı olmaktadır.

Tablo 2.2.2. Türkiye ve OGÜ'in Göstergelerinin Karşılaştırılması (1977)

GSYİH'nın %'si olarak	OGÜ ortalaması	Türkiye
Tarımsal üretim	16,4	29,9
Sınai Üretimi	34,1	22,4
Gayri safi yurtiçi tasarruf	24,9	17,3
Gayri safi yurt içi yatırım	22,7	25,5
İhracat	16,1	4,1
Tarım ürünleri ihracatı	6,2	1,9
Mamul madde ihracatı	5,5	1,2
İthalat	14,2	12,4
Tarımsal nüfus / işgücü arzı (%)	30,7	57
Sınai nüfus / işgücü arzı (%)	23,8	14,2

Kaynak: Şahin, Hüseyin, 2000, s. 168.

²⁶⁷ Boratav, 1990, a.g.e., s. 114.

²⁶⁸ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 180.

²⁶⁹ Şahin, Hüseyin, a.g.e., ss.181-182.

Tarımsal üretimin payının neredeyse OGÜ ortalamasının iki katına ulaştığı, sanayi üretiminin ve tasarruf yetersizliğinin açıkça görülebildiği tabloda ekonominin yapısal zaafı da anlaşılabilir. Tarımsal üretimin milli gelirdeki payının %30'a yaklaşmasına rağmen, tarım ürünleri ihracatında OGÜ ortalamasının oldukça altında kalınması verimlilik yetersizliğini vurgularken, işgücündeki olumsuzlukları da hatırlatmaktadır. İşgücünün yarısından fazlasının tarımda olduğu bir ekonominin tarımsal ihracatının bu denli düşüklüğü ekonominin yapısal zaafı olarak değerlendirilebileceği gibi, uygulanan ekonomi politikalarının sanayileşmeyi belli ölçüde gerçekleştirmesine rağmen OGÜ'lere kıyasla eksik olduğunu göstermektedir.

1963 yılında başlayan ve beşer yıllık planların yapıldığı planlı kalkınma dönemi, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı son bulduktan sonra, dördüncünün başladığı 1979 yılında hükümetin değişmesi ve artan siyasal istikrarsızlıkla kesintiye uğramıştır. İthal ikameci model, biriktirdiği sorunların krize yol açmasıyla 1980 yılında terk edilmiş, 24 Ocak Kararları ile ekonomi dışa açık hale gelmeye başlamıştır. 1980 sonrası önceki dönemlerden ayıran temel özellik ise, ulusal ekonominin küresel ekonomiye (hedeflenen sonuçların elde edilemediği) ithal ikameci politikaların tamamen terk edilerek liberal ekonomi politikaları yoluyla entegre olmaya başlamasıdır.

2.3. 1980 Sonrası Dışa Açık Dönem

Liberal politikaları temel alan ihracata dayalı büyüme modeline geçilen 1980 sonrası dönem, Türkiye ekonomisi için dış ticarete ve sonrasında da sermaye hareketlerinde serbestlik yoluyla dışa açılma ve dünya ekonomisiyle bütünleşme dönemi olmuştur. 1980 sonrası dönemin ilk on yılı dünyayla ticaret temelinde bir bütünleşmenin ağırlıklı izlerini taşıırken, 1989 sonrasında da bütünleşme sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yoluyla olmuştur²⁷⁰. Dünya ekonomisindeki koşulların da baskısıyla gerçekleşen bu bütünleşme, sınırlı bir kalkınma ve refah artışı getirirken, ülke ekonomisinin zaafı da büyümüş, gerek ithalat gerekse yabancı sermaye bakımından dışa bağımlılık da önceki dönemlere oranla artmıştır.

²⁷⁰ Oyan, Oğuz, *Türkiye Ekonomisi: Nereden Nereye?*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 11.

2.3.1. 1980-1989 Dönemi

1980 yılında ekonominin geldiği noktada, ithal ikameci stratejinin bir başka deyişle içe dönük büyümeye dayalı sermaye birikiminin 1970'lerin sonunda tıkanması ve krizin kendisini döviz krizi olarak açığa çıkarmasıyla birlikte, ithal ikameci strateji terk edilerek, sermayenin yeniden yapılanmasını sağlayacak yeni bir birikim modeline geçmek kaçınılmaz olmuştur²⁷¹. Nitekim ithalat yasaklarından oluşan korumacılık ithalattan çok ihracatı engellemiş, bu sebeple 1980 yılından itibaren pozitif reel faiz politikası ve gerçekçi ve esnek kur politikası ile dünya ekonomisiyle bütünleşme süreci başlamıştır²⁷².

Dönemin başlangıcı sayılabilecek 24 Ocak 1980 Kararları, ihracata dönük sanayileşme yoluyla büyüme politikalarının uygulandığı bir süreci başlatmıştır. Programın temel felsefesi, ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaktı ve bu programla ihracata dönük sanayileşme politikasına geçilmiştir²⁷³. Program mal darlıklarını gidererek kuyrukları kaldırmak; enflasyonu aşağıya çekmek; ihracatı artırarak dış ticaret açığını küçültmek ve büyüme hızını yükseltmek gibi kısa vadeli hedefleri barındırmaktaydı²⁷⁴. Programın temel unsurları ise²⁷⁵; sürekli devalüasyonlarla işletilerek günlük kur ayarlamaları ile serbestlik derecesi artırılan bir kambiyo politikası; kotaların kaldırılması yoluyla liberasyona tabi olan ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve teşviklerle desteklenen ihracatın öncelikli görülmesi; ağır sanayi ve temel mallara dönük kamu yatırımlarının tasfiyesi ve özelleştirmeler; KİT fiyat artışlarıyla birlikte fiyat kontrollerinin kaldırılması; ücretlerin yasal kurumsal düzenlemelerle baskı altına alınması ve dolayısıyla iç talebin daraltılmasıdır.

Programın uygulandığı ara rejim döneminde genel hatlarıyla piyasalarda arz talep dengesi sağlanmış, ödemeler bilançosu açıkları küçülerek döviz darboğazından çıkmış ve enflasyon gerileme sürecine girmiş, fakat GSMH büyümesi düşük

²⁷¹ Köne, a.g.e., s. 238.

²⁷² Uludağ, a.g.e., s. 41.

²⁷³ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 183.

²⁷⁴ Tokgöz, a.g.e., s. 174.

²⁷⁵ Boratav, 1990, a.g.e., s. 123.

kalmıştır²⁷⁶. Ayrıca 1980-1983 ara rejim döneminde ücret ve maaşlar kontrol altına alınmış, sendikal faaliyetler ve grevler yasaklanmış, taban fiyatları ve destekleme alımlarının kapsamı daraltılmış, kamu harcamaları kısılarak para arzındaki genişleme sınırlanmış, bütçe dengesi ve parasal göstergeler titizlikle takip edilmiştir²⁷⁷.

1984 ve 1985 yılında dış ticaret ve kambiyo rejimlerinde yeni adımlar atılmaya devam edilirken, 1986'dan itibaren kamu yatırımları aracılığıyla iktisat politikalarındaki öncelikler istikrardan büyümeye kaydırılmış, yeni popülist yaklaşımlarla iktisat politikaları sürdürülerek oluşturulan bütçe dışı fonlarla iktidarın ekonomide hareket serbestisi arttırılmıştır²⁷⁸. ANAP iktidarı ile beraber, ekonomi serbestleşme dönemine girerken, genişleyici para ve maliye politikaları izlenmiş, büyümenin hızlanmasıyla enflasyon ivme kazanmış ve para arzı kontrolü zayıflayarak kamu kesimi borçlanma gereği de yükselmiştir²⁷⁹. 1980 sonrası ihracat yoluyla büyüme hedeflendiğinde, bu hedef doğrultusunda ücretlerin milli gelirden aldığı pay azaltılarak iç talebin kısılması yoluyla elde edilen artıkle ihracat artışı amaçlanmış, böylelikle gelirin bölüşümü de bu yolla etkilenmiştir²⁸⁰. Dışa açılmada başvuru yöntemde, iç talep baskı altına alınarak düşürülmüş, çeşitli vergisel ve vergi dışı teşviklerle piyasa dışı talebe yönlendirilmiştir²⁸¹. Bu nedenle 1980'lerde monetarist içerikli arz yanlı vergi politikaları uygulanarak, tüketim vergileri artırılmak yoluyla iç talep baskı altına alınmıştır²⁸².

Türkiye'de 1980 sonrası ekonominin dışa açılmasını sağlamak, kaynak dağılımında etkinliği arttırmak ve ülke içi pazarı uluslar arası sistemle bütünleştirmek amacıyla dışa açık/ihracata yönelik politikaların uygulanmaya başlaması sonucu 1983 sonrası ihracat gelirlerinde artış olmuştur²⁸³. Dış ticaret kapasitesinin artışı sağlayan politikanın uygulama araçları; düşük ücret politikası, düşük tarımsal fiyatlar, değersiz

²⁷⁶ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 189.

²⁷⁷ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 187.

²⁷⁸ Boratav, 1990, a.g.e., s. 125.

²⁷⁹ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 189.

²⁸⁰ Eğin, a.g.e., ss. 66-67.

²⁸¹ Oyan, a.g.e., s. 12.

²⁸² Parasız, 1998, a.g.e., s. 231.

²⁸³ Erdoğan, a.g.e., s. 32.

TL, serbest faiz politikası, yüksek vergi bağımsızlık ve teşvikleri olmuştur²⁸⁴. İhracattaki artış esas olarak imalat sanayi ihracatından kaynaklanmış, 1980'de %36 olan imalat sanayi ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1988'de %77'ye kadar yükselmiştir²⁸⁵. 1980 sonrası ihracata yönelik büyüme modeli sebebiyle ihracat artmış, fakat sermaye malları üretimi hedeflenen büyümeyi karşılayacak düzeylere çıkamamasından dolayı ithalat da sürekli artarak ekonominin önemli dezavantajına dönüşmüştür. 1970 öncesinde yaklaşık eşit oranlara sahip olan yatırım ve ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki payları, 1980'lerden sonra yatırım malı ithalatı için % 20'lere düşerken, bu gelişme ihracat artışının yeni yatırım ve üretim kapasiteleri yaratmaya dayalı olmaktan çok ara malı ithalatı artışı ile kapasite kullanım oranının artırılmasıyla gerçekleştiğini açıklamaktadır²⁸⁶. 1988 yılına kadar dönemin politikaları sınırlı bir başarıyla uygulanırken, mevcut kurulu kapasitenin artırılmaması ve ekonominin kısa ömürlü sermaye stokunu yenileyememesi nedeniyle sonrasında istikrarsız bir büyüme ortamına girilmiştir²⁸⁷. Öncesindeki süreçte ise büyüme yeni kapasite yaratma yoluyla değil atıl kapasitelerin kullanılması yoluyla desteklenmiştir²⁸⁸.

Türkiye ekonomisinin ihracata yönelim ve dış ticaret serbestliği altında makroekonomik dinamiklerine bakıldığında²⁸⁹ ekonominin yapısal özelliklerine bağlı olarak durağan yatırımlar ve düşük tasarruf düzeyinin makroekonomik sonuçları olumsuz etkilediği; bütçe açıklarının giderek artmasının enflasyonun ve faiz oranının yüksek seviyelerde bulunmasını sağladığı; ihracat artışına rağmen ekonominin dışa bağımlılığının da artarak dış ticaret açığının sürekli büyüdüğü ekonomik göstergelerden izlenebilmektedir. Türkiye ekonomisi bu gelişmelerle 1980 sonrası dışa açık dönemde dış ekonomik ilişkilere daha bağımlı hale gelmiş; yabancı sermayenin üretim yerine hizmet sektöründe yoğunlaşması ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin artışıyla

²⁸⁴ Oyan, a.g.e., s. 12.

²⁸⁵ Yentürk, Nurhan, "Türkiye'de Uygulanan İktisat Politikalarının İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerindeki Etkileri: Girdi-Çıktı Tekniği ile bir İnceleme", Akgül, H. ve Aral, F. *Gülten Kazgan'a Armağan: Türkiye Ekonomisi* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 2.

²⁸⁶ Yentürk, 2004, a.g.e., s. 2.

²⁸⁷ DTM, a.g.e., s. 8.

²⁸⁸ Eğin, a.g.e., s. 68.

²⁸⁹ Yeldan, Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi / Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008a, s. 56.

uluslararası rekabette zaafllara sahip olmuştur²⁹⁰. 1980 sonrası büyümenin dayanağı önemli ölçüde dış kaynak olmuş, bu sebeple artan dış ticaret hacmi küresel ekonomiye entegre olma oranını artırıyor gibi görünürken, Türkiye ekonomisi aslında dışa bağımlı olarak büyüyen ve küçülen bir ekonomi halini almış bulunmaktadır²⁹¹.

Ekonomi bu süreçte dışa açık hale gelirken hedeflendiği üzere dışa açık büyüme ve ihracata dayalı sanayileşme gerçekleşmek yerine kısa süreli büyüme devreleri ve ihracat artışı elde edilmiştir. 1980 öncesi dönemden devir alınan sanayi kapasitesi daha etkin kullanılarak ve üretim maliyetinden çok, ihracat fiyatları düşürülerek bir ihracat artışı sağlandığından dolayı, bu politikaları ihracata yönelik sanayileşme stratejisi yerine ihracatı artırma politikaları olarak adlandırmak daha doğrudur²⁹². 1980 yılından günümüze izlenen ekonomi politikaları ihracatın ithalata bağımlılığına etkisi açısından incelendiğinde, politikaların yatırım ve verimlilik artışına dayalı bir ihracat artışı ve ithalat azalmasına yol açtığı söylenememektedir ve aksine bu politikalar ihracatın ithalata bağımlılığını artırıcı rol oynamışlardır²⁹³. İhracata dayalı bir büyüme gerçekleşmemiştir, fakat büyümeden ihracata doğru bir nedenselliğin olduğu ileri sürülmektedir²⁹⁴. Diğer taraftan gelişmekte olan bir ülkeyi sağlıklı bir ekonomik yapıya kavuşturmak için teorik anlamda ithal ikamesi ve ihracatı teşvik politikalarının birbirine alternatif olmamaları ve tamamlayıcı görülmeleri gerekmekte iken, Türkiye’de hatalı olarak iç ve dış konjonktürel koşulların etkisiyle dönemlere göre biri daha çok tercih edilmiştir²⁹⁵.

2.3.2. 1989-2001 Dönemi

1980’den itibaren Türkiye ekonomisinde dış ticarete liberasyondan sonra görülen önemli bir gelişme 1989 yılında alınan 32 Sayılı Karar olmuştur. Bu kararlar döviz serbestisi sağlanmış; döviz ithali, Türkiye’de yerleşik kişilerin döviz

²⁹⁰ Kepenek – Yentürk, a.g.e., s. 302.

²⁹¹ Koşan, Naime İren, Türkiye’de Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 24.

²⁹² Yentürk, 2004, a.g.e., s.4.

²⁹³ Yentürk, 2004, a.g.e., s. 12.

²⁹⁴ Şimşek, Muammer, “İhracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye ekonomisi verileri ile analizi: 1960-2002”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, c.18, sy. 2, 2003, ss. 43-63, s. 43.

²⁹⁵ Uludağ, a.g.e., s. 317.

bulundurmaları, döviz alım satımında bulunmaları, kıymetli madenlerin dış ticaret rejimine göre ihraç ve ithalinin yapılması serbest bırakılmıştır²⁹⁶. 1989 yılından sonra geçilen dış finansal serbestlik uygulamasından hemen sonra, daha önceki yıllarda dış finansal serbestliğe geçmiş birçok gelişmekte olan ülke gibi, Türkiye'ye de aşırı bir sermaye girişi yaşanmıştır²⁹⁷. Buna rağmen, neo-klasik görüşe dayanan McKinnon-Shaw hipotezinin finansal serbestleşmenin ekonomik büyümeyi sağlayacağı savunusu birçok azgelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomisi gibi Türkiye ekonomisi için de geçersiz kalmıştır. Finansal liberalizasyondan beklendiği gibi, yükselen reel faiz oranları ekonomik büyümeyi desteklemek yerine, enflasyon beklentilerini ve bütçe açığını besleyen bir unsur olmuş, reel faizlerin kamu borçlanma gereğinden dolayı yükselmesi nedeniyle finansal serbestleşme ile büyüme arasındaki bağ kurulamamıştır²⁹⁸. 1980 sonrasında kamu müdahalesini sınırlayan yönelişleri içeren maliye politikaları da dışa açık mali bir yapılanmayı desteklemiştir²⁹⁹. Türkiye ekonomisinde 1980 yılından itibaren serbestleşme ve 1989 yılında uluslar arası sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılması sürecindeki ekonomik istikrarsızlıklar, 1990'lardan itibaren ekonominin "istikrarsızlık-kriz-büyüme" şeklinde ifade edilen bir kısır döngüye girmesine neden olmuş ve ekonomik büyümedeki kısa süreli dalgalanmalar belirgin hale gelmeye başlamıştır³⁰⁰.

1989'dan itibaren serbestleşme döneminde yabancı portföy girişlerinin yetersiz yurtiçi tasarrufları takviye ederek sabit sermaye yatırımlarını hızlandırması beklenirken bu gerçekleşmemiş, finansal serbestleşme iktisadi büyüme kanallarını etkilemek yerine ekonomik kırılmalıkları artırarak istikrarlı bir büyüme sürecinin önünde engel olmuştur³⁰¹. Düşük kur yüksek faiz avantajından yararlanan finansal sermaye yerli paranın değerlendirilmesini artırarak ihracata negatif, ithalata ise pozitif etkide bulunmuş, böylelikle 1980'lerin ihracatçı büyümesi 1990'larda tersine dönmüştür³⁰². 1989'dan

²⁹⁶ DTM, a.g.e., s. 6.

²⁹⁷ Kepenek - Yentürk, a.g.e., s. 211.

²⁹⁸ Musullugil, a.g.e., s. 165.

²⁹⁹ Oyan, a.g.e., s. 25.

³⁰⁰ Evin, Cem Serhat, Türkiye'de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007, s. 110.

³⁰¹ Musullugil, a.g.e., s. 168.

³⁰² Musullugil, a.g.e., s. 168.

sonra iç talep genişlemesine dayalı büyüme stratejisi sürerken büyüme istikrara tercih edilmiş, sonuçta büyüme de istikrarlı bir şekilde sürdürülememiştir³⁰³. Sermaye hareketlerinde serbestlikle büyümenin finansal hareketlere bağımlılığı artarken, kısa süreli spekülasyon büyüme devreleri ortaya çıkmıştır³⁰⁴. 1990 sonrası küresel spekülasyon sermaye, faiz oranı yüksek gelişmekte olan ülkelere yönelmesiyle Türkiye de bu yönelime dahil olurken; yerli paranın değerlenmesine sebep olan bu süreç, dış ticaret açığını artırdığı gibi döviz kurunun iç ekonomik politikalardan bağımsız dış oluşumlara dayalı bir gelişme göstermesine yol açmıştır³⁰⁵.

Finansal serbestleşme altında girilen yeni dönem aynı zamanda iç borç seviyesinin yükselişe geçtiği ve bütçe açıklarının da tırmanmaya başladığı dönem olmuştur. Gelir artışına rağmen makroekonomik dengesizlikler sürmüş, gelir dağılımı bozulmaya devam etmiş, birkaç yıllık büyüme ve ertesinde gelen durgunluk ya da küçülme ile ekonomi 2000'lere ulaşmıştır. 1994 krizine değin dış borçlarla beraber iç borçlar da hızla büyümüş, ekonominin döviz açığı da artarak, kamu kesimi açıklarıyla faizler de yükselmiştir³⁰⁶. Nitekim 1994 krizinin ardında denetimsiz finansal serbestleşmenin de bulunduğu söylenebilir. 32 Sayılı Karar'dan krize değin geçen sürede mal piyasası ile döviz kuru arasındaki arz-talep ilişkisi kopmuştur. Sıcak paranın getirisinin artmaya başladığı 1989 sonrasında, denetimsiz finansal serbestleşmenin etkisiyle 1994'te kriz ortaya çıkmıştır. Aşırı değerli TL ile desteklenen yüksek dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı krizin habercisi olurken, enflasyon ve faiz oranlarının da %50'nin üzerinde seyretmesi beraberinde krizi getirmiştir. Kriz dolayısıyla zorunlu olarak ekonomi yönetiminin 5 Nisan Kararları alınmıştır. Kararların amaçları, mali piyasalarda istikrarı sağlamak, TL'den kaçışı durdurup döviz kurlarında yükseliş beklentisini ortadan kaldırmak, kamu kesimi gelir gider dengesini yeniden tesis etmek, ödemeler bilançosu açıklarını daraltmak ve KİT'lerin özelleştirilmesidir³⁰⁷.

³⁰³ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 204.

³⁰⁴ Yeldan, Erinç, "Türkiye Ekonomisinde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma Stratejileri Açısından Analizi", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, sy.1, 2004, ss. 1-29, s.16.

³⁰⁵ Kepenek – Yentürk, a.g.e., s. 301.

³⁰⁶ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 205.

³⁰⁷ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 212.

Uygulanan politikalar sonrasında dönemin belirgin özelliği olarak, ekonomi krizin ardından 3 yıl yüksek büyüme gerçekleştirmiş fakat devalüasyon, enflasyon ve faizler de %70'ler seviyesinde seyretmiştir. 1998-1999 yıllarında dünya ekonomisindeki krize paralel olarak Türkiye ekonomisi de krize girerken, bir sonraki yıl büyüme gerçekleşmiş, fakat ekonominin kırılma noktaları artarak devam etmesinden dolayı 2001 yılında tekrar küçülme yaşanmıştır.

2001 krizinden önce, 1989 yılıyla başlayan finansal serbestleştirme ardından ekonominin önceki dönemden kalan zayıflıklarının devam ettiği görülebilir. İhracat artışının yavaşlamasına rağmen ithalatın hızlanması cari açıkları da artırırken, yapışkan enflasyonun yüksek seviyelerde tutunması, borç servisi yükünde artışla bütçe açığının büyümesi, sıcak paranın getirisine odaklanmış spekülasyon tipi birikimin istikrarlı yatırımların yerini alması; makroekonomik dengesizliklere, sık aralıklarla yaşanan krizlere ve gelir dağılımında bozulmaya sebep olmuştur³⁰⁸. Sermaye hareketlerine 1989 yılında bütçe denkleği sağlanmadan getirilen serbesti sonucunda, ekonomi dışsal şoklara maruz kalarak 1994 ve 2001 finansal krizlerini yaşarken, kamu borç stokundaki artış Türkiye'nin özerk iktisat politikaları uygulama gücünü de zayıflatmıştır³⁰⁹.

Tasarruf düzeyi düşük olan Türkiye ekonomisinde büyümenin sağlanması dış tasarruflara bağımlı haldedir, fakat bu bağımlılık doğrultusunda kısa vadeli sermaye hareketleri spekülasyon yapısından dolayı krizlerin oluşumunda ve derinleşmesinde önemli bir role sahiptir. Bunun yanında spekülasyon sermaye hareketlerinin bir etkisi de hükümetlerin makro politika araçlarını kullanarak ekonomiyi yönlendirmesini zorlaştırmasıdır³¹⁰. Serbestleştirme sonrası dış kaynak girişi sağlanarak kamu açıklarının finansmanı ve yatırımların finansmanı için düşük kur yüksek faiz politikaları izlenmiş, oluşan finansal arbitraj ülkenin dış borçlarında artışa da yol açmış ve kriz

³⁰⁸ Yeldan, 2008a, a.g.e., s. 57.

³⁰⁹ TEK, *Büyüme Stratejileri*, Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu Tartışma Metni, www.tek.org.tr, 2003, s. 23.

³¹⁰ Şahin, Hüseyin, a.g.e., s. 211.

durumlarındaki yüksek oranda sermaye çıkışları da mevcut krizleri daha da derinleştirmiştir³¹¹.

Finansal serbestleşme döneminde reel faiz oranlarında hedeflendiği gibi artış olmasına rağmen yatırımlarda beklenen artış olmamış, McKinnon-Shaw hipotezinde beklenen tasarruf-yatırım artışı gerçekleşmemiş, ilave fonların yatırım yerine kamu kağıtlarına yönelmesiyle özel sektör kovma etkisiyle karşılaşmış ve yatırımların maliyeti de yükselerek kısa vadeli sermaye hareketleri yalnızca spekülasyon amaçlı portföy yatırımları ile sınırlı kalmıştır³¹². Ayrıca, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden sonra bankalar ellerindeki fonları geri dönüşleri görece riskli olan krediler yerine reel getirisi daha yüksek ve risksiz olan kamu kesimi borçlanma kağıtlarına yönlendirmişler ve kredilerin faiz oranları da oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir³¹³.

Genel görüşe göre yabancı sermaye üretim ve sabit sermaye yatırımı amacıyla ekonomiye dahil olduğunda ilave istihdama sebep olurken, Türkiye örneğindeki gibi cari açığın yarattığı olumsuz etkileri kısa vadede gidermeye yönelik olduğunda temeldeki sorunun çözümü mümkün olamamaktadır³¹⁴. Elde edilen dış kaynak, uzun vadeli doğrudan yatırımlar değil kısa vadeli üretken olmayan spekülasyon nitelikli sermaye ile sağlanarak, yatırım yerine tüketime kanallı olmaktadır³¹⁵. Diğer taraftan, sermaye hareketleri yatırım yoluyla büyümeye destek olmak yerine, özellikle 1990'lı yıllar boyunca ikiz açıkların finansmanına yansımıştır³¹⁶. Kamu açığı ve cari açık, fonların risk primini de yükseltmekte ve buna bağlı olarak finansal hareketler reel beklentilerden uzak spekülasyon güdülerle ekonominin kırılabilirliğini artırmaktadır³¹⁷. Dolayısıyla, ekonomik krizler ve kaynakların optimum dağılımının gerçekleşmeyip üretken olmayan yerlerde kullanılması, Türkiye ekonomisinde finansal serbestleşmenin

³¹¹ Yüksekdağ, Sabri, Yabancı Sermaye Hareketlerinin Büyüme Üzerine etkileri: Türkiye Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008, s. 70.

³¹² Musullugil, a.g.e., s. 171.

³¹³ Köne, a.g.e., s. 240.

³¹⁴ Erdil, Begüm, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye'de 1990 Sonrası Dönemde İstihdama Etkisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s. 127.

³¹⁵ Yüksekdağ, a.g.e., s. 72.

³¹⁶ Güven, a.g.e., s. 89.

³¹⁷ Tükel, a.g.e., s. 105.

yatırımlar üzerine olumlu etkisini ortaya çıkaramamıştır³¹⁸. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin dış ticaret üzerindeki etkileri³¹⁹ ise, yerli paranın değerlenmesi ve faiz oranının yükselmesi yoluyla ortaya çıkmıştır. Ucuz ithalat imalat sanayi yatırımlarını olumsuz etkilerken; yüksek faizler finans ve reel kesimin bağlarını zayıflatarak yatırımları itmiş ve ihracatın ithalata bağımlılığını artırmıştır.

Dışa açık dönem boyunca kamu gelir ve giderlerinin eğilimi, denilebilir ki ekonomide kamu kesiminin küçültülmesi özlemiyle, ülkenin nesnel koşullarının buna karşı koymasının bir bileşkesi olmuştur³²⁰. Kaldı ki, 1990'larda bütçenin belirli bir maliye politikasının gerçekleştirilmekten çok borç ödemesi programına dönüştüğü görülmektedir³²¹. Bütçe açıklarının oluşumunda, kalıcı istikrar yerine yalnızca büyüme amaçlı uygulanan politikalar etkili olduğu gibi, ekonominin yapısal zaaflarının da etkisi olmuştur. Aynı zamanda, Türkiye'deki özelleştirme uygulamalarında etkinliğin ve verimliliğin artırılması amacı geri plana itilerek, özelleştirme stratejisi bütçe açıklarını finanse edecek bir arayış olma eğilimi göstermektedir³²². Dönemde kamu kesimi borçlanma gereğinin gittikçe artması sonucu özellikle iç borç, ekonominin zayıf tarafı olmaya devam etmiştir. Ayrıca kamu kesiminin finansman ihtiyacının reel faiz oranlarının denge değerinin çok üzerinde olmasını sağlaması da, girişimcileri yatırımlardan uzaklaştırarak sermaye kesiminde faaliyet dışı karların artmasına sebep olmuştur³²³.

Türkiye'de, liberal uygulamaların başladığı 1980'li yıllardan itibaren ekonominin küresel iktisadi hayatla bütünleşmesi sürecinde varlıklılar ile yoksullar arasındaki gelir dağılımı uçurumu büyümüş; 1980 sonrası izlenen makroekonomik politikalar, büyüme, istihdam ve dış ticaret konularında inişli çıkışlı da olsa kısmen başarılı bir performans çizerken, yüksek enflasyon ve gelir dağılımı konusunda oldukça

³¹⁸ Musullugil, a.g.e., s. 172.

³¹⁹ Yentürk, 2004, a.g.e., s. 5-6.

³²⁰ Kepenek – Yentürk, a.g.e., s. 243.

³²¹ Uludağ, a.g.e., s. 292.

³²² Kepenek – Yentürk, a.g.e., s. 268.

³²³ Musullugil, a.g.e., s. 190.

başarısız bir görüntü sergilenmiştir³²⁴. Dönemde dolaysız vergilerin bütçe gelirleri içindeki payı azalırken, dolaylı vergilerin payı artarak vergi yükünün paylaşımı gelir dağılımına negatif etkiye bulunmuştur³²⁵. Türkiye ekonomisinin 1970'lerden beri en önemli sorunlarından biri olan yüksek enflasyon sürecinde de ekonomik büyüme, genel olarak potansiyelin altında gerçekleşerek istikrarsız bir seyir izlemiştir³²⁶.

2.3.3. 1980-2001 Dönemi Temel Makroekonomik Gelişmeler

Türkiye ekonomisinin gelişme sürecinde 1980 yılıyla başlayan dönem radikal bir dönüşüme denk gelmektedir. Bu dönüşümle ekonomi, küresel ekonomiye entegrasyonunu artırırken gelişmenin yanı sıra zaafları ve dış koşullara karşı duyarlılığı da artan bir eğilim sergilemiştir. 1980 sonrasında 2001 krizine değin geçen süredeki makro ekonomik gelişmeler yönetim dönemlerine göre değerlendirildiğinde aşağıdaki verilerden derlenen tablo yukarıdaki bulgu ve yargıları destekler niteliktedir.

Tablo 2.3.1. 1980 Sonrasında Makroekonomik Gelişmeler

	GSMH %	Kişi Başına GSMH %	Sanayi Büyümesi sabit fiyatlar %	Devalüasyon %	Toplam Borç Stoku / GSMH %	Dış Borç Stoku / GSMH %	İç borç Stoku / GSMH %	Bütçe Dengesi / GSMH %	TEFE %	İhracat / İthalat %	Dış Ticaret Dengesi milyon \$
1980	-2,8	-4,8	-3,6	-	32,9	19,3	13,6	-3,1	107,2	36,8	-4999
1981-1983 Ara Dönem	4,1	1,5	7,2	46	39,5	24,1	15,4	-2,1	31,4	59,9	-3611
1984-1991 ANAP Dönemi	5,1	2,9	7,3	45	58,3	39	19,3	-3,5	49,4	69,2	-4782
1992-2001 Koalisyonlar Dönemi	2,6	0,8	3,4	77	75,3	48,9	29,4	-9	80,3	68,1	-17111
2001	-9,5	-11	-7,4	76	147,9	78,7	69,2	16,3	61,6	75,7	-10064

Kaynak: TÜİK

Dönem değerleri yıllık ortalamaları göstermektedir. Sabit fiyatlar baz alınmıştır.

³²⁴Palamut, Mehmet E. - Yüce, Mehmet, "Türkiye'de 1980 - 2000 Döneminde Gerçekleşen Gelir Dağılımının İstenen Vergi İle Eğitim ve Sağlık Harcamaları İlişkisi", *Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi, 2001, s. 20.

³²⁵ Palamut - Yüce, a.g.e., s. 12.

³²⁶ Bayraktutan, Yusuf – Arslan, İbrahim, "Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlıkların Kaynakları (Türkiye Ekonomisine İlişkin Ekonometrik Analiz 1990-2008)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.8, sy.1, 2009, ss.199-213, s. 208.

Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dönemi yönetim dönemlerine göre ayırım yapılarak izlendiğinde, ekonominin 1990 sonrası milli gelir artışı açısından performansının neredeyse yarıya düştüğü gözlenmektedir. 24 Ocak Kararları'nın ardından takip eden 3 yıl ara dönem olarak adlandırıldığında, sabit fiyatlarla sanayi büyümesi GSMH artışının üzerinde olmuştur. Bu ara dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranının artışıyla dış ticaret açığındaki nispeten azalma ihracata yönelik büyümenin hedeflenmesinin bir sonucu olarak okunabilir. ANAP Dönemi olarak adlandırılabilir 1984-1991 yıllarında, 3 yıllık ara dönemdeki büyüme performansının, ancak borç stokunun, enflasyonun, bütçe ve dış ticaret açığının artışıyla sürdürüldüğü tablodan izlenebilir. Bu dış ticaret dengesindeki değişime rağmen, 1991 yılında dış ticaret açığının 10 milyar dolar sınırını zorlaması sonraki yıllardaki artışların da habercisi durumundadır. Dış ticaret açığında ara ve tüketim malı artışının etkisinin yanı sıra 1989 yılından itibaren sanayide kapasite kullanım oranının sınırlarına ulaşmasıyla ihracat artışının yatırım malı ithalatı artışına ihtiyaç duyar hale gelmesi de etkili olmuştur³²⁷. Enflasyon oranının 8 yıldaki ortalaması da daha önceki döneme göre artmıştır. İç ve dış borçtaki dalgalanmalarla birlikte enflasyonda uzun dönemde artma eğilimi göze çarpmakta, bütçe açığının ise sonraki yıllarda görülecek dengesizliklerin sebeplerinden olacağı verilerden anlaşılabilir.

Koalisyonlar döneminin başladığı 1992 yılından itibaren ekonominin performansına bakıldığında makro ekonomik verilerin ne derece olumsuz olduğu görülebilir. TÜİK verilerine göre yaklaşık on yıllık dönemde, sabit fiyatlarla GSMH büyümesinin ortalama %2.6, kişi başına ortalamasının ise %0.8 olması ekonominin adeta zaman kaybettiğinin göstergesidir. Sanayi büyümesinin yıllık ortalama %3.4'te kalması, krizlerle gelen küçülmelerin sanayi kesimine nasıl yansıdığı açık bir ifadesidir. Ayrıca devalüasyon ve enflasyon oranının da %70 ila %80 seviyesinde olması, ekonominin istikrarsız büyümesini göstermektedir. Toplam borç stokunun kriz yılı olan 2001'de milli geliri aşması ekonominin bu denli yüksek cari açık, bütçe açığı ve dış ticaret açığını taşıyamadığını göstermektedir. İç borç stokunun iki katına çıkmasıyla

³²⁷ Yentürk, 2004, a.g.e., s. 4.

beraber, bütçe açığının milli gelirin %16.3'üne ulaştığı 2001 kriz yılı, aynı zamanda iktisat politikalarının da değişmeye zorlandığı bir yıl olmuştur.

Koalisyonlar döneminin önceki dönemlere göre yıllık ortalama olarak daha düşük büyüme hızları göstermesi, daha yüksek dış ticaret açığı ve bütçe açığı vermesi, enflasyon ve devalüasyon oranlarında belirgin artışın göze çarpması ve borç stokunun önu alınamaz şekilde artması ekonominin yaşadığı 2001 krizinin arka planını oluşturmaktadır.

2.4. 2001 Krizi

1980 sonrası yapısal dönüşümün bir sonucu olarak Türkiye ekonomisinde yaşanan krizler önceki dönemlere kıyasla daha kısa aralıklı olmakla beraber, bu krizlerde ekonominin dışa açıklığının da rolü olmuş ve halen de olmaktadır. Ayrıca, dünya ekonomisindeki genişleme ve daralma gibi uluslararası finansal hareketlerin derinliği, yönü ve türü de ulusal ekonomi üzerinde etkili olabilmektedir. Küresel ekonomi koşullarının yanı sıra Türkiye ekonomisi 2000'e gelirken 1990'lı yıllar boyunca da geçmişten devraldığı zaafalarını sürdürmüş, bunları azaltmak yerine bir bakıma artmasının önünü alamamış ve dolayısıyla 2001 yılında derin bir ekonomik krize maruz kalmıştır. Bu alt bölümde 2001 krizinin oluşumundan önce ekonominin genel görünümü ele alınacak, ardından krizin nedenlerine ve sonuçlarına değinilecektir.

2.4.1. Kriz Öncesi Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü

Türkiye ekonomisi 2001 krizi öncesinde makroekonomik istikrarı sağlayamamış bir ekonomi olarak yüksek enflasyon, bütçe açığı ve cari açık gibi istikrarsızlık unsurlarına sahipti. İç ve dış borçlardaki artış, reel faizlerin yüksekliği ve dış ticaret açığında belirgin yükselişle beraber kısa aralıklı büyüme-kriz döngüsü ekonominin belirgin bir özelliğiydi. Bu nedenle yüksek kamu açıklarının körüklediği enflasyon, enflasyon ve belirsizliklerin yol açtığı aşırı yüksek reel faizler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yüksek kamu borç stoku, faiz kısır döngüsü 1990'lı yılların temel

karakteristiği olmuştur³²⁸. Bu tespitlere ek olarak, yüksek enflasyon ve düşük büyüme gelir dağılımında bozulmaya yol açarken aynı zamanda sık aralıklı büyüme-durgunluk-kriz sarmalında gerçekleşen kısıtlı büyümenin toplumun geniş kesimlerince hissedilememesine de yol açmaktaydı.

Türkiye ekonomisinin genel bir özelliği olarak, ekonominin dış kaynak kullanabildiği sürece büyümesini sürdürdüğü, gerek dış gerekse iç sebeplerle kaynak imkanlarının kesildiği noktada daralmaların ortaya çıktığını görülmektedir. Krizler öncesinde; cari açıkta artış, sermaye girişinde hızlanma ve TL’de değerlenme yaşanmakta ve kriz sonrasında rekabet gücü de azalmakta, kurlarda düzeltmeyle yaşanan devalüasyonların da etkisiyle ekonomi sürdürülebilir büyüme performansından uzaklaşmaktaydı. Diğer taraftan, kriz dönemlerinde döviz kurlarındaki artışın yanı sıra kamu maliyesini güçlendirmek amacıyla vergi gelirleriyle kamu mal ve hizmet fiyatlarının artırılmasına yönelik kararlar da ekonomide üretim maliyetlerinin ve enflasyonun hızlı bir şekilde yükselmesine yol açmaktaydı³²⁹.

2001 yılı öncesi %80 oranının üzerinde seyreden faizlerin yanı sıra, 2000 yılının başlarında IMF ile yapılan stand-by anlaşması gereği sabit kur sistemine geçildiğinden, kur artışı önceden belirleniyordu. Sabit kur rejimine ek olarak, enflasyonun hedeflenen seviyelere indirilememesi, faizlerin bu denli yüksek olması da, arbitraj oranının oldukça yüksek kalmasına yol açarak, sıcak paranın yüksek getiri arayışı altında ekonomide finansal zaafaların artmasına yol açıyordu.

Sonuç itibarıyla Türkiye ekonomisi 2001 krizi öncesi ana hatlarıyla, dolarize olmuş ve döviz rezervi yetersiz; 20 yılı aşkın süren %60-70 seviyesinde bir kronik enflasyona sahip; dış ve iç borç seviyesinin GSYİH’ya olan oranı sürekli artan; neredeyse on yıldır “dur-kalk ekonomisi” tanımına uyan bir büyüme performansı sergileyen; sıcak paranın yüksek kar arayışına hedef olan; IMF politikalarına mecbur kalan; siyasal istikrarı ve güvenilirliği koalisyonlar nedeniyle düşük düzeyde bulunan ve artan kamu açıklarının emisyon hacminde sürekli genişlemeyle finanse edildiği bir

³²⁸ Çanakçı, H. İbrahim, “Kriz Nereden Nereye”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Ankara, Mayıs, 2002, ss. 6-27, s. 22.

³²⁹ Yükseler, Zafer, “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumunu”, www.tcmb.gov.tr, 2009, s. 30.

ekonomi görünümü sergilemekteydi. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin arka planında bütün bu olumsuzlukların birikimi bulunmaktadır.

2.4.2. 2001 Krizinin Nedenleri ve Sonuçları

Kasım 2000 ve Şubat 2001’de yaşanan krizlerin, başladığı yılın makroekonomik verilerini radikal bir şekilde değiştirmedeği, fakat 2001 yılının tümüne yayıldığı dikkate alınırsa bu kriz sıklıkla 2001 yılı krizi olarak adlandırılmaktadır. Öncesinde, 1991-2000 yıllarını kapsayan on yılda ekonomi büyüme, durgunluk, kriz sarmalını kısa aralıklarla yaşayarak ortalama %3.6 büyürken, sanayi kesimi ise ortalama %4.4 büyümüştü. Ekonominin yeterli üretim yapamamasının sonucu, iç açıkların (bütçe-kamu açıkları) ve dış açıkların (dış ticaret açığı, cari işlemler açığı ve sermaye hareketlerinde yetersizlik) artması, ekonomiyi kırılgan halde ve krizlere açık tutuyordu³³⁰. Bu kırılganlıklar doğrultusunda krizin nedenleri araştırıldığında, öncesindeki genel görünüm, nedenleri belirgin bir şekilde göstermektedir.

Bu krizin arka planında gerek yapısal sorunlardan gerekse politika uygulamalarından kaynaklanan şu unsurlar göze çarpmaktadır; ekonominin düşük tasarruf düzeyi; ekonomide marjinalleşme ve vergi kayıpları; bütçe açıkları; dış ticaret ve cari açıklar; sermaye hareketlerinin olumsuz yükleri; dış ve iç borçların sürekli artış halinde olması ve enflasyonun yapışkan halde yüksek düzeyde seyretmesi³³¹. Bunlarla birlikte kamu kesimi borçlanma gereğinin yükselip kovma etkisi yaratması sonucu sermayenin reel ekonomiden finansal ekonomiye yönelmesiyle azalan yatırım verimliliği; dış ticarete mutlak bağımlılığın artarak sürmesi; sosyal güvenlik sistemi açıkları gibi kamu kesiminin önü alınamayan yükleri ekonomiyi zayıf halde tutmaya devam etmiş ve büyüme-kriz döngüsünün daralmasına yol açarak, ekonominin “dur-kalk ekonomisi” haline gelmesine yol açmıştır.

Krizin ardında kısa vadedeki nedenlerin başında ise, Kur Çapası Programının başarısızlığı bulunmaktadır. Buna göre, kur düşük tutularak faizlerin ve enflasyonun düşürülmeye çalışılması; kurun düşük tutulmasıyla TL’nin değerli hale gelerek iç talep

³³⁰ Yazıcıoğlu, Yaşar, *Yönetilemeyen Ekonomi*, Ataköy Basın Yayın, Ankara, 2002, s. 36.

³³¹ Yeldan, a.g.e., s. 57.

patlamasının yaşanması; ithalat ve buna bağılı olarak dış ticaret açığı ve cari işlemler açığının sürdürülemez seviyelere çıkmasıyla döviz rezervlerinin bu yükleri taşıyamayacak seviyede bulunması; enflasyonun düşmesine rağmen kur artışının %10'la sınırlanması sonucu aradaki farkın yüksek olması; düşük kur yüksek faiz durumunun sıcak paranın getiri arayışıyla risk yaratması ve bankacılık sektöründeki likidite darlığının zamanında giderilmemesi krizin oluşuma yol açmıştır.

Ekonominin bulunduğu bağlamın finansal serbestleşme süreciyle çakışması dikkate alındığında krizin ardında dış tasarruf bağımlılığının da bulunduğu açıktır. Finansal serbestleşme sürecinde gelişmekte olan ülkeler, yatırım ve tasarruf dengesizlikleriyle birlikte yüksek kamu açıklarını dışarıdan finanse edebilmek ve yüksek borç oranlarını dışarıdan ucuz yolla sermaye çekerek kapatabilmeyi hedeflemektedir³³². Bu doğrultuda 1990'lardan itibaren sık olarak yaşanan krizlerde dışsal etkenlerin de rolü olmakla beraber, krizlerin başlıca nedenleri; sürdürülemez iç borç dinamiği oluşması ve başta kamu bankaları olmak üzere finansal sistemdeki sağlıksız yapının kalıcı bir çözüme kavuşturulamamış olmasıdır³³³. Sonuç olarak gelişmekte olan ülkelerdeki gibi Türkiye'de de finansal krizlerin ortak noktaları; sürdürülemeyen bütçe açıkları, yüksek düzeydeki dış borçlar, enflasyonda hızındaki artışla birlikte negatif faiz düzeyi, üretimin azalması, ücret düşüşleriyle birlikte artan işsizlik, hızlı fon akımları ve bankacılık sistemindeki açık pozisyonlarıdır³³⁴. Nitekim gelişmekte olan ülkelerde finansal krizler çoğunlukla mali savurganlıklar, yanlış döviz kuru politikaları, uluslararası finansal şoklar, zamansız ve asgari koşullar oluşturulmadan yapılan finansal liberalizasyon uygulamaları ve yurtiçi bankacılık sektöründeki zayıflıklar nedeniyle ortaya çıkmaktadır³³⁵.

Türkiye ekonomisi 2000 yılının sonbaharında %44,4 TÜFE oranı ve GSYİH'nın %4'ü oranında cari açığa sahip, artan ithalat giderleri ve dış borçları olan, azalan ihracat

³³² Mangır, Fatih, "Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri; Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 16, 2006, ss. 459-472, s. 461.

³³³ Ural, Mert, "Finansal Krizler ve Türkiye", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2003, ss. 11-28, s. 18.

³³⁴ Mangır, a.g.e., s. 464.

³³⁵ Delice, Güven, "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 20, Ocak-Haziran 2003, ss. 57-81, s. 64.

gelirlerine karşılık yabancı sermaye girişinin sağlanamadığı bir ekonomi konumundaydı ve devalüasyon beklentisi artmıştı³³⁶. 2000 yılının ekim ayında, borçlanma faizlerinin %37,5 ve enflasyon oranının TÜFE’de yıllık %44,4 olarak gerçekleşmesiyle beraber, cari işlemler açığının da 7 milyar \$ olması ve ihracatın ithalatı karşılama oranının %39.9’a düşmesi ile o yıl için hedeflenen %10 kur artışına rağmen %25 enflasyon hedeflemesine ulaşılamayacağı piyasalar tarafından kabul edildi ve kriz ortaya çıkmaya başladı.

2000 yılının kasım ayında krizi tetikleyen unsurlar ise sermaye çıkışının başlayarak, likidite sorununun oluşmasıdır. 2000 yılının kasım ayında başlayan kriz o yıla damgasını vuramayı etkisi sınırlı kalmış, büyüme %6,8 olmuştur. Aynı yıl dış ticaret açığı 26 milyar doları aşarak, cari işlemler açığı da 10 milyar dolara yaklaşmıştır. Kasım krizinin ardından ekonomi yönetiminin uygulamalarının krizi hafifletmekteki yetersizliğinin olduğu bir ortamda açığa çıkan siyasi istikrarsızlıkla Şubat 2001 Krizi gerçekleşmiştir. Şubat krizi ise, dışa açık bir ekonomide döviz kuru çapasına dayanan para programlarının; makroekonomik dengesizliklerin olduğu, denetim ve gözetim mekanizmalarının etkili olarak işlemediği, kırılmalı bir yapıya sahip bankacılık sisteminin bulunduğu durumda kolaylıkla döviz ve/veya finansal krize yol açabileceğini göstermiştir³³⁷. Sonuç itibarıyla Şubat krizi, iç tasarruflarını ve vergi gelirlerini istikrarlı bir şekilde artırmayı başaramayan, giderek kayıt dışına kayan, büyümenin finansmanında kısa vadeli dış borçlanmaya son on bir yılda artan bir hızla yönelen, tutarlı bir gelişme ve sanayileşme stratejisinden yoksun, eğitim ve teknolojiye yatırımı ihmal etmekte ısrar eden bir ekonominin krizidir³³⁸.

Kriz öncesinde uygulanan iktisat politikalarının sonucu olarak faiz-kur makasının giderek açılması, kısa vadeli sermaye hareketlerindeki artışa yol açarken bu yolla dışarıya (kar) kaynak transferi gerçekleşmekteydi. Krizler, dışarıya kaynak transferine yol açarken, aynı zamanda ekonomide üretimden fazla tüketimin

³³⁶Güloğlu, Bülent - Altunoğlu, A. Ender, “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, İstanbul, Ekim, 2007, ss.1-29, s. 25.

³³⁷Güloğlu – Altunoğlu, a.g.e., s. 27.

³³⁸ Arslan, İbrahim, “Globalleşme Sürecindeki Finansal Krizlerin Ülke Ekonomilerinde Yarattığı Etkiler”, *Mevzuat Dergisi*, c. 8, sy. 106, Ekim, 2006, s. 10.

gerçekleştiği, bunun da dış kaynakla finanse edildiği, edilemediği yerde de krizlerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ekonominin bu kırılganlığını teyit eden bir bulgu; yüksek cari işlemler açığı, hızlı sermaye girişi ve Türk lirasındaki aşırı değerlenmenin, neredeyse tüm kriz öncesi dönemlerin ortak özelliği olmasıdır³³⁹.

Sermaye hareketlerindeki ani yön değiştirme, yukarıda sayılan zaafllara sahip GSMH'sı 200 milyar \$ olan bir ekonominin küçülmesine sebep olabilmektedir. Nitekim, kriz öncesi 2000 yılının Ocak-Ekim döneminde yabancıların net sermaye akımı 15 milyar doları aşarken, kriz dönemi olan Kasım 2000 – Haziran 2001 döneminde 10 milyar dolardan fazla sermaye çıkışı olmuştur³⁴⁰. Sermaye hareketlerinde milli gelirin %12'si oranında bir yön değiştirmenin, parasal büyüklüklerde, faiz hadlerinde ve finansal sistemde yaratacağı şoklar açıktır³⁴¹. Bu nitelikteki sermaye hareketlerinin de etkisiyle ekonomi 2001 krizini artan işsizlik, gelir dağılımında bozulma gibi sonuçlarıyla birlikte yaşamıştır.

Kriz öncesindeki düşük kur yüksek faiz ortamında bankalar, Hazine ihalelerinde yüksek karlar elde ettiğinden, ellerinde fazlasıyla Hazine kağıtları tutmaktaydılar ve bu likidite darlığına düşmelerine sebep oluyordu. Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemleriyle darlığı gidereceği beklentisi bankaları dövizde açık pozisyonlarını arttırmaya itmekteydi. Bu açık biriktikçe, risk artıyordu ve kriz gerçekleştiğinde birçok banka fona devredilerek mevduata %100 güvenceden dolayı zararları Hazine'nin üzerine kaldı. Bankaların açık pozisyonlarının bulunması sonucu likidite darlığına karşı önlemler Merkez Bankası'nca zamanında alınamayarak, birçok banka fona devredilerek kamu ekonomisinin sırtına önemli bir yük aktarıldı.

Bu koşullar altında yaşanan 2001 krizi sonrasındaki gelişmelerden biri; Hazine'nin borçlanma faizlerinin yükselmesidir. 2000 yılında ortalama %38.1 faiz oranı ve 411 gün vade ile borçlanılırken, bu krizle 2001 yılının ilk ihalesinde altı ay vadeli bono için %67.5 faiz oranı ile borçlanılmıştır³⁴². Vergi gelirlerinin büyük bir kısmı faiz

³³⁹ Yükseler, a.g.e., s. 47.

³⁴⁰ Boratav, Korkut, "2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, sy. 186, Bilgesel Yayıncılık, Ankara, 2001, ss. 7-17, s. 10.

³⁴¹ Boratav, 2001, a.g.e., s. 13.

³⁴² Yazıcıoğlu, a.g.e., s. 51.

ödemelerine giden, yatırımlara ve diğer alanlara yeterli kaynak ayıramayan bir devlet bütçesi ile karşı karşıya kalınmıştır.

Ortaya çıkan stagflasyon durumunda, talep daralmasıyla birlikte enflasyon yükselişi söz konusu olmuştur. Faizler, fiyat artışları ve kur yükselişi ile ekonomi İstikrar Programı öncesindeki halinden daha kötü duruma dönmüş, milli gelir 2100 dolar seviyesine düşmüştür. Toplam kamu net borç stoku GSMH'nın %90'ına ulaşmış, bütçe açığının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranları ise %16 seviyesinde gerçekleşmiştir. İşsizliğin %8.7'ye yükselmesi, krizin diğer önemli sonuçlarındanır. İşsizliğin arttığı 2001 krizinde büyümenin negatif olmasının yanında yatırımların da eski seviyenin altında kalması işsizliği halen belirgin olarak %10 civarında tutmaktadır. İzleyen yıllarda da işsizliğin krizdeki seviyesinin altına inememesi, Türkiye ekonomisinin büyümeye rağmen istihdam yaratamamasının, dolayısıyla gelir dağılımı sorununda olumlu sonuçlar alınamamasının açık bir ifadesi olacaktır.

1989 yılında 32 Sayılı Karar ile sermaye hareketlerinde serbestlik sağlanmasından sonra denetimsiz finansal serbestleşmenin olduğu Türkiye ekonomisinde, büyüme ile sermaye hareketleri arasındaki ilişki değişmiş, büyüme gittikçe sermaye girişlerine ve dış kaynağa bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Bu risk 1990'lı yıllar boyunca büyümüş ve krizin yapısal nedenlerinden biri olarak da ortaya çıkmıştır. Yabancıların net sermaye akımı içinde en büyük payı portföy yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleri oluşturmakta olduğu dikkate alınırsa, gelişmekte olan ve kırılgan bir ekonominin istikrarının uluslararası sermaye hareketlerine ne kadar hassas ve bağımlı olduğu anlaşılabilir. Kriz öncesindeki ortamın düşük kur yüksek faiz şartlarını taşıması yabancı ve hatta yerli sermayenin reel ekonominin fırsatları yerine Hazine'nin borçlanması üzerinden getiri arayışı da krizin tetikleyicisi olmuştur. Sermaye hareketlerindeki denetimsiz serbestliğin, ikiz açıklar gibi yapısal zaafı olan bir ekonomi için ne denli risk taşıdığı bu krizle daha açık görülebilmektedir. Bu sebeple, sermaye girişlerinden kaynaklanan istikrarsız canlanma, finansal kargaşa ve kriz sarmalından çıkabilmek için, denetimli serbestliğin sağlanması gerekmektedir³⁴³.

³⁴³ Boratav, 2001, s. 16.

2001 krizi, Türkiye ekonomisinin birikmiş ve müzminleşmiş sorunlarının su yüzüne çıktığı, iktisat politikalarının hedeflerinin erişilebilirliğinin de toplumsal destek ve piyasalar açısından önemli bir ayrıntı olduğunun belirginleştiği bir kriz olmuştur. 20 yılı aşan kronik enflasyonun birkaç yıllık politikalarla aşılamayacağı, ekonomide biriken zaafların sorunları derinleştirdiği ve çözümleri zorlaştırdığı ortaya çıkmıştır. 1980 sonrasında yaşanan göreceli büyümeye rağmen 1990'lı yılların ekonomik istikrarsızlık göstermesi nedenlerin sonuçlarıyla birlikte kendini tekrar ederek istikrarsızlığı perçinlemesiyle sonlanmıştır. Ekonomideki istikrarsızlığın açık bir ifadesi olan 2001 krizi sonrasında alınan tedbirler ve uygulanan politikalar Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı olarak adlandırılmış ve yeni bir ekonomi yönetimiyle icra edilmeye çalışılmıştır.

2.4.3. 14 Nisan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra, uygulama imkanı ortadan kalkan İstikrar Programı sabit kur rejimine dayalı olarak enflasyonu düşürmeyi amaçlamaktaydı. Kur çapasına dayalı program 2000 yılı için %10 kur artışı ve %25 enflasyon oranı hedeflemekteydi. Enflasyon ve faiz oranlarının yüksek kalışı, düşük kur dolayısıyla iç talep artışıyla gelen yüksek dış ticaret açığı ve cari açık, bütçe açığının yüksek seviyesi; döviz girişi kadar TL yaratılarak uygulanan sıkı para politikası ve bankacılık sektöründeki açıkların likidite krizine yol açması gibi başlıca sebeplerle ortaya çıkan krizin sonucunda, Mart 2001'de program terk edilerek, yeni bir programa geçilmiştir.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı verilen bu yeni program eskisinin aksine kuru sabit artışlarla yönetmek yerine dalgalanmaya bırakıyordu. Kemal Derviş öncülüğünde tasarlanan programın ana hatları; kamu bankalarına tahvil verilmesi, kamu kağıtlarının ikinci el piyasasının yeniden canlandırılması, IMF ve Dünya Bankası'ndan dış kaynak temini şeklindeydi³⁴⁴. Programın temel hedefi açıklamalara göre; sürdürülemez boyutlara varmış olan kamu borçlarına yol açan borç dinamiğinin ortadan

³⁴⁴ Yazıcıoğlu, a.g.e., s. 71.

kaldırılarak Türkiye ekonomisinin böyle olağanüstü bir dış yardıma muhtaç kalmayacak bir yapıya kavuşturulmaktadır³⁴⁵.

Tablo 2.4.3.1. Program Hedefleri

	GSMH %	TÜFE %	TEFE %	Faiz Dışı Denge / GSMH
2000 Yılı Gerçekleşme	6,3	39	32,7	5,7
2001 Yılı Tahmin	-3	52,5	57,6	5,5
2002 Yılı Tahmin	5	20	16,6	6,5

Kaynak: www.hazine.gov.tr

Bu hedeflere ulaşmanın temel şartı makroekonomik dengenin yeniden kurulması iken, bu aynı zamanda kısa vadeli bir daralmayı yani toplumun bazı kesimleri için fedakarlığı gerektiriyordu³⁴⁶. Tabloda yer aldığı gibi faiz dışı dengenin artırılması, kamu kesiminin net borç stokunun milli gelire oranının düşürülmesi, net faiz ödemelerinin de azaltılması hedeflenmekteydi.

Ana hedef itibarıyla, öncelikle parasal sermayenin krizden çıkış programı niteliğinde olmakla birlikte programın temel yaklaşımı, Türkiye'nin gerekli yapısal reformları yapması durumunda, küreselleşme sürecine daha sağlıklı bir şekilde uyum sağlayabileceği, dünya ekonomisinin sunduğu fırsatlardan daha etkin biçimde yararlanabileceği, daha hızlı büyüyebileceği ve gelişebileceğidir³⁴⁷. Yapısal reformların yanı sıra şubat ayındaki devalüasyonla ortadan kalkan eski programa göre planlanmış bütçenin de revize edilmesi gerekiyordu. Ekonomideki daralma, vergi gelirlerine de yansımakta ve bütçe açığını artırmaktaydı. Bu programla bütçe disiplini ve sağlıklı maliye politikası uygulama amacının en açık göstergesi %6.5'lik faiz dışı fazlanın hedeflenmesiydi.

Merkez Bankası'na bağımsızlık sağlayan yasayla birlikte faizlerin aşağı çekilmesine çalışılacak ve serbest kur uygulamasına göre döviz kurlarına fazla müdahale edilmeyerek Hazine borçlanmasına imkan verecek şekilde kurların oluşması

³⁴⁵ Ay, Ahmet – Karaçor, Zeynep, “2001 Sonrasında Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya, 2006, ss. 67-86, s. 72.

³⁴⁶ Ay – Karaçor, a.g.e., s. 72.

³⁴⁷ Ay – Karaçor, a.g.e., s. 73.

sağlanacaktı³⁴⁸. Bankacılık sektöründeki sorunlara yaklaşımı açısından program, bankacılık kanununda düzenlemeleri öngörüyordu. Fona devredilen bankaların getirdiği yük kamunun mali dengesini zorlamaktaydı ve yenilerinin oluşumu engellenmek zorundaydı. Krizle başlayan dönemde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna alınan birçok banka tasfiye edildi, birleştirildi ya da satıldı. Bu uygulamaların ekonomiye getirdiği yük, öncesinde alınabilecek tedbirlerle çok daha düşük düzeylerde tutulabileceği gibi, bu yükün arka planında sürekli artan kamu kesimi borçlanma gereğinin finansal piyasalardan sorunsuz bir şekilde (yüksek maliyete rağmen) karşılanması ihtiyacı da bulunmaktadır.

Gelirler politikası açısından, programda memur maaşlarında enflasyona uyumlu artışı planlanırken; mali açıdan, iç borcun seviyesinin yüksekliği ve yurtiçi kaynakların yetersizliği dolayısıyla dış finansman arayışı önceliklerden biri olarak düşünülmekteydi³⁴⁹. Uzun vadeli hedefler açısından, sürdürülebilir düzeyde kamu açıkları, tek haneli enflasyon seviyesi, yapısal reformlar yoluyla rekabet gücünün artırılması gibi unsurlar öne çıkmaktaydı³⁵⁰. Program uygulamaya konulduktan sonra siyasi iktidarın da değişmesiyle birlikte farklı bir isimle benzer politikalara devam edilmiş ve ilerleyen süreçte bunların olumlu ve olumsuz yönleri de açığa çıkmıştır.

2001 krizi sonrasında sağlanan ekonomik ve siyasi istikrar, ekonominin tekrar büyüme sürecine girmesi, AB müzakere sürecinin başlaması, özelleştirmeler ve devir-birleşme faaliyetlerinin hız kazanması gibi sebeplerin yanında uluslararası likidite bolluğunun da katkısıyla, ekonomi gittikçe dışa açılmış ve artan oranda global üretim zincirine dahil olmuştur³⁵¹. Olumlu sonuçların yanı sıra ulusal ekonominin global ekonomiye eklemlenmesinin getirdiği olumsuzluklar 2009 yılında yaşanan küresel kriz ortamında yüksek işsizlik oranı, ithal girdi kullanımının artmasıyla yerli üretimin katma değerinin azalması ve büyüme performansında içsel nedenlerden kaynaklanan tıkanma şeklinde açığa çıkmaktadır.

³⁴⁸ Yazıcıoğlu, a.g.e., s. 77.

³⁴⁹ Hazine Müsteşarlığı, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, www.hazine.gov.tr, 2001.

³⁵⁰ Hazine Müsteşarlığı, 2001, a.g.e.

³⁵¹ Yükseler, a.g.e., s. 35.

Programın ana hatlarına ve temel ekonomik hedeflere yaklaşımının ardından, araştırmanın esas konusu olan Türkiye ekonomisinde 2001 krizi sonrasında gerçekleşen büyüme dönemi değerlendirilerek, bu büyümenin kaynaklarının analizine ve sonuçlarının ne olduğuna dair bulgular açıklanmaya çalışılacaktır.

III. BÖLÜM

2001 KRİZİ VE SONRASINDA

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İKTİSADİ BÜYÜME

3.1. 2000 Sonrası Dünya Ekonomisinin Görünümü ve Türkiye Ekonomisi

Dünya ekonomisi 2000’li yılların başından 2007 yılının ortalarına kadar yüksek büyüme ortamının görüldüğü, likidite bolluğunun ve risk iştahının yüksek olduğu bir dönem geçirmiştir³⁵². Bu dönem dünya genelinde yaşanan büyük moderasyon (great moderation) dönemi olarak da adlandırılmaktadır³⁵³. Dünya ekonomisinde yüksek bir büyüme performansının görüldüğü süreçte enflasyon da görece düşük kalmıştır. Dönemde küresel likidite artışının hakim olmasının temel sebepleri, birçok gelişmekte olan ülkede sermaye hareketlerinin olumsuz etkilerine karşılık alınan yüksek rezerv biriktirme önlemi, faiz indirimleriyle gelen tüketim artışı, yatırım fonlarının yüksek hacimlere ulaşması ve sermaye hareketlerini artıran finansal deregülasyonun hızlanmasıdır.

2000’li yıllarda yüksek bir büyüme performansı gösteren Türkiye ekonomisinde ise bu süreçte, olumlu küresel ortamın desteğiyle 6 yılı aşan (27 çeyreklik) bir büyüme devresi görülmüştür. 2002-2007 yıllarını kapsayan büyüme dönemi boyunca mali disiplin sonucu bütçe açığı azalırken, cari açık (dış kaynak) artışı gerçekleşmiş ve dış kaynak kullanımı küresel likidite hacmindeki genişlemenin desteğiyle sürmüştür. Kamunun tasarruf açığını azaltmasına karşın değerli TL ile artan ithalat özel sektörün yüksek oranda dış borçluluğuyla finanse edilmiştir.

2000 sonrası gerek likidite hacminin gerekse uluslararası doğrudan yatırımların arttığı süreçte Türkiye ekonomisi büyüme döneminin özellikle de son üç yılında önceki dönemlere kıyasla yüksek miktarda doğrudan yatırım çekebilme başarımıştır.

³⁵² Maliye Bakanlığı, “Yıllık Ekonomik Rapor 2009”, www.maliye.gov.tr, 2009, s. 209 .

³⁵³ Durmuş Mustafa, *Kapitalizmin Krizi 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s. 101.

Sermayenin küresel ölçekte kar arayışının, dünya ekonomisinin yapısında rol oynadığı günümüzde yabancı sermaye yatırımları ulusal ekonomiler arasında rekabet konusu olmuştur. Bu rekabet ortamında yabancı sermayenin eğilimi, gelişmiş ekonomilerdeki düşük reel faiz getirisinden dolayı daha yüksek reel faize sahip ekonomilere yönelmek şeklindedir. 2002-2006 döneminde gelişmekte olan ülkelere giren yabancı sermaye miktarı 1,8 trilyon dolar olurken, artan küresel likidite Türkiye ekonomisinin yüksek büyüme-düşük enflasyon performansına destek olmuş ve yurtiçi tasarrufların yetersizliği reel faiz ve finansal arbitraj kanalıyla sermaye akımlarınca finanse edilmiştir³⁵⁴.

Likidite bolluğu esnasında gerçekleşen dünya ticaret hacmindeki çarpıcı artış da birçok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye ekonomisinin büyüme performansına yansımıştır. Büyüme döneminde ihracatta 100 milyar dolar sınırı aşılrken ithalatta 170 milyar dolara ulaşmış, turizm gelirleri 20 milyar dolara yaklaşmıştır. Dışa açıklığı hızla artan ekonomi, küresel ekonomik gelişmelere karşı daha fazla hassasiyet kazanmıştır. Dönem boyunca dünya ekonomisinin üzerinde büyüyen Türkiye ekonomisi, küresel koşulların değişmesinden de daha fazla etkilenmiştir.

2007 yılının ortalarında uluslararası piyasalarda başlayan sorunlar, 2008 yılı içinde dünya ekonomisinde yavaşlamaya yol açmıştır³⁵⁵. 2001 sonrası ABD’de faiz indirimleri ile başlayan süreçte finansal piyasalar gittikçe deregülasyona maruz kalarak küresel likidite hacmi büyümüş, ancak krediler de riskli bir şekilde genişlemiştir³⁵⁶. Küresel piyasalardaki likidite bolluğu ve istikrar, ABD konut piyasasındaki olumsuz gelişmelerle 2007 yılında bozulmaya başlamış, 2008’in son çeyreğinden itibaren de önce finansal sonra da reel kesimi etkileyerek küresel krizin oluşumuna yol açmıştır³⁵⁷. Dolayısıyla 2009 krizi, 1980 sonrası finansal piyasaların efektif çalışacağı ve riski en iyi şekilde ölçeceği ve yöneteceği varsayımına dayanarak başlatılan deregülasyon sürecinin bir sonucu olmuştur³⁵⁸. Gerek para gerekse kamu otoritelerince alınan tedbirlere rağmen

³⁵⁴ Tüsiad, *2008 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi*, www.tusiad.org.tr, 2007, s. 15.

³⁵⁵ Tüsiad, 2007, a.g.e., s. 14.

³⁵⁶ Ünal, Ali – Kaya, Hüseyin, *Küresel Kriz ve Türkiye*, Ekonomi ve Politik Araştırmalar Merkezi, www.ekopolitik.org, İstanbul, 2009, s. 4.

³⁵⁷ Maliye Bakanlığı, a.g.e., s. 209.

³⁵⁸ Ünal – Kaya, a.g.e., s. 26.

küresel finansal krizin yarattığı güven kaybı reel sektöre yansımış ve 2009 ilk çeyreğinden itibaren etkisi derinleşmiştir³⁵⁹.

Küresel ekonomide bu gelişmeler olurken, Türkiye ekonomisinde büyüme dönemi 2007 yılında sona ermiş ve 2008'deki durgunluğun ardından 2009 yılında da daralma gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu daralma bir yanıyla küresel daralmanın yansımasyken, bir yanıyla da ekonomide durgunluk, bozulan dış denge ve yüksek işsizlik ile birlikte makro dengelerin bir bütün olarak olumsuzlaşmaya başlamasından kaynaklanmıştır³⁶⁰.

Sermaye hareketlerine ve ithalata dayalı iç talep artışıyla gelen büyüme, küresel koşulların olumsuzlaşmasıyla kesintiye uğramıştır. Büyüme dönemindeki %6,8'lik yıllık ortalama büyüme oranı yerini 2009 yılında %4,7 daralmaya bırakmıştır. Küresel koşulların olumlu desteğiyle uzun dönem büyüme hızının üzerine çıkan ekonomi, koşullar tersine döndüğünde dünya ekonomisinden ve gelişmiş ülkelere göre daha fazla küçülmüştür.

Reel faiz ve değerli TL ile desteklenen büyüme döneminde Türkiye ekonomisi, dışarıya reel faizlerle yüksek miktarda kaynak transfer eden bir noktaya gelmiştir. Neredeyse net sermaye hareketi kadar dışarıya net kaynak aktarımının gerçekleştiği dönemde, gelişmiş ekonomilere kıyasla yüksek olan reel faiz düzeyi, ekonominin küresel likidite hacminden faydalanmasına olanak sağlamıştır. Dönemde kamu tasarruf açığı azalırken özel tasarruf açığı artmış ve özel sektörün dış borçlanması yüksek miktarlara ulaşmıştır. Bu durum Türkiye ekonomisinde yüksek bütçe açığı sorununun yerine özel sektör dış borçlanmasının geçtiğini göstermektedir. Benzer bir gelişme ise daha yüksek bir büyümeye rağmen enflasyon düşerken işsizliğin de artışıdır. Tercih edilen sermaye hareketlerine ve ithalata dayalı büyüme modelinin bir sonucu olarak, aramalı ithalatının hızlanması üretimin ithalatla bastırılmasını sağlamış ve yüksek enflasyon sorunu yerini yüksek işsizlik sorununa bırakmıştır.

³⁵⁹ Maliye Bakanlığı, a.g.e., s. 210.

³⁶⁰ Şahinkaya, Serdar, "Türkiye Ekonomisinin Seyir Defterinden Bir Kolaj: 2007'den 2008'e", *Stratejik Analiz Dergisi*, www.inovasyon.org, İstanbul, Ocak, 2008, ss.74-76, s. 75.

Türkiye ekonomisinin 2000’li yıllardaki yüksek büyüme performansına rağmen, yüksek seviyede işsizlik yapısal hale gelmiştir. Küresel ekonomi açısından bakıldığında bunun önemli bir sebebi taşeronlaşma diye tabir edilen yalın üretim tarzıdır. Üretimin nitelikli ve katma değeri yüksek süreçlerinin gelişmiş ekonomilerde gerçekleştiği, üretimin niteliği düşük ve emek yoğun süreçlerinin ise diğer ekonomilerce gerçekleştirildiği bir küresel işbölümü, ekonomileri istikrarsız ve spekülatif büyüme devrelerine yönlendirmiştir.

3.2. 2002-2007 Hızlı Büyüme Döneminde Makroekonomik Görünüm

Ekonominin 1990-2000 döneminde kısa süreli büyümeler yaşamasından sonra, 2002-2007 dönemini kapsayan 6 yıllık büyüme sürecinde ortalama %6.8’lik reel gelir artışı 2000’li yıllardaki performansının açık bir göstergesidir. Enflasyonun tek haneli rakamlara ulaştığı dönem, sürdürülebilir makro ekonomik istikrarın ön koşulu olan fiyat istikrarının³⁶¹ sağlandığı dönem olmuştur. Mali disiplin yoluyla bütçe açıklarının üstesinden gelinmesi, fiyat istikrarının oluşmasına da katkı sağlarken, kamu ekonomisini borç ekonomisi olmaktan uzaklaştırmış ve nominal faizlerin önemli ölçüde düşüşüne sebep olmuştur. Büyüme döneminin başında 230 milyar \$ GSYİH’ya sahip olan ekonomi, büyüme döneminin sonu olan 2007 yılı itibarıyla 648 milyar \$ GSYİH büyüklüğüne ulaşmıştır. Yaklaşık rakamlarla GSYİH’nın dolar bazında %180 artmasına rağmen, sabit fiyatlarla reel büyümenin %48 artışı, düşük kur/TL değerlenmesiyle gelen bir büyümeye işaret etmektedir. Büyüme döneminin ardından ise Türkiye ekonomisi bu performansını yitirerek 2008 yılında durgunluk yaşamış ve 2009 yılında da küçülmeye geçmiştir.

Ekonominin elde ettiği reel gelir artışının ardından krizlerle kazanımların bir kısmının elden gitmesi, gerçekleşen büyümenin kaynaklarının ne olduğu ve sonraki dönemlere nasıl yansıtılabileceği sorusuna dikkat çekmektedir. Nitekim özellikle de 2007 sonrası küresel koşulları ucuz kredinin olası kıldığı ucuz döviz ve ucuz ithalata dayalı büyüme modelinin artık mümkün olamayacağını göstermiştir³⁶². Büyümedeki tıkanmanın ve küresel krizin de etkisiyle 2009 yılında %4.7 gibi bir daralmanın ortaya

³⁶¹ Tüsiad, “Türkiye Ekonomisi 2002”, www.tusiad.org.tr, İstanbul, 2002, s. 78.

³⁶² Yeldan, Erinç, “Küresel Kriz Türkiye’yi Nasıl Etkileyecek?”, www.cumhuriyet.com.tr, 09.10.2008,s.1

çıkması, 6 yıllık büyüme performansının kaynakları analiz edilirken sıklıkla sonuçlarıyla birlikte ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

6 yıllık dönemdeki gerçekleştirmelere rağmen, dönemin bazı sonuçları diğer olumlu rakamların ifade ettiği gibi olmamıştır. Örneğin, 2001 kriziyle birlikte artan işsizlik oranı bir daha krizdeki %8,4 seviyesine dahi inememiş, aksine büyüme döneminde %9 ila 11 arasında dalgalanma göstermiştir. Bir ekonominin performansı büyüme, işsizlik oranı veya benzer şekilde birkaç veriye indirgenerek açıklanamayacağı gibi, rakamlar ve veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde ancak yeterince anlamlı olabilecektir. Bu yaklaşım itibarıyla büyümeyi değişik açılardan ele alan analizlere başvurulacaktır.

Tablo 3.2.1. 2000-2009 Temel Makroekonomik Göstergeler

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH (%)	6,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7
GSYİH (\$)	265	196	230	304	390	481	526	648	741	618
Kişi Başına GSYİH (\$)	4130	3020	3492	4559	5764	7021	7583	9234	10436	8590
ÜFE %	32	88,6	30,8	13,9	13,8	2,6	11,5	5,9	8,1	5,93
TÜFE %	39	68,5	29,7	18,4	9,3	7,7	9,6	8,3	10,6	6,53
İşsizlik % (15+)	6,6	8,4	10,3	10,5	10,3	10,3	9,9	10,3	11	14
Bütçe Açığı / GSYİH	-7,9	-11,9	-11,5	-8,8	-5,2	-1,1	-0,6	-1,6	-1,8	5,3
Net Kamu İç Borç Stoku / GSYİH	28,8	38,9	36,2	37,9	35,7	35,2	30	28,1	26,1	29,8
Net Kamu Dış Borç Stoku / GSYİH	14,3	27,6	25,2	17,2	13,4	6,5	4	1,3	2,1	2,7
İhracat (milyar \$)	27,7	31,3	36	47,2	63,1	73,4	85,5	107	132	102
İthalat (milyar \$)	54,5	41,3	51,5	69,3	97,5	116,7	139,5	170	201,9	140,9
İhracat / İthalat	51	75	70	68	65	63	61	63	65	72,4
Dış Ticaret Dengesi (milyar \$)	-26,8	-10	-15,5	-22,1	-34,4	-43,3	-54	-62,8	-69,9	-39
Cari İşlemler Dengesi (milyar \$)	-9,9	3,7	-0,6	-7,5	-14,4	-22,1	-32	-38,2	-41,9	-13,9

Kaynak: www.hazine.gov.tr, www.tuik.gov.tr

Enflasyon verileri: 2004'ten itibaren 2003 yılı bazlıdır, 2003 yılına kadar 1994 bazlı veriler kullanılmıştır (12 aylık değişim), ÜFE; 2003 yılına kadar TEFE olarak yayınlanmaktaydı.

Tablo 3.2.1'de Türkiye ekonomisinin 2000 yılı ile başlayıp bugüne kadar süren büyüme dönemine ait temel makroekonomik göstergeler yer almaktadır. 2001 yılında

büyüme eksi değer alarak %-5.7 olmuş ve 2001 krizi yaşanmıştır. Enflasyonun program hedeflerinin aksine eski yüksek oranlarına çıktığı bu yıl tüm sektörlerde de küçülme gerçekleşerek stagflasyonla karşılaşmıştır. Sonraki iki yıl baz etkisinin de katkısıyla toparlanma yılları olurken, 2004 yılında ise büyüme dönemi için tepe noktası olan % 9.4 oranında bir büyüme rakamına ulaşılmıştır. Bir sonraki yıl da büyüme yüksek seviyesini koruyarak % 8.4 olurken, sonraki iki yılda düşme eğilimi göstermiştir. 2007 yılı %4.7 olan büyüme hızıyla, Türkiye ekonomisinin uzun süreli büyüme yaşadığı nadir dönemlerden birinin son yılı olmuştur. İthalatla ve sermaye hareketleri ile beslenen tüketim artışının iç ticarete yarattığı canlılıkla hızlı büyüme süreci 6 yıla uzanmıştır. Dönemin sonu 2007 yılı olurken, büyümenin küresel krizden önce yavaşlayarak 2008 yılında %0.7 olmasının ardından 2009 yılı büyüme oranı %-4.7 olmuştur. Nitekim 2004 sonrasında olduğu gibi büyüme hızı düşerken ekonomi daha yüksek oranda bir işsizlik ve cari açıkla karşılaştığında daralma/durgunluk kaçınılmaz hale gelmektedir. 2009 yılı gelişmeleri bu yargının haklılığını kanıtlamaktadır. Diğer taraftan Türkiye ekonomisinin küresel sisteme entegrasyonu hızlandıkça ve dünya ticaretindeki yeri arttıkça dünya ekonomisinin büyüme seyrine paralel bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu gelişme ekonominin dışsal etkilere sadece olumlu değil olumsuz yönde de daha açık ve duyarlı hale geldiğinin bir göstergesidir.

3.2.1. Enflasyonda Düşüş

Büyüme döneminde, enflasyona odaklanan para politikası ve faiz dışı fazla hedefini gözeten maliye politikaları ile birlikte TL değerlenmesi yüksek tutularak uygulanan düşük kur politikası sonucunda, enflasyon tek haneli rakamlara düşürülerek büyüme sağlanmıştır. Dönem öncesindeki kronik yüksek enflasyon, ekonomik birimlerin bu duruma uyum göstermesine neden olarak, geriye dönük endekslemeyi yaygın bir alışkanlık haline getirmiş, enflasyonu kendi kendini besleyen bir olguya dönüştürmüştü³⁶³. Kriz sonrasında ise enflasyondaki radikal düşüş, 20 yılı aşkın süren %60-70'ler seviyesindeki kronik enflasyonun ertesinde tek haneli rakamlara ulaşarak ekonominin istikrarına yardımcı olmuştur. Merkez Bankası bağımsızlığının

³⁶³ Bayraktutan – Arslan, a.g.e., s. 208.

hedeflendiği yapısal tedbirlerin de yardımıyla, enflasyon hedeflerine dönük uygulanan para politikası yüksek enflasyon sürecinin geride bırakılmasını sağlamıştır. 2001 krizinde TÜFE için %68.5 olan enflasyon, sonraki yılda %30'lara inerek düşüşünü sürdürmüştür ve 2004-2005 yıllarında tek haneli rakama ulaşarak düşük seviyesini korumuştur. Enflasyondaki olumlu gelişmenin ardında düşük kurla gelen ucuz ithalat ve bütçe disiplini ile sağlanan borçlanma gereğindeki azalışla gelen faiz oranlarındaki düşüş oldukça etkilidir.

3.2.2. İşsizlik Artışı

Küreselleşme süreciyle birlikte uygulanan ekonomik politikalar, özelleştirmelerle ve çok uluslu şirketlerin ucuz işgücü arayışı gibi etkenlerle tüm dünyada işsizlik önemli bir sorun haline gelirken Türkiye ekonomisi için de durum farklı olmamıştır³⁶⁴. Küreselleşmenin etkilerinin daha fazla açığa çıktığı 2000'li yıllarda, Türkiye ekonomisinde yüksek büyümeye rağmen, artan ithal ara malı kullanımı sayesinde istihdam artmayarak üretimde yurtiçi katma değer azalmış ve ekonominin dış kaynaklara olan ihtiyacı da belirgin bir şekilde artmıştır. İşsizlik oranının, kriz yılı olan 2001'de %8.7 gerçekleştiği seviyeye dahi büyüme döneminde inememiş olması, büyümenin istihdam yaratmayan bir büyüme olduğunu göstermektedir. 2009 yılı için %14 seviyesinde bulunan işsizlik oranının ekonominin diğer göstergeleri ve dinamikleri üzerinde de olumsuz etkilerini sürdürmesi söz konusudur. Ekonomi politikalarıyla bir miktar işsizlik karşılığında, düşük enflasyon ve yüksek büyümeye odaklanılmış, sermaye hareketlerinin desteğiyle ve fiyat istikrarı yoluyla ekonomiye istikrar kazandırmak hedeflenmiştir.

3.2.3. Bütçe Açığının Azalışı

Temel makroekonomik göstergelerden biri olan bütçe açığında ise işsizliğin tersine oldukça olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Faiz ve kredi maliyetleri yoluyla enflasyon üzerinde olumsuz etkide bulunan kamu açıkları, Türkiye ekonomisinin uzun

³⁶⁴ Güney, Alptekin, "Türkiye'de Geliştirilmiş İşsizlik Oranları", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, sy. 1, 2010, ss. 239-252, s. 239.

yıllar süren istikrarsız gelişiminin temel sebeplerinden biri olmuştur. Büyüme döneminde bu kalemdaki olumlu gelişmeler, ekonominin istikrarına yardımcı olmuş, bütçe disiplini ile tutturulan ya da yaklaşılan faiz dışı fazla hedeflerinin de imkan vermesiyle enflasyon ve faizler üzerinde olumlu etki ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kamu maliye politikalarındaki performans, dönemdeki yüksek büyümenin destekçisi olmuştur³⁶⁵. Kriz yılından itibaren düşmeye başlayan kamu kesimi borçlanma gereğiyle beraber, bütçe açığı da azalmaya başlamış, büyüme döneminin başında %11.5 olan açık oranı dönemin son üç yılında oldukça düşük kalarak, 2007 itibarıyla %1.6'ya gerilemiştir. Ekonominin uzun yıllar boyunca istikrarsız gelişiminin nedenlerinden biri olan bütçe açıkları, uygulanan ekonomi politikaları aracılığıyla, makul seviyelere indirilmiş ve büyümenin istikrarına yardımcı olmuştur. Uygulanan mali disiplin, kamunun net iç borç seviyesinde de olumlu sonuçlara yol açmıştır. Fakat mali disiplinin uygulanma sürecinde kamu yatırımlarının azalışı, yatırımların istihdam yaratma imkanını da azaltmıştır. Bu sebeple dönemde görülen işsizlik artışı, mali disiplinle elde edilen olumlu sonuçların yanı sıra bütçe açıklarının üstesinden gelinmesinin bir maliyeti durumundadır.

3.2.4. Dış Kaynak Girişi

2000 yılların başından itibaren küresel likidite koşullarının yardımıyla gelişmekte olan ülkelere doğru hızlanan sermaye hareketleri Türkiye ekonomisinin dış kaynak çekebilme imkanını artırmış ve dönem boyunca dış kaynak kullanımını artırmıştır. Olumlu küresel konjonktürün ve TL değerlenmesinin yardımıyla kamunun net dış borç stokundaki iyileşme keskin bir düşüş göstererek, GSYİH'ya oran olarak kriz yılındaki %27.6 seviyesinden büyüme döneminin sonunda %1.3'e ulaşmıştır. Bu gelişmeye rağmen, özel sektörün borçluluğu artmış, dış borç dinamiklerinin ekonomi üzerinde gittikçe artan yükü³⁶⁶ büyüme dönemi sonunda 43 milyar dolardan 160 milyar dolara yükselmiştir.

Ekonominin büyüme performansının ardındaki unsurlardan dış kaynakların düzeyini gösteren cari açığın, dönem boyunca sürekli artış halinde olması Türkiye

³⁶⁵ İncekara - Tatoğlu, a.g.e., s.14.

³⁶⁶ Yeldan, 2004, a.g.e., s. 1.

ekonomisi için sıklıkla dile getirilen cari açık büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi adeta doğrular niteliktedir. Birçok gelişmekte olan ülkenin kritik özelliklerinden olan büyümenin dış kaynağa olan bağımlılığı Türkiye ekonomisinde bu dönemde de sürmüş, yüksek cari açıkla büyüme finanse edilebilmiştir. Diğer taraftan, kaynak ihtiyacı duyan bir ekonomide olumsuz küresel koşullar dış kaynak imkanlarını daralttığı ölçüde, ekonomi bu ihtiyacını karşılayamayacağından dolayı tıkanma yaşanabilmektedir³⁶⁷. Bu riskin azaltılabilmesi imkanı ise zor olmakta, çünkü ülkelerin iç kaynaklarının yetersizliği ve mevcut kaynakların kullanımında karşılaşılan etkin olmayan durumlar buna engel oluşturmaktadır³⁶⁸. Nitekim küresel koşulların tersine döndüğü 2007 sonrası ise ekonominin durgunluk ve daralma yılları olmuştur.

3.2.5. Dış Ticaret Gelişmeleri

Büyüme döneminin sonunda GSYİH'nin %5'ini aşan cari açıkların ardında, yüksek dış ticaret açıkları bulunmaktadır. İhracatta 100 milyar dolar sınırının aşıldığı 2007 yılında ithalat 170 milyar dolara yaklaşmış, dış ticaret açığı 50 milyar doları geçmiştir. Turizm gelirlerinde 20 milyar dolara yaklaşılması gibi olumlu gelişmelerle karşılanan dış ticaret açığının ve cari açıkların sürdürülebilirliği riske girmiştir. 2008 yılı itibarıyla 40 milyar doları aşan cari açık, ekonomi için önemli bir zaaf unsurdur. Cari açığın herhangi bir cari yılda büyüme oranıyla birlikte yükseliş eğiliminde olması ekonominin gelecek dönemleri için ciddi riskler getirmektedir ve ihracatın ithalatı karşılama oranının da azalma eğiliminde olması süreci zorlu kılmaktadır. İthal enerji maliyetlerindeki artışın da etkisinin bulunduğu dış ticaret açığındaki keskin artış, ağırlıklı olarak ekonominin üretim kesiminde ithal ara ve sermaye malı kullanımındaki kararlı artıştan gelmektedir. Çünkü değerli TL enflasyonun düşmesine katkı yaparken ithalatı cazip kılarak yurtiçi üretimin katma değerini ve dolayısıyla istihdam artışını olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple ithalat ve ihracatın uzun dönem dengesinde

³⁶⁷ Günçavdı, Ömer, "Türkiye Ekonomisinin Üretim ve İstihdam Yaratma Kapasitesi Üzerine Notlar", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Ankara, 2005, ss. 16-39, s. 36.

³⁶⁸ Günçavdı, a.g.e., s. 36.

birleşme göstermeyerek, dış ticaret dengesizliklerinin ve cari işlem açıklarının sürdürülebilir olmayıp dengeden uzaklaştığı yargısı verilerle doğrulanmaktadır³⁶⁹.

3.2.6. Uygulanan Ekonomi Politikası ve Sonuçları

Ekonomik büyümeden fedakarlık yapmamak için iç talep artışını özendiren politikalar hem dış açıkları artırıp hem de enflasyonla mücadeleyi zorlaştırırken; aksini tercih ise daha düşük bir büyüme düzeyi anlamına gelmektedir³⁷⁰. Ekonomi yönetimi ilk tercihte karar kılmış, düşük kur ve mali/parasal disiplinle enflasyon kontrol edilirken, dış açıkların önü alınmamış ve büyümenin dış kaynakla olan ilişkisi daha sıkı hale gelmiştir. Ekonominin düşük seviyede enflasyon, faiz, kur artışı ve kamu açıklarına sahip olmasına rağmen dış kaynak ihtiyacının arttığı, işsizliğin önlenemediği, üretimde ithalat bağımlılığının arttığı, gelir dağılımında açık bir iyileşmenin de olmadığı temel kırılganlıklar olarak analizlere dahil edilmelidir.

Yıllık ortalama %6.8'lik büyümenin olduğu dönemin sonunda istihdamın yaratılamaması, yüksek dış açıkların bulunması, gerçekçi olmayan kur politikası ile üretim ve ihracatta artan ithalat bağımlılığı ve gittikçe yabancılaşan bir finans sektörünün varlığı, Türkiye ekonomisinin temel sorunlarından³⁷¹. Sonuç olarak ekonomideki temel büyüklüklerin yeni denge seviyelerine getirilmesi ve bu dengeleri üreten ekonomik yapıda bir değişim sağlanmadıkça makroekonomik istikrar yoluyla sağlanabilecek başarıların doğal sınırına ulaşılmıştır³⁷². Nitekim büyüme dönemi sonrası verileri gerçekleştiren büyümenin kaynaklarının tükendiğini göstermektedir.

3.3. Baz Etkisi

Türkiye ekonomisinin yakın dönemine kıyasla 2000'li yıllarda nispeten uzun sayılabilecek 6 yıllık bir büyüme dönemine sahip olmasının ardındaki nedenlerden biri baz etkisidir. Bir ekonomide bir dönemdeki reel üretimin daralmasının ardından,

³⁶⁹ Bozdağlıoğlu, Yasemin Uyar, "Türkiye'nin İthalat ve İhracatının Eşbütünleşme Yöntemi İle Analizi (1990-2007)", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 9, sy. 3, 2007, ss. 213-224, s. 223.

³⁷⁰ Kumcu, Ercan, "İç Talep Büyüyor Ama Ekonomi Büyümüyor", www.hurriyet.com.tr, 01.04.2008.

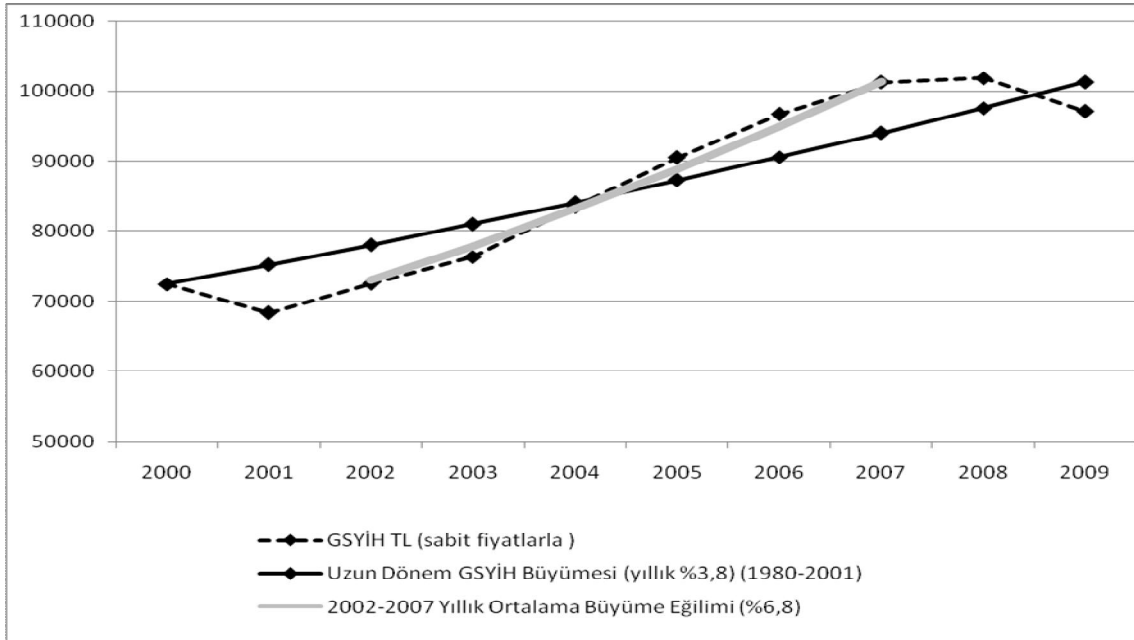
³⁷¹ Günal, Mehmet, "Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor?", www.ortadogugazetesi.com.tr, *ts.*, s. 1.

³⁷² Tüsiad, 2007, a.g.e., s. 20.

sonraki dönemde üretimin eski düzeyine doğru sıçrama yapmasıyla, daralmayı takip eden bir veya birkaç dönem reel üretim artışı uzun dönemli eğilimin üzerinde olmakta ve büyüme oranı yüksek çıkmaktadır. 6 yıllık büyüme dönemi de, kriz yılı olan 2001 dikkate alınmadan değerlendirildiğinde yıllık ortalama %6.8'lik bir büyümeyi içermektedir. Fakat bu büyüme performansı kriz yılı ile birlikte ele alındığında baz etkisinin düzeyi tahmin edilebilmektedir.

Ekonominin 2001 ve 2009 yılındaki krizlerini de içeren 10 yıllık eğilimi GSYİH artışı baz alınarak izlendiğinde aşağıdaki grafik elde edilmektedir. Grafikte 1980-2001 döneminin ortalama büyüme oranı olan %3.8, uzun dönemli büyüme oranı olarak alındığında aynı eğilimin sürmesi varsayımına göre 2009 yılında ekonominin ulaşacağı GSYİH düzeyi sabit fiyatlarla tespit edilmiştir. Ayrıca 2002-2007 dönemi büyüme performansı eğilim olarak gösterilmiştir. Yıllık gerçekleşen GSYİH'nın da sabit fiyatlarla grafiğe alınmasıyla 2002-2007 büyüme döneminin uzun dönem içindeki yeri görülmektedir. Büyüme döneminin başladığı 2002 yılı, baz etkisinin büyümede ağırlıklı rol oynadığı bir yıl olmuştur³⁷³.

Grafik 3.3.1. Baz Etkisi ve Uzun Dönem Büyüme (1998 Sabit Fiyatlarıyla)

Kaynak: www.hazine.gov.tr

³⁷³ DPT, "Ekonomik Gelişmeler", www.dpt.gov.tr, Eylül, 2003, s. 2.

Yalnızca 2002-2007 büyüme dönemi ele alındığında büyüme eğiliminin ekonominin uzun dönemli büyüme eğiliminden çok daha iyi bir görünüm sergilediği açıktır. Fakat büyüme dönemi, öncesindeki ve sonrasındaki krizle birlikte ele alınca bir başka kesinliğe işaret etmektedir. Gerçekleşen büyüme uzun dönemli sürdürülebilir bir büyüme olmaktan çok, 2001 krizinin ardından ekonominin baz etkisi ile bir sıçrama yapmasıyla ve mali disiplinin yanında küresel koşulların da desteğiyle 6 yıllık bir döneme yayılan bir büyümedir. Dönemin ilk üç yılındaki ortalama %6.9'luk reel üretim artışı 2001 yılı ile değerlendirilince aynı oran %3.8 olmaktadır. Bu oran, ekonominin uzun dönemdeki büyüme eğilimine eşit bir değerdir. Dolayısıyla büyüme döneminin ilk yarısı olan 2002-2004 yıllarını kapsayan süreç, baz etkisinin ağırlığının hissedildiği bir zaman dilimidir. Nitekim 2004 yıl sonu itibarıyla ekonomi uzun dönemli büyüme eğilimine ulaşmıştır. Baz etkisinin uzunluğu; krizden sonra ekonominin uzun dönem büyüme ortalamasına ulaştığı zaman olarak dikkate alınır, ilk yıllar GSYİH düzeyinde bir sıçramayı göstermektedir.

2004 sonrasında gerçekleşen sabit fiyatlarla reel GSYİH artışı 2005-2007'yi kapsayan üç yılda yıllık ortalama %6.7 büyüme gerçekleşmiştir. Bu oran ise 6 yıllık büyüme dönemindeki orana yaklaşık bir değerdir. Dönemin son üç yılında baz etkisinden söz edilememekle beraber bu süreçteki büyüme eğiliminin de aşağı yönde olduğu yukarıdaki grafikten izlenebilmektedir. Büyüme dönemi 2001 kriz yılı ile birlikte ele alındığında ise yıllık ortalama %6.8 olan oran yaklaşık %5'e düşmektedir. Aynı döneme 2008 yılındaki durgunluk eklendiğinde ise, yaklaşık olarak %4.5 yıllık ortalama büyüme rakamı çıkmaktadır. 2009 krizi de dahil edildiğinde ortalama büyüme oranı yaklaşık olarak %3.5'e düşmektedir. Bu oran ekonominin 1980-2001 dönemindeki uzun dönem büyüme oranına (%3.8) yakın bir değerdir. Bahsedilen yıllık ve dönemlik ortalama değerler aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 3.3.1. Dönemlere Göre Büyüme Performansı

	1980-2001	2001	2002	2003	2004	2001-2004	2005	2006	2007	2005-2007	2002-2007	2008	2009
GSYİH %	3,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	3,8	8,4	6,9	4,7	6,7	6,8	0,7	-4,7

Kaynak: www.hazine.gov.tr

1980-2009 dönemi için yaklaşık %3.8 yıllık ortalama büyüme oranı hesaplanmıştır.

(1998 öncesi yıllar 1987 serisine, 1998 ve sonrası yıllar ise 1998 serisine göre dikkate alınmıştır).

Reel GSYİH artışı için geçerli olan bulgular TÜİK tarafından üretim yöntemiyle açıklanan sanayi kesimi büyümesi için de geçerlidir. Baz etkisi gözetildiğinde 2001-2004 döneminde sanayi kesimi sabit fiyatlarla yıllık ortalama %3.65 artış göstermiş, aynı değer 2001-2007 dönemi için de yaklaşık %6 olmuştur. 2001-2007 dönemi için reel GSYİH artışı ise yaklaşık %5'tir. Benzer bir olgu yatırımlar için de geçerlidir. Gayrisafi sabit sermaye stoku (GSSSO) değişimi 2001 krizinde %30'a varan küçülmenin ardından sonraki üç yılda ortalama %19.1 büyüme göstermiştir. 2001 yılı değerlendirmeye dahil edildiğinde ise yıllık ortalama değişim %6.5 olmaktadır. Sanayi kesimi büyümesi ve GSSSO değişimi de büyüme döneminin ilk yarısında reel GSYİH artışı gibi baz etkisine maruz kalmaktadır.

Büyüme dönemi boyunca politika tercihleri küresel sermayenin ve mali disiplinin desteğiyle fiyat istikrarını sağlayarak büyüme elde etmek yönünde olmuştur. Fakat büyüme hedefinde üretim yapısı, istihdam ve gelir dağılımı gibi unsurlar da gözetilmediğinde ekonominin dengeleri bozulmaktadır³⁷⁴. 6 yıllık büyüme dönemi öncesi ve sonrası ile 2001 ve 2009 krizlerini kapsayacak şekilde değerlendirildiğinde ise yüksek bir büyüme performansından bahsedilememektedir. Yukarıdaki tablodan 2009 yılı itibarıyla ekonominin tekrar uzun dönemli büyüme oranına (%3.8) ulaştığı görülmektedir. Bunun nedenleri ise gerçekleşen büyümenin kaynaklarında aranmalıdır. Büyümenin kaynakları olarak başta küresel koşulların desteklediği dünya ticaret hacmindeki genişleme ve sermaye hareketleri gelmektedir. Bu olguların arka planındaki unsurlar ise, TL değerlenmesi ve ayrıca reel faizlerin dış dünyaya nispeten hala yüksek olmasıdır. Ekonominin nispeten istikrarlı bir duruma gelmesini sağlayan mali disiplinin

³⁷⁴ Oktay, Erhan, "Son Krizin Ekonomik ve Toplumsal Sonuçları", *Maltepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, sy.1-2, İstanbul, 2002, ss. 1-7, s. 7.

de büyümeye katkı sağladığı açıktır. Fakat Türkiye ekonomisi 2000’li yıllarda küresel ekonomiye daha sıkı bağlarla eklemlenirken, bu eklemlenmenin ekonominin uzun vadede aleyhine sonuç veren kanallarla gerçekleşmesi söz konusudur.

3.4. Dünya Konjonktürünün ve Dış Kaynakların Türkiye’nin Ekonomik Büyümesine Katkısı

Küreselleşme sürecinde ulusal ekonomiler arasında entegrasyon artarken, bu entegrasyondan ülkeler farklı düzey ve yönlerde etkilenmektedirler. Bu farklılıkların başta gelen sebepleri sanayileşme ve gelir düzeylerinin aynı olmaması, üretim faktörlerindeki ve ekonomik yapıdaki farklılıklar, sahip olunan coğrafi konum, doğal kaynaklar ve beşeri sermayenin değişiklik göstermesi gibi sebeplerdir. Bu farklılıklar doğrultusunda, küreselleşme süreci dünyadaki güçler dengesinin az gelişmiş ülkeler karşısında sanayileşmiş ülkelerin, genel olarak da emek karşısında sermaye kesiminin giderek güçlendiği bir çerçevede gelişmekte; sermaye stoku, sanayi üretimi, dış ticaret ve teknolojik birikim açısından sanayileşmiş ülkelerin hakim konumu dünya ekonomisindeki güç ilişkilerinin temelini oluşturmakta ve az gelişmiş ülkelerin hareket alanını en başta kısıtlamaktadır³⁷⁵. Ortaya çıkan dengesiz güç ilişkileri ulusal ekonomilerin istikrarlı büyümesini kısıtlamakta, ekonomik büyümeyi dalgalı ve dış kaynağa bağımlı kılmaktadır. Neoliberal iddiaların aksine gelişmişler ile gelişmekte olan ülkeler arasında gelir düzeylerindeki yakınsama gerçekleşmeyip, iraksama söz konusu olmaktadır.

Türkiye ekonomisi de bu süreçte küresel ekonomiye daha sıkı bağlarla eklemlenirken fırsat ve risklerin beraber bulunduğu bir ortamda olumlu ve olumsuz her iki yönde de etkilenmiştir. 2001 krizi sonrasında yaşanan 2002-2007 dönemi büyümesi bu yargıyı kanıtlayan bir süreç olmuştur. Gelişmiş ülkelerdeki düşük faizler, sermayenin gelişmekte olan ülkelere arbitraj oranı üzerinden yönelmesiyle sonuçlanmış, Türkiye ekonomisi de bu arayıştan payını almıştır. Küresel likidite bolluğunun yaşandığı bu süreç, sermayenin küresel ölçekte kar arayışının hızlandığı bir dönemdir. Bu arayış

³⁷⁵ Şenses, Fikret, “Neo-liberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bit Fırsat mı Engel mi?”, *ERC Working Paper in Economic*, <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0409.pdf>, Ağustos, 2004, ss. 1-28, s. 5.

ekonominin yüksek bir büyüme göstermesine katkıda bulunmuş fakat büyümenin uzun dönemli istikrarını da engellemiştir.

3.4.1. İthalata Dayalı İç Talep Artışıyla Gelen Büyüme

Dünya ticaret hacmindeki ve ekonomik büyümesindeki artışın da etkisiyle yıllık ortalama %6.8'lik bir büyüme performansı ortaya çıkmış, dış kaynak girişiyle desteklenen enflasyon düşüşü de büyümeyle paralel gerçekleşmiştir. Buna rağmen söz konusu büyüme dönemi Türkiye ekonomisinin açık ve net bir şekilde ithalat bağımlılığının arttığı, yerli ara malı yerine ithal girdilerin ikamesiyle azalan yurtiçi katma değerle beraber işsizliğin de yapısal olarak yüksek seviyede gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Bu genel bulgulara ulaşmayı sağlayan veriler ve bu verilerle ulaşılan analizler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde vurgulanmıştır.

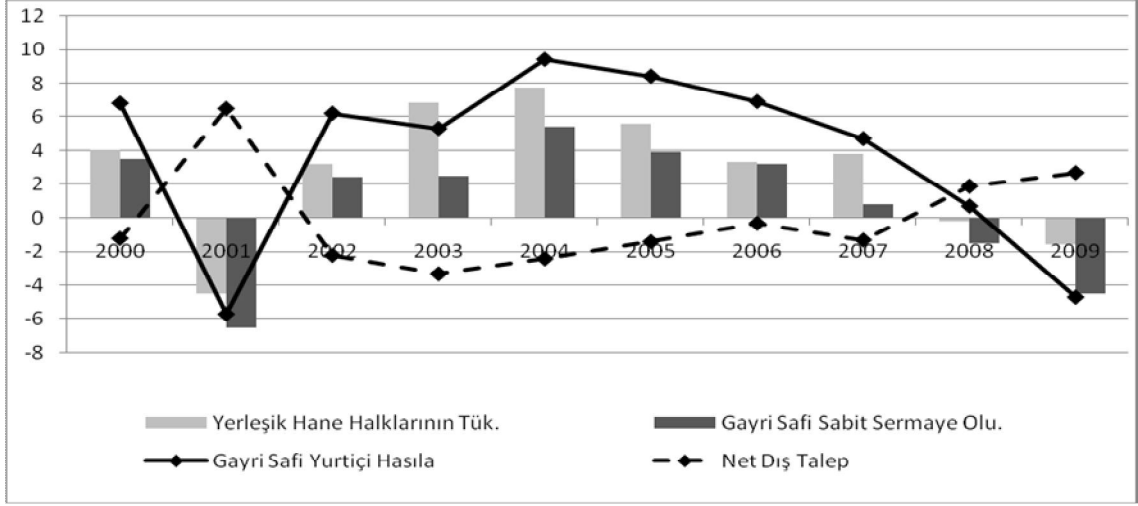
3.4.1.1. İç Talep Artışının İthalat Yoluyla Büyüme Katkısı

Türkiye ekonomisinin 2001 krizi sonrasındaki 6 yıllık süreçte yüksek büyüme performansında başta gelen unsurlardan biri ithalata dayalı iç talep artışıdır. Gerçekleşen büyüme esnasında ithalatın ihracattan hızlı artışı düşük kur/değerli TL ile mümkün olmuş ve ithalatla desteklenen iç talebin yüksek katkısı ile yıllık ortalama %6.8 büyüme ivmesi yakalamıştır. Dış kaynak bulabildikçe ve özel sektör ağırlıklı dışarıdan borçlanabildikçe artan dış ticaret ve cari işlemler açığını finanse ederek dış ticaret etkisiyle büyümesini sürdüren ekonomi, küresel ekonominin sunduğu avantajlar azaldıkça büyümeden feragat etmek durumunda kalmıştır. Büyüme sonrasında ekonominin durgunluk ve krize girmesi ise bu tip bir büyümenin geçici olduğunu göstermektedir. Sonuçları itibarıyla da Türkiye ekonomisinde dış talebe ağırlık veren bir büyüme modeli zorunluluk durumundadır³⁷⁶.

Aşağıdaki grafik sürdürülebilir olmayan bir büyüme ivmesinin yaşandığı 2000'li yıllarda, talep cephesinin reel GSYİH artışına hangi kalemler itibarıyla ne düzeyde katkı yaptığını göstermektedir.

³⁷⁶ Tüsiad, 2007, a.g.e., s. 20.

Grafik 3.4.1.1.1. Harcamalar Yöntemiyle GSYİH Büyüme Katkıları

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Grafikte GSYİH, 1998 serisine göre harcamalar yönüyle büyüme katkıları görülmektedir. Yıllık ortalama %6.8 büyüme oranıyla 6 yıllık dönemde, Türkiye ekonomisinin yakın zamanlardaki en iyi büyüme performansı gerçekleşmiştir. GSYİH’da kriz sonrası 6 yılda birikimli olarak yaklaşık %48 reel gelir artışı olmuştur. Bu artışta devletin nihai tüketim artışının %2.7 gibi bir katkısı ancak olmuş, özel tüketimi gösteren yerleşik hane halklarının tüketimindeki artışın ise %30.4 katkısı olmuştur. Büyümede özel nihai talebin belirleyici olduğu dönemde, özel kesim talebi GSYİH’nın yaklaşık üçte ikisi düzeyinde bir paya sahiptir ve özel nihai talep artışının katkısı ortalama olarak yılda yaklaşık %5 olmuştur.

Yerleşik ve yerleşik olmayan hane halkları açısından iç talep değerlendirildiğinde en fazla paya sahip olan gıda, içki ve tütün harcamaları istikrarsız değişimle 6 yıllık büyüme döneminde büyüme toplamda 6.4 puan katkı yapmıştır. Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar grubuna dahil olan harcamalar dönem boyunca GSYİH artışından düşük fakat istikrarlı artış göstererek büyüme toplamda 2.8 puan katkı sağlayabilmiştir. Dönemde 9.7 puanla en fazla katkıyı yapan ulaştırma ve haberleşme harcamaları aynı zamanda en istikrarlı değişimi gösteren harcama kalemleri olmuştur. Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri harcamaları da toplamda 7.2 puan katkıyla öne çıkan diğer harcama gurubudur.

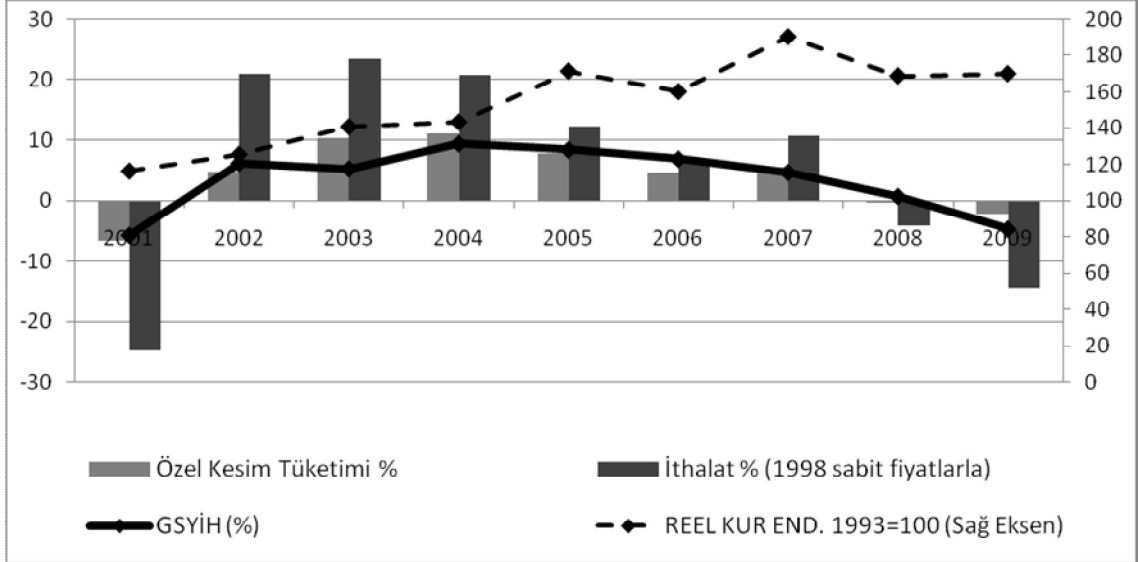
Özel kesim yatırımları GSYİH içindeki payını 2007 yılında %21.9'a yükseltmiştir. Özel kesim yatırımlarının yıllık ortalama %18 seviyesinin üzerinde artış göstermesi, bütçe açığının azalmasından da anlaşılacağı üzere yatırımlarda özel kesimin rol üstlendiği, bu nispette GSYİH artışına katkı yaptığı çıkarılabilir. Nitekim büyüme ve yatırım arasında uzun dönemde çift yönlü nedenselliğe rağmen, sabit sermaye yatırımlarından büyümeye doğru nedensellik daha güçlü durumdadır³⁷⁷. Yatırımlar, volatilesi de dikkate alındığında büyümenin belirgin nedenlerinden biri olmuş ve büyümeye katkısı da yıllık ortalama 3 puan düzeyinde gerçekleşmiştir.

Büyüme döneminin her yılında toplam yurtiçi talebin katkısı GSYİH artışından fazla olmuş ve yıllık ortalama 8.6 puanlık bir katkı sağlamıştır. 2002 yılında toplam yurtiçi talep 8.4 puan büyümeye katkı getirirken, sonraki yılda yatırım ve tüketim arasındaki fark yatırım aleyhine açılmış, 2006 yılında dönemin ilk yılındaki değerlere yaklaşarak azalış eğilimini devam ettirmiştir. Toplam yatırımlardan daha dalgalı bir seyir izleyen yurtiçi nihai talebin katkısı 2004 yılında en yüksek seviyesine ulaşmış ve yıllık ortalama 5.5 puanlık bir katkı ortaya çıkarmıştır. Net dış talebin katkısı pozitif büyüme oranına bağlı olarak dönem boyunca negatif olmuş ve büyümede yılda ortalama 1.8 puanlık azalışa yol açmıştır. Harcamalar yönünden bakıldığında ithalatın GSYİH artışına katkısı negatiftir ve ithalattaki artışlar da o ölçüde büyüme hızını aşağıya çekmektedir. İthalat artışına rağmen GSYİH artışının da yüksek düzeyde sürmesi ithalatın finanse edilerek iç talep artışı yoluyla büyümeye destek olmasıyla gerçekleşmiştir. Ticaret etkisiyle elde edilen büyüme eğilimi, küresel ekonomideki finansman imkanları daraldıkça yüksek eğilimini kaybetmiştir.

İç talebin büyümeye katkısını önemli ölçüde yansıtan özel kesim tüketim ve yatırımının eğilimlerinin yanı sıra, ihracatın katkısı da düşük düzeyde olmuştur. Dönem boyunca yıllık ortalama olarak özel tüketimdeki %1'lik bir artışla beraber GSYİH'da %0.7 oranında bir artış ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla veriler, iç talebin düşük kurla gelen ithalat artışına dayandığının ve bu yolla büyüme elde edildiğinin açıklamasına dönüşmektedir.

³⁷⁷ Bilgili, Faik – Düzgün, Recep – Uğurlu, Erginbay, “Büyüme, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Etkileşim”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 23, 2007, ss.127-151, s. 147.

Grafik 3.4.1.1.2. Özel Kesim Tüketimi ve İthalat

Kaynak: www.hazine.gov.tr, www.tuik.gov.tr, www.tcmb.gov.tr

Dönemin ilk yarısında hızlanırken 2004 sonrası hızı yavaşlayan özel kesim nihai tüketimi, dönemde yıllık ortalama %7.3 artış göstermiştir. İlk yarıdaki artış hızında faizlerin düşmesi ve TL'nin değerlenmesiyle ithalatın ucuzlaması oldukça etkilidir. Nihai tüketim artışının yıllık ortalama GSYİH artışından fazla olmasına rağmen, enflasyonun da düşme eğilimi göstermesinde; kamunun borçlanma gereğindeki azalış sayesinde gelen faiz düşüşleri, düşük kur dolayısıyla ucuz ithal girdinin maliyet enflasyonuna yol açmaması gibi unsurlar da rol oynamıştır. Reel kur endeksindeki yükseliş düşük kuru ifade ederken, faizlerdeki düşüş de özel kesimin talebini artırmaya yardımcı olmuştur. Kriz yılından itibaren büyümenin zirve yaptığı 2004 yılına kadar faizler düşerken büyüme de artmıştır. Faizlerin seviyesini koruduğu sonraki yıllar büyümenin de azaldığı yıllardır. Ekonomi büyürken enflasyonun da bu denli düşmesi, uygulanan politikaların kısmi başarısını göstermektedir. Çünkü, TL'nin aşırı değerlendiği dönem ithalatın hızlı yükselişini de getirmiştir. TL'deki değer artışları iç talebin, nispi fiyatları düşen ithal ürünlere yönelmesiyle yerli üretimin istikrarlı artışını ve uzun dönem büyüme hızını sınırlandırmaktadır³⁷⁸. Bu sebeple düşük kurla gelen büyüme enflasyonun düşüşüne yardımcı olmasına rağmen, ekonominin ithalat bağımlılığını belirgin bir şekilde artırmaktadır. Dönem sonu itibarıyla enflasyon oranı

³⁷⁸ Akat, Asaf Savaş, "2007'de Büyüme", www.gazetevatan.com, 01.04.2008.

tek haneye inmiş, faizler kısmen düşmüş, fakat reel kur endeksi yüksek seviyesini korumuştur. Ekonomi ucuz döviz ile iç talebini artırarak dış kaynaklı bir büyüme eğilimi göstermiş; ayrıca reel faiz kanalıyla borçlanarak ve dışarıya kaynak aktararak büyümesini sürdürmüştür.

Yukarıdaki grafikten büyüme döneminin ilk yarısında özel kesim nihai tüketiminin artışıyla beraber ithalattaki daha yüksek artış görülmektedir. Her iki kalem arasındaki fark dönem boyunca korunmuş ve ithalat lehine sürmüştür. 2002-2004 arasında ithalat türlerinde en fazla değişim tüketim malları grubunda olmuştur. Baz etkisinin de yardımıyla iç talepteki hızlı artış TL değerlenmesinden dolayı ithalatı da daha yüksek oranda artırmıştır. Büyüme dönemi boyunca reel GSYİH artışından daha yüksek düzeyde seyreden özel kesim tüketim artışı açık bir şekilde ithalatla desteklenmiştir. TL'deki sürekli değerlenme dönem boyunca iç talebin canlı olmasını sağlamış, ihracata dayalı bir büyüme yerine ithalatla beslenen bir büyüme ortaya çıkarmıştır.

Dönemin tüm yıllarında ithalat artışının ve iç talep artışının büyüme oranının üzerinde olmasına rağmen, enflasyondaki hızlı ve sonrasında da kararlı düşüş net biçimde görülmektedir. Grafikteki eğilimler 2004 sonrasında yatırım artışının yavaşlamasıyla ve ara malı ithalatındaki belirgin artışla birlikte düşünüldüğünde, yerli üretimde katma değer de düştüğü, dolayısıyla istihdam üzerinde olumsuz etkide bulunduğu fark edilmektedir. Ayrıca 2004 yılı en yüksek büyümenin elde edildiği yıl olurken, bu büyümenin ve enflasyon seviyesinin sonraki yıl da korunabilmesi için 2005 yılında daha değerli TL oluştuğu, 2007 yılı için ise aynı sonuçların yine daha değerli TL gerektirdiği verilerden çıkarılabilmektedir. Nitekim bu büyüme süreci küresel likiditenin daralmaya başlamasıyla son bulmuştur. 2000'li yıllarda küresel likidite bolluğundan istifade eden Türkiye ekonomisi, bu koşulların değişmeye başlamasıyla büyümeden feragat etmek durumunda kalmıştır.

3.4.1.2. Büyüme Döneminde Üretim ve İthalat İlişkisi

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve gelişmekte olan ülkelere spekülasyon yabancısı sermaye girişinin artması ile ortaya çıkan talep artışı, ticarete konu olan

sektörlerde esas olarak ucuzlayan ithalat ile karşılanırken, gerçekleşen iç talep artışının reel sektörün üretim ve yatırım artışı üzerindeki etkisi de bu nedenlerle düşük kalmaktadır³⁷⁹. İthalat artışı iç talebin öncülüğünde büyümeye sebep olurken, yerli üretimin aleyhine sonuçlanmakta ve büyümeyi sürdürülebilir olmaktan uzaklaştırarak, cari açığa bağımlı kılmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler sanayileşme için gereken yatırım mallarının teminini kolaylaştırması nedeniyle de ucuz ithalat için aşırı değerlenmiş döviz kurlarını devam ettirmeye eğilimlidirler³⁸⁰. Türkiye ekonomisinde de 2001 krizi sonrası bu eğilim sürdürülmüş, yatırım malları temininde kolaylığın yanı sıra ara malı ithalatında da yüksek artış görülmüştür. Dolayısıyla, 2000’li yıllar Türkiye ekonomisinde bu döngünün önceki on yıla nispeten daha uzun bir çevrimle (6 yıl) tekrarlandığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu durumda yüksek büyüme oranına rağmen küresel koşulların ekonominin üretim yapısında neden daha fazla olumlu değişime sebep olamadığı sorusu yanıt bulmaktadır. Sermaye hareketleri ve ithalata dayalı spekülatif büyüme devreleri üretim yapısının niteliğinin artışı sınırlandırmaktadır. Çünkü, üretim yapısında gelişme, üretimin katma değeri düşük emek yoğun sektörlerden teknoloji yoğunluklu sektörlerle doğru gelişme göstermesiyle gerçekleşmektedir. Aşağıdaki tablo, iktisadi büyümeye üretim yönünden ana sektörlerin ne kadar katkı yaptığının incelenmesiyle, büyümenin nereden kaynaklandığını analize yardım edebilecektir.

Tablo 3.4.1.2.1. Üretim Yöntemiyle Büyümeye Katkılar (1998 fiyatları)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH %	6,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7
Tarım	0,9	-0,9	1,1	-0,2	0,3	0,8	0,1	-0,6	0,4	0,3
Sanayi	1,7	-1,9	0,7	2	2,9	2,2	2,2	1,5	0,1	-1,8
Hizmetler	3,7	-1,6	3,3	2,6	6,1	5,2	5	4	0,8	-1,9
İmalat Sanayi K.K.O.	76,1	71,7	76,2	78,5	81,5	80,3	81	81,8	78,1	67,6
Sanayi Üretim End. %	6,1	-8,7	9,4	8,8	9,8	5,4	7,8	6,9	-0,9	-9,6

Kaynak: www.tuik.gov.tr, www.hazine.gov.tr

Sanayi Üretim Endeksi: 1997=100 ve 2005=100

Tarım: Tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık dahil.

³⁷⁹ Yentürk, 2004, a.g.e., s. 5.

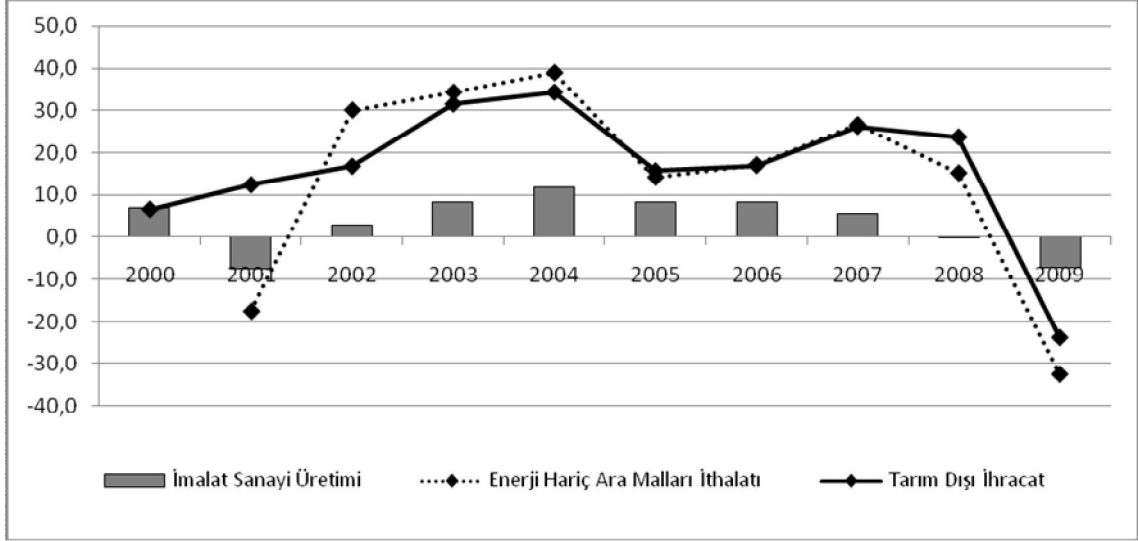
³⁸⁰ Dülgeroğlu, a.g.e., s. 83.

Kriz sonrasındaki 2002 yılı hariç her yıl sanayi kesimi büyümesi GSYİH büyümesinden fazla çıkmış, büyümeye katkısı da yıllık ortalama %1.9, toplamda ise %11.5 olmuştur. Sanayi kesimi en yüksek katkısını %9.4'lük büyümenin yaşandığı 2004 yılında %2.9 ile yapmıştır. Sanayinin payı artarken imalat sanayi kapasite kullanım oranı da dönemde %80 seviyesini aşmıştır. Ayrıca toplamda %45 artan sanayi üretim endeksi sanayideki üretimin izlenmesinde önemli göstergelerden biridir.

Hizmetler sektörünün dönem boyunca en fazla katkıyı sağlaması, ekonominin ticaret dinamiğinin büyümenin sürükleyici gücü olduğunu göstermektedir. Dönemin tamamı boyunca en yüksek katkıyı sağlayan sektör, büyüme hızıyla da paralel seyir izlemiştir. Toplamda büyümeye %26.2'lik bir katkı sağlayarak, dönemde yıllık ortalama %4.4 katkı getirmiş ve ithalata dayalı tüketimi de içermiştir. İktisadi faaliyet kollarına göre hizmetler kesiminde en yüksek paya sahip toptan ve perakende ticaret kalemindeki harcamalar büyüme döneminde toplamda 6.6 puan katkı ancak yapabilmıştır. Daha az paya sahip ulaştırma, depolama ve haberleşme kalemindeki harcamalar ise 7.8 puan katkıyla öne çıkmıştır. İnşaat sektöründeki değişimin her yıl GSYİH artışından daha yüksek olduğu büyüme döneminde, bu sektörün katkısı ise toplamda 3 puan olmuştur.

Tarım kesiminin ise GSYİH büyümesine olan katkısı 6 yıllık dönemde toplamda 1.5 puan olarak gerçekleşmiştir. Nitekim büyümeye rağmen işsizliğin krizdeki seviyesinin hala üzerinde kalması, tarım kesiminden kopan nüfusun ve işgücünün önemli bir kısmının istihdam sorununun çözülemediğini açıklar. Kaldı ki, tarım kesiminin işgücü ve nüfus içerisindeki payı ve gelir dağılımının da bu denli olumsuz etkilenmesi, istihdam yaratamayan sanayileşme ve büyümenin sürdürülebilirliğini engellemektedir.

Grafik 3.4.1.2.1. İmalat Sanayi Üretimi ve Dış Ticaret (%)

Kaynak: www.tuik.gov.tr, www.hazine.gov.tr

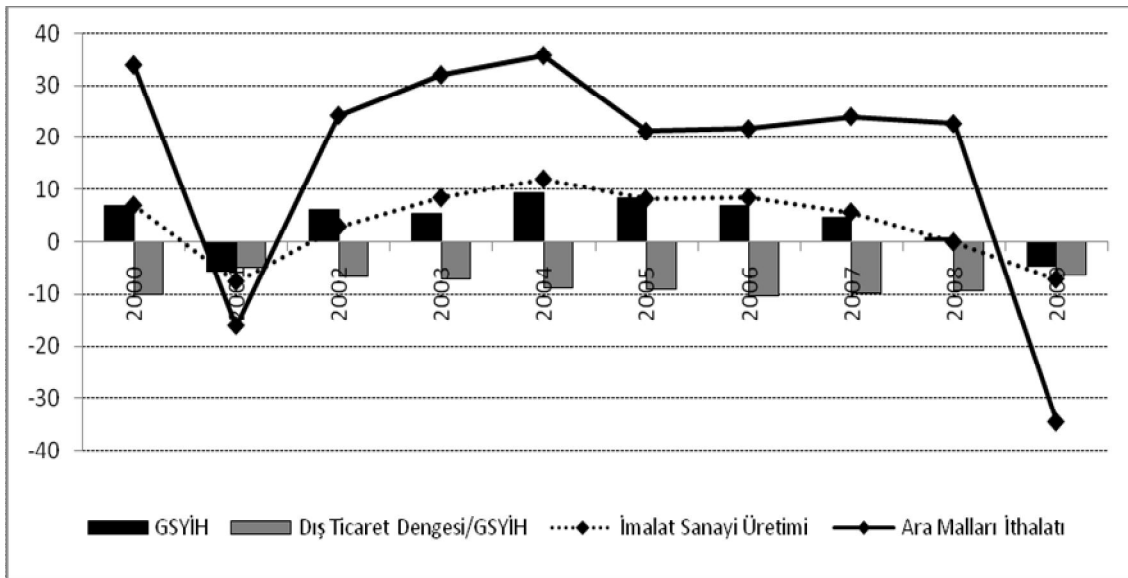
Grafikte imalat sanayi üretimi, enerji hariç ara malları ithalatı ve tarım dışı ihracat artışı birlikte değerlendirilmiştir. Sanayi üretimi 2002 yılı hariç dönemin tümünde GSYİH artışının üzerinde ve ona paralel bir seyir gösterirken, 2007 yılı itibarıyla katma değer artışı azalmıştır³⁸¹. Enerji hariç ara malları ithalatı ile tarım dışı ihracatın eğilimi birbirine yakın gerçekleşirken, 2007 sonrası eğilimleri negatife dönmüştür. İthalata dayalı büyüme döneminde düşük kurla desteklenen iç talep artışından dolayı, yerli üretimin katma değeri kısıtlanmıştır. Büyüme döneminde imalat sanayi üretiminde toplamda %45.5'lik artış ve tarım dışı ihracatta %141.5'lik artışla beraber, enerji hariç ara malları ithalatında toplam %161.2 artış olmuştur. İhracatın ve imalat sanayi üretiminin ithalata olan yüksek bağımlılığı grafikten anlaşılabilir. Grafikteki eğilimler GSYİH büyümesi ile değerlendirildiğinde, yıllık ortalama %6.8'lik bir büyümeyle beraber enerji dışı ara malları ithalatında yıllık ortalama olarak %27 artış gerçekleşmiştir. Bu çok yüksek bir oran olup, ekonomide katma değer yüksek olduğu ara malları üretiminde ithalatın tercih edilmesi büyümeyi sürdürülebilir olmaktan uzaklaştırmaktadır.

Dönemde değerli TL ile ithal malların nispi fiyatı ucuzlamasından dolayı ithal girdi kullanımını artmıştır. İhracatçı sektörler de yerli girdi yerine ithal girdiye yönelmiş,

³⁸¹ Tüsiad, 2007, a.g.e., s. 33.

2006 yılı için dahilde işleme rejimiyle yapılan ihracatın toplam ihracattaki payı artış göstererek %55 olmuştur³⁸². Dahilde İşleme Rejimi, üreticilerin yurtiçinde işleyerek belli bir süre içinde ihraç etmeleri kaydıyla gümrük ve diğer vergi ve fonlardan muaf olarak ithalat yapabilmelerine olanak sağlayan bir uygulamadır³⁸³. Bu rejim, firmalara işletme sermayesini güçlendirme olanağı vermekte, fiyat rekabeti üstünlüğü sağlamakta ve firmaların işlem hacimlerini artırmaktadır³⁸⁴. Fakat dahilde işleme rejimi yerli üretim için sınırlı bir avantaj sağlamış, mevcut haliyle ihracatın ithalata bağımlılığını destekler niteliğe bürünmüştür.

Grafik 3.4.1.2.2. Büyüme, İmalat Sanayi Üretimi ve Dış Ticaret İlişkisi (%)

Kaynak: TÜİK, TCMB

Yukarıdaki grafikte, 2004 yılı hariç dönemin tüm yıllarında dış ticaret açığının GSYİH'ya oranının büyüme oranından yüksek olduğu görülmektedir. Dönemde ortalama olarak imalat sanayi üretiminde %1'lik artışla beraber, yaklaşık %3.5'lik ara malları ithalatı artışı olmuştur. Benzer şekilde GSYİH'da %1'lik artışla beraber (düşük kura rağmen) ara malları ithalatında yaklaşık %3.9 artış ve dış ticaret dengesinde de %1.3 açık verilmesi gerekmiştir. 1 puanlık bir büyümeye beraber bu denli ara malları

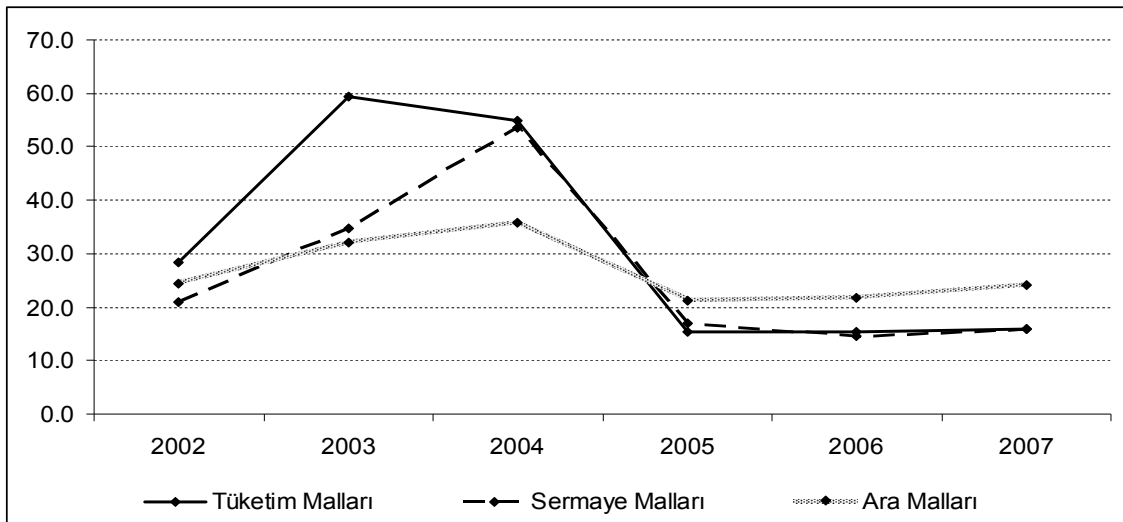
³⁸² Altıntaş, Halil, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c.64, sy. 2, 2009, ss. 1-30, s. 21.

³⁸³ Sönmez, Mustafa, "Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı 2000-2004", http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/SonmezOct05.pdf, Ekim, 2005, s. 5.

³⁸⁴ Selen, Ufuk, "Dış Ticaret Yardım Unsuru Olarak Dahilde İşleme Rejimi: Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, sy. 10, 2005, ss. 182-205, s. 190.

ithalatı gerekliliği, üretimde yerli ara malı yerine ithal ara mallarının gittikçe daha fazla kullanıldığını açıklamaktadır. Daha çok ithal girdi kullanan sektörler daha hızlı büyümüş, fakat bu tip bir üretim artışı cari açığın fazlaşmasını sağlamıştır³⁸⁵. Bu durum yerli üretimin katma değerinin düşmesine yol açarken üretim, yatırım ve istihdam üzerinde olumsuz birçok etkiye sebep olmaktadır. Ülke kaynaklarının atıl duruma düşmesine veya verimsiz kullanımına yol açan bu durum, dış ticaretle ikame edilmesinden dolayı sanayi üretiminin ekonomideki etkisini azaltmaktadır. Ara malları üretimi yerine ithalinin tercih edilmesi, ekonomik birimler için kısa vadeli avantajlar sağlasa da orta ve uzun vadede yerli üretimde katma değer düşmesine yol açmaktadır.

Grafik 3.4.1.2.3. İthalatın Grupları (% değişim)

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Büyüme döneminin ilk yarısı olan 2002-2004 yılları arasında tüketim malları ithalatının artışı sermaye ve ara malları ithalatı artışından fazla olmuştur. Toplam ithalat içerisindeki düşük payına rağmen yüksek oranda artış gösteren bu kalem, iç talep artışını doğrudan etkilemektedir. Baz etkisinin ortaya çıktığı büyüme döneminin başlarında bu denli artış, ekonominin tüketime yönelik ithalatın artan desteğiyle toparlanmaya başladığını göstermektedir. En yüksek büyümenin elde edildiği 2004 sonrasında ise tüketim malları ve sermaye malları ithalatının artışı yavaşlarken, ara

³⁸⁵ Sak, Güven, "Türkiye'nin Küresel Ekonomiye Entegrasyonu Üzerine Gözlemler", www.tepav.org.tr, 20.3.2008, s. 23.

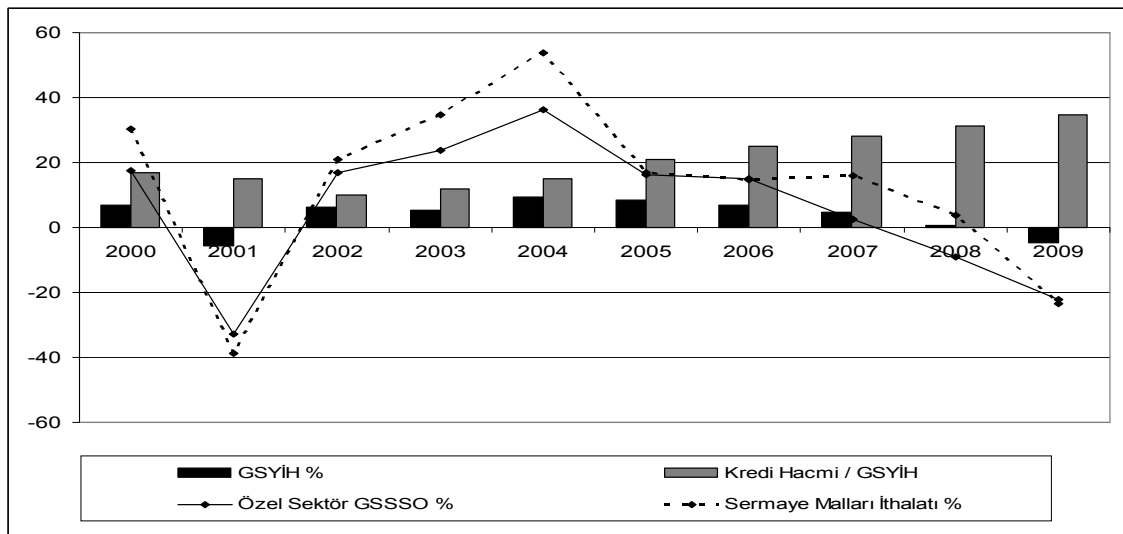
malları ithalatının artışı öne çıkmıştır. Büyümenin de yavaşladığı bu süreçte, sermaye malları ithalatının azalarak ara malları ithalatındaki artışın ön plana çıkması yerli üretimin ithalatla sınırlanmasına yol açmıştır.

Türkiye ekonomisinin 2000’li yıllardaki yüksek hızlı büyüme dönemi, küresel ekonomideki olumlu gelişmelerle birlikte gerçekleşmiştir. Bu süreçte ise dünya ticaret hacmindeki genişleme ve sermaye hareketlerinin desteği ekonominin yapısal gelişmesi konusunda yeterince değerlendirilememiştir. Değerli TL ile ucuz ithalat ara malları üretiminde kapasite genişlemesini sınırlamıştır. Spekülatif niteliği ağır basan büyüme performansı sonucunda, küresel likidite bolluğunun ve sermaye hareketlerinin desteğiyle üretim yapısının niteliğinde yüksek düzeyde bir gelişme sağlanamamıştır.

3.4.1.3. İthalatla Desteklenen Yatırım

Türkiye ekonomisi 2000’li yıllarda yüksek büyüme performansı gösterirken, büyümenin ardında iç talepten sonra yatırımların desteği bulunmaktadır. Büyümeye yılda ortalama %3.1 katkı yapan toplam yatırım yıllık ortalama %15.2 artış göstermiştir. Büyüme dönemi ertesinde diğer talep unsurlarında olduğu gibi özel sektörün öncülüğünde gerçekleşen yatırımlarda da negatife dönme eğilimi görülmüştür.

Grafik 3.4.1.3.1. Özel Sektör Yatırım Gelişmeleri

Kaynak: TÜİK, TCMB.

Kredi Hacmi; Yılısonu itibarıyla cari değerler üzerinden hesaplanmıştır.

2001 yılındaki daralmada rol oynayan yatırım düşüşleri ekonominin baz etkisiyle büyüdüğü 2002 ve sonrasında yüksek oranda artış göstermiştir. Özel sektör yatırımlarının artışının yükselmesiyle beraber GSYİH artışının da yükseldiği, bu değişimin pozitif olmasına rağmen 2004 sonrasında azalmasıyla beraber de büyümenin azalmaya başladığı grafikten izlenebilmektedir. Toplam kredi hacminin de yatırım ve büyüme artışı üzerindeki olumlu etkisinin yanı sıra 2004 yılından sonra durum farklılaşmıştır. Artan kredi hacmine rağmen, yatırımların artış eğiliminin azalması, sermaye malları ithalatının da aynı periyotta artışını yavaşlatmıştır. Yatırımlar için gerekli malların ithalini içeren bu kalemdeki değişiklikler ekonominin yatırım kararlarını eşanlı olarak göstermektedir. 2004 sonrasında yavaşlayan büyüme ve iç talebin seviyesini koruması ile birlikte arz fazlalığı azalmıştır. Bu durum azalan büyümeyle rağmen gerçekleşen kredi hacmindeki büyümenin yatırımdan ziyade tüketimi desteklediği izlenimini vermektedir. Nitekim mevduatların krediye dönüşüm oranına bakıldığında, TCMB verilerine göre bu oran 2002'den 2007'ye %30 seviyesinden %75 seviyesine yükselerek yaklaşık iki buçuk kat artmıştır. Bu kredi artışının bir kısmı yatırım artışlarından kaynaklanmakla beraber yatırım artışlarının azaldığı dikkate alındığında önemli bir kısmının da ithalatla desteklenen tüketime yöneldiği söylenebilir.

Sonuçta büyüme dönemi boyunca yıllık ortalama olarak, GSSSO'da %1'lik bir artışla beraber GSYİH'da ancak %0.2 puanlık bir artışa gerçekleşmiş ve bunun %80'i de özel sektörden gelmiştir. Özel sektördeki yatırım artışlarında %1'lik bir artışla beraber sermaye malları ithalatında da yaklaşık %1.4'lük artış gerçekleşmiştir. Toplam yatırımlar içerisinde yer alan imalat sanayi yatırımları da ekonominin geneli gibi artan ithalat bağımlılığına sahiptir. Diğer taraftan ithalatın hızlı artışı yerli üretimi olduğu gibi yatırım kararlarını da olumsuz etkilemektedir. Nitekim, uluslararası rekabet gücünün bir göstergesi olan imalat sanayi yatırımlarının azalması, ithalatın ucuzlaması nedeniyle yatırımlardan uzaklaşma eğilimiyle ortaya çıkmaktadır³⁸⁶. Ekonomide bu düzeyde bir bağımlılık, küresel rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Çünkü, değerli TL ekonomide yatırımları ithalatla yer değiştirme eğilimine sokmaktadır. Veriler reel gelir ve üretim

³⁸⁶ Yentürk, 2004, a.g.e., s. 4.

artışlarında olduğu gibi gerçekleşen yatırım artışlarının da daha yüksek oranda bir ithalatla desteklendiğini göstermektedir.

3.4.1.4. Dış Ticaretin Büyümeye Etkisi

Türkiye ekonomisinde son dönemde gerçekleşen yüksek büyüme performansının ardında ekonominin küresel ekonomiye entegrasyonu önemli bir rol oynamıştır. Bu entegrasyonda ekonominin dışa açıklığı ve dış ticaret hacmi artarken, bu dağılımda ithalatın payı ihracata aleyhine büyümüştür. Büyüme döneminin ilk yılında milli gelirin %38.1'i oranında olan dış ticaret hacmi dönemin son yılında %42.7'ye ulaşmış, bu artıştan ithalat daha fazla pay almıştır.

Tablo 3.4.1.4.1. Dış Ticaret Gelişmeleri

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH (%)	6,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7
GSYİH Milyar \$	265	196	230	304	390	481	526	648	741	618
İhracat Milyar \$	27,7	31,3	36	47,2	63,1	73,4	85,5	107	132	102,1
İthalat Milyar \$	54,5	41,3	51,5	69,3	97,5	116,7	139,5	170	201,9	140,9
İhracatın İth. Kar. Or.	51	75	70	68	65	63	61	63	65,3	72,4
Dış Tic. Den. Milyar \$	-26,8	-10	-15,5	-22,1	-34,4	-43,3	-54	-62,8	-69,9	-38,8
Dış Tic. Den. /GSYİH	-10,1	-5	-6,7	-7,2	-8,8	-9	-10,3	-9,7	-9,4	-6,3
REEL KUR E. 1993=100	147,6	116,3	125,4	140,6	143,2	171,4	160,1	190,3	168,8	170
Ara ve Ser. Mal. İth. \$	47,9	36,8	45,9	61,3	84,9	102,1	122,8	150,6	179,8	120,9
Ara- Ser Mal İth/GSYİH	18	18,8	19,8	20,1	21,6	21,1	23,1	22,9	24,2	19,6
Ara Mal. İth. %	34	-15,9	24,3	32,1	35,8	21,2	21,7	24,1	22,7	-34,4
Ara Mal. İth. \$	36	30,3	37,6	49,7	67,5	81,9	99,6	123,6	151,7	99,5
İmalat San. İth. Milyar \$	44,2	32,7	41,4	55,7	80,4	94,2	110,3	133,9	150,2	111
İmalat San İth. /GSYİH	16,7	16,7	18	18,3	20,6	19,6	21	20,7	20,3	18
Net Dış Tal. Büy. Katkısı	-1,2	6,5	-2,2	-3,3	0,6	-1,4	-0,3	-1,3	1,9	2,7
Enerji İthalatı Milyar \$	9,2	8,1	8,8	11	13,8	20,5	27,7	32,7	47	28,7
Ham Petrol İth. Milyar \$	4,2	3,9	4,1	4,8	6,1	8,6	10,7	11,8	15,6	6,4
Ham Pet. F. \$/yıl. ort.	27	22,7	23,4	27	34,6	49,8	60,8	68	92,8	60,3
Doğalgaz Milyar \$	2	2,1	2,1	3	3,3	5,5	8,5	10	14,5	10

Kaynak: www.tuik.gov.tr, www.hazine.gov.tr

Ekonominin, sabit fiyatlarla %48 reel üretim artışı gösterdiği dönemde, ihracat 3 katına çıkarak 107 milyar dolara ulaşırken, ithalat ise 170 milyar dolar olmuştur. İthalatın artış hızı ihracatın artış hızından fazla olmuş ve dış ticaret açığı hem miktar

olarak hem de milli gelire oranla artmıştır. Ekonomi reel büyüme gösterirken, dış ticaret açığının 62.8 milyar dolar olması ekonominin büyümesi için gerekli dış kaynağın mutlak artışını vurgulamaktadır. Bu nedenle Türkiye’de istikrarlı bir büyüme sürecinin ancak ithalatın sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesiyle mümkün hale gelebileceği bulgusu geçerli olup, bu da ihracat artışıyla döviz gelirini artırmayı gerekli kılmaktadır³⁸⁷. Fakat dönemde, ihracatın ithalatı karşılama oranı 7 puan azalarak %63’e düşmüştür.

Dönemde net dış talep büyümeye toplamda %-7.9 katkıda bulunmuştur. Toplam talebi azaltıcı bu etki, Türkiye ekonomisinde ithalatın ihracattan fazla olması gibi yapısal bir özellikten kaynaklanmaktadır. Kriz yıllarında, devalüasyon oranının yüksekliğine bağlı olarak ihracatta yaşanan olumlu artış, net dış talebin pozitif değer almasına yol açabilmektedir. Fakat ithalatın artışının ihracatın artışından yüksek olduğu kriz dışındaki yıllarda, net dış talep negatif değer almaktadır. Talep açısından ele alındığında, yapısal durumdan dolayı dış ticaretin büyümeye toplamda negatif katkı sağladığı ortadadır.

2001 krizinde kurlarda yaşanan düzeltme ile TL değerlenmesi azalırken, büyüme döneminin sonunda reel kur endeksinin 190 puana ulaşması değerli TL ile elde edilen büyümeyi göstermektedir. Değerli milli para, TL bazında ihracatı nispi olarak pahalılaştırıp, ithalatı ucuzlatacağı için uzun vadede yurtiçi üretimin rekabet gücünü azaltmaktadır³⁸⁸. Diğer taraftan, değerli TL enflasyonu düşürme ve toplam borç yükünü azaltmada olumlu sonuçlar verirken, ihracat artışının verimlilik ve rekabet gücünde düzelme ile değil de kur avantajı ile sürdürülmesi ekonomiyi artan oranda ithalata bağımlı kılmaktadır³⁸⁹. Bununla beraber dış ticaret açığının GSYİH’nin %10’u seviyesine tutunması, ekonomideki ithalat bağımlılığını net olarak ortaya koymaktadır. Daha da önemlisi, ara malları ithalatındaki değişimin sürekli yüksek oranda gerçekleşerek yıllık ortalama %27 gibi bir değere ulaşması, ortalama %6.8 büyüyen bir ekonomi için yerli üretimde katma değer azalmasını ifade etmektedir. Benzer şekilde,

³⁸⁷ Aydoğan, Esra M., Türkiye’de Dış Ticaretin Yapısal Analizi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2002, s. 53.

³⁸⁸ Erkilic, Serdar, *Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*, www.tcmb.gov.tr, 2006, s. 95.

³⁸⁹ Erkilic, a.g.e., s. 96.

ara malları ithalatının sanayi üretimi ve ihracattan hızlı artışı, büyümeyle gelen katma değer artışını sınırlamaktadır.

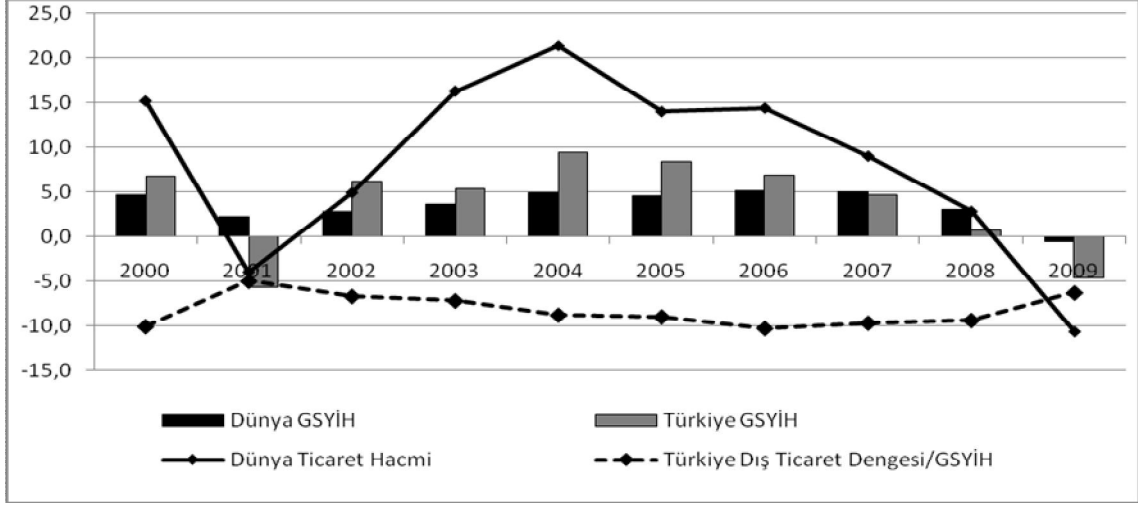
Ham petrol fiyatındaki yükselişe ve artan kullanıma bağlı olarak ham petrol ithalatının da dönemde üç katına ulaşmasıyla, enerji ithalatı da 32 milyar doları geçmiştir. Doğalgaz tüketiminin artışıyla da doğalgaz ithalatı dönem sonunda 10 milyar \$ seviyesine yükselmiştir. Ara ve sermaye malları birlikte ele alındığında ise 150 milyar \$ sınırı aşılmıştır. 2007 yılında büyümenin azalmasına rağmen ara malları ithalatındaki artışın hızlanması yerli üretimin olumsuz etkilenmesini ve işsizliğin dönem boyunca neden yüksek kaldığını açıklamaktadır. Benzer şekilde mal gruplarına göre sınıflanan ithalata bakıldığında, imalat sanayi ithalatının da yüksek oranda gerçekleşmesi söz konusudur. Büyüme döneminde GSYİH'nın %20'si seviyesine ulaşan bu gruptaki ithalat yerli üretimin sınırlanmasını ve kapasite artışının yavaşlamasını sağlamaktadır. İmalat malları ithalatında en fazla paya sahip olan kimyasal madde ve ürünler grubu büyüme dönemi sonunda yaklaşık 3 katına ulaşarak 24 milyar \$ seviyesine çıkmıştır. Ana metal sanayi grubundaki malların ithalatı da hızlı artışla 5 katına ulaşarak 23 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. İmalat malları grubunun alt kalemlerindeki bu gelişmeler de yukarıdaki yargıları destekler niteliktedir.

İhracatın ithalatın finansmanına yetmemesi ile dış ticaret açığı da artan hacimde sermaye hareketleri ile karşılanmaktadır³⁹⁰. Bu tip bir telafi ise ekonominin dış gelişmelere duyarlılığını artırmaktadır. Dış ticaret açığındaki sürekli artış ekonominin artan oranda yabancı fon kullanımını artırdığı gibi, sonuçta dış borçlanma üzerinde de etkili olmaktadır³⁹¹. Dolayısıyla dış ticaret açığı – dış kaynak girişi – dış borçlanma kanalı oluşmakta, bu döngü ise dış borç stokunu artırarak ekonominin yükünü ağırlaştırmaktadır.

³⁹⁰ Aydoğan, a.g.e., s. 58.

³⁹¹ Gül, Ekrem – Ünlü, Ahmet, “Türkiye’de Dış Ticaret Açıklarının Borçlar Üzerine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 23, sy. 2, 2004, ss. 1-20, s. 2.

Grafik 3.4.1.4.1. Büyüme ve Dış Ticaret Gelişmeleri (%)

Kaynak: www.tuik.gov.tr, IMF-World Economic Outlook 2009
Dünya ekonomisi 2009 yılı verileri IMF beklentisidir.

Yukarıdaki grafik, Türkiye ekonomisinde bir hedef olarak sık dile getirildiği gibi ihracata yönelik sanayileşmeye dayalı bir büyüme yerine ithalata dayalı iç talep artışıyla elde edilen bir büyümeyi ifade etmektedir. İhracat dönük büyüme stratejisinin temel ögesi sanayileşme ve büyüme için gerekli dürtülerin iç talepten çok dış talepten sağlandığı bir iktisadi kalkınmadır³⁹². Oysa ekonomi reel gelir/üretim artışı yaşadığı her yılda net dış talebin negatif değer alması bunun gerçekleşemediğinin göstergesidir. Nitekim Türkiye ekonomisinde ihracata dönük büyüme gerçekleşmek şöyle dursun, ithalattan büyümeye doğru bir nedensellik vardır ve bunun sonucunda ancak büyümeden de ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır³⁹³. İthalata bağlı büyümeyle elde edilen gelir düzeyinin bir getirisi olarak ihracat artışının sınırlı gerçekleşmesi, ekonominin yapısal bir sorununa işaret etmektedir.

Türkiye ekonomisinin kriz yılları dışında, genelde dünya ekonomisinden daha yüksek oranda büyüme gösterdiği grafikten anlaşılabilir. Bunun yanı sıra, kriz ve durgunluk yıllarında değişimlerin değerleri tersine dönmektedir. Özellikle, dünya ekonomisindeki düşük büyüme ve dünya ticaret hacmindeki negatif değişimin olduğu 2001 kriz yılında, Türkiye ekonomisinde iç koşullardan da kaynaklanan sebeplerle

³⁹² Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 85.

³⁹³ Demirhan, Erdal, "Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 60, sy. 4, 2005, ss. 75-88, s. 86.

daralma olmuştur. Küresel kriz koşullarının geçerli olduğu 2009 yılında ise dünya ekonomisindeki %0.6'lık daralmaya rağmen ekonomideki %4.7'lik bir daralma, Türkiye ekonomisinin küresel koşullardan fazlasıyla etkilendiğini göstermektedir. Grafikte dünya ticaret hacmi ile ekonominin dış ticaret dengesinin milli gelire oranı, eğilimleri açısından birlikte ele alındığında ekonominin dış koşullara fazlasıyla duyarlı olduğu anlaşılmaktadır. Dünya ticaret hacmi arttıkça Türkiye'nin de ticaret hacmi artarak, ithalat ihracattan daha hızlı artmakta ve böylelikle dış ticaret dengesi daha büyük negatif değer almaktadır. Bu olgu ekonominin 2000'li yıllarda küresel ekonomiye entegrasyonunun ithalat bağımlılığı kanalıyla hızlandığını göstermektedir. Çalışmanın diğer bölümlerinde de vurgulandığı üzere, ekonominin ithalata dayalı büyüme sergilediği, aynı üretim düzeyi için gittikçe daha fazla ithalata ihtiyaç duyduğu yukarıdaki eğilimlerden anlaşılabilir. 2001 sonrası dünya ticaret hacmindeki hızlı genişlemeyle Türkiye ekonomisi de dış ticaret açığını artırarak büyümesini sürdürmüştür. 2004 sonrasında hem dünya ticaret hacmindeki artışın hem de Türkiye ekonomisinin büyüme hızındaki artışın yavaşlamasına rağmen, ekonomideki dış ticaret açığının artmaya devam etmesi Türkiye ekonomisinin 2000'li yıllardaki küresel ekonomiye entegrasyonunun artan ithalat kanalıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

Büyüme döneminde GSYİH'da %1'lik bir artışla beraber yaklaşık olarak %4 ara ve sermaye malları ithalatı artışı görülmüştür. Yıllık ortalama % 6.8 büyüme için bu denli ithalat artışı gerekliliği ekonominin gelecek dönemler için büyüyen zaafını vurgulamaktadır. Türkiye ekonomisinde, aşırı boyutlardaki hammadde ithalatı, yerli ara malı üreticilerinin iş hacmini daraltarak, üretim ve istihdama olumsuz etki yapmakta ve ithal ara malları da gittikçe iç tüketime yönelik üretime konu olmaktadır³⁹⁴. Sonuçta büyüme döneminde artan üretim için gerekli ithalat dış ticaret ve cari açıkların kolayca finanse edilmesiyle gerçekleştirilebilmiştir.

Küresel entegrasyon sürecinde ekonominin giderek artan ithalat bağımlılığının ekonominin yapısal gelişmeleriyle giderilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisi fiyatları giderek düşen emek yoğun ihracat mallarından, fiyatları istikrarlı

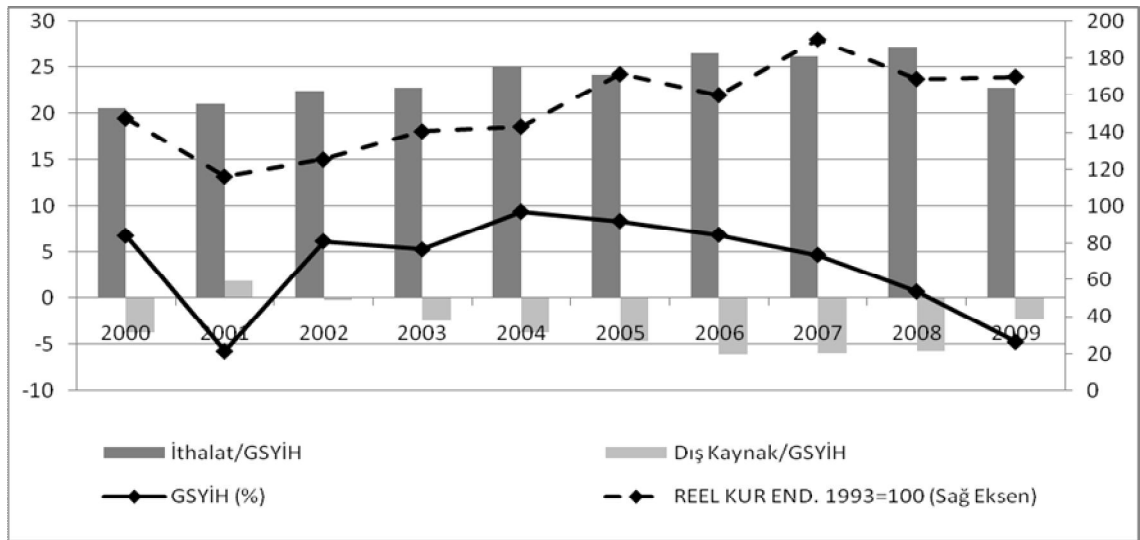
³⁹⁴ Günal, a.g.e., s. 2.

olan veya giderek artan teknoloji yoğun ihracat malları üretmeye yönelmeli, aksi takdirde dış ticaret açığı ve dış borçluluk artmaya devam edecektir³⁹⁵.

3.4.1.5. Reel Kur – Büyüme İlişkisi

Türkiye ekonomisinde son dönemdeki büyümenin ithalata dayalı iç talep artışıyla gerçekleşmesinin ardında reel kurun değerlenmesi bulunmaktadır. Reel kur ve reel faiz kanalıyla küresel entegrasyonda mesafe alan ekonomide, uluslararası sermaye hareketlerinin etkileri artmaktadır. 1990 yılından sonra spekülasyon sermaye girişinden etkilenen her gelişmekte olan ülkede, ekonominin dengelerinde yerli paranın değerlenmesi, faiz oranının yükselmesi ve iç talepteki artış gibi çeşitli olumsuz etkiler ortaya çıkmıştır³⁹⁶. Türkiye ekonomisi de bu etkilere değişen düzeylerde maruz kalmaktadır. TL değerlenmesinin yüksek oranda olduğu büyüme döneminde bu yolla büyüme elde edilmiş, fakat ekonomide ortaya çıkan reel gelir artışının önemli bir kısmı yine sermaye hareketleri yoluyla dışarıya aktarılmıştır.

Grafik 3.4.1.5.1. TL Değerlenmesiyle Gelen Büyüme (%)

Kaynak: www.tuik.gov.tr, www.hazine.gov.tr

Dönem boyunca reel kur endeksindeki dalgalı yükseliş, düşük kurla gelen ithalata dayalı iç talep canlanmasıyla elde edilen bir büyümeyi açıklamaktadır. Nitekim

³⁹⁵ Baş, Kemal, "Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2009, ss. 49-70, s. 65.

³⁹⁶ Yentürk, 2004, a.g.e, ss. 4-5.

reel döviz kurunun yükselmesi ekonominin fiyat rekabetinin kaybı olarak değerlendirilmekte³⁹⁷ ve ihracatın ithalat karşısında miktar veya oransal olarak gerilemesine yol açmaktadır. İthalatın GSYİH'ya olan oranı büyüme döneminin başındaki %22 seviyesinden 2007 yılında %26 seviyesine çıkmıştır. Dış kaynak girişinin de istikrarlı yükselişinin izlenebildiği grafikte, 2004 yılında elde edilen en yüksek büyümenin sonrasında dış kaynak artışına rağmen büyümenin düşme eğilimi göstermesi, ekonominin dış kaynak ihtiyacının mutlak artışını göstermektedir. Nitekim ekonominin yalnızca dış ticarete değil, dış kaynakların sağlandığı sermaye hareketlerinde de ciddi risklere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, küresel likidite ve sermaye hareketleri koşullarının olumlu etkisiyle ivme kazanan büyüme, bu imkanların azalmasından da daha fazla etkilenmiştir.

Üretim-ithalat karşılıklı bağımlılığının azaltılması gereği Türkiye ekonomisinde öncelikli bir şart haline gelmiştir. Bu da ara ve yatırım malı ithalatını ikame edecek kapasitelerin yaratılmasıyla ve ithal girdilerle rekabet edecek düzeye ulaşılan dek korunup teşvikle desteklenmesiyle gerçekleşebilecektir³⁹⁸. Bu açıdan aşırı değerli TL politikasının etkin bir yöntem olmadığı, büyümeyi ithalata bağımlı hale getirdiği kesinlik arz etmektedir.

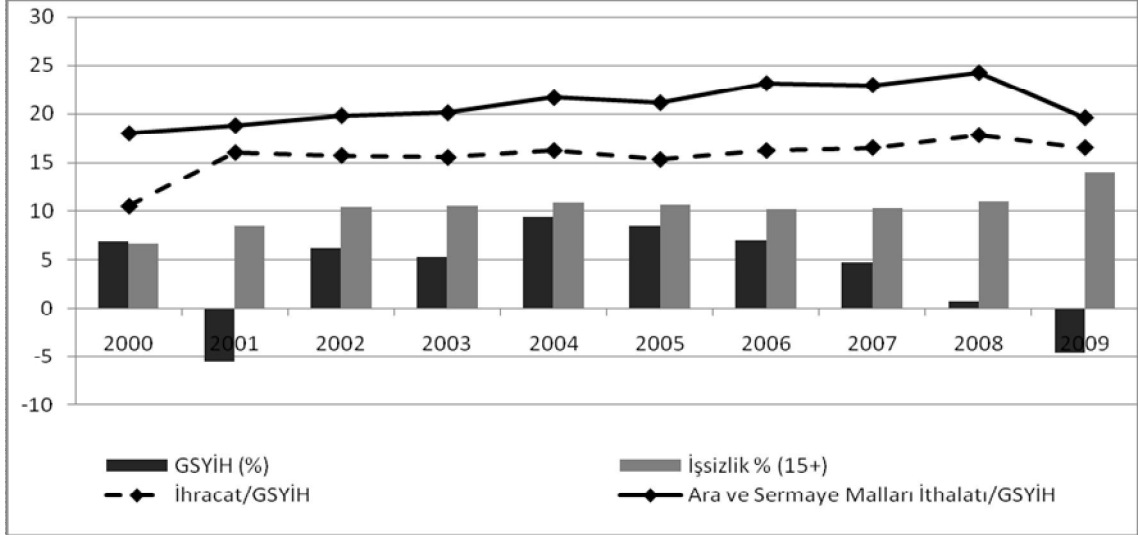
3.4.1.6. Büyümenin İthalata Bağımlılığı

Türkiye ekonomisinde yüksek bir büyümenin gerçekleştiği dönemde ithalatın ihracattan hızlı artışta bulunması, büyümenin ithalata olan bağımlılığını açıklamaktadır. İthalat bağımlılığında sektörel bazda gelişmelerin de gösterdiği gibi, yatırım ve verimlilik artışına dayalı bir ihracata dönük büyüme gerçekleşmemesinin sebebi, büyümenin değerli TL ile ithalat artışına dayalı bir iç talep artışıyla desteklenmesidir. Bu tip bir politika tercihi, ekonominin 6 yıla uzanan bir büyüme sürecini yaşamasını sağlamış, fakat ekonominin sürdürülebilir büyüme açısından sahip olduğu zaaflarını derinleştirmiştir. Nitekim aynı üretim düzeyi için daha fazla dış ticaret açığı ve daha fazla cari açık vermek zorunda kalan bir ekonomik durum ortaya çıkmıştır.

³⁹⁷ İnandım, Şeyda, "Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği", Uzmanlık Yeterlilik Tezi, www.tcmb.gov.tr, Ankara, Kasım 2005, s. 29.

³⁹⁸ Aydoğan, a.g.e., s. 103.

Grafik 3.4.1.6.1. İthalata Dayalı İstihdamsız Büyüme (%)

Kaynak: www.tuik.gov.tr, www.hazine.gov.tr

Yukarıdaki grafikten, büyüme döneminde ihracatın aynı seviyesini korumasına rağmen; yurtiçi üretimin gereği olması yanında alternatif de olan ara ve sermaye malları ithalatında belirgin artış izlenebilmektedir. Bu ithalat kalemlerinin GSYİH'ya oranı sürekli artarken, yıllık ortalama %6.8'lik bir büyüme oranına rağmen işsizliğin aynı seviyede kaldığı görülmektedir. 2004 yılında en yüksek büyümenin yakalanmasından sonra büyüme oranı düşerken ithal ara ve sermaye malı kullanımının artması ekonominin aynı üretim düzeyi için artık daha fazla ithal girdiye ihtiyaç duyduğunu gösteriyor. Yurtiçi üretimin katma değerini azaltan bu olgu yatırımı olumsuz etkilerken istihdam artışını da sınırlamaktadır. Nitekim, son yıllardaki ithalat bağımlılığı, işsizliğin temel etmeni haline gelmiş, iç talep güçlü olsa da ithalat da işsizlik de artmıştır³⁹⁹. Ekonominin ihracata dayalı bir büyüme gerçekleştirebilmesi için, tablonun aksi bir seyir göstermesi, ihracatın ithalattan daha hızlı artan bir seyir göstermesi gerekmektedir. Oysa küreselleşme sürecinde ekonomilerin küresel entegrasyonunda gelişmiş ülkeler dışındakiler için genellikle yukarıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

³⁹⁹ Güneş, Hurşit, "İşsizlik Yaratıcı Büyüme Sürdürülemez", www.milliyet.com.tr, 24.08.2006.

Tablo 3.4.1.6.1. İhracat-İthalat Bağımlılığı

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tüketim Malları İhracatı / Ara Malları İthalatı	38,8	50,4	49	48,5	45	42,5	37,9	35,6	31	41
İhracat /Ara Malları İthalatı	76,9	103,3	95,7	95	93,5	89,6	85,8	86,6	87	102
Ara Malları İthalatı / İthalat	66	73,4	73	71,7	69,2	70	71,4	72,7	75,1	70,6
İhracat / İthalat	51	75	70	68	65	63	61	63	65,3	72,4

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Yukarıdaki tablo ihracat ve ithalat arasındaki bağımlılığı açıklamaya çalışmaktadır. Yurtiçi üretimde en fazla katma değer yaratabilecek kalem olan tüketim malları ihracatının, üretimde kullanılan ara malları ithalatına oranı 2001 kriz yılındaki geçici yükselişin ardından büyüme döneminin son yılına kadar düşme eğilimini korumuştur. %0.7 büyümenin gerçekleştiği 2008 yılında da azalmaya devam ederek %31'e düşmüştür. İhracata yönelik büyümenin izlendiği göstergelerden olan bu oranın seyri, ithalata dayalı bir büyüme olduğunu vurgulamaktadır. Toplam ihracatın ara malları ithalatına olan oranı da kriz yılından itibaren benzer düşüş eğilimi göstererek %90'ın altına inmiştir. Ara malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı büyüme dönemi boyunca kısa dalgalanmalara rağmen seviyesini korumuş olmasına rağmen, gelişmekte olan bir ekonominin zaafı olmaya devam etmektedir. En hızlı artan ithalat kalemi ana metal sanayi grubundaki mallar olmuş, bu mal grubunu kimyasal madde ve ürünler grubu izlemiştir. Her iki grupta büyüme dönemi boyunca hızlı bir artışla 23 milyar \$ seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca motorlu taşıtlar ve römorklar grubundaki malların ithalatı da hızlı bir artışla 15 milyar \$ düzeyine çıkmıştır. İhracat ve ithalatın bileşenlerindeki bu gelişmelere bağlı olarak da ihracatın ithalatı karşılama oranı düşüş göstermiştir. Dış ticaretteki yapısal açığın büyüme dönemi sonunda artarak sürmesi gelecek dönemler üzerinde baskı unsuru oluşturmaktadır.

İmalat malları ithalatında en fazla paya sahip olan kimyasal madde ve ürünler grubu büyüme dönemi sonunda yaklaşık 3 katına ulaşarak 24 milyar \$ seviyesine çıkmıştır. Ana metal sanayi grubundaki malların ithalatı da hızlı artışla 5 katına ulaşarak

23 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. İmalat malları grubunun alt kalemlerindeki bu gelişmeler de yukarıdaki yargıları destekler niteliktedir.

Dış ticaret verilerinden elde edilen bir bulgu da ihracat artışlarının daha fazla ithalat artışlarıyla mümkün olabilmesidir. İhracat artışlarının yeni yatırım kapasitelerinin yaratılmasından ziyade ara malı ithalatı artışı yolu ile kapasite kullanım oranlarının artışlarına dayalı gerçekleşmesi söz konusu olmaktadır⁴⁰⁰. Ara malları ithalatının sermaye mallarını ithalatından çok daha yüksek bir orana sahip olması ve daha fazla artış göstermesi bu yargıyı desteklemektedir.

Bu veriler ışığında Türkiye ekonomisinin dış ticarete yapısal sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlar şöyle sıralanabilir; döviz kuru politikası ile dış ticaret hadleri etkileşimi, ihracatın ithalata yüksek oranda bağımlılığı, düşük kar marjı ile ihracatı sürdürülebilir kılma çabası ve teknolojik verimlilik artışlarının dünya rekabet ölçeğinde olmamasıdır⁴⁰¹. Bu sorunlar dış ticaret hadlerini ve eğilimini etkilemektedir. Bu bağlamda, büyümenin ihracat yerine Türkiye’de olduğu gibi iç tüketim talebinin artmasıyla hızlanması hammadde, enerji, sermaye ve teknoloji gibi önemli üretim faktörlerini yurtdışından ithal etmek zorunda olan ülkelerde döviz sorunu yaratabilmektedir⁴⁰². Böylelikle ithalatın finanse edilememesi veya ileride sorun çıkabilecek şekilde geçici olarak finanse edilmesi, büyümenin bir döviz krizine yol açmasına ve bu kriz sonrasında ülke üretiminin gerilemesine neden olmaktadır⁴⁰³.

Sonuç itibarıyla, zaman içerisinde sınırlı olumlu gelişmeler olmakla beraber, Türkiye ekonomisi karşılaştırmalı üstünlükler temelinde rekabet baskılarının çok yoğun yaşandığı katma değeri düşük mallar yoluyla küresel pazarda yer alma dezavantajını yaşayan bir ülke konumundadır⁴⁰⁴. Gelinen noktada ise ekonomide değerli TL ile ithalata dayalı iç talep artışıyla gelen hızlı büyüme tercihi aksi yönde değişme zorunluluğundadır. İç talep kontrolü ile aynı üretim düzeyi için gittikçe artmayan ithalat

⁴⁰⁰ Eşiyok, B. Ali, “Türkiye Ekonomisinde Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı: Girdi Çıktı Modeline Dayalı Analiz”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, www.uedtp.org.tr, İstanbul, Ocak 2008, ss. 117-160, s. 153.

⁴⁰¹ Erkiş, a.g.e., s. 87.

⁴⁰² Özel, a.g.e., s. 12.

⁴⁰³ Özel, a.g.e., s. 12.

⁴⁰⁴ Türker, M.Tuba, *Dışa Açık Büyüme: Türkiye Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006, s. 188.

gerekliliği sağlanarak, aşırı değerli TL yaratılmadan düşük reel faizler hedeflenerek yapısal değişimlerin de desteğiyle sürdürülebilir bir büyüme tercihi benimsenme zorunluluğu vardır.

3.4.2. Küresel Likidite Bolluğunun Büyümeye Katkısı

Küreselleşme sürecinin itici gücü olan sermaye, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı günümüzde gittikçe artmakta ve bu dolaşımdan tüm ulusal ekonomiler etkilenmektedir. 1990 sonrası küreselleşme dalgasında ülkelerin dışa açıklığı artarken, bu olgu üretim girdilerinin görelî fiyat yapısını değiştirmiş, bu yolla dış ticaret hadleri etkilenmiş ve üretimin yapısını ve coğrafi dağılımını da etkileyerek ulusal ekonomileri hem finansal hem de reel sektörler açısından küresel ekonomiye daha sıkı ilişkilerle bağlamıştır⁴⁰⁵.

Küresel entegrasyonda gelişmiş ekonomiler dışında kalan ekonomiler için ortaya çıkan ekonomik yapı ve ilişkiler birçok kısıt ortaya çıkarmakta ve ekonomilerin gelişme şartlarını sınırlandırmaktadır. Türkiye ekonomisi gibi birçok gelişmekte olan ülke veya az gelişmiş ülke dış kaynakla büyüme endekslenmiş durumdadır. Ekonomiler gerek finansal sermaye gerekse reel sektöre yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları pastasından daha fazla pay alma yarışı ile “küresel ekonomik gereklilikleri” yerine getirme çabasıdadır. Politika tercihleri genellikle bu tür çabalarla kalkınmak yönünde olmakta fakat hedeflere ulaşamamaktadır. Dış kaynak girişine dayalı, spekülâtif kısa süreli bir büyüme sürecine giren ekonomiler, belli aralıklarla ve koşullarla büyüme-kriz çevrimini yaşarken, gelişmiş ekonomilerin yönlendirdiği uluslararası sermaye hareketleri yoluyla dışarıya kaynak aktarımıyla karşılaşmaktadırlar. Gerek kar transferi, gerek şirket satın alma yoluyla, geniş bir grup oluşturan gelişmiş ekonomiler dışındaki ülkelerde ekonomik büyüme uluslararası sermayeye duyarlı hale gelmektedir. Bu süreçte ekonomiler cari işlemler dengesi ile reel gelir artışı arasında tercihe zorlanmaktadır⁴⁰⁶. Verimlilik ve yatırım artışlarına dayalı bir büyüme eğiliminin ortaya çıkması uzun dönem gerektirdiği için, kısa vadeli hedeflere yönelmek ekonomilerin

⁴⁰⁵ Türkan, Ercan, *Türkiye’de Üretimin İhracat ve İthalat Bağımlılığı*, www.tcmb.gov.tr, Temmuz 2006, s. 4.

⁴⁰⁶ Kazgan, 1988, a.g.e., s. 61.

ağırlıklı tercihi durumundadır. Bu tercihlerin yönlendirdiği süreçler ise uzun dönemli olarak küreselleşmenin sürekliliğini sağlamaktadır. Oysa ideal olan tercih, iç ve dış dengenin birlikte sağlanması, birinin diğerinde büyük bir bozulmaya yol açmamasıdır ki, aksi takdirde her iki denge de sürdürülemez olmaktadır⁴⁰⁷.

Küreselleşmenin hız kazandığı 2000’li yıllarda dünya ekonomisinde görülen yüksek büyüme performansı esnasında küresel likidite bolluğu yaşanmıştır. Bu süreçte sermaye hareketleri hız kazanmış, birçok ekonomi sermaye hareketlerinden büyüme yönünde istifade etmiştir. Bu istifadenin yanında ekonomilerden kaynak aktarımı da söz konusu olurken, küresel çapta sermaye hareketlerine duyarlılık artmıştır. Bu dönemde yabancı sermayenin etkisiyle spekülasyon büyüme eğilimi öne çıkmıştır. Türkiye ekonomisi de sermaye hareketlerinden istifade ederek 6 yıla ulaşsa da spekülasyon nitelikli bir büyüme devresine girmiştir. Küresel ekonomiye nispeten daha yüksek bir reel faizle yüksek finansal arbitraj oranı sunan bir ekonomi olarak, toplamda yaklaşık olarak 105 milyar \$ net sermaye girişi sağlamıştır. Aynı süreçte net kaynak aktarımı ise yaklaşık 80 milyar \$ olmuştur.

Küresel ekonomideki yüksek büyüme performansı 2006 sonrasında bozulma eğilimine girmiştir. ABD kaynaklı olarak ortaya çıkan fakat tüm dünyaya yayılan küresel ekonomik krizin gelişimi de yüksek talep ve likidite bolluğundan etkilenmiştir. 2001 sonrası ucuz maliyetli sıcak para akımlarının kredi patlamasına neden olduğu bir ortamda mali ve para piyasalarında gevşek düzenlemeler ve konut fiyatlarında değer düşüşü ABD’deki krizi asıl tetikleyen unsurlar olmuştur⁴⁰⁸. Kriz öncesinde küresel finansal piyasada ortaya çıkan likidite bolluğu, finansal araçların artması ve merkez bankalarının kontrol imkanının çok ötesinde hızla artan küresel likidite arzı ile faizler düşük kalmış, varlık fiyatları yükselmiş ve hanelerin borçluluk oranı artmıştır⁴⁰⁹. Örneğin ABD’de toplam tüketici ve konut kredisi borçlarının harcanabilir gelire oranı

⁴⁰⁷ Kazgan, 1988, a.g.e., s. 68.

⁴⁰⁸ T.C. Chicago Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği, “Küresel Finansal Krizin Nedenleri ve Olası Sonuçları Üzerine Değerlendirmeler”, <http://blog.igeme.org.tr/musavir/Finansal-kriz-bilgi-notu.pdf>, ts., s.4.

⁴⁰⁹ Yılmaz, Durmuş, “Küresel Kriz, Yeniden Yapılanma ve Ulusal Dönüşüm”, www.tcmb.gov.tr, Mayıs, 2010, s. 2.

1990'da %77 iken, 2008'de %127'dir⁴¹⁰. Tüketicilerin gelecekte sahip olacağı gelirleri teminat göstererek tüketime yönelmeleri tasarrufları da düşürmüş, yüksek düzeyde tüketim sürdürülemez seviyelere ulaşmıştır. Dünya hasılası büyürken küresel likidite bolluğu yaşanmış, tüm dünyada özel sektör borçluluğu da artmıştır⁴¹¹. Mali piyasaların gözetim ve denetimden yoksunluğu küresel risklerin de artıp yayılmasına yol açarken, gelişmiş ülkelerde tüketicilerin sahip olmadıkları bir servetin harcanması krizin temel sebeplerinden olmuştur⁴¹².

Türkiye ekonomisi de bu süreçte özel sektörün yüksek dış borçlanmasıyla karşılaşmış, (düşük kur ve görece yüksek reel faizle) finansal arbitraj oranı üzerinden ithalatını finanse ederek ticaret etkisine dayalı bir iç talep artışıyla 6 yıllık büyümesini gerçekleştirmiştir. Küresel likidite hacminin daralmaya başlayıp küresel ekonomideki talep daralmasının ortaya çıkmasıyla da aynı olguları kendi bünyesinde yaşamıştır. Fakat 2004 sonrası büyüme hızının düşmesi ekonominin küresel krizden de önce büyümesinin sınırlarına geldiğini düşündürmektedir.

3.4.2.1. Büyüme Döneminde Sermaye Hareketleri ve Dış Denge

21 yüzyılın ekonomi koşullarında küreselleşme sürecinin bir dinamiği olan sermayenin uluslararası dolaşımı, ulusal ekonomiler için dış kaynak fırsatı durumundadır. Dış kaynak çekebildiği oranda ekonomiler cari işlemler dengesinde açık verebilmekte, bu da ekonominin dış açıklarının kapatılmasına olanak sağlamaktadır. Bu süreç ekonominin dışa açılma süreciyle eş anlı gerçekleşmektedir. Dışa açılma yoğunlaştıkça ekonomideki tüketimin niteliği ve düzeyinin artışı, kapasite genişlemesinden doğan üretimin niteliği ve düzeyindeki artışla karşılanması gerekmekte, aksi takdirde ekonomilerin dış kaynak kullanımında artış olmaktadır.

Sermaye hareketleri finansal ve doğrudan yatırım nitelikli sermaye hareketlerinden oluşmaktadır. Reel ekonomiye dönük olarak yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, yeni varlık yaratma, birleşme veya satın alma şeklinde gerçekleşmektedir. Gelişmiş ülkelerde geleneksel üretim yöntemleri kullanılarak mal üretiminin karlı

⁴¹⁰ T.C. Chicago Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği, a.g.e., s. 4.

⁴¹¹ Durmuş, a.g.e., ss. 103-105.

⁴¹² Yılmaz, a.g.e., s. 2.

olmaktan çıkması sonucu, reel ekonomiden kaçan sermayenin yatırım fonları şekline dönüşüp yüksek riskli ve düşük faaliyet gösteren alanlara yönelmesi de, finansal nitelikli sermaye hareketlerini hızlandıran bir neden olmuştur⁴¹³. Büyük ölçekli sermayenin anavatanının da dış kaynak kullandığı günümüzde uluslararası sermaye hareketleri artık çift yönlü bir akım gerçekleştirmektedir. Gelişmişlerin aksine, gelişmekte olan ekonomilerde ise yurtiçi tasarrufların yetersizliği sebebiyle yatırım tasarruf denkleğinin kurulamaması iktisadi büyümenin önünde engel teşkil etmekte, vadesi gelen borçları ödeyebilmek ve cari işlemler açığına kapatabilmek için dış borçlanmaya gidilmektedir⁴¹⁴.

Ulusal hesapların izlenmesinde kullanılan cari işlemler hesapları ekonominin döviz kazanma yeteneğini, sermaye hareketleri ise bir ülkenin yabancı kaynak çekebilme kapasitesini anlamaya yardımcı olmaktadır⁴¹⁵. Ekonominin döviz kazanma yeteneğini ise cari açığın yüksekliği değil, nasıl ve hangi kanallarla finanse edildiği göstermektedir. Benzer şekilde sermaye hareketlerinin de miktarından ziyade niteliğinin analizi bir ulusal ekonominin küresel ekonomiye entegrasyonu hakkında sağlıklı çıkarımlara imkan vermektedir.

Küreselleşme sürecinin belirgin bir dinamiği olan sermaye akımları ekonomiler için fırsat ve riskleri birlikte sunmaktadır. Ekonomilerin elde ettiği sonuç ise küresel ekonomik yapılanmanın ve ulusal ekonominin yapısal zaaf ve üstünlüklerinin durumuna göre şekillenmektedir. Sermaye hareketlerine etki eden ulusal ekonomi kaynaklı başlıca unsurlar, yurtiçi faiz oranları, kredi değerliliği, güvenilirlik, menkul kıymet borsası fiyatları, kamu kesimi borç düzeyi, makroekonomik istikrar, döviz kuru rejimi ve enflasyon oranı gibi unsurlardır⁴¹⁶. Sermaye hareketlerinin ulusal ekonomi üzerindeki etkileri ise ekonomide çok geniş bir alana yayılmakla birlikte özellikle, döviz kuru, finansal piyasalar, ekonomik istikrar, cari denge, ekonomik beklentiler ve dış ticareti

⁴¹³ Öztekin, Erataş, s. 8.

⁴¹⁴ Tarı - Kumcu, a.g.e., s. 160.

⁴¹⁵ Erkiş, a.g.e., s. 3.

⁴¹⁶ Demir, Murat - Sever, Erşan, "Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Sermaye Hareketliliğinde Devletin Rolü; Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.esosder.org, c. 8, sy. 29, 2009, ss. 214-239, s. 219.

serbestleştirici politikalar üzerinde olabilmektedir⁴¹⁷. Sermaye hareketlerinin devamlılığı ise ekonomilerde risk unsuru olan göstergelere göre biçimlenmektedir. Akımların yön değiştirmesi veya durması ekonomide durgunluğa, kredi daralmasına, toplam talebin ve çıktının düşüşüne, reel gelirin azalışına ve durgunluğun derinleşmesine sebep olmaktadır⁴¹⁸.

Türkiye ekonomisi de gelişmekte olan bir ülke olarak dış kaynak ihtiyacına sahiptir ve 2001 krizi sonrası dönemde dış kaynak kullanımında artış gerçekleşmiştir. Ekonomimiz için geçerli olan, dış kaynak kullanılabilirlikçe (cari açık verebildikçe) büyümenin sürdürüldüğü, dış kaynak kullanım imkanları daralıp azaldığında kriz veya durgunluk yaşandığı yargısı bu çalışmada da savunulmaktadır. Bu yargıyı destekleyen bir bulgu olarak; 1950-2000 arasında Türkiye ekonomisi birçok defalar, hızlı büyümeyle gelen dış açıklar ve finansman sorunu çıkınca ekonomide daralma döngüsü yaşanmış, hepsinde ortak unsur büyümeyi iç talep artışlarının çekmesi ve döviz krizi ile bitmesi olmuştur⁴¹⁹. Dolayısıyla, cari açık verebildikçe büyüyen, dış kaynak imkanı azaldığında da ithalat bağımlılığından dolayı ekonominin aynı üretim düzeyini sürdüremeyip krize girmesi olgusu bu dönemde de gerçekleşmiştir.

Dönemde enflasyonun keskin düşüşü ve kısmi azalış gösteren reel faizler, tüketim ve yatırım talebinde milli gelir artışının üzerinde bir artışa sebep olurken, artan talep küresel likidite hacmindeki artıştan istifade edilerek yurtdışı tasarruflarla desteklenmiştir⁴²⁰. Bütçe dengesindeki iyileşmeyle birlikte, kamunun tasarruf açığı yerini özel kesimin tasarruf açığına bırakmıştır. Bu yüzden dış kaynak ihtiyacının arttığı dönemde; uluslar arası likidite hacmindeki genişlemenin sermayeyi yükselen ekonomilere yönlendirdiği bir küresel ortamda, (arbitraj oranı aracılığıyla) Türkiye de dış tasarruf çekebilmiştir⁴²¹. Bu olgu ithalat ve cari açık artışıyla gelen bir ekonomik büyümenin açıklayıcısıdır.

⁴¹⁷ Bozok, a.g.e., ss. 36-42 .

⁴¹⁸ Varlık, Cemil, “Türkiye Ekonomisinde Sermaye Akımlarındaki Geri Dönüşler ve Ani Durmalar”, *Ege Akademik Bakış*, c. 7, sy. 1, 2007, ss. 193-216, s. 197.

⁴¹⁹ Akat, Asaf Savaş, “Büyüme ve Dış Açık”, www.gazetevatan.com, 21.12.2008.

⁴²⁰ Koşan, a.g.e., s. 34.

⁴²¹ Oktayer, Nagihan - Susam, Nazan, “Tasarruf - Yatırım - Sermaye Hareketlerinin Türkiye Örneğinde Değerlendirilmesi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 9, sy. 2, 2007, ss.19-54, s. 49.

Aşağıdaki tablo, 2000’li yıllarda ekonominin dış denge gerçekleştirmeleri ve ilgili bazı kalemleri göstermektedir.

Tablo 3.4.2.1.1. Dış Denge Gerçekleştirmeleri

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH (%)	6,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7
NSH milyar \$	12.5	-1.6	1.3	3	13.3	19.4	32	36.6	36.3	8.9
DYY (net) milyar \$	0.1	2.8	0.9	1.2	2	8.9	19.2	19.9	15.7	6.0
PY milyar \$	1	-4.5	-0.5	2.4	8	13.4	7.3	0.7	-5	0.19
NSH/GSYİH %	4,7	-0,8	0,6	1	3,4	4	6,1	5,7	4,9	1,4
NKA milyar \$	5.9	-8.7	-3.9	1.9	8.8	16.3	25.5	31.2	33.7	6.2
NKA/GSYİH %	2,2	-4,4	-1,7	0,6	2,3	3,4	4,9	4,8	4,6	1
CİD milyar \$	-9.9	3.7	-0.6	-7.5	-14.4	-22.1	-32.1	-38.3	-41.9	-13.9
CİD/GSYİH %	-3,7	1,9	-0,27	-2,5	-3,7	-4,6	-6,1	-5,9	-5,7	-2,3
DTD milyar \$	-22	-3.3	-6.3	-13.4	-22.7	-33	-41	-46.7	-53	-24.8
İBF%	36,2	99,6	62,7	46,0	24,7	16,3	18,1	18,4	19,2	11,6
Reel Faiz %	-2,00	18,40	25,40	23,30	14,10	8,00	7,80	9,20	8,3	4,8
FAO %	-8,3	1,6	32,4	47,2	30,8	23,3	10,7	30,3	20	-6,8

Kaynak. www.hazine.gov.tr, www.tuik.gov.tr,

NSH; Net Sermaye Hareketi, DYY; Doğrudan Yabancı Yatırım, PY; Portföy Yatırımları, NKA; Net Kaynak Aktarımı, CİD; Cari İşlemler Dengesi, DTD; Dış Ticaret Dengesi, FAO; Finansal Arbitraj Oranı, İBF; İç Borç Faizi (ortalama yıllık bileşik faiz), Reel Faiz Tüfe bazlıdır.

Net Kaynak Aktarımı=Cari Açık+Gelir Dengesi⁴²².

Finansal Arbitraj Oranı: TL bazındaki faiz oranı R, döviz kurundaki (TL/\$) artış oranı da C olarak gösterilirse, Finansal Arbitraj Oranı = $[(1+R) / (1+C)] - 1$ olarak tanımlanmaktadır⁴²³.

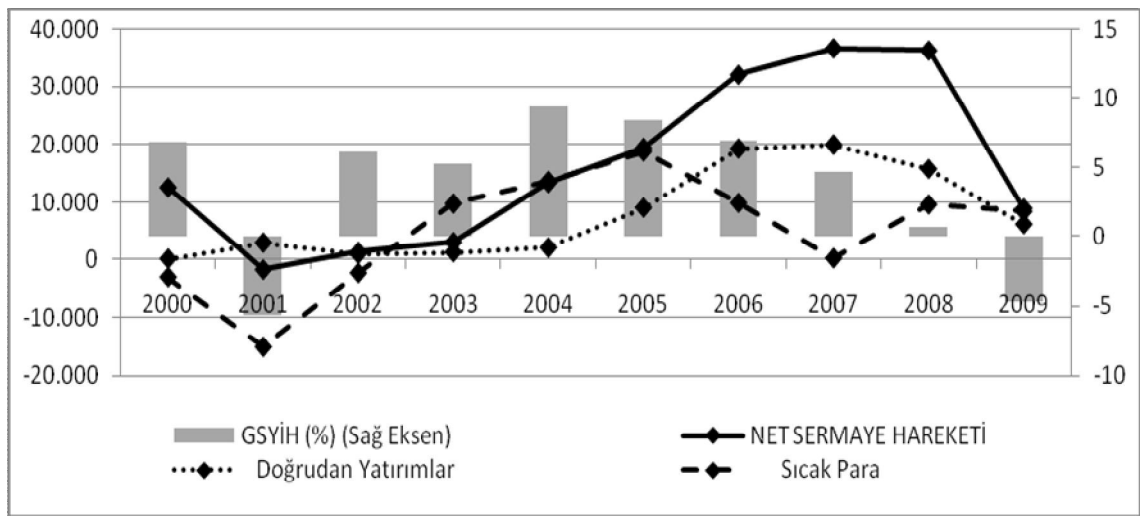
2002-2007 yıllarını kapsayan 6 yıllık büyüme döneminde net sermaye hareketi, cari açık ve dış ticaret açığı her yıl azalmaksızın artarak en yüksek düzeylerine ulaşmıştır. Durgunluğun yaşandığı 2008 yılında da her üç değerde artış devam ederek kriz yılı olan 2009’da keskin bir düşüş gerçekleşmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar dönemin ikinci yarısı olan 2005-2007 yıllarında belirgin yükseliş göstererek ekonomiye ciddi dış kaynak desteğinde bulunmuştur. Fakat rakamın büyüklüğü yanında bu yatırımların önemli bölümünün satın alma yolu ile gerçekleşmesi düşündürücüdür. Sermaye hareketlerinin hacmi arttıkça net kaynak aktarımı da artmakta ve ekonomiden

⁴²² BSB Grubu, Bağımsız Sosyal Bilimciler 2007 Yılı Raporu, www.bagimsizsosyalbilimciler.org, 2007, s. 48.

⁴²³ BSB Grubu, Bağımsız Sosyal Bilimciler 2005 Yılı Raporu, www.bagimsizsosyalbilimciler.org, 2005, s. 21.

dışarıya kar aktarımı gerçekleşmektedir. Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllar boyunca çok daha yüksek reel faizlere sahip olmasına rağmen 2000'li yıllarda reel faizlerin düzeyi düşse de gelişmiş ülkelere göre hala yüksek olması nedeniyle, sermaye hareketleri yönünü ekonomiye çevirmiştir. Finansal arbitraj oranının yüksekliği de dikkate alındığında gerçekleşen net sermaye hareketine yakın bir değer olan net kaynak aktarımının dönem boyunca gerçekleştiği düzey çarpıcıdır.

Grafik 3.4.2.1.1. Sermaye Hareketleri ve Büyüme

Kaynak: www.hazine.gov.tr

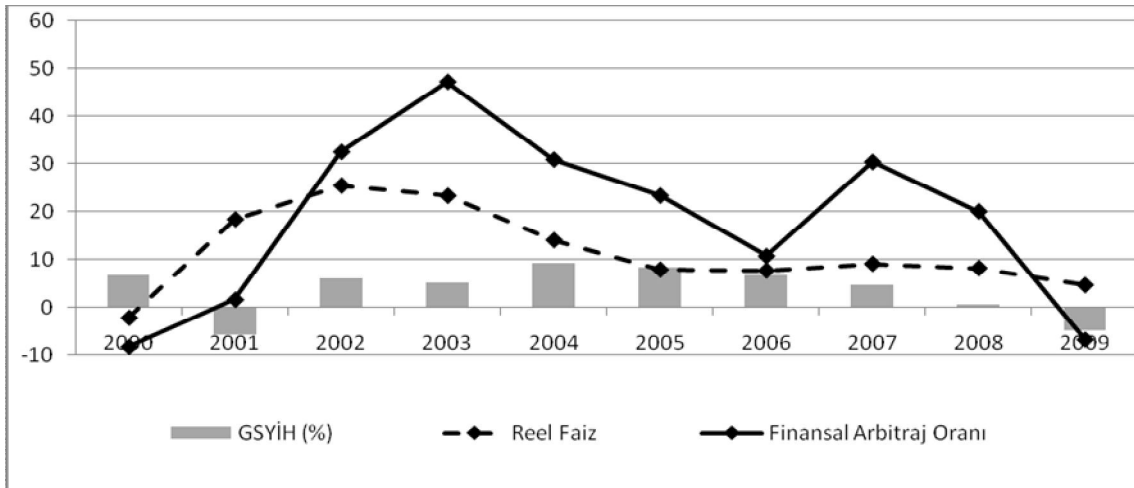
2002-2007 dönemi büyümesi küresel koşulların desteği altında dış kaynak temelinde bir büyümeyi içermektedir. Yukarıdaki grafik, net sermaye hareketleri ile birlikte doğrudan yatırımlar, sıcak para⁴²⁴ ve GSYİH büyümesini ele almaktadır. Grafığe göre, 2002 yılındaki baz etkisiyle gelen bir büyümenin ardından 2003 yılında da sermaye hareketlerinde düşük seviye korunmuştur. Büyümenin artışıyla beraber 2004 yılında artışa geçen sermaye girişi 2007 yılına değin artışını sürdürmüştür. 2005-2007 dönemi büyüme oranının düşmesine rağmen sermaye girişinin hızlandığı bir dönem olmuştur. Büyüme eğiliminin azalmaya devam ettiği 2007 yılından sonra da küresel ekonomi koşullarında değişimle beraber net sermaye girişi de payını azaltmaya

⁴²⁴ Sıcak Para; hisse senetlerine yönelen portföy yatırımları, kısa vadeli borç senetlerine yönelen portföy yatırımları senetleri, bankalara açılan kısa vadeli krediler (ticari kredileri içermiyor), diğer özel aktörlere açılan (ticari kredileri içermiyor) krediler, banka mevduatındaki değişmeler ve banka dışı diğer varlıklardaki değişmelerden oluşur (Boratav, 2001, s.8). Spekülatif amaçlı para hareketleri kapsamında değerlendirilen sıcak para, ekonomi literatüründe kesin kabul görmüş bir tanıma sahip değildir (Açıkgöz, 2006, s.9).

başlamıştır. Dönemde doğrudan yatırımların seviyesi ilk üç yılda düşük seviyede bulunurken, sonraki üç yıl belirgin bir artış görülmüştür. Diğer taraftan kısa dönemli, akışkan ve aşırı dalgalanma özelliklerine sahip olmasıyla sıcak para, ekonomik istikrarsızlıkların kaynağı olabilmektedir⁴²⁵. Doğrudan yatırımlar artarken sıcak para olarak tanımlanan sermaye hareketlerinin azalışı olumlu olarak görülse de doğrudan yatırımların niteliği bu desteği sınırlamaktadır. Çünkü mali sektöre giren doğru yabancı yatırımların artışı sermaye hareketlerinin reel ekonomiye etkilerini azaltmaktadır.

Ekonomik büyüme hızlandıkça net sermaye girişi artıp büyümeye destek sağladığı gibi, büyüme ve cari açık sürdürülebilir olmaktan uzaklaştıkça veya sınıra geldiği algılandığında (küresel koşulların da etkisiyle) sermaye yön değiştirerek GSYİH büyümesini tersine çevirmektedir. Türkiye ekonomisi yalnızca 2000’li yıllarda değil özellikle 1980 sonrası dönemde de 2001 krizine değin benzer gelişmeleri yaşamış, buna rağmen bazı kronik sorunların aşıldığı yüksek büyüme döneminde dahi dış kaynak girişi–büyüme–cari açık–daralma kısır döngüsünün dışına çıkamamıştır.

Grafik 3.4.2.1.2. Büyüme Döneminde Reel Faiz ve Finansal Arbitraj Oranı

Kaynak: www.hazine.gov.tr

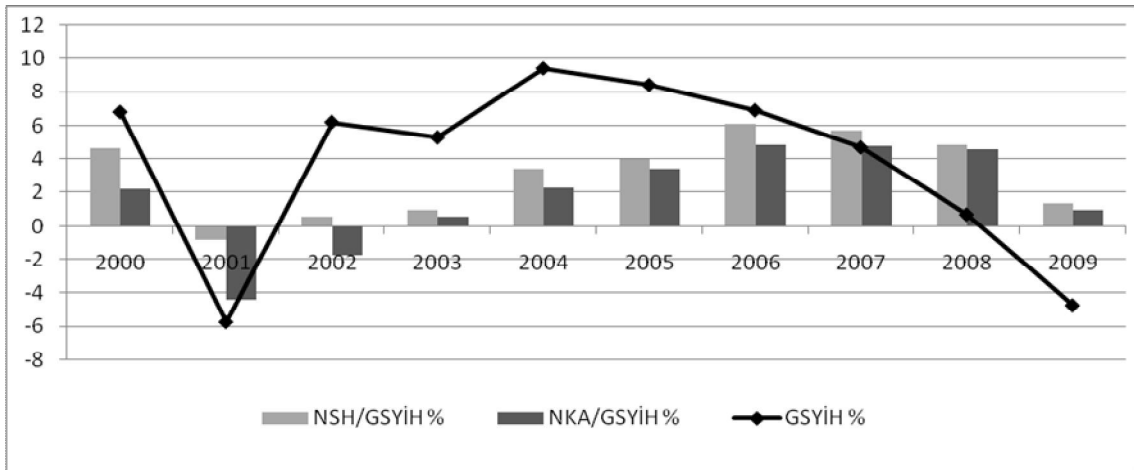
Yukarıdaki grafikte reel gelir artışıyla birlikte reel faizlerin düzeyi ve finansal arbitraj oranı gösterilmektedir. Reel faiz düzeyindeki azalışa rağmen bulunduğu seviye yine de Türkiye ekonomisini büyüme döneminde küresel piyasalarda yüksek reel faize

⁴²⁵ Yeldan, Erinç, “Asya ve Latin Amerika Ekonomilerine Yönelik Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Etkileri Üzerine Gözlemler”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 1998, ss. 155-165, s.156.

sahip bir ülke konumundan çıkaramamıştır. TL değerlenmesi ile birlikte reel faizlerin düzeyi finansal arbitraj oranını artırmış, küresel sermaye için 2006 sonrası likidite bolluğunun azalmaya başladığı ve kriz sinyallerinin algılandığı bir ortamda ekonomiyi cazip bir finansal kar imkanına dönüştürmüştür. Bilindiği üzere sermaye hareketlerinin artışı için yüksek reel faiz ve düşük kur iki koşuldur⁴²⁶. Bu iki gösterge arasındaki fark açıldıkça arbitraj oranı artmaktadır. Ayrıca küresel piyasada ülkeler arasındaki reel faiz farkları yatırımcıların risk primlerini oluşturur ve bu doğrultuda portföy yatırımları belirlenir⁴²⁷. Türkiye ekonomisinde de TL değerlenmesinin dış ticaret açığını artırması, küresel ekonomide finansal istikrarsızlık göstergesi olarak görülmekte, bu olgu risk priminde artışa yol açtığından dolayı arbitraj oranı yükselmektedir⁴²⁸.

Büyüme dönemi boyunca yüksek arbitraj oranı kanalı ekonominin dış kaynakla büyümesine olanak vermiştir. Arbitraj oranı dönem boyunca yüksek kalmış ve yıllık ortalama yaklaşık olarak %29 seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı oran reel faiz için yaklaşık %15'tir. Bu denli yüksek oranlar küresel sermayenin ilgisini çekmekte, ekonomideki net sermaye hareketini artırmakta ve dışarıya kar transferi anlamına gelen net kaynak aktarımını yükseltmektedir.

Grafik 3.4.2.1.3. Sermaye Hareketleri ve Kaynak Aktarımı

Kaynak: www.hazine.gov.tr

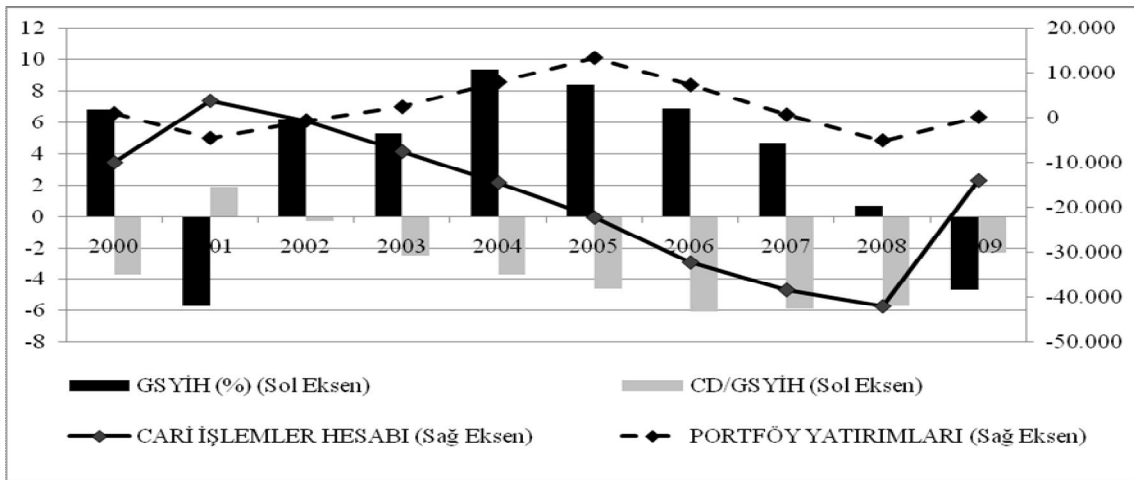
⁴²⁶ Açıkgöz, a.g.e., s. 9.

⁴²⁷ Öztekin - Erataş, a.g.e., s.17.

⁴²⁸ Aklan, Nejla Adanur, "Uluslararası Sermaye Akımları: Etkileri; Sterilizasyon Politikaları ve Değişen Yapısı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 5, sy. 7, 2003, ss.35-52, s. 39.

Yukarıdaki grafik, büyümenin gerçekleştiği bir ortamda net sermaye hareketleri sonucunda ne düzeyde net kaynak aktarımı olduğunu göstermektedir. Her üç göstergenin eğilimi izlendiğinde 2002-2004 döneminde değişen oranlarda sermaye hareketinin büyümeye desteği bulunmaktadır. Ekonomi sermaye hareketlerinden ziyade baz etkisi ile büyürken bu etkinin kaybolmaya başladığında ise sermaye hareketlerindeki artışın yarattığı bir ivme başlamaktadır. Fakat 2004 sonrası büyüme hızı azalırken sermaye hareketlerinin hacmi ve elde ettiği kar düzeyi de artmıştır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi baz etkisinin ardından aynı üretim ve gelir düzeyi için daha fazla sermaye hareketine ihtiyaç duyan bir ekonomi görünümü sergilemektedir. Nitekim büyüme dönemi olarak tabir edilen 2002-2007 yılları arasında toplamda 106 milyar \$ net sermaye hareketi olurken, net kaynak aktarımı da yaklaşık 80 milyar \$ olmuştur. Rakamlar doğrudan yabancı yatırımların 20 milyar \$ seviyesini görmesine rağmen, ekonominin yüksek bir büyümeyi (başka faktörlerin de varlığı bulunmakla beraber) cazip bir finansal arbitraj imkanı sunarak elde ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak dışa açık ekonomi süreci, birçok ekonomi için refah artırıcı bir büyüme yerine ülke kaynaklarını dışarı transfer eden dış borç faizlerine ya da içeride gelir dağılımını tamamen bozucu bir etkiye sahip olan rantıye kesimine haksız kazanç aktarılan bir süreç olma potansiyeline sahiptir⁴²⁹. Bu süreçte büyümeyeyle beraber gerçekleşen cari açığın ve portföy yatırımlarının gelişimi aşağıdaki grafikte birlikte verilmiştir.

Grafik 3.4.2.1.4. Cari Denge ve Büyüme

Kaynak: www.hazine.gov.tr

⁴²⁹ Şahin, Necmettin, a.g.e., s. 269.

Grafiğe göre 2001 kriz yılında cari denge pozitif değer almasının ardından büyüme döneminin tamamında negatif olmuş ve artış eğilimini sürdürmüştür. Büyümenin zirve yaptığı 2004 yılının ardından, büyüme oranının 2007'de %4.7'ye kadar düşmesine rağmen, cari açığın GSYİH'ya olan oranı artmaya devam etmiştir. Dış kaynaklara olan ihtiyacın mutlak artışını gösteren bu durum, küresel krizin son çeyreğinde hissedildiği ve ekonomide durgunluğun yaşandığı 2008 yılında dahi artışını sürdürmesinden de çıkarılabilmektedir. Ekonominin dış ticarete verdiği açık turizm gelirleriyle bir miktar azalmakta fakat buna rağmen ekonominin gelişmişlik, tasarruf düzeyi ve dışa açıklığına bağlı olarak ancak daha yüksek cari açıkla büyüme gerçekleşebilmektedir.

Cari dengede ve dış ticaret dengesinde negatif değer olması, ekonominin kullandığı dış kaynakların hacmini göstermektedir. Diğer taraftan, ekonominin kaynaklar-harcamalar dengesinde de yer alan cari denge dış kaynak olarak pozitif değerle ifade edilir ve net dış alem faktör gelirlerinden net dış talebin çıkarılmasıyla elde edilir. Türkiye ekonomisinde genellikle net dış talebin negatif olmasından dolayı bu işlemde dış kaynak miktarı net dış alem faktör gelirlerini aşmaktadır. Türkiye ekonomisinin dış kaynaklara olan bağımlılığı, cari açıkla büyüme arasındaki doğrusal ilişkiden bilinmektedir. Cari açığın ardında ise yüksek dış ticaret açığının yatması, diğer döviz gelirlerinin bu açıkları kapatmaya yetmemesi bulunmaktadır.

Cari açığın sürdürülebilirliğini etkileyen başlıca faktörler; yatırım-tasarruf oranı, ekonomik büyüme, döviz kuru rejimi, mevcut politika uygulayıcılarının kredibilitesi, mevcut politikaların sürdürülebilirliği, ülkenin dışa açıklığı, sermaye hareketlerinin yapısı ve cari açığın hacmidir⁴³⁰. Türkiye ekonomisinde de cari açığın belirli bir eşik değeri aşması halinde sürdürülemez olduğu düşünülmekte; 1994 ve 2001 krizlerinde gerçekleştiği üzere GSYİH'nın %3,5- 4 aralığı dikkate alınmaktadır⁴³¹. Fakat bu yaklaşım 2000'li yıllarda ekonomideki yapısal değişim ve küresel ekonomiye daha sıkı bağlarla entegrasyon gibi olguların varlığından dolayı eleştiriye açıktır. Yine de cari

⁴³⁰ Bozok, a.g.e., ss. 25-30.

⁴³¹ Erbaykal, Erman, "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili midir? Bir Nedensellik Analizi", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. 6, 2007, ss. 81-88, s. 82.

açık-kriz döngüsü için kabul edilebilir bir eşik değer aralığı yeterli bir araştırmayla öne sürülebilecektir.

Cari açık sürdürülebilir niteliğini yitirdiğinde kısa vadeli sermaye hareketleri ve portföy yatırımları ulusal ekonomiden çıkışa geçmektedir⁴³². Bu sebeple, cari açık–sıcak para girişi-reel kur değerlendirilmesi–cari açık–sermaye çıkışı–finansal kriz döngüsünün aşılması zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca TL'nin değerlendirilmesini sağlayan kısa vadeli sermaye hareketleri üzerinde kontrol edici politikaların gerekliliği kaçınılmazdır⁴³³. Nitekim arbitraj oranı üzerinden kar arayışıyla gelen dış kaynak–ekonomik büyüme arasındaki sıkılaştırma bağı gevşetilmesi gerekmektedir.

3.4.2.2. Cari Açığın Finansmanı ve Tasarruf Açığı

Üretim kapasitesindeki genişlemenin yatırımla desteklenmesi için, gelirin harcanmayan kısmı olan tasarrufun yatırımları destekleyecek seviyede olması zorunludur. Yurtiçi tasarrufların yetersizliği ekonomiyi dış kaynak kullanımına yönlendirmekte ve bu kaynak kullanımının da ekonomiye kısa ve uzun vadeli etkileri bulunmaktadır. Söz konusu kaynaklar ekonomilere sermaye hareketleri yoluyla dahil olmaktadır. Özellikle de gelişmekte olan ekonomiler spekülasyon amaçlı sermaye hareketlerini, cari açıklarını kapatmak için uygun bir yol olarak benimseyip bu tür para hareketlerini ülkelerine çekmek için yasal düzenlemeler yapmakta ve böylelikle finansal deregülasyon finansal piyasalardaki akıcılığı genişleten bir unsur durumuna gelmektedir⁴³⁴. Nitekim sermaye hareketlerinin hız kazanmasına yol açan finansal deregülasyon, sermayenin önündeki engellerin azaltılmasına dayanmaktadır.

Sermaye hareketlerinin etkileri birçok kanalla gerçekleşirken, Türkiye ekonomisi kaynak kullanımından kısa vadede reel gelir artışına destek sağlasa da, bu yöneliş ekonominin uzun dönemli bazı sorunlarının ağırlaşarak sürmesine yol açmaktadır. Nitekim Türkiye ekonomisinde cari açık giderek daha fazla dış

⁴³² Demir – Sever, a.g.e., s. 236.

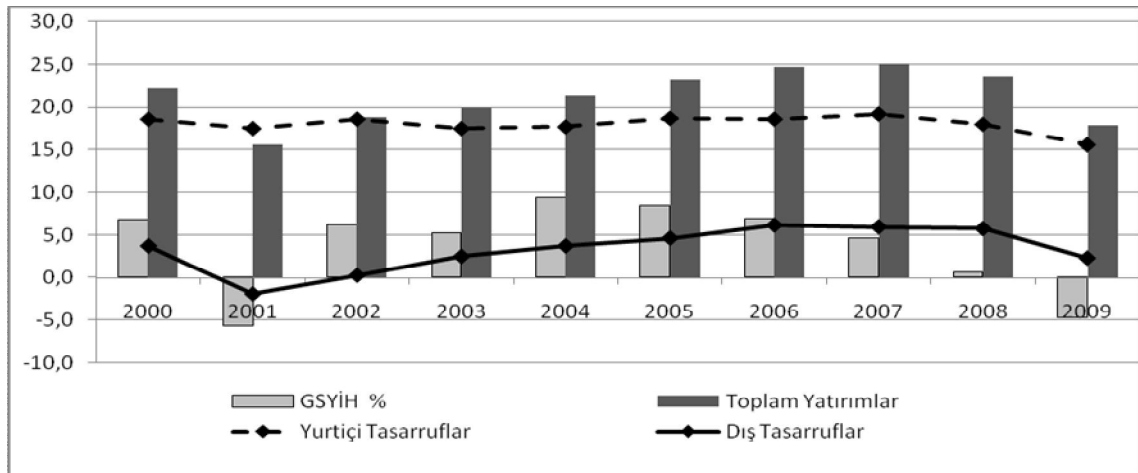
⁴³³ Erbaykal, a.g.e., s. 87.

⁴³⁴ Azer, Arzu, “Büyüme Faktörlerinin Finansal Dalgalanmalar Üzerindeki Etkisi”, *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi Tebliği*, Eskişehir, 17-19 Haziran 2009, s. 4.

borçlanmayla finanse edilmektedir⁴³⁵. Yüksek reel faiz ve finansal arbitraj oranı ile sermaye hareketinden istifade eden ekonomi, bu yolla büyümesini sürdürmekte fakat küresel likidite imkanlarının daralmasıyla ve ekonomideki algılanan eşik değerlere yaklaşıldıkça bu hareketler tersine dönmekte ve ekonomi kriz veya durgunlukla karşılaşmaktadır. Sonuçta görece belli bir yüksek büyüme sürecinin ardından kazanımların önemli bir kısmının elden gittiği daralma süreci gelmektedir. Böylelikle her büyüme-kriz çevriminde ekonominin başlıca zaafları derinleşmekte ve bu zaafların çözümünün maliyeti ağırlaşmaktadır.

Aşağıdaki grafik, 1998 serisine göre hazırlanmış yatırım-tasarruf dengesini ve ekonominin kullandığı dış tasarrufun eğilimini gösteren verilerle hazırlanmıştır.

Grafik 3.4.2.2.1. Tasarruf-Yatırım Dengesi (GSYİH Payları)

Kaynak: Katılım Öncesi Ekonomik Program, 2009, s.24
Dış tasarruf= Cari Denge/GSYİH

Toplam yatırımlar, 2001 kriz yılında GSYİH'dan %15.6'lık pay alırken, büyüme döneminin sonunda payını %25.1'e çıkarmıştır. Yatırımların payındaki bu artışın büyümeye yol açtığı açıktır ve dönemin son yılına kadar istikrarlı bir şekilde artmıştır. Dönemin son üç yılında GSYİH büyümesi azalma eğilimine girmesine rağmen, yatırımların GSYİH içindeki payı artışını sürdürmüştür. Yurtiçi tasarrufların aldığı pay itibarıyla seviyesini koruması ekonominin dış kaynakla büyüdüğünü açıklarken, büyüme azalma eğilimi gösterdiği sürede ise yatırımların artışının artan oranda dış

⁴³⁵ Durmuş, a.g.e., s. 164.

kaynak kullanımıyla desteklendiği açıktır. Toplam yatırımların payı ile dış tasarrufların payı arasındaki doğru orantılı ilişki, grafikten anlaşılmaktadır. Kamu yatırımlarındaki azalmalara rağmen, özel kesim yatırımlarının hızlı artışı toplam yatırımları artırırken, bu durum dış tasarruf artışıyla desteklenmiştir. Bütçe açıklarının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin seviyesine bağlı olarak kamu kesimi tasarruflarının negatif payı özel kesim tasarruflarınca telafi edilmektedir. Kamunun borç verilebilir fonlar piyasasından kullandığı kaynakların azalmasına bağlı olarak, kovma etkisi azalıp özel yatırımların artışı mümkün olurken, küresel likidite koşullarının da desteğiyle yatırımlar dış kaynaklarla desteklenmiştir. Özel sektörün yüksek miktarda dış kaynak kullanabilmesinin yanı sıra, verimlilik artışına rağmen düşük ücret ve girdi maliyetlerini ucuzlatan değerli TL de yatırımların artışına katkı sağlamıştır⁴³⁶. Bu faktörlerin ise kalıcı bir büyümenin nedenleri olmadıkları bilinmektedir.

Sürdürülebilir istikrarlı bir iktisadi büyüme için gerekli yatırımın, dış kaynak bağımlılığını azaltan yeterli yurtiçi tasarrufun sağlanmasıyla gerçekleştirilebileceği zorunluluğu bu grafikten izlenebilmektedir. Türkiye ekonomisi için durum şudur ki; 6 yıllık büyüme döneminde aynı üretim düzeyi için daha fazla dış tasarruf kullanımı gerçekleşmiştir. Ekonominin tasarruf yapamamasından dolayı, elde edilecek bir büyümenin ancak dış kaynaklarla ve son derece sınırlı bir şekilde sürdürülebileceği açıktır. Bu durumda, Türkiye ekonomisinin mutlak dış kaynak bağımlılığı gibi kalıcı bir probleminin, büyüme döneminde kısmen de olsa çözülemediği ortadır. Çözülmenin aksine düşük kurla ve ithalat artışıyla desteklenen iç talep artışına dayalı bir büyüme tercihi, bu bağımlılığı daha da pekiştirmektedir. Ekonominin dışa açıklığı arttıkça, dış kaynaklara olan bağımlılığının da artması, küreselleşme sürecinden bağımsız olmamakla birlikte, büyüme politikalarında değişikliği gerekli kılmaktadır. Nitekim dönemin son yılındaki %4.7'lik büyüme, %6.8'lik yıllık ortalama değer altında kalmış, ithalata dayalı iç talep artışıyla sürdürülen büyümenin sonuna gelinmiştir. Toplam yatırımlar, 2007 yılında %25'lik bir paya ancak bütçe disiplinin olumlu sonuçları ve küresel likidite koşullarının desteğiyle ulaşabilmiştir. Yurtiçi tasarruf

⁴³⁶ Yentürk, Nurhan, “2006 Yılı Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve Finansmanı”, www.nurhanyenturk.net, 2007, ss.1-15, s. 15.

yetersizliği sorununda gelişme kaydedilmeden ulaşılan bu payda, cari açıkların artışından da anlaşılacağı üzere, dış kaynak artışının mutlak bir etkisi vardır.

Türkiye ekonomisinde tasarruf açığının üstesinden gelinememesinden dolayı ekonomide uzun süren büyüme dönemleri gerçekleşmemektedir. Tasarruf açığının faizleri artırmasıyla sermaye hareketleri ekonomiye dahil olur, döviz arzı artar, bu artış reel döviz kurunu azaltır ve ithalatta hızlı artış iç talebi hızlandırarak büyümeyle beraber cari açığın artışına sebep olur⁴³⁷. Ekonominin uzun dönemli eğilimlerine bakıldığında bu döngünün 1989 sonrası dönemde kısa aralıklarla ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim Türkiye ekonomisi 2001 sonrası yeniden sıcak para girişine dayalı spekülâtif nitelikli bir büyüme sürecini yaşamıştır⁴³⁸. Bu büyüme süreci ise küresel likidite azaldığı ve küresel kriz koşullarının yaşandığı bir ortamda kesintiye uğramıştır. Nitekim dış kaynakla büyüme süreci ve TL'nin aşırı değerli devam etmesi, herhangi bir olumsuz dış konjonktür ya da iç konjonktür ile beslendiğinde ekonomide dengesizliği artırmaktadır⁴³⁹.

Tasarruf yetersizliğinin aşılânamaması, ekonominin ihracata dayalı rekabetçi bir büyüme sürdürmek yerine, dış kaynak bağımlılığının arttığı, ithalat artışı yoluyla iç talep ve yatırım artışına dayalı bir büyüme sürdürdüğünü açıklamaktadır. Bütçe açıklarının, yüksek reel faizlerin ve kronik enflasyonun büyük ölçüde üstesinden gelindiği bu dönem, işsizlik ve dış kaynak bağımlılığının arttığı bir dönem olmuştur. Ekonominin henüz çözülemeyen bu uzun vadeli ve yapısal problemleri de büyüme dönemi sonrasında ağırlılığını hissettirmektedir.

Ekonominin kullandığı dış tasarruf miktarı diğer ifadeyle cari aıdır. Cari açığın belirleyicileri ise; bir dönem önceki cari açık, GSYİH (büyüme oranı ve çıktı açığı), tasarruf/yatırım (reel faiz, finansal derinlik, yatırım düzeyi ve tasarruf düzeyi), maliye politikası (bütçe açığı), dış göstergeler (dışa açıklık oranı, reel döviz kuru, enerji fiyatları ve döviz politikaları) ve dış ülke göstergeleridir (gelişmiş ülkeler büyüme

⁴³⁷ Bozok, a.g.e., s. 113.

⁴³⁸ Yeldan, Erinç, "Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri", *alışma ve Toplum Dergisi*, Nisan, 2005, ss. 47-60, s. 59.

⁴³⁹ Yentürk, 2007, a.g.e., s. 15.

oranı, dünya reel faiz oranı, ve dış borç/GSYİH oranı)⁴⁴⁰. Cari açık, bütçe açıklarının sürdürülebilir olduğu, uzun vadeli sermaye hareketlerinin fazla pay aldığı ve finansal dolarizasyonun yaşanmadığı durumlarda ulusal ekonomi için risk yaratmamakta; fakat yeterince düzenlenmemiş bir finansal yapıda uluslar arası ticarete konu olmayan sektörleri, özel sektör tüketimini, bütçe açıklarını ve sağlıklı bankacılık sistemini finanse ediyorsa istikrar için önemli sorunlara yol açmaktadır⁴⁴¹.

Kullanılan dış kaynağın düzeyi kadar nasıl finanse edildiği de analizler için önemlidir. Aşağıdaki cari açığın finansmanı tablosu, Türkiye ekonomisinin büyüme döneminde sürekli artan cari açığın nasıl kapatıldığını göstermektedir.

Tablo 3.4.2.2.1. Cari Açığın Finansmanı (Milyon \$)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Cari İşlemler Dengesi	-9920	3760	-626	-7515	-14431	-18972	-32051	-38219	-41289	-7058
Toplam Sermaye Girişleri	12.935	-4.327	7.537	7.112	14.184	37.307	38.178	44.724	35.248	9.088
Yurtiçinde Doğrudan Yatırımlar	982	3.352	1.082	1.702	2.785	10.031	20.185	22.047	18.269	7.625
Bankacılık Dışı Özel Sektör Kredi Kullanımı (net)	5804	-1937	1934	2294	7672	12536	17067	28716	26966	-12100
Portföy Yatırımları	1.022	-4.515	-593	2.465	8.023	13.437	7.373	717	-5.046	196
Net Hata Noksan	-2.661	-2.127	-758	4.450	1.071	2.738	129	1.619	5.641	4.981

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

Ekonominin istikrarlı bir büyüme seyri göstermesi için, cari açığın finansmanının yeni borç yaratmayan veya borç stokunu artırmayan yollarla karşılanması gerekmektedir. Yukarıdaki tabloda ise büyüme döneminde kredi kullanımının yurtiçinde doğrudan yabancı yatırımların üzerinde seyretmesinden bunun gerçekleşmediği çıkarılmaktadır. Açığın finansmanında ek borç yaratılması söz konusu olmuş, yurtiçinde doğrudan yabancı yatırımların seviyesi borçlanmadan düşük olmuştur. Dönem sonunda 40 milyar dolara yaklaşan cari açıkla gelen büyümenin, büyük ölçüde bankacılık dışı özel sektör kredi kullanımı ile (%61) desteklendiği tablodan izlenebilmektedir. Yurtiçinde doğrudan yabancı yatırımların cari açığın finansmanına katkısı ise %50

⁴⁴⁰ Erklıç, a.g.e., s. 28.

⁴⁴¹ Erklıç, a.g.e., s. 4.

oranında olmuştur. Yurtiçinde doğrudan yatırımların 20 milyar doları aşması olumlu bir gelişme iken, bu yatırımların yeni varlık yaratma mı yoksa varlıkların el değiştirmesiyle mi gerçekleştiği önemli bir soru olarak durmaktadır. Portföy yatırımları ise cari açığı %27 oranında finanse etmiştir. Kaynağı belli olmayan döviz girişlerini gösteren net hata noksan kalemi ise cari açığının finansmanında %8 pay almıştır.

Dönemde Türkiye ekonomisinin yüksek miktarda kaynak çekebilmesinin ardında küresel likidite bolluğu koşulları bulunmaktadır. Gelişmekte olan bir ekonominin getirdiği fırsatların olmasının yanı sıra, uluslararası sermaye akımlarındaki değişimlerin de olduğu bu dönem ekonominin büyümesine dış kaynak kanalıyla fazlasıyla yardımcı olmuştur.

Bir ülkenin ödemeler dengesinin cari denge hesabı, iç tasarruflar ile yatırımlar arasındaki farka eşittir. Türkiye ekonomisinde yurtiçi tasarrufların payının %17-20 aralığında seyrettiği, toplam yatırımların ise %19-26 aralığında bulunduğu dikkate alınırsa, yurtiçi tasarrufların yetersizliğinin ortalama 4-5 puanlık bir dış kaynak ihtiyacı doğurduğu ortadadır. En yüksek büyümenin elde edildiği 2004 yılında dahi, tasarruf yatırım dengesinde yaklaşık 4 puanlık açık bulunmaktadır. Daha çarpıcı bir bulgu ise 2004 yılından sonra büyüme oranı düşmesine rağmen, dış kaynak kullanımının artmaya devam etmesidir. Bu durumda, büyümenin kaynakları dışarıdan sağlanırken, bu tip bir büyüme de kalıcı olamamaktadır. Türkiye ekonomisinin iktisadi büyümesinin dış kaynaklara göre gelişme göstermesi, ekonominin rekabet gücünü ve istikrarını da zayıflatmakta, iktisadi büyümenin sınırlarını belirlemektedir. 6 yıllık bir büyüme döneminde yıllık ortalama %6.8'lik bir GSYİH artışının %3.9'luk dış kaynak payına gereksinim duyması, ekonominin dış kaynaklara olan mutlak bağımlılığını açıklamaktadır. Üstelik bu oran büyüme hızı düşmesine rağmen artış göstermektedir.

3.4.2.3. Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Büyüme

Sermaye hareketleri içinde ulusal ekonomi için kalıcı olumlu etkiler yaratan en önemli kalem doğrudan yabancı yatırımlardır. Doğrudan yabancı yatırımlar için başlıca gereklilikler; düşük enflasyon, ar-ge desteği, iletişim ve ulaşım altyapısının güçlendirilmesi, özelleştirme, yatırım teşvikleri, çevre ülkelerle güçlü bağların varlığı

ve yabancı sermayenin önündeki kurumsal ve politik engellerin kaldırılmasıdır⁴⁴². Yabancı sermayeyi anavatanından çıkararak başlıca faktörler ise bölgesel ticaret anlaşmaları, gelişmiş ekonomilerde karlılığın azalması ve düşük faiz oranları iken; yabancı sermayeyi bir ekonomiye çeken faktörler finansal liberalizasyon, ulaşım/iletişim gelişmeleri, vergi oranları, (GOÜ'ler için) keşfedilmemiş pazar, hammadde ve düşük işgücü maliyetinin varlığı, döviz kuru politikaları, mali teşvikler, makro istikrar, özelleştirme, bürokraside kalite ve politik istikrardır⁴⁴³. Yurtiçi yatırımlarla birbirinin tamamlayıcısı oldukları düşünülen doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomiye dahil olduğunda verimsiz yerli firmaları dışlayıp rekabet artırıcı etkide bulunurken, ekonominin gelişmemiş sektörlerinde de yatırımı teşvik edebilmekte ve sermayenin derinleşmesine sebep olabilmektedir⁴⁴⁴.

Türkiye ekonomisinde son dönem büyümesinde doğrudan yabancı yatırımlar da rol oynamış, fakat istihdam, teknoloji girişi ve üretimde katma değer artışında beklenen düzeyde olumlu etkiler ortaya çıkaramamıştır⁴⁴⁵. Ekonominin küresel koşullar altında elde ettiği doğrudan yabancı yatırımlar aşağıda derlenen tabloda belirtilmiştir.

Tablo 3.4.2.3.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
AB-15	284.063	240.577	174.153	449.652	498.212	739.495
ABD	74.501	53.141	135.850	104.809	236.719	232.865
JAPONYA	9.239	6.324	7.816	2.775	-6.506	22.549
TÜRKİYE	1.082	1.702	2.785	10.031	20.185	22.047
DÜNYA	625.167	561.056	717.696	958.697	1.111.018	1.833.324

Kaynak: www.dpt.gov.tr

Değerler milyon \$ olarak alınmıştır.

⁴⁴² Onur, Sara, "Finansal Liberalizasyon ve GSMH Büyümesi, Arasındaki İlişki", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi SBE Dergisi*, c.1, sy. 1, 2005, ss. 127-152, s. 123.

⁴⁴³ Kar, Muhsin – Tatlısöz, Fatma, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi", *Kahramanmaraş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 14, 2008, ss. 436-458, ss. 444-448.

⁴⁴⁴ Bilgili - Düzgün – Uğurlu, a.g.e., s. 130.

⁴⁴⁵ Oktayer – Susam, a.g.e., s. 50.

Dünya ekonomisinde 2000 yılında 1.4 trilyon dolara yaklaşan doğrudan yabancı yatırımlar, 2002 yılında 600 milyar dolar seviyesine düşmüştür. Bu yatırımlardan en fazla payı 2000-2007 yılı verileri baz alındığında AB-15 ülkeleri almaktadır. Bunu ABD takip etmekte, Türkiye'nin payı ise oldukça küçük kalmaktadır. 6 yılda yaklaşık 5,8 trilyon dolarlık doğrudan yabancı yatırımların ancak 58 milyar dolarını çekebilmiştir. Dünya ekonomileri içinde GSYİH büyüklüğünde ilk 25 içerisinde bulunmasına rağmen bu denli düşük düzeyde yatırım çekebilmesi, ekonominin yatırım ve istihdam sorununa etki etmektedir. Büyüme döneminin son üç yılında yüksek oranda doğrudan yabancı yatırım gerçekleşmiş, bu alanda rekor kırılmıştır. Fakat, büyüme oranının düştüğü bu dönemde görülen yüksek artışta, mali sektöre yapılan yabancı sermaye yatırımları rol oynamaktadır. Aşağıdaki tablo en fazla uluslar arası yatırım çeken 3 sektörün dönem içindeki değerlerini göstermektedir.

Tablo 3.4.2.3.2. En Fazla Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Çeken 3 Sektör (Milyon \$)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İmalat Sanayi	110	448	190	785	1.866	4.211	3.931	1.637
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Hizmetleri	1	2	639	3.285	6.696	1.117	170	350
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	260	51	69	4.018	6.957	11.662	6.069	433

Kaynak: www.hazine.gov.tr

Yukarıdaki tabloya göre büyüme döneminde en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımını mali sektör çekmiştir. 2002-2007 döneminde toplam 23 milyar \$ seviyesine ulaşan bu kalemdaki yatırımlar çoğunlukla birleşme veya satın alma yoluyla gerçekleşerek istihdam yaratma konusunda olumlu etkide bulunamamıştır. Mali sektörü takip eden ulaştırma, haberleşme ve depolama hizmetleri grubundaki yatırımlar ise 12 milyar \$ düzeyine yaklaşmıştır. İmalat sanayisine yapılan yatırımların toplam içindeki payının 7 milyar \$ seviyesiyle düşük kalması, yatırımların istihdam artışına olumlu etkisini sınırlamaktadır.

Diğer taraftan, yabancı sermayenin büyüme hızının düşmesiyle beraber reel ücretler ve gelir dağılımındaki olumsuz gelişmelerle ve bankacılık sektöründeki karlılık

yoluyla da, ulusal gelir aleyhine pay almaları söz konusudur. Reel ekonomi yerine finansal ekonomide, ekonominin genelinde istihdam artışına ve katma değer artışına görünür katkı sağlamayan bu tür yatırımlar, ekonomiyi küresel ekonomiye entegre ederken finansal risklerle beraber gelir dağılımında da olumsuzluğa sebep olmaktadır. Bu durumda, doğrudan yatırımların 20 milyar doları aşması olumlu bir gelişme iken, bu yatırımların yeni varlık yaratma mı yoksa varlıkların el değiştirmesiyle mi gerçekleştiği önemlidir. Aşağıdaki tabloda birleşme ve satın alma yoluyla ekonomiye dahil olan yabancı yatırımların değerleri yer almaktadır.

Tablo 3.4.2.3.3. Yabancı Kaynaklı Birleşme ve Satın Almalar (milyar \$)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH %	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7
Yabancı Yatırımcı	0,2	0,5	0,3	17,2	16,6	16,9	12	1,5

Kaynak: Ernst & Young, "Birleşme ve Satın Alma İşlemleri 2009 Raporu", 2010, İstanbul, www.ey.com.tr, s. 8.

Büyüme dönemi boyunca desteği süren dış kaynak girişi, dönemin son üç yılında en yüksek düzeylerine çıkarken, birleşme veya satın alma yoluyla ekonomiye giren yabancı yatırımların miktarı dikkat çekicidir. 50 milyar \$ seviyesine ulaşan birleşme veya satın almalar⁴⁴⁶ sabit sermaye stokunda genişlemeye görünür katkı yapmamaktadır. Bu rakamla birlikte, büyüme döneminde dorudan yabancı yatırımların düzeyi, mali sektöre yapılan yatırımlar, ekonominin kullandığı dış kaynak ve dışarıya net kaynak aktarımı dikkate alındığında Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiye entegrasyonunun niteliği belirmektedir. Finansal sektörler ağırlıklı gerçekleşen yabancı yatırımları çeken ve finansal arbitraj oranı üzerinden kar olanakları sunan bir ekonomi görünümü vardır. Sonuç olarak doğrudan yabancı yatırımların önemli bir bölümünün sabit sermaye stokunun genişlemesi anlamında yatırım olmadığı; edinimler ve birleşmeler kalemi altında mülkiyeti yabancılara aktarılan varlıkların el değiştirmesi yönünde olduğu verilerden çıkarılmaktadır⁴⁴⁷. Ayrıca 2004 sonrasında hızlanan yabancı

⁴⁴⁶ Ernst & Young, a.g.e., s. 28. (Yıl içerisinde görüşmeleri veya ihaleleri tamamlanmış ve açıklamış işlemleri kapsamaktadır. Yasal süreci devam eden, ihalesi tamamlanmış özelleştirmeler dahil edilmiş, İMKB'den hisse edinimleri hariç tutulmuştur.)

⁴⁴⁷ Yeldan, Erinç, "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007-2008 Krizi, Türkiye Krizin Neresinde?", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, www.bilkent.edu.tr, sy. 1, 2009, ss. 11-28, s. 20.

yatırım girişine rağmen büyüme hızının da düşme eğilimi göstermesi sürdürülebilir büyümenin bu tür sermaye girişleriyle desteklenemediğini açıklamaktadır.

3.4.2.4. Büyüme Döneminde Dış Borç Gelişmeleri

Bir ekonominin dış kaynak kullanımına bağlı olarak gerçekleşen dış borçlanma olgusu, küreselleşme sürecinde bir çok ekonomi için kısa süreli spekülâtif büyüme devreleri yaşanmasına yol açmıştır. Türkiye ekonomisinin son dönemde yaşadığı istihdamsız ve ithalata dayalı iç talep artışıyla gelen büyüme dönemi de milli gelire oranı düşmesine rağmen miktar olarak daha yüksek bir dış borç stoku ile mümkün olmuştur. Bu açıdan uluslar arası ülke deneyimleri istihdamsız büyümenin yalnızca Türkiye'ye özgü olmadığını ve aslında sıcak para akımlarıyla ve dış borçlanma ile finanse edilen spekülâtif büyümenin ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir⁴⁴⁸. İstihdam konusunda olduğu gibi cari işlemler dengesi açısından da ekonominin gösterdiği büyüme performansı kalıcı olmaktan uzaktır. Nitekim, Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkede görüldüğü gibi cari açıkların izlediği devresel gelişim dış borçları ödemek için yeniden dış borçlanma kısır döngüsüne işaret etmekte ve bu sebeple cari fazla vermek ve özellikle ithalatı azaltmak için TL'nin değer kaybetmesinin gerekli olması ekonomideki dengesizliği hep bıçak sırtında tutmaktadır⁴⁴⁹.

Aşağıda Türkiye ekonomisinin son büyüme dönemini içeren 2000'li yıllardaki dış borç stoku gelişmeleriyle hazırlanan tablo yer almaktadır.

⁴⁴⁸ Yeldan, Erinç, "İstihdamsız Büyüme, İstihdamsız Toparlanma", www.cumhuriyet.com.tr, 19.08.2009.

⁴⁴⁹ Yentürk, 2007, a.g.e., s. 15.

Tablo 3.4.2.4.1. Dış Borçlar (Brüt - milyar \$)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH %	6,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7
Dış Borç Stoku \$	118,6	113,6	129,5	144,1	161,0	169,7	207,6	249,4	277,7	271,1
Dış Borç Stoku / GSYİH	44,8	58	56,2	47,3	41,2	35,3	39,4	38,4	37,4	43,9
Dış Borç Stoku %	15,1	-4,2	14	11,3	11,7	5,4	22,3	20,2	11,3	-2,4
KV Dış Borç \$	28,3	16,4	16,4	23,0	32,2	38,3	42,6	43,1	50,4	52,0
MB Brüt Döviz Rezervleri \$	22,2	18,8	26,8	33,6	36	50,5	60,9	73,3	71,2	69,6
Orta ve Uzun Vadeli Dış Borç	90,3	97,1	113,1	121,1	128,8	131,4	165,0	206,3	227,2	219,1
KVDB Stoku / GSYİH	10,7	8,4	7,1	7,5	8,2	8,0	8,1	6,7	6,8	8,4
UVDB Stoku / GSYİH	34	49,5	49,1	39,7	33,0	27,3	31,3	31,8	30,6	35,5
KVDB Stoku / İhracat	101,9	52,3	45,5	48,7	51,0	52,1	49,8	40,2	38,2	50,9
Dış Borç Servisi / GSYİH	8,3	12,5	12,5	9,1	7,8	7,6	7,6	7,5	7,1	9,3

Kaynak: www.hazine.gov.tr, www.tcmb.gov.tr

KVDB: Kısa Vadeli Dış Borç

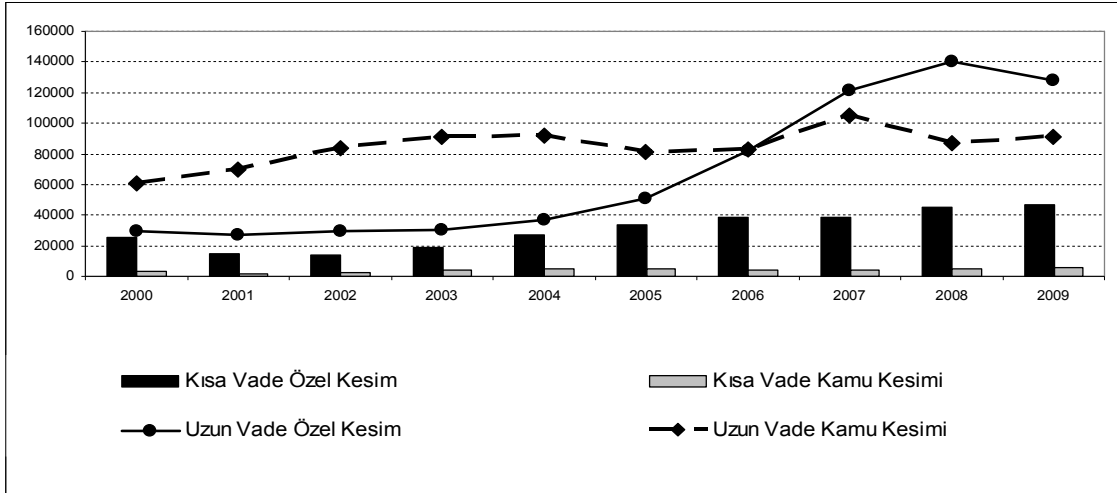
UVDB: Uzun Vadeli Dış Borç

Büyüme döneminde dış borç stokunun milli gelire oranı düşmesine rağmen yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır. Bunun sebebi değerli TL ile milli gelirin yüksek çıkmasıdır. Kısa vadeli dış borç stoku dönem boyunca milli gelirin %7-8 seviyesinde bulunmuştur. Dönemde orta ve uzun vadeli dış borç stoku da yaklaşık iki katına çıkarken, milli gelire oranı %50'den %30'a kadar düşmüştür. Finansal küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi de bir çok ekonomi gibi daha yüksek rezerv biriktirmek zorunda kalmıştır ve bunun kaynağı ihracat gelirlerinin ithalattan hızlı artışı değil kısa süreli büyüme devrelerinin de kaynağı olan spekülatif yabancı sermayeyle finanse edilen dış borçlanma olmuştur⁴⁵⁰. Rezerv miktarındaki hızlı artış küresel entegrasyon sürecinde ulusal ekonomiler için zorunluluk haline gelmiştir. Dış borç stokunun dolar bazında yıllık artışı ise büyüme döneminin neredeyse her yılında reel GSYİH artışından fazla olmuştur. Yıllık ortalamalara göre %6.8 büyüme oranı, yaklaşık %14 dış borç artış oranı (dolar bazında) ile birlikte değerlendirildiğinde, ekonominin dış kaynaklara olan

⁴⁵⁰ Yeldan, 2004, a.g.e., s. 25.

bağımlılığı açıkça görülmektedir. Geçmişte de olduğu gibi, büyüme döneminde de Türkiye ekonomisinde dış borçlanmada asıl amaç tasarruf yetersizliklerini gidermek değil, ödemeler bilançosu dengesini sağlamak olmuştur ve bu borçlar özellikle de ara malı ithalatının finansmanında kullanılmıştır⁴⁵¹. IMF değerlendirmelerine göre kısa vadeli dış borç stoku, ihracat gelirlerinin %35-40 seviyesine yükseldiğinde ekonomi krize açık hale gelmektedir⁴⁵². Türkiye ekonomisinde ise bu gösterge, büyüme dönemi boyunca IMF tarafından kabul edilen seviyenin üzerinde seyretmiştir. Bu nedenle krize açık halde 6 yıla uzanan büyüme performansı, küresel likidite bolluğunun sağladığı avantajla sürdürülmüştür. Dönemde ekonomi yıllık ortalama %6.8 büyürken, dış borç servisinin milli gelire oranı ortalama olarak %8.4 olmuştur. IMF kriterlerine göre⁴⁵³ reel GSYİH artışından küçük olması gereken bu oran Türkiye ekonomisini riskli hale getirmektedir. Gelir artışından fazla dış borç ödemesi gerçekleştiren ekonomi, borçlanarak ve dışarıya kaynak aktararak spekülative ve istikrarsız bir büyüme gerçekleştirmektedir. Yüksek dış borçlanmanın gerçekleştiği büyüme döneminde borç stokunun borçlulara ve vadeye göre dağılımı aşağıdaki grafikte yer almaktadır.

Grafik 3.4.2.4.1. Dış Borcun Kompozisyonu (Brüt milyon \$)

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

⁴⁵¹ Karagöz, Kadir, "Türkiye'de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme", *Sayıştay Dergisi*, sy. 66-67, 2007, ss. 99-110, s. 104.

⁴⁵² Opuş, Sevda, "Dış Borçlanmanın Sınırı ve Türkiye", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 19, 2002, ss.183-206, ss. 188-189.

⁴⁵³ Opuş, a.g.e., ss. 188-189.

Büyüme döneminde yıllık ortalama rakamlara göre GSYİH'da %1'lik bir büyümeyle beraber toplam dış borç stokunda yaklaşık %2.3'lük bir artış gerçekleşmiştir. 2008 yılı sonu itibarıyla dönem başındaki değerlerine yakın olan toplam kamu dış borç stokunda kısa vadeli borç miktarı ekonomi için yüksek risk taşımamaktadır. Kamu kesimi dönem boyunca kısa dalgalanmalara rağmen dış borç stoku seviyesini korurken, dış borçların 2 katına ulaşmasında etken olan özel sektörün borçlanmasıdır. Özel sektörün uzun vadeli borçlanma imkanı bulabildikçe dünya piyasalarından borçlanması, ekonominin borçlu yapısının yanı sıra kısa vadeli risklerini de azalmaktadır. Dış borç stokundaki çarpıcı yükselişe yol açan özel sektör, dönemdeki küresel likidite bolluğu sayesinde borçlanmasını piyasaların el verdiği ölçüde uzun vadeli yapabirmiştir. Bunun yanında uluslararası sermaye akımlarının hacmindeki artışın da bu tabloda oldukça etkisi vardır. Vade açısından nispeten olumlu gelişmelere rağmen, yukarıda da değinildiği gibi kısa vadeli dış borçların ihracat gelirlerine oranı %50 düzeyinde seyrettiğinden dolayı ödemeler dengesi açısından kısa vadeli dış borçlar risk unsuru olmaya devam etmektedir.

1990'lı yıllar boyunca yatırım ve sanayi ara mallarında yeterli oranda üretim kapasitesi genişlemesi yaratılmamasından dolayı dışa açık dönemde ithalat ihracattan daha hızlı artarak büyüme için ithalat artışına bağımlı kılınmış, dolayısıyla dış borçlar üzerinde baskı oluşmuştur⁴⁵⁴. 2002-2007 büyüme döneminde de aynı olgu ortaya çıkmıştır. Bu sefer kamunun yerine özel sektörün yüksek düzeyde dış borçluluğu oluşurken, büyüme yine ithalata ve sermaye girişlerine bağımlı halde sürmüştür. Türkiye ekonomisinin genel bir özelliği olarak reel gelir kayıplarının da iç tasarrufları olumsuz etkilemesiyle beraber özel tasarruflarda oluşan açık dış borçlanmayı kaçınılmaz kılmış, dolayısıyla dış kaynak temelinde bir büyüme yaşanmıştır⁴⁵⁵. Nitekim finansal sistemi yeterince olgunlaşmamış bir ekonomi olan Türkiye'de 1989 yılında 32 sayılı kararla gelen finansal serbestlik, reel ekonomi ile finansal ekonominin birbirinden kopmasına yol açmış ve ekonomide sıcak para girişine dayalı spekülasyon büyüme

⁴⁵⁴ Kara, Mehmet, "Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 6, sy. 1, 2001, ss. 91-110, s. 101.

⁴⁵⁵ Düzgün, Recep, "Türkiye'de Özel Tasarrufun Belirleyicileri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 32, 2009, ss. 173-189, s. 186.

ortaya çıkarmıştır⁴⁵⁶. Bu nedenle yüksek dış kaynaklarla elde edilen bir büyüme, spekülasyon olmakta ve ekonomide istikrarsızlık yaratmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını yeterli seviyede tutamayan, ara malları ithalatını ve başta ham petrol gibi enerji ihtiyacında dış bağımlılığını alternatif enerji kaynaklarıyla azaltamayan bir ekonominin elde edeceği dış kaynak, dış borçların artışına yol açmakta, ekonomiyi dünya ekonomileri içinde borçlu ve yüksek riskli ekonomiler kategorisine dahil etmektedir. Kamunun dış borç stokunun azalmasına rağmen, özel kesimin borç miktarının artışıyla 2007 yılında 250 milyar \$ düzeyine yaklaşan toplam dış borç, ekonominin kriz ya da durgunluk sinyalleri verdiği ortamda ülke için dünya piyasalarında yüksek risk unsuru olarak görülmektedir.

Küresel krizin de etkisiyle yaşanan 2009 yılındaki daralma dikkate alındığında, dış borçlanmanın ödemeler dengesi ve cari işlemler dengesi açıklarını finanse etmesinden dolayı, Türkiye ekonomisinde büyümenin cari açığa ihtiyacının, yapısal gelişmelerle azaltılması gerekmektedir. Bu sebeple, cari açığın büyümenin bir maliyeti olduğu kabulü son derece tartışmalıdır ve azaltılması için tedbirler gerekmektedir. Cari açığa alınabilecek önlemler ise; yurtiçi verimlilik artışının sağlanması, rekabet gücü yüksek sektörlere odaklanması, ithal ara malları ve enerji bağımlılığının olabildiğince azaltılması gibi makro ve mikro ekonomik tedbirlerdir⁴⁵⁷.

3.5. Mali Disiplinin Büyümeye Katkısı

2001 krizi öncesi dönemde, ekonominin bulunduğu borç faiz kısır döngüsü makroekonomik istikrarın önünde ciddi bir engel durumundaydı. Bozulan kamu dengeleri, artan borç stoku, ileriye dönük olumsuz beklentilerin beslediği yüksek enflasyon ve faiz oranları çerçevesi dahilinde tasvir edilen bu kısır döngü, kamu kesimi dengeleri yerine oturtulmadan bertaraf edilmesi mümkün olmayan bir süreçti⁴⁵⁸. Büyüme döneminde kamu kesimi dengeleri büyük ölçüde yerine oturtularak ekonomik istikrarın önündeki kronik yüksek kamu açıkları ortadan kalkmıştır. Buna rağmen 2009 krizinde bütçe açıklarının artış göstermesiyle gelecekteki eğilimi riskli hale gelmiştir.

⁴⁵⁶ Yeldan, 2004, a.g.e., s. 12.

⁴⁵⁷ Erkiş, a.g.e., s. 100.

⁴⁵⁸ TÜSİAD, *Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri*, www.tusiad.org.tr, Aralık, 2002, s. 110.

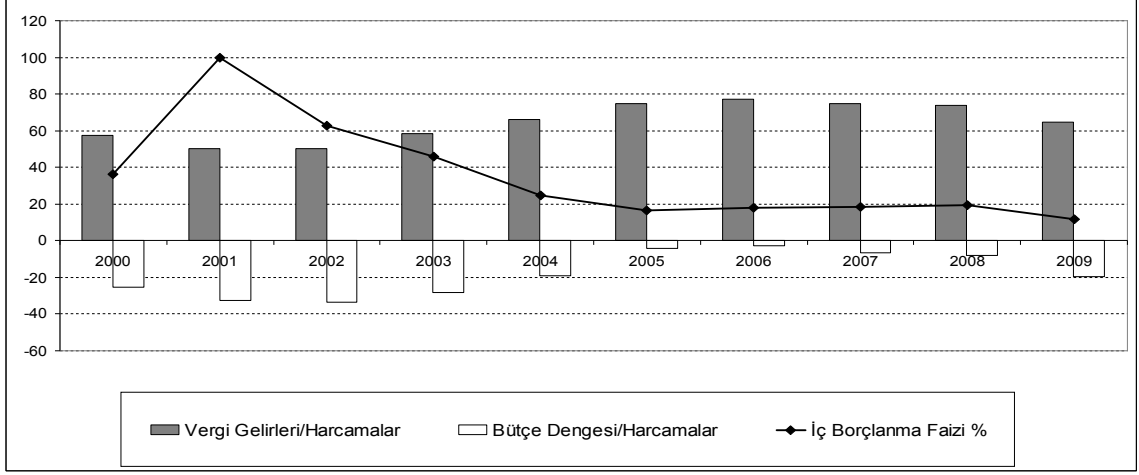
Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllara değin yüksek enflasyon ve yüksek bütçe açıkları ile kısa süreli büyüme devreleri yaşanmıştır. Enflasyonun oluşumunda bütçe açıklarının katkısı önemli rol oynarken, bu durum faizler üzerinde baskı unsuru olmuş ve risk primlerinin yükselmesini sağlamıştır. Vergi gelirlerinin büyük bir kısmını bazen onu da aşacak şekilde faiz harcamalarına aktaran kamu kesimi, borçların çevrilebilirliği konusunda ekonominin zaafi olmuştur. Küresel koşulların da etkisi dikkate alındığında, spekülâtif sermaye hareketleri sonucu reel ekonomi ve finansal ekonomi arasındaki bağın zayıflamasıyla kamu kesimi net iç borçlanmanın üzerinde bir iç borç faiz harcama yükü ile karşılaşmıştır⁴⁵⁹. Bu bağlamda yüksek bütçe açıklarıyla beraber iç borçların seviyesi de ekonomide uyumlu maliye politikalarını uygulamayı zorlaştırmıştır⁴⁶⁰.

Ekonominin kamu kesimindeki dengesizlikler maliye politikalarının ekonomik istikrara katkı sağlamasını engellemiş ve ekonomiyi sürdürülebilir bir büyüme eğiliminden uzaklaştırmıştır. Bu kısır döngünün önemli ölçüde aşıldığı 2000’li yıllarda ise, mali disiplin ekonomik büyümeye açık bir katkı sağlamıştır. Yıllık ortalama %6,8 GSYİH artışının gerçekleştiği 2002-2007 büyüme döneminde, bütçe açığının GSYİH içindeki payı %11,9 seviyesinden 2007 yılında %1,6 seviyesine inmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin buna paralel seyir izlemesiyle beraber, faiz oranlarında ve faiz giderlerinde de reel düşüşler gerçekleşmiştir.

⁴⁵⁹ Yeldan, 2004, a.g.e., s. 13.

⁴⁶⁰ Yıldız, Habib, “2000’li Yıllarda Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, c. 7, sy. 2, 2005, ss. 85-102, s. 100.

Grafik 3.5.1. Kamu Gelirleri ve Harcamaları (%)

Kaynak: www.maliye.gov.tr, www.hazine.gov.tr

Grafikte 2000’li yıllarda iç borçlanma faiziyle beraber, vergi gelirleri ve bütçe dengesinin toplam kamu harcamalarına olan oranlarının eğilimi görülmektedir. Faiz harcamaları dahil bütçe giderlerinin gelirlerinden fazla olduğu Türkiye ekonomisinde bütçe açığının harcamalara olan oranı mali politikaların sonucu olarak kriz yılındaki %30 seviyesinden büyüme döneminin son yılı olan 2007’de %10’un altına düşmüştür. Kamu kesimi dengesindeki olumlu gelişme, dış borçlardaki artışla birlikte değerlendirildiğinde ise riskli bir durum bulunmaktadır. Genellikle aşırı kamu borçlanması ve yüksek için talebin yarattığı dengesizliklere dayalı ekonomik krizlerle sarsılan Türkiye’de, özel sektörün aşırı dış borçlanmasına dayalı bir dengesizliğin yaşanması yeni bir olgu olduğundan dolayı, kamu hesaplarındaki iyileşme tek başına denge unsuru olarak kabul edilmemelidir⁴⁶¹.

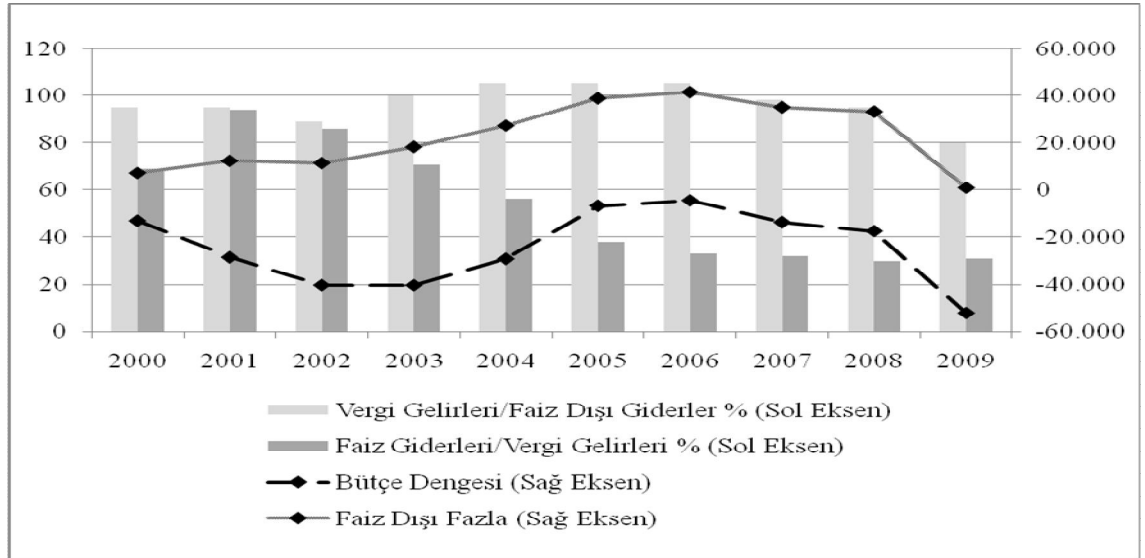
Bütçe açığındaki gelişmede enflasyon düşüşüne paralel olarak gerçekleşen faiz düşüşleriyle beraber borçlanma maliyetlerinin azalışı, kamu yatırım harcamalarındaki azalış, vergi gelirlerinin harcamalara olan oranının artışı ve özelleştirme gelirleri destekleyici olmuştur. Vergi gelirleri harcamaların yaklaşık yarısını karşılar durumdayken 2007 yılı itibarıyla %75’ini karşılar duruma gelmiştir. Özelleştirme gelirleri ise dönemin ilk yarısında önemli bir etkisi olmamasına rağmen, dönemin ikinci yarısı olan 2005-2007 döneminde yüksek oranda artışıyla bütçe dengesine olumlu katkı

⁴⁶¹ Yentürk, 2007, a.g.e., s.15.

yapmıştır. Enflasyon düşüşü ile paralellik arz eden iç borçlanma faizlerinin seyri de grafikten izlenebilmektedir. Kriz yılındaki %100 seviyesinden mali disiplin ve düzenlemeler sonucu 2007 yılına gelindiğinde %20'nin altına gerileyen borçlanma faizi, ekonominin cari döneminin yanı sıra gelecekteki borç yükünü de etkilemesi bakımından önemli bir göstergedir. Bununla birlikte, kamu borçlanma ihtiyacının düşmesi ile kamunun iç piyasadan yaptığı net borçlanma sifıra yakın olsa da iç borç stokunun vadesinin kısalığı yüzünden Hazine her yıl önemli miktarda iç borç döndürme mecburiyetindedir⁴⁶². Bu zorunluluk borçlanma faizleri üzerinde her zaman baskı unsuru olarak kalmaktadır. Yine de dönem boyunca düşüşünü sürdürerek 2009 yılı sonu itibarıyla %9 seviyesine yaklaşan borçlanma faizinin kriz koşullarının ardından sergileyeceği eğilim ekonomik birimlerce dikkatle izlenmektedir.

Maliye politikaları söz konusu olduğunda bütçe açığının yanı sıra faiz dışı fazla kavramı da öne çıkmaktadır. Faiz dışı fazla maliye politikasının değerlendirilmesinde hükümetlerin sorumluluk düzeyi ve borçlanma üzerindeki baskının azaltılması açısından önem taşımaktadır⁴⁶³.

Grafik 3.5.2. Faiz Dışı Fazla ve Bütçe Dengesi

Kaynak: www.maliye.gov.tr, www.hazine.gov.tr

⁴⁶² Gürgür, Tuğrul - Karaca, Orhan, "Türkiye'de Reel Faiz Oranlarını Belirleyen Faktörler", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, yıl 2, sy. 3, 2007, ss. 1-32, s. 9.

⁴⁶³ Cansız, Harun, "Türkiye'de Devlet Bütçelerinin Değişen Hedefi: Faiz Dışı Fazla Kavramı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, c. 8, sy.1, 2006, ss. 67-87, s. 72.

Vergi gelirlerinin GSYİH'ya olan oranı dönem boyunca belirgin bir değişiklik göstermezken, faiz dışı giderlere oranı yaklaşık 10 puanlık bir dalgalanma göstermiştir. Bunun ardında faiz giderlerinin sürekli azalarak vergi gelirlerinin %90'ından %30'una inmesi de bulunmaktadır. Faiz giderleri azalırken, gelirlerin önceki yıllara nispeten bir miktar daha fazla harcamalara yansımaları söz konusu olmuştur. Yaklaşık 40 milyar TL'lik bütçe açığıyla başlayan büyüme dönemi bütçe açığının 13,8 milyar TL'ye inmesi ile tamamlanmıştır. Bu performans, ancak kamu yatırımlarında azalışla da gerçekleşirken, özelleştirme gelirleriyle beraber, esas olarak mali disiplin ve faiz düşüşüyle desteklenmiştir. Bu gelişmeye rağmen, kamu tasarruf-yatırım farkının kapatılmasının kamu tüketim ve yatırımlarının sürekli azaltılması yolu ile düşürülmesi uzun vadeli bir sosyo-ekonomik politika olarak değerlendirilememekte ve kamu sektörünün sürekli yüksek miktarda dış kaynak girişi kullanabilmesine dayalı politikanın sürdürülebilir olduğu savunulamamaktadır⁴⁶⁴. Bu sebeple mali disiplinin yanı sıra gerek kamu kesiminde gerekse ekonominin tümünde diğer dengeleri de gözetilen yaklaşımlar gerekmektedir.

Kamunun borçlanma gereğinin azalışıyla beraber faiz dışı fazlanın da 10 milyar TL'den 40 milyar TL seviyesine kadar ulaşması bu dönem büyümesinin maliye politikasıyla (faizler ve mali istikrar yoluyla) ne oranda desteklendiğini açıklamaktadır. Bu olumlu gelişmeler kamunun borçları açısından değerlendirildiğinde de açıkça görülmektedir.

GSYİH'nın yüksek oranda artışına bağlı olarak milli gelirdeki payı da azalan bütçe açığındaki iyileşmenin sebepleri; mali disiplinin öne alınması, enflasyonun düşmeye devam etmesi sonucu faizlerin de düşerek iç borçlanma yükünü azaltması, dolayısıyla faiz giderlerinin de azalarak bütçe açıklarını azaltıcı etkide bulunması gibi başlıca sebeplerdir. Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiye intibakı çerçevesinde değerlendirilmeye müsait olan özelleştirmenin de bütçe açıklarının azalmasında payı bulunmaktadır. Mali disiplinin sosyal dengeler üzerindeki maliyeti ise çok önemli bir soru olmakla beraber, bu gelişmenin yanında kamu harcamalarının içinde küçük bir paya sahip olsa da kamu yatırımlarının da bulunuşu ve bu azalışla kamu yatırımlarında

⁴⁶⁴ Yentürk, 2007, a.g.e., s.15.

da azalışın gerçekleştiği dikkate alınmalıdır. İstihdamsız bir büyüme döneminin ortaya çıkmasında kamu yatırımlarının azalışı da rol oynamıştır.

Dönemde, kamu kesimi borçlanma gereğinin azalışı, kamunun borç verilebilir fonların daha azına talip olmasına ve dolayısıyla bankaların reel kesimi daha fazla destekleyerek kredi hacminin genişlemesine yol açmıştır⁴⁶⁵. Kamu kesimi genel dengesindeki olumlu gelişmeler, ekonominin müzmin sorunlarından biri olan bütçe açıklarının üstesinden gelinmesine sebep olmuş, ekonomik istikrara katkı da bulunmuştur. Fakat buna rağmen ekonomide %6,8'lik yıllık ortalama büyümenin istihdam yaratamaması, işsizlik oranının 2007 itibarıyla %10'da sabit kalması söz konusudur.

Dönemde maliye politikalarının istihdama doğrudan olumlu katkısı bulunmazken, personel alımlarının azaltılmasıyla negatif katkısı söz konusu olmuştur. Ekonomik gereklilikler göz önünde bulundurularak karar alıcıların tercihi bu yönde olurken, kamunun daha az fon talebinde bulunması kovma etkisini azaltarak, özel sektörün kredi kullanımını yani özel yatırımların finansmanını kolaylaştırmıştır. Dolaylı olarak ortaya çıkan istihdama bu olumlu katkı ise ithal girdilerde nispi artış sonucunda fazlasıyla sınırlı kalmıştır. Ayrıca, ekonominin makine teçhizat üretiminin artışıyla ve küresel ekonomiye teknolojik entegrasyonuyla verimlilik artışlarının da olması yatırımların istihdama katkısını sınırlamıştır. Bütün bunların ardında, ara malları üretiminin ithal ürünlerle belirli nispette yer değiştirmesi de bulunmaktadır.

Sonuç olarak, büyüme döneminde mali disiplin büyük ölçüde sağlanarak, kamu kesimi dengelerinin makroekonomik istikrar önünde engel olmasının üstesinden gelinmiştir. 2009 krizi ise, faiz dışı fazlanın neredeyse sıfırlanarak bütçe açığının arttığı bir süreç olması sebebiyle kamu kesimindeki bu iyileşmelerin sürdürülebilirliği sınanmaktadır.

⁴⁶⁵ Keyder, Nur, "Türkiye İstikrara Kavuştu mu?", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Ankara, Ocak 2006, s. 50.

3.6. 2002-2007 Dönemi İktisadi Büyümesinin Sonuçları

2001 krizi sonrasında gerçekleşen büyümenin kaynakları değerlendirildikten sonra, bu bölümde gerçekleşen iktisadi büyümenin sonuçları değerlendirilecektir. Ele alınacak unsurlar, iktisadi büyüme sonucu ulaşılmak istenen genel amaçlara göre açıklanacaktır. Türkiye ekonomisinin kronik sorunlarından kamu açıkları ve enflasyon sorunlarının büyüme dönemi sonrasında ne derece üstesinden gelindiği, işsizliğe ve gelir dağılımındaki dengesizliğe hangi oranda çözüm getirilebildiği, ekonominin dış bağımlılığının ne kadar azaltılabildiği araştırmanın dayandığı veriler ve ulaştığı bulgular doğrultusunda yorumlanacaktır.

3.6.1. Kamu Açıklarının Kontrolü

2002-2007 döneminde mali disiplinin gerçekleşen büyümeye katkısına paralel olarak kamu açıklarının önemli ölçüde üstesinden gelinmiştir. Bu performansta uygulanan para politikaları sonucu enflasyonun düşürülmesi de bulunmakla beraber dönem küresel likidite bolluğunun yaşandığı bir süreçtir. Bu süreçte ekonomiye dahil olan dış kaynaklar özel tasarruf açığına karşılık gelmiştir. Kamu tasarruf açığının giderilmesine rağmen dış ticaret, cari işlemler ve ödemeler dengesinden de çıkarılabileceği gibi Türkiye ekonomisi dışarıdan borçlanarak ve sermaye hareketlerinin etkisiyle bir büyüme dönemi yaşamıştır. TL değerlenmesi ve reel faiz kanalıyla artan dış kaynak kullanımı, fon piyasasını genişletmiş, kamunun fon kullanımı nispeten kolaylaşarak borçların çevrilebilirliği sağlanmıştır. Ekonominin kullandığı dış kaynaklar mali disiplinin sağlanmasına yardımcı olurken, diğer taraftan Türkiye ekonomisi özel sektörün yüksek dış borçluluğuyla karşılaşmıştır.

Gerçekleşen büyümenin sonuçları açısından kamu açıkları azalırken, özel kesim yüksek dış borçluluğa ulaşmış, kamu yatırımları ve istihdama etkisi azalmış, kamu harcamalarının azalışı ekonomide eksik rekabete sahip birimlere sosyo-ekonomik maliyet yüklemiştir. Özel kesimin borçluluğu artarken kamunun borçlarında ortaya çıkan olumlu gelişmeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Borç stoku ve vade açısından kamu borçlarının görünümü büyüme döneminde olumlu iken, kamu kesiminin yeni denge seviyesi 2009 kriziyle test edilmektedir.

Tablo 3.6.1.1. Kamu Borçları

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH %	6,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7
Net Kamu İç Borç Stoku / GSYİH	28,8	38,9	36,2	37,9	35,7	35,2	30	28,1	26,1	29,8
Net Kamu Dış Borç Stoku / GSYİH	14,3	27,6	25,2	17,2	13,4	6,5	4	1,3	2	2,7
Toplam Kamu Net Borç Stoku / GSYİH	43,1	66,5	61,5	55,1	49	41,6	34	29,5	28,2	32,5
Uzun Vadeli Kamu Dış Borcu	84,8	85,1	88,9	92,2	94,9	96,3	96,6	97,6	99,1	94,4
İç borç faizi %	36,2	99,6	62,7	46	24,7	16,3	18,1	18,4	19,2	11,6
Nakit İç Borçlanmanın Ortalama Vadesi(Ay)	9,4	19,2	9,4	11,6	14,8	27,7	28	33,8	31,1	32,8
Bütçe Açığı /GSYİH	7,9	11,9	11,5	8,8	5,2	1,1	0,6	1,6	1,8	5,5
KKBG/GSYİH	8,9	12,1	10	7,3	3,6	-0,3	-2	0,1	1,6	6,4

Kaynak: www.maliye.gov.tr, www.hazine.gov.tr, www.tcmb.gov.tr, www.sgb.gov.tr

Nakit İç Borçlanmanın Ortalama Vadesi: Söz konusu ayda gerçekleşen her bir ihalenin, miktar ile ağırlıklandırılmış vadelerinin ortalaması alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda büyüme dönemi boyunca kamunun net borç stokunun istikrarlı bir düşüşü görülmektedir. Bu düşüşün ardında kamunun dış borçlarındaki keskin azalış olmakla beraber iç borçlarda da faiz düşüşüyle elde edilen gelişmeler de bulunmaktadır. İç borçlarda GSYİH'nın %38'i seviyesinden %28 seviyesine bir düşüş olurken, dış borçlar da ise bu oran %27'den %1,3 gibi çok olumlu bir seviyeye ulaşmıştır. Özel sektörün borç yükünün artışı, döviz rezervleri ve kur politikası yoluyla ekonominin dengeleri için risk unsuru olmasına karşın kamunun borç servisindeki gelişmeler yalnızca düşen oranlardan ibaret olmamıştır. Toplam net borç stoku GSYİH'ya oranla yarısına düşen kamunun mali performansı, nakit iç borçlanmanın vadesine de olumlu yansımıştır. Dönem başında 9.4 ay olan ortalama vade, dönem sonunda 34 aya ulaşmıştır. 2009 yılının Mart ayında ise kriz koşullarından dolayı ortalama vade 11 ay gibi kısa bir süreye de ulaşmış fakat bu geçici olumsuzluk yıl içinde giderilmiştir. Dış borçlarda da 5 yıl üzeri vadeyi gösteren uzun vadeli borçların oranı toplam net kamu dış borcunun neredeyse tamamına yaklaşmıştır. Bütçe açığının

%12 seviyesinden %1,6'ya indiği büyüme döneminde kamunun borçlanma gereği de paralel bir seyir izlemiş ve %1'in altına inmiştir. Bu gelişmenin ardında cari fiyatlarla GSYİH'nin iki buçuk katına ulaşmasına rağmen dönem başında 50 milyar TL düzeyinde olan faiz harcamalarının 6 yıl boyunca seviyesini koruması da bulunmaktadır.

Türkiye'nin üyelik amacını taşıdığı Avrupa Birliği, bugün en büyük sorunu olarak gördüğü işsizlikle mücadele edebilmek, ekonomik büyümeyi sağlamak ve ekonomik-parasal birliği yerleştirmek amacıyla kamu borçlarını ve bütçe açıklarını belli oranlarda tutmayı zorunlu kılmaktadır⁴⁶⁶. Maastricht Kriterlerine göre toplam kamu borçlarında GSYİH'nin %60'ı, bütçe açığında ise %3'ü sınır olarak belirlenmiştir. Türkiye ekonomisinde 2008 yılı itibarıyla toplam kamu net borç stoku %28,2 ve bütçe açığı ise %1,8'dir. Bu veriler büyüme döneminde Maastricht Kriterlerine ulaşıldığını göstermekle birlikte, 2009 yılının kriz ortamı bu oranları bir miktar artırmıştır.

Bütçe açığının GSYİH'ya olan oranı büyüme döneminde GSYİH artışının altına düşmüştür. Bu oranın büyüme hızından yüksek olması ekonomi üzerinde makroekonomik olumsuzluk yaratacak ölçüde bir baskı unsurudur. Büyüme hızından düşük olması ise makroekonomik istikrar önünde kamu kesimi dengelerinin engel oluşturmadığını veya daha az engel taşıdığını gösterir. 2002-2007 büyüme döneminde bu gerçekleşerek, bütçe açığının seviyesi büyüme hızının oldukça altına inmiştir.

Bütçe açığının azalması, faizler üzerinde yukarı doğru baskıyı hafifletirken, yatırımların maliyetinin azalmasına yol açarak yatırım artışlarına da katkı sağlamaktadır. Büyümenin ardında yatırımların bulunduğu dikkate alınırsa, bütçe açıklarının risk unsuru olmaktan çıkması ekonomik büyümeye olan dolaylı katkısını görünür kılmaktadır. Kamu mali disiplininin sağlanması, borçlanma faizinin düşmesine de etki ederken, diğer taraftan faiz giderlerinin milli gelire oranı da düşmektedir.

Dönemde bütçe açıklarının azalmasında özelleştirme gelirleri de etkide bulunmuştur. Bu gelirlerin arka planında ekonomideki diğer unsurların nasıl etkilendiği

⁴⁶⁶ Aytaç, Deniz, "Maastricht Antlaşması Yakınlaşma Kriterleri Çerçevesinde Bütçe Disiplini ve Türkiye İle Karşılaştırma", *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, www.hacettepe.edu.tr, Temmuz-Aralık 2006, ss. 137-151, ss. 149-150.

ayrı bir araştırma konusu olmakla beraber, bu gelirlerin GSYİH büyümesi üzerinde de bütçe açıkları vasıtasıyla sınırlı ama olumlu etkisi olduğu söylenebilir. Gelirlerin arttığı son 3 yıl, büyümenin de yavaşladığı üç yıl olması, gelirlerin büyüme üzerinde etkisinin de bu derece sınırlı olduğu, büyümeden ziyade bütçe açıklarının kapatılmasında olumlu etki oynadığı verilerden çıkarılabilmektedir.

Bütçe verileri, enflasyon, faiz, büyüme oranı ile birlikte okunduğunda olumlu bir tablo ortaya çıkmaktadır. Azalan açıklar sayesinde, faiz ve enflasyon üzerindeki baskı azalmış, bu sayede enflasyon düşüşüne rağmen büyüme yaşanabilmiştir. Reel faizlerin de düştüğü bu süreçte, ekonomik birimler spekülasyon rantiyer tipi birikimden kısmen uzaklaşmış, kaynaklar reel ekonomiye, nispeten daha fazla yönelebilmektedir. Fakat ekonominin başka bir zaafı büyüyerek, sermaye hareketlerine duyarlılığı artmıştır. Bütçe açığının Türkiye gibi dış kaynaklara ihtiyacı süreklilik arz eden gelişmekte olan bir ülke için ciddi bir zaaf olduğu kronik enflasyon döneminden çıkartılabilir. İstikrarsız büyümenin temel sebeplerinden olan yüksek kamu açıkları bu dönemde giderilmiş, büyüme kamu harcamalarında artış yerine, faiz, kur ve enflasyon düşüşleri yoluyla desteklenmiştir.

3.6.2. Fiyat İstikrarı ve Faiz

Türkiye ekonomisi 2000'li yılların başında yaşadığı kriz öncesindeki 20 yılı aşkın bir süreci ortalama %70'ler gibi yüksek bir enflasyon seviyesinde yaşamıştır. Bu kronik enflasyonun ardında, yurtiçi tasarrufların yetersizliği ve kamu açıkları gibi unsurlar bulunmakla birlikte, ekonomide sebep ve sonuçların yer değiştirerek birbirini beslediği dikkate alınırsa, bu kısır döngünün büyüme döneminde aşılması önemli bir başarıyı görünür kılmaktadır. Bu görece başarının öncesinde ekonomi uzun süreli kronik yüksek enflasyon yaşamıştır. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde gerekli altyapı düzenlemeleri yapılmadan sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ekonomide kısa vadeli sermaye girişi ile desteklenen tüketime dayalı bir büyümeyi teşvik ederken, kamu kesimi finansman dengesindeki bozulma büyümenin sürdürülebilir olmasını güçleştirdiği gibi enflasyonun da kendi kendini besler bir yapı kazanmasına sebep

olmuştur⁴⁶⁷. Uzun yıllar kronik enflasyonla yaşamış olan Türkiye’de, yüksek enflasyonun yarattığı makroekonomik belirsizlikler, özellikle de enflasyonun yine enflasyon üzerinde yarattığı belirsizlik, yatırım ve üretim kararlarını olumsuz etkilemiştir⁴⁶⁸. Ekonomideki temel istikrarsızlık kaynaklarından olan kronik yüksek enflasyon, ekonomik birimlerin bu duruma uyum göstermesine neden olarak, geriye dönük endekslemeyi yaygın bir alışkanlık haline getirmiştir⁴⁶⁹. Bununla beraber, 1990’lı yıllarda görülen yüksek enflasyon ve görece yüksek büyüme hızları ise enflasyonun ekonomik büyümenin bir maliyeti olduğu şeklindeki görüşün destek bulmasına, sonuçta da enflasyonla mücadelenin ikinci plana atılmasına yol açmıştır⁴⁷⁰. Oysa Türkiye ekonomisinde enflasyon büyümeyi negatif yönde etkilemiş ve bu sebeple büyüme oranının istikrarı için enflasyonun düşürülmesi gerekmiştir⁴⁷¹.

Dönemde enflasyonla mücadeleden vazgeçilmemiş, büyümeden de vazgeçilmeyerek, küresel likidite bolluğunun katkısı ve değerli TL ile ithalat artışı pahasına hem enflasyon düşüşü hem de büyüme elde edilmiştir. Fakat 2008-2009 yıllarına yayılan küresel krizin de etkisiyle bu döngünün sonuna gelinmiş, büyüme döneminde oluşan zaaflar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple dönemde elde edilen büyüme ve düşük enflasyon sonucunun ne pahasına gerçekleştiği önemli bir sorudur. Bu sorunun yanıtından önce enflasyon ve faizler açısından dönemin değerlendirmesi gerekmektedir.

Kriz sonrasındaki 6 yıllık büyüme döneminde, yıllık ortalama %6,8 büyümenin gerçekleşmesinin yanında Türkiye ekonomisinde enflasyonda yakın zamanların en iyi performansı sergilenerek 2007 yılı itibarıyla enflasyon tek haneli rakamlara ulaşmıştır. Kriz yılında TÜFE’de %70’e yaklaşan enflasyon, 2002’de %30 seviyesine inmiş, 2004 yılının sonunda tek haneli rakama ulaşmıştır. Enflasyonda 2002’de başlayan düşüş 2005 sonrasında dış şartların değişimiyle yavaşlamış, düşük tutulan hedeflerin bir miktar

⁴⁶⁷ Artan, Seyfettin, *Türkiye’de Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği ve Büyüme*, www.tek.org.tr, 2006, s. 12.

⁴⁶⁸ Erkam, Serkan, “Enflasyon ve Enflasyon Belirsizliği: Türkiye Örneği”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, Ocak-Haziran 2008, www.hacettepe.edu.tr, ss. 157-175, s. 171.

⁴⁶⁹ Bayraktutan – Arslan, a.g.e., s. 9.

⁴⁷⁰ TÜSİAD, 2002, a.g.e., s. 14.

⁴⁷¹ Karaca, Orhan, “Türkiye’de Enflasyon – Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, sy. 4, c. 2, 2003, ss. 247-255, s. 254.

üzerinde kalmıştır⁴⁷². Yine de büyüme döneminin sonunda enflasyon düşük seviyesini koruyarak, durgunluğun yaşandığı 2008 yılında da aynı eğilim sürmüştür. 2009 yılının kriz koşullarında iç talep daralması sebebiyle de enflasyon tek haneli rakamda bulunmuştur. Büyüme döneminde enflasyonun getirdiği istikrarsız ortam önemli ölçüde aşılmış, ekonomik birimler için belirsizlikler azalmıştır.

Enflasyon oranlarındaki bu olumlu gelişmenin ardında, kamu açıklarının mali disiplinle azaltılması sonucu borçlanma faizlerinin düşüşü, piyasalarda olumlu beklentileri desteklemiş, kurların düşük kalmasıyla maliyet yönlü enflasyon da artmayarak fiyatlar üzerinde yukarı doğru baskı ortaya çıkmamıştır. Döviz kurlarını düşük tutan unsur ise büyük ölçüde uluslararası sermaye akımları olmuştur. Dış kaynak kullanımının yüksek olduğu dönemde düşük kalan döviz kurları TL'nin değerlenmesini sağlamış ve bu sayede ucuzlayan ithal girdiler, yerli üretimdeki fiyat artışlarını da sınırlamıştır. Dönemde yıllık ortalama iç talep artışının büyüme hızından yüksek olduğu hatırlandığında, üretimden hızlı artan iç talep fiyatlar üzerinde baskı yaparken, bu tür fiyat artışlarını ise nispi fiyatları düşük olan ithal girdiler engellemiştir. Dolayısıyla, iç talepteki hızlı artış düşük fiyatlı ithal girdilerle karşılandıkça, enflasyon üzerinde talep yönlü etki de giderilmiştir.

Büyüme döneminde iç talep genişlemesinin dış kaynakla desteklenerek ithalatla karşılanması, ekonomide büyüme dönemi sonrası için zaaf yaratmıştır. Dış kaynağın kesintiye uğradığı durumda büyüme iç talep artışına dayandırılmamaktadır. Neticede artık yüksek enflasyon, büyüme uğruna da olsa Türkiye ekonomisi için katlanılamayacak bir maliyettir. Diğer taraftan, enflasyon düşüşüne yerli paranın reel değerlenmesi destek olurken, gerçekleşen büyümenin dış açıkları daha düşük düzeyde tutamamasıyla, sermaye akımlarındaki bir kesintinin büyümeden ciddi ölçüde feragati getireceği açıktır⁴⁷³. Bu bağlamda, ithalat artışının dış kaynakla karşılandığı dikkate alındığında, ekonominin kullandığı dış kaynakların azalması riski vardır ve bu risk 2009 yılı itibarıyla açığa çıkmıştır.

⁴⁷² MÜSİAD, *Türkiye Ekonomisi Küresel Kriz Yeni Dersler*, www.musiad.org.tr, 2009, s. 105.

⁴⁷³ Kumcu, Ercan, "Ürettikçe Açılıyoruz, Açıldıkça Üretimi Riske Atıyoruz", www.hurriyet.com.tr, 15.01.2007.

Borçlanma faizlerinin uzun yıllar yüksek oranlarda gerçekleştiği Türkiye ekonomisinde, ekonominin tümü bu durumdan etkilenmiştir. Kamunun 1990'lı yıllar boyunca borç verilebilir fonlar piyasasının üçte ikilik bir oranla en büyük müşterisi olması, finansal kaynakların reel ekonomiye ve özel kesime aktarılma imkanını daraltmıştır. Yatırım ve üretim için finansal kaynakların ancak üçte birini kullanan özel kesim ise bu kaynağı yüksek faizler sayesinde gelişmiş ülkelere göre çok daha maliyetli şekilde temin edebilmiştir. Buna bağlı olarak ortaya çıkan finansman maliyetlerinin yüksekliği, ekonominin yatırım ve üretim cephesini zor duruma sokmuştur. Yatırım hacmi ve vadesi, bu maliyetlerden etkilenerek tasarrufların verimliliğini olumsuz etkilemiştir. Zaten yurtiçi tasarrufları yetersiz olan bir ekonomide finansman maliyetlerinin de yüksekliği, ekonominin verimliliğini ve üretim kapasitesi artışını zorlaştırmıştır. Ayrıca, yüksek enflasyon ekonomik birimlerin tasarruflarını uzun vadeli üretken yatırımlardan kısa vadeli üretken olmayan yatırımlara doğru kaydırmalarına sebep olmuştur⁴⁷⁴. Bu kısır döngünün kırılmaya çalışıldığı büyüme döneminde, kamunun harcama azalışlarına bağlı olarak kamu kesimi borçlanma gereği azalmış ve faiz oranları da düşme eğilimine girmiştir. Kriz yılında %99,7 olan iç borçlanma faizleri büyüme döneminin başında 2002 yılında %62,7 seviyesine inmiş dönem boyunca istikrarlı düşüşünü sürdürerek 2007 yılı itibarıyla %20'nin altına gerilemiştir. Buna paralel reel faizler de ekonominin kısır döngüsü olmaktan çıkmış ve %10 seviyesine düşmüştür. Reel faizler, net iç borçlanmanın finansman piyasasına göre büyüklüğünden de önemli ölçüde etkilenmektedir⁴⁷⁵. Mali disiplin yoluyla azalan bütçe açıkları, bu etkiyi de sınırlamıştır. Türkiye ekonomisinde önceki dönemlere nispeten reel faizlerin düşük seviyesine rağmen, bu rakam küresel piyasalar için yüksek bir orandır ve bu sayede büyüme döneminin ardında artan sermaye hareketleri de bulunmaktadır.

Dönemde uygulanan para politikalarının enflasyonu düşürmeye öncelik vermesiyle olumlu gelişmeler hız kazanmış, enflasyonla beraber faizlerin seviyesinde de düşüş sağlanmıştır. Bu süreçte Merkez Bankası Para Politikası Kurulu (PPK), dönem boyunca hedeflediği likidite akışına göre kısa vadeli faiz oranlarına müdahalede bulunmuş ve enflasyonist baskının önüne geçmeye çalışarak, 2001'de %90'ın üzerinde

⁴⁷⁴ Artan, a.g.e., s. 3.

⁴⁷⁵ Gürgür - Karaca, a.g.e., s. 22.

olan Merkez Bankası gecelik faiz oranları 2005 yılında %15 seviyesine kadar düşürmüştür⁴⁷⁶. 2001 yılındaki Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın ardından, Merkez Bankası 2006 yılına kadar dalgalı kur rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesi rejimini kullanıp kısa vadeli faiz oranlarını temel politika aracı olarak seçerken, 2006 yılından itibaren ise açık enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamıştır⁴⁷⁷. Uygulamanın pozitif etkisi yüksek enflasyon beklentisinin kırılmasında etkili olmuştur⁴⁷⁸. Enflasyon hedeflemesi, para politikasının uzun dönem nihai hedefi olan fiyat istikrarının sağlanması için enflasyon oranının bir hedef ya da hedef aralığına dayandırılması ve bunun da kamuoyuna duyurulmasını içeren bir para politikası aracıdır⁴⁷⁹. Enflasyon hedeflemesinde diğer nominal çapa politikalarından farklı olarak, merkez bankaları hedeflenen enflasyon oranına ulaşmada değişik para politikası araçlarını kullanma serbestisine sahiptirler ve bu yaklaşım ülkenin sadece kendi durumuna odaklanmasına fırsat vererek, para politikası tek bir değişken yerine enflasyonu etkileyebilecek her türlü faktör göz önünde bulundurularak belirlenmektedir⁴⁸⁰.

Büyüme döneminde hedefler gözetilerek, para politikaları uygulamalarında enflasyondan imkanlar dahilinde taviz verilmediği söylenebilir. 2005 sonrasında itibaren, hedeflenen enflasyon seviyesinden birkaç puanlık sapmalar olmakla beraber, dönemde yüksek kronik enflasyonun üstesinden gelindiği açıktır. Fakat bu noktadan sonra enflasyonda %5-10 bandında bir tutunma görülmektedir. Bunun üstesinden gelinmesi için mevcut para politikaları haricinde uygulamalara ihtiyaç vardır.

Para politikası kapsamında Merkez Bankası'nın faiz indirimleri dönem boyunca sürerken, mevduat faizlerindeki düşüş de enflasyonun azalışına destek olmuştur. Bu desteğe rağmen, enflasyon düşüşünde düşük kurun desteği de ön planda olmuştur. 2000 sonrasında dünya genelinde artan likidite, Türkiye'ye de yönelirken, Merkez Bankası

⁴⁷⁶ MÜSİAD, a.g.e., ss. 120-121.

⁴⁷⁷ Eroğlu, Nadir, "Türkiye'de 1990'lı ve 2000'li Yıllarda Para Politikaları", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, sy. 1, ss. 23-42, 2009, ss. 33-41.

⁴⁷⁸ Onur, a.g.e., s. 144.

⁴⁷⁹ Yiğitbaş, Şehnaz Bakır, "Gelişen Piyasa Ekonomilerinde Alternatif Para Politikası Stratejileri, Türkiye Ekonomisi Açısından Bir Değerlendirme", *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, c. 16, sy. 1, 2009, ss. 207-225, s. 212.

⁴⁸⁰ Yiğitbaş, a.g.e., s. 223.

enflasyonu indirmede sıcak para girişinden yararlanmışır⁴⁸¹. Küresel krizin bütün etkisinin hissedildiği 2009 yılında, toplam talepteki belirgin düşüş ve emtia fiyatlarındaki hızlı gerilemenin enflasyonda sert düşüşe yol açmasıyla PPK faiz oranlarını %10'un altına kadar indirmiştir⁴⁸². Nitekim faiz düşüşlerine rağmen Türkiye ekonomisinde reel faizlerin sermayenin anavatanı olan gelişmiş ülkelerden daha yüksek olması sonucu küresel likidite bolluğundan ekonomi istifade edebilmiştir. Hem ithal girdi maliyetlerinin düşük kalması, hem de rekabetin gereği olarak ithal girdilerin yurtiçi fiyatlamayı sınırlamasıyla düşük kur, enflasyon düşüşüne kaynaklık etmiştir.

Para politikalarının da etkisiyle kredi hacminde genişlemenin olduğu son dönemlerde, kamunun finansal kaynakları kullanma oranı da düşerek, kovma etkisi azalmış ve yatırım ve üretimde görece olumlu gelişmelerle büyüme sağlanmıştır. Borçlanma faizleri dönemin başında %60, reel faizler ise %30 seviyesinde iken; 2007 yılında her iki oran da %20'nin altına inmiştir. Buna bağlı olarak mevduat faizlerinde de benzer bir düşüş olmuştur.

Enflasyonun yanı sıra döviz kuru ve faiz oranlarındaki gelişmelerle de büyüme desteklenmiş ve ekonominin istikrarı kısmen sağlanmıştır. İstikrarın kısmen olarak değerlendirilme sebebi ise; enflasyonun düşüşüyle gelen yeni zorlukların da ortaya çıkması ve büyüme döneminin olumsuz sonuçlarının da bulunmasıdır. Kaldı ki dönemde yıllık ortalama %6,8'lik bir büyüme oranı ile 20-30 yıllık yüksek kronik enflasyon sorunu aşılmıştır. Diğer taraftan yüksek büyümeyle paralel enflasyon düşüşünün ne pahasına gerçekleştiğinin de açıklanması zorunludur.

İç talep artışının düşük kur sayesinde ithalat yoluyla karşılanması yerli üretimde daha fazla ara malı kullanımıyla sonuçlanmış ve hem talep hem de maliyet yönlü enflasyonun artışı frenlenmiştir. Bunun getirisi kronik enflasyonun aşılması olurken, götürüsü ise ekonomide istihdamın olumsuz etkilenmesidir. İthal girdinin yerli girdiye nispetle düşük maliyeti spekülâtif büyümenin sürmesine ve enflasyonun düşük kalmasına yardım ederken istihdam ve yatırımlara son derece olumsuz etki yapmıştır. Yüksek bir büyüme ve düşük enflasyonun bedeli işsizliğin %10 oranında sabit kalması

⁴⁸¹ Koşan, a.g.e., s. 31.

⁴⁸² MÜSİAD, a.g.e., s. 122.

olmuştur. Bu yolla gelir dağılımında da her iki yönde etki ortaya çıkmıştır. Enflasyonun düşük kalması düşük gelir grubundaki kitlelerin reel gelir kaybını önemli ölçüde sınırlamış, fakat aynı kitlelerin (özellikle de niteliksiz işgücüne sahip olmalarından ve tarım nüfusuna dahil olmalarından dolayı) ithal girdi kullanımının artması sonucu istihdam imkanlarını da azaltmıştır.

Sonuç itibarıyla üstelik yüksek büyümeyle kronik enflasyon sorunu aşılmış fakat bu “başarı”, üretimde “kronik” ithalat bağımlılığı ve “kronik” yüksek işsizlik pahasına gerçekleşmiştir. Yüksek büyüme ve düşük enflasyonun hangi koşullarda, ne oranda ve ne kadar gecikmeyle düşük gelir gruplarına yansıtacağı Türkiye ekonomisinin önümüzdeki yıllarda gündeminden düşmeyecek görünmektedir.

3.6.3. Dış Ticaret ve Dış Denge Açıkları

Küreselleşme sürecinde ekonomilerin dışa açılmaları hızlanmış, ulusal pazarlar küresel pazara daha sıkı bağlarla eklenirken ekonomiler arasında etkileşim daha da artmıştır. Ülkeler arası dış ticaret ve sermaye hareketleri günümüz ekonomileri için dışında kalmamaz bir gereklilik haline gelmiştir. Bu gerekliliğe göre yapılanan ekonomiler, küresel ekonominin birer parçası haline gelirken, geniş sayıda bir ülke grubunun bu durumdan yararlanma imkanı son derece sınırlıdır. Nitekim, küresel ekonomi (yapısal özelliklerinden dolayı) gelişmiş ülkelerden başlayarak fırsatlar ve kazanımlar sunmaktadır.

Türkiye ekonomisi de söz konusu küresel ekonomik yapıdan, bulunduğu konum itibarıyla olumlu ve olumsuz şekilde etkilenmektedir. Bunun sebebi Türkiye ekonomisinin gelişmekte olan bir ekonomi olmasının yanı sıra, küresel ekonomik rekabet açısından da zaafı taşımasıdır. Örneğin 2002-2007 döneminde ekonomi hızlı bir büyüme süreci yaşarken, ithalat da hızlı bir artış göstermiştir. İhracat artış hızını geçen ithalat artışları ekonomide umulduğu gibi ihracatçı büyüme yerine ithalata dayalı bir büyümenin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Sonuçları açısından büyüme dönemi, dış ticaret ve dış denge konusunda Türkiye ekonomisinin zaafını artırmıştır. Değerli TL ile desteklenen ve ithalata dayalı iç talep artışıyla gelen büyüme, ekonominin üretim

kesiminde bağımlılıklar yaratmıştır. Büyüme döneminin dış ticaret verilerinden hazırlanan aşağıdaki tablo, bu bağımlılıkları göstermektedir.

Tablo 3.6.3.1. Dış Ticaretin Bileşenleri

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Dış Ticaret Dengesi milyar \$	-26,8	-10	-15,5	-22,1	-34,4	-43,3	-54	-62,8	-69,9	-39
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	-10,1	-5	-6,7	-7,2	-8,8	-9	-10,3	-9,7	-9,4	-6,3
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	51	75	70	68	65	63	61	63	65	72,4
Ara ve Sermaye Malları İthalatı / GSYİH	18	18,8	19,8	20,1	21,6	21,1	23,1	22,9	24,2	19,6
Tüketim Malları İhracatı / Ara Malları İthalatı	38,8	50,4	49	48,5	45	42,5	37,9	35,6	31	40,9
İhracat / Ara Malları İthalatı	76,9	103,3	95,7	95	93,5	89,6	85,8	86,6	87	102,6
Ara Malları İthalatı / İthalat	66	73,4	73	71,7	69,2	70	71,4	72,7	75	70,6

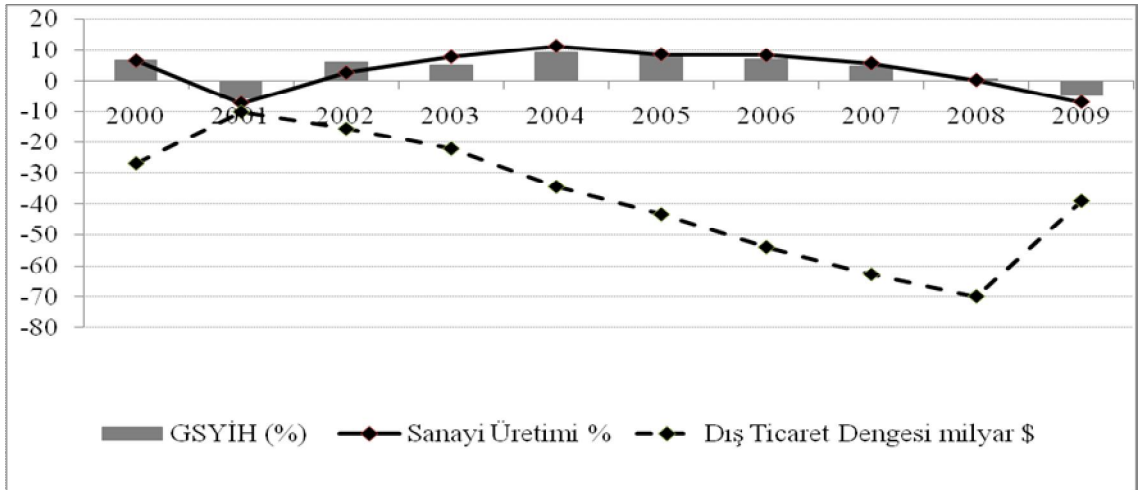
Kaynak: www.tuik.gov.tr, verilere dayanılarak yapılan hesaplamalar.

Ortalama %6,8'lik büyüme hızının olduğu 2002-2007 döneminde, ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık 7 puan düşerek, %63'e inmiştir. Benzer şekilde ihracatın gerçekleşmesi için de yaklaşık %60-70 seviyesinde ithalata ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut ihracatın, yıldan yıla gittikçe artan bir şekilde bu denli yüksek oranda ithalat gerektirmesi ekonominin büyümek bir yana mevcut durumunu korumak için bile zorlanacağı anlamına gelmektedir. Dönemde tüketim malları ihracatının ara malları ithalatına oranı yaklaşık 15 puan azalmış ve ara-sermaye malları ithalatının GSYİH'ya olan oranı da yaklaşık 3 puan artmıştır. Bu eğilimler ekonomide üretimin bir kısmının ithalatla ikame edildiğini göstermektedir. İhracatın ara malları ithalatına olan oranı on puan azalsa da ithalatın miktar olarak ihracata kıyasla büyüklüğünden dolayı bu eğilim olumlu bulunmamaktadır. Dış ticaret açığının GSYİH'nın %10'una ulaşarak 70 milyar \$ sınırına yaklaşması, büyüyen bir ekonomiyle beraber büyüyen bir riske işaret etmektedir.

Bu olumsuzluklar üretimde ve ihracatta ithal girdi kullanımının arttığını göstermektedir. Bu bulgudan Türkiye ekonomisinin büyümesinin ithalat bağımlılığının,

büyüme ve ortalamayı ifade eden kişi başına milli gelirin yükselmesine rağmen artış halinde olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Altı yıllık büyüme döneminin sonunda 70 milyar dolara yaklaşan dış ticaret açığı ve yerli üretimde ithal girdi kullanımının artışı, ekonominin yalnızca dış ticarete değil üretim, istihdam, yatırım ve gelir dağılımı gibi başka açılardan da zaafını büyütmektedir. 2000 sonrası küresel ekonomiye entegrasyonun artmasına rağmen, dış ticaret açıkları, cari açıklar, istikrarsız büyüme yılları ve krize açık kırılabilir yapı, sağlıklı ve sağlam bir entegrasyonun olmadığını göstermektedir⁴⁸³.

Grafik 3.6.3.1. Dış Ticaret ve Sanayi Üretimi

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Yukarıdaki grafik büyüme ile birlikte sanayi üretiminde değişimin ve dış ticaret dengesinin seyrini göstermektedir. Buna göre, büyüme sanayi üretiminde artış ile büyük oranda paralellik taşırken, dış ticaret açığı da artışını sürdürmüştür. 6 yıllık büyüme dönemi ekonominin küresel ekonomiye hızla fakat riskli bir şekilde entegre olduğunu göstermektedir. Bu Türkiye ekonomisinin gelecek dönemlerdeki problemlerini şimdiden görünür kılmaktadır. Sanayi üretiminde artışın sürekli daha yüksek ithalatla (dış ticaret açığıyla) elde edildiği türden bir büyüme eğilimi, ekonominin iç kaynaklarından ve kapasitesindeki değişimlerden ziyade dış koşulların elverişli olup olmamasına bağlı olacaktır. Bu çeşit bir bağımlılık sürdürülebilir bir büyümeyi kısıtlamaktadır. Grafik, küresel kriz koşulları gibi dış imkanların olumsuzla döndüğü bir

⁴⁸³ Özbek, Orkun, "Ekonomik Kriz Belirtisi Olarak Cari Açık-Büyüme İlişkisi", *Ar-Ge Bülten*, www.izto.org.tr, Şubat, 2008, ss. 5-11, s. 10.

durumda Türkiye ekonomisinin büyümeden ne ölçüde uzaklaştığını da göstermektedir. 2008 yılının son çeyreğinde küçülme yaşayan ekonomi bu eğilimini 2009 yılının ilk üç çeyreğinde de sürdürmüştür. Dış ticaret açığının azalmasının büyümeden ne götürdüğü sorusunun cevabı (sanayi üretimindeki daralma da göz önüne alınarak), mevcut büyüme modelinin sürdürülemezliğini de ispatlamaktadır.

Türkiye ekonomisinde firmaları, hammadde malzeme ve makine teçhizat ithalatına yönlendiren faktörlere bakıldığında, yurtiçi piyasada arz eksikliği öne çıkmaktadır. Yapılan bir çalışmaya göre⁴⁸⁴, yurtiçi üretiminin olmaması veya yetersizliği %60 oranla firmaları ithalata yönlendiren sebeplerin başındadır. Kaliteli ve kesintisiz temin sebebine bağlı olarak gerçekleşen ithalatın oranı %19 iken, %14 ile ucuza temin bir diğer ithalat sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır Bu oranlar seçilen büyüme modeli bağlamında, ekonominin gereksinimlerini üretme performansının gün geçtikçe azaldığını göstermektedir.

Tablo 3.6.3.2. Ödemeler Dengesi ve Cari Açığın Finansmanı

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH (%)	6,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7
NSH/GSYİH	4,7	-0,8	0,6	1	3,4	4	6,1	5,7	4,9	1,4
NKA/GSYİH	2,2	-4,4	-1,7	0,6	2,3	3,4	4,9	4,8	4,6	1
CD/GSYİH	-3,7	1,9	-0,27	-2,5	-3,7	-4,6	-6,1	-5,9	-5,7	-2,3
Reel Faiz Oranı (Tüfe Bazlı)	-2	18,4	25,4	23,3	14,1	8	7,8	9,2	8,3	4,8
Finansal Arbitraj Oranı	-8,3	1,6	32,4	47,2	30,8	23,3	10,7	30,3	20	-6,8

Kaynak: www.tuik.gov.tr, www.tcmb.gov.tr

NSH: Net Sermaye Hareketi

NKA: Net Kaynak Aktarımı

CD: Cari Denge

Ekonominin dış denge açısından değerlendirilmesi için yukarıdaki tablo geçerli verileri sunmaktadır. Yüksek büyümenin elde edildiği dönemin sonunda 70 milyar dolar dış ticaret açığı, 38 milyar doları aşan cari açık bulunması ve yurtiçi tasarruflardaki

⁴⁸⁴ Saygılı, Şeref, v.dğr., *Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı*, www.tcmb.gov.tr, 2009, ss. 37-38.

yetersizlikten dolayı ekonominin sürekli dış kaynaklara bağımlı büyümesi, Türkiye ekonomisinin dış kaynak zaafının artarak sürdüğü anlamına gelmektedir. Dönem boyunca, GSYİH içindeki paylarına göre yurtiçi tasarrufların yatırımlarla arasındaki 5 puanlık fark ve dış kaynak kullanımı, bunun açık göstergesidir. Nitekim, büyüme döneminin ertesinde küresel krizin yaşandığı 2009 yılında cari açığın finansmanı açısından olumsuzluklar bulunmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye girişlerindeki keskin düşüş ve özel sektörün dışarıdan kullanabildiği kredinin negatife dönmesi gibi gelişmeler cari açık vererek büyüme elde etmeyi artık imkansız kılmaktadır. Küresel koşulların değişmesiyle cari açığın finansman imkanları gittikçe zorlaşmakta ve finansmanın maliyeti artma eğilimi göstermektedir.

Küresel ekonomi politiğin dayanaklarından biri olan yabancı sermaye olgusu da, Türkiye ekonomisi için yeterince olumlu gelişme göstermemektedir. Büyüme döneminin son 3 yılında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplamda 55 milyar doları aşsa da, GSYİH'nın %3'ünü geçememesi olumlu değerlendirilmemektedir. Artış eğiliminin korunduğu sürece, olumsuzluğun azalma imkanı bulunmakla beraber, bu imkan ekonominin istikrarıyla gelen bir fırsattır. Ekonomik istikrar riske girdikçe ya da ortadan kalktıkça, yabancı sermaye doğrudan yatırım yerine; faiz-kur makası gibi fırsatlardan yararlanmak üzere kısa vadeli sermaye hareketleri şeklinde ekonomilere dahil olma eğilimi göstermektedirler. Bu zaten zayıf durumda olan ekonomileri daha da kırılgan hale getirmektedir. Çünkü sermaye hareketlerinde egemen anlayış, ürettiğinden fazla tüketen ülkelere belli bir sınırın üzerine çıkılması halinde tolerans göstermemek şeklindedir⁴⁸⁵. Ve bu yaklaşım, cari açığı yüksek olan ekonomilerde dış kaynak daralmasıyla desteklenen kriz beklentisini güçlendirmektedir. Bu sebeple, Türkiye ekonomisinde yüksek cari açık oranlarının gözlendiği süreçlerde, döviz kurunun gelecekteki yönüne ilişkin bekleyişler özellikle negatife dönmekte veya döviz kurunda yükselme, TL'nin değer kaybı senaryoları gündeme gelmektedir⁴⁸⁶. Türkiye ekonomisi 1980 sonrası dönemde, küresel ekonomiye entegrasyonunu artırırken sık aralıklarla bu durumları yaşamıştır. Hızlı bir büyüme dönemine rağmen, bu riskleri halen bünyesinde barındırmaktadır.

⁴⁸⁵ Özbek, a.g.e., s. 5.

⁴⁸⁶ Erkılıç, a.g.e., s. 85.

Ekonominin büyüme dönemindeki dış alemle olan iktisadi ilişkisine bakıldığında; turizm gelirlerinin 20 milyar \$ sınırına yaklaşması, Merkez Bankası'nın net döviz rezervlerinin 70 milyar \$, yabancı sermaye yatırımlarının 20 milyar \$ ve ihracatın 100 milyar \$ seviyesini aşması gibi olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Buna rağmen petrol fiyatlarının artışına bağlı olarak ham petrol ithalatı giderlerinin 10 milyar \$ düzeyini geçmesi, enerji ihtiyacının artışıyla gelen yüksek enerji faturası, ithalatın her sektörde özellikle de sanayi sektöründe artarak 170 milyar \$ seviyesine yükselmesi gibi olumsuz gelişmeler de olmuştur. İthalattaki bu yüksek seviye, büyümenin üretim ve yatırım artışı yoluyla neden istihdam üzerinde olumlu etkide bulunamadığını da açıklamaktadır.

Dış ticaretin ve dış dengenin finansmanında başta gelen bir unsur olarak dış borçlanma Türkiye ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır ve ekonominin dış borçlanma gereksinimi gelişmekte olan ülke konumunda bulunmasına dayanmaktadır. Bilindiği üzere, dış borçlanmayı geliştirmekte olan ülkeler için gerekli hale getiren sebepler; iç tasarrufların yetersizliği, mevcut kronik ekonomik sorunlar, sanayi üretiminde dış kaynak ihtiyacından dolayı döviz gerekliliği, teknoloji transferinin finansmanı, kaynakların kullanımının verimliliklerinin düşüklüğü gibi sebeplerdir⁴⁸⁷. Dönemde kamunun dış borçlanmadaki ağırlığının azalmasına rağmen, özel kesimin borçlanmasında belirgin bir yükseliş söz konusudur.

Büyümenin sonuçları açısından, hem dış ticarete ithalat yoluyla, hem de sermaye hareketlerinde yabancı sermaye yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleri yoluyla dışa bağımlılık artarak devam etmektedir. Küresel ekonomide sermaye akımları hacmindeki bir daralma ekonominin dışarıdan kaynak çekmesini 2009 yılı itibarıyla sınırlamıştır. Ekonominin artan dış kaynak bağımlılığının tersine çevrilmesi için, ulusal ekonomi içerisinde önlemler alınmak zorunluluğu doğmuştur. Nitekim Türkiye ekonomisi dışarıdan borçlanabildikçe büyüebilmiş, büyüme de gittikçe artan oranda ithalat yapmayı gerektirmiştir⁴⁸⁸. Dış açıklarına yapısal olarak çözüm üretmek Türkiye ekonomisinin kaçınılmaz gerekliliğidir. Kriz öncesi dönemle kıyaslandığında, 1990-

⁴⁸⁷ Şeker, Murat, "Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçlanmanın Etkileri", *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, www.hacettepe.edu.tr, Ocak-Haziran 2006, ss.73-92, s. 90.

⁴⁸⁸ Kumcu, Ercan, "Motor Teklemedikçe Büyürüz", www.hurriyet.com.tr, 04.04.2006.

1999 yılları arasında yıllık ortalama büyüme %4,1, cari açığın GSYİH'ya olan oranı da % 0,8 iken; aynı oranlar 2000-2008 dönemi için büyümede %4,8 ve diğerinde %3,2'dir⁴⁸⁹. Bu nedenle, sürdürülebilir bir iktisadi büyümeye ulaşılabilmesi için, ekonominin dış kaynaklara olan bağımlılığını azaltmak üzere, yurtiçi tasarrufların artırılması, sanayinin küresel ekonominin standartlarına yaklaşabilmesi ve rekabet gücünün artırılabilmesi gerekmektedir.

3.6.4. İstihdamsız Büyüme

Genel iktisat teorisine göre; iktisadi büyüme, üretim artışı yoluyla istihdam yaratır ve gelir artışına yol açarak kalkınmaya temel teşkil eder. Bu durum Türkiye ekonomisinin son dönem büyümesinde aksak bir şekilde işlemiştir. Büyümenin ve gelir artışının gerçekleşmesine rağmen, ekonominin istihdam yaratma kapasitesi azalmıştır. Türkiye'de nüfus artış hızı yavaşlasa da demografik değişimin ve kentlere olan akımın sürmesi, işgücü arzının hızlı artışını beraberinde getirmiş ve kriz sonrasında büyüme ile istihdam arasındaki ilişki de değişmiştir⁴⁹⁰. Ekonomide 2001 krizi öncesi dönemden dahi daha yüksek bir işsizlik oranı görülmüştür. Bu sebeple, 2001 krizi sonrası dönem, büyümenin işsizliği düşüreceği öngörüsünün her zaman geçerli olmadığını göstermiştir⁴⁹¹. Dolayısıyla, işsizliğin başlıca nedenleri arasında ekonominin geç kalmış yapısal dönüşümü ve genç demografik yapının istihdamının karşılanma zorluğu bulunmaktadır⁴⁹². Türkiye'de işsizliğin diğer nedenleri; kamunun ekonomik faaliyetlerden çekilmesi, işsizlerin çoğunun kayıt dışı istihdamı artırması, düşük ücret düzeyinde ücret kesintilerinin ve sigorta primlerinin yüksekliği ve ucuz ithal girdilere olan talebin artışıyla ara malı üretiminin baskılanmasıdır⁴⁹³.

Küresel ekonomi koşulları dikkate alındığında ise, gelişmiş ekonomiler emek yoğun imalat sanayi ürünlerinin ve üretim sürecinin maliyetini diğerlerine yansıtmakta ve bu ekonomiler, ihracata yönelik kalkınma politikalarıyla gelişmiş ülkelerin

⁴⁸⁹ Özbek, a.g.e., s. 7.

⁴⁹⁰ Güneş, a.g.e., s. 1.

⁴⁹¹ Ataman, Berrin Ceylan, "Türkiye'de 2000-2005 Dönemi İşsizlik Üzerine Tartışmalar", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Şubat 2006, ss.93-107, s. 106.

⁴⁹² MÜSİAD, a.g.e., s. 84.

⁴⁹³ Keyder, a.g.e., s. 38.

pazarlarına emek yoğun imalat sanayi ürünleriyle girme rekabetine dayalı bir sürece dahil edilmektedir⁴⁹⁴. Ayrıca Çin ve Hindistan gibi ülkelerin dünya piyasalarına artan entegrasyonu, sanayinin üretim, istihdam ve ihracatında önemli yer tutan emek yoğun sektörler görece bir gerilemeye girmiş, bu sektörlerde atıl kapasite oluşumu ve istihdam yaratma kapasitesinde zayıflama ortaya çıkmıştır⁴⁹⁵. Diğer taraftan herhangi bir ülkenin işgücü piyasasına bağımlı olmayan sermaye, küresel hareket kabiliyeti sayesinde işgücü piyasalarının da küreselleşmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla sermayenin finansal ekonomiye daha çok yönelmesiyle birlikte gerçekleşen işsiz büyüme süreci, tüm azgelişmiş ekonomilerin ortak sorunu haline gelmiştir⁴⁹⁶.

Küresel işbölümü bağlamında; üretimin vasıf gerektirmeyen emek-yoğun süreçleri işgücü piyasasının çevresel alanında gerçekleşirken, vasıf gerektiren sermaye – yoğun üretim süreçleri işgücünün merkez alanlarında yapılarak, üretimin sıradan aşamaları azgelişmiş ülkelere transfer edilmiş durumdadır⁴⁹⁷. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerde tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan işsizlik, gelişmiş ülkelerde de sanayi sonrası topluma dönüşme sürecinde vasıfsız işgücüne olan talebin azalmasına paralel, kısa süreli ve devresel olma özelliğini kaybederek yapısal bir sorun biçimine dönüşmüştür⁴⁹⁸. Türkiye'nin ticaret fazlası verdiği emek-yoğun kaynak temelli sektörlerde uluslararası rakipleri yine Türkiye'ye benzer koşullarda üretimin gerçekleştiği çevre ülkeler olduğundan, sonuçta üretim ve verim artışına rağmen reel kazançlar baskı altında kalmakta, ekonomik büyüme istihdam artışı getirememekte, işsizlik yapısal hale gelmektedir⁴⁹⁹.

Demografi-yatırım uyumsuzluğu, iç göç, üretim kapasitesinin genişleme performansının düşüklüğü gibi unsurlar yapısal işsizliğe yol açmaktadırlar. Demografi-yatırım uyumsuzluğu açısından bakıldığında, sanayileşme sürecine eşlik eden kentleşme süreci, milli gelir artarken kişi başı gelirin görece düşük kalmasına yol açmıştır. Bu

⁴⁹⁴ Uyanık, Yücel, “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 2, 2008, ss. 209-224, s. 214.

⁴⁹⁵ Saygılı, Şeref - Cengiz Cihan, “Türkiye Ekonomisinin Büyüme Perspektifi ve Rekabet Gücü”, *İşveren Dergisi*, www.tisk.org.tr, Ocak-Şubat 2007.

⁴⁹⁶ BSB, 2005, a.g.e., s. 15.

⁴⁹⁷ Uyanık, a.g.e., ss. 213-216.

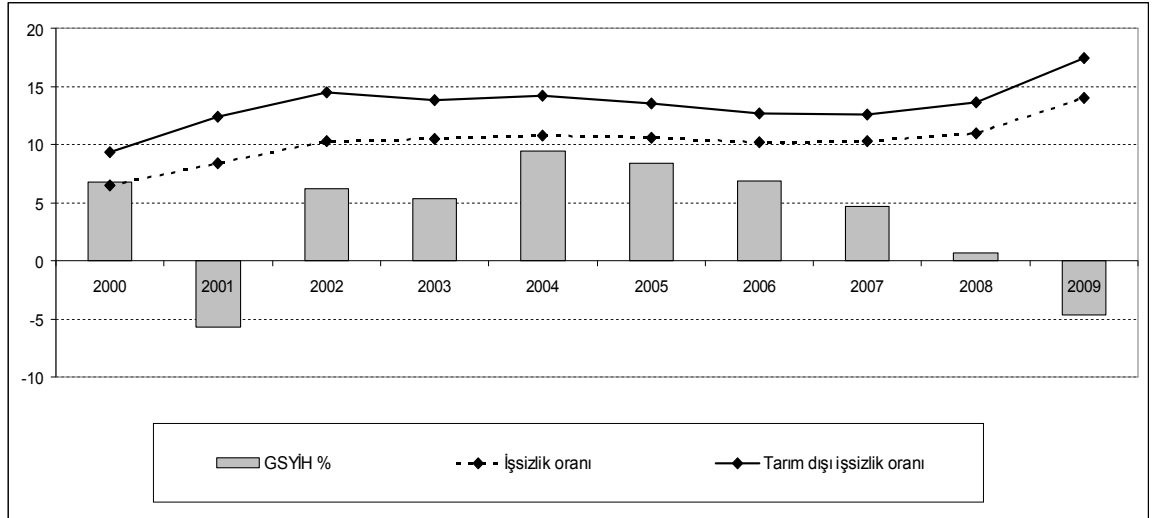
⁴⁹⁸ Uyanık, a.g.e., s. 217.

⁴⁹⁹ BSB, 2007, a.g.e., s. 18.

gelişme, sanayileşmenin kendiliğinden ortalama üretkenliğin artışı sağlamadığını, milli gelirin artışının yatırım ve istihdam olanaklarının geliştirilmesiyle mümkün olduğunu göstermiştir⁵⁰⁰.

2000'li yıllarda Türkiye ekonomisindeki işsizlik oranlarını gösteren aşağıdaki grafik TÜİK ve Hazine Müsteşarlığı verileriyle hazırlanmıştır. Verilerden istifade edilmesine rağmen, işsiz gözükenlerin çoğunun kayıt dışı çalışması ve ciddi sayıdaki işsizlerin de istatistiklere yansımamasından dolayı işsizlik oranı, ekonomideki gerçek işsizlik oranını gösterememektedir⁵⁰¹.

Grafik 3.6.4.1. İstihdamsız Büyüme (%)

Kaynak: www.tuik.gov.tr, www.hazine.gov.tr

Yıllık ortalama %6,8 büyüyen ekonomi, önceki on yıldaki istikrarsız büyüme seyri ile karşılaştırıldığında, iyi bir performans göstermiştir. Fakat aynı şey istihdam yaratma kapasitesi için söylenemez. Büyüme döneminin öncesinde, 2000 yılında %6,5 işsizlik oranı ve %46,7 istihdam oranına sahip ekonomi, 2007 yılı için %10,3 işsizlik oranı ve %41,5 istihdam oranına sahiptir. Tarım dışı işsizliğin ise genel işsizliğin her yıl birkaç puan üzerinde olduğu grafikten izlenebilmektedir. Yüksek büyüme performansının sonunda, işsizliğin kriz öncesindeki seviyenin oldukça üzerinde

⁵⁰⁰ Taymaz, Erol - Suiçmez, Halit, *Türkiye'de Verimlilik, Büyüme ve Kriz*, www.tek.org.tr, Nisan, 2005, s. 65.

⁵⁰¹ Göztepe, Özay, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye İşgücü Piyasası", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, sy. 3, 2007, ss. 81-118, s. 243.

kalması, büyümenin istihdam yaratamayan bir büyüme olduğunu göstermektedir. Bunun başlıca sebeplerinden biri; genç nüfusa sahip olunmasına rağmen, nüfusun demografik yapısının fırsatlarından istihdam yaratma konusunda yeterince yararlanılamayıdır⁵⁰².

Türkiye’de istihdam oranı %40’lar düzeyinde iken, aynı oran AB-15 ülkeleri⁵⁰³ için %65 düzeyindedir⁵⁰⁴. Ayrıca işgücü piyasasından dışlanmanın olması, işgücüne katılma oranını da düşürmektedir⁵⁰⁵. İşgücüne katılım oranındaki düşüş, işsizlik oranının da bugün olduğu seviyeden daha yüksek görünmesini engellemektedir⁵⁰⁶. Nüfus artışının hızı yavaşlarsa da sürmesine rağmen işgücüne katılım oranının nispeten düşmesi de, iktisadi büyümenin temel kaynaklarından işgücü stoku artışının büyümeye katkısını azaltan bir olgudur. İşgücüne katılım oranının görece düşük olması, kentsel yerlerde kadınların istihdamının düşük düzeyde olmasına ve bu sebeple de kişi başı ortalama gelirin düşük kalmasına yol açmaktadır⁵⁰⁷.

Büyüme dönemi boyunca işsizlik oranı %10’a ulaşmış bu seviyede sabitlenirken, işsiz sayısı da 2007 yılı itibarıyla iki buçuk milyona yaklaşmıştır. 2009’un kriz yılı olması dolayısıyla işsizliğin %14’e çıkıp üç buçuk milyona yaklaşması, büyüme döneminin sonuçlarının milli gelirin küçüldüğü bir ortamda istihdama nasıl olumsuz etki ettiğini göstermektedir. Ekonominin hızlı büyüdüğü bir dönemde bile Türkiye’nin demografik özelliklerinin gerektirdiği bir istihdam artışı yakalanamamıştır. Böyle bir büyümenin duraklama durumunda daha fazla işsizlik getirmesi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla işsizlikteki patlama, olumsuz konjonktürün geçici bir sonucu değil, sürdürülemez bir modelin bir süre gözden gizlediği kritik yapısal bir zafiyetin olumsuz konjonktürle birlikte açığa çıkmasıdır⁵⁰⁸. Bu itibarla, yeni dönemin yeni sorununun “kronik” enflasyon değil “kronik” işsizlik olduğu açıkça görülmektedir.

⁵⁰² TÜSİAD, *Türkiye’de Büyüme Perspektifleri Makroekonomik Çerçeve Dinamikler / Strateji*, www.tusiad.org.tr, 2005, s. 163.

⁵⁰³ Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç, İngiltere.

⁵⁰⁴ Hazine Müsteşarlığı, “Yapısal Ekonomik Göstergeler”, www.hazine.gov.tr, Haziran, 2009, s. 18.

⁵⁰⁵ Türkölmez, Mehmetcan, *Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007, s. 192.

⁵⁰⁶ Göztepe, a.g.e., s. 104.

⁵⁰⁷ Taymaz - Suiçmez, a.g.e. s. 65.

⁵⁰⁸ Akat, Asaf Savaş, “İşsizlik Felakete Dönüşüyor”, www.gazetevatan.com, 17.05.2009.

Nüfus artışının yanı sıra, tarım nüfusundan kopmalarla kentlere göçlerin yaşanması da, ekonominin istihdam yaratma kapasitesindeki zaafı ortaya çıkararak büyümeye rağmen işsizlik oranının aşağıya çekilmesi mümkün olmamıştır⁵⁰⁹. Bu sektörden kopan işgücünün nitelikten yoksunluğu, zaten toplam işgücü arzından az olan toplam işgücü talebinin karşılanmasını da zorlaştırmıştır. Diğer taraftan bu nitelik yoksunluğu, ücretler üzerinde de olumsuz etkide bulunabilirken, tarım sektöründeki gizli işsizliğin bu sektörden kopmalarla, açık işsizlik haline dönüştüğü görülmüştür.

Türkiye ekonomisinin istihdam yaratma kapasitesinin yetersizliğinin ve işsizliğin artışının ardında yatan sebeplerden biri de, büyümenin ithalata dayalı gerçekleşmesidir. İç talebin artışının da etkide bulunduğu büyüme döneminde, ihracatın ithalatı karşılama oranı 10 puan düşmüş, ithalat artışı hız kazanmıştır. Bazı malların, yurtiçinde üretilmek yerine, yurt dışından bir miktar daha ucuza temin edilmesi serbest piyasa koşullarında gerçekleşirken, bu durum ekonominin üretim, yatırım ve istihdam cephesini orta ve uzun vadede olumsuz etkilemekte, bu malların yurtiçinde üretimiyle elde edilebilecek faydaların ve katma değer zayı olmasına yol açmaktadır.

Uluslar arası serbest ticaretin dayandığı argümana göre; yurtdışında daha ucuz olan malların yurt içinde daha yüksek maliyetle üretilmek yerine dışarıdan temin edilmesi, daha az kaynakla daha fazla üretime ve yatırıma imkan vermektedir. Bu argüman, günümüz küresel ekonomi koşullarında birçok faktörden dolayı ulusal ekonomiler için fırsatlarla birlikte riskleri de getirerek kırılganlıklarını artırabilmektedir. Türkiye ekonomisi için de fırsatlarla beraber, kırılganlık ve büyüyen zaafılar söz konusu olmuştur. Büyüme ithalata dayalı oldukça, ihracatın da ithalata bağımlılığı artmış, ekonomi gerekli üretim için daha fazla ithalata zorunluluk duymuştur. Sonuçta, ithalatın imalattan cazipliği, üretimin istihdam yaratma imkanını sınırlamıştır. Böylelikle istihdamsız ve reel ücretlerin baskılandığı bir büyüme ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan üretimde sermaye malları ithalinin artışıyla istihdam aleyhine ortaya çıkan bu teknoloji seçimi, elbette küresel piyasada elde edilmeye çalışılan rekabet üstünlüğünün bir sonucudur⁵¹⁰. Fakat bu teknolojik gelişme ar-ge yoluyla değil yalnızca emekten tasarruf

⁵⁰⁹ Tüsiad, 2007, a.g.e., s. 38.

⁵¹⁰ Günçavdı, a.g.e., s. 36.

eden dışarıya bağımlı bir teknolojik gelişme olmuştur⁵¹¹. Dolayısıyla ar-ge yoluyla değil sürekli teknoloji transferi yoluyla gerçekleşen verimlilik artışları da büyüme üzerinde yeterince etkili olamamıştır.

Tablo 3.6.4.1. Sektörel Büyüme ve İstihdam Oranları (1998 fiyatları - %)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH %	6,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7
Tarım-artış	7,1	-7,9	8,8	-2	2,9	7,2	1,4	-6,8	4,3	3,6
GSYİH payı	12,2	11,9	12,2	11,4	10,7	10,5	10	8,9	9,3	10,1
İstihdam oranı	36	38	35	34	29	26	24	23	24	24,6
Sanayi - artış	6,5	-7,2	2,7	7,8	11,3	8,6	8,3	5,8	0,2	-6,9
GSYİH payı	26,3	25,8	25	25,7	26	26,1	26,5	25	26,7	26,1
İstihdam oranı	18	18	19	18	20	21	21	21	21	19,2
Hizmetler - artış	6,4	-2,6	5,5	4,4	10,1	8,7	8,2	6,3	1,2	-3
GSYİH payı	58,5	60,6	60,2	59,6	60,2	60,3	61	63,7	62,3	63,4
İstihdam oranı	46	44	46	48	51	53	53	56	55	56
İmalat S. K.K.O.	76,1	71,7	76,2	78,5	81,5	80,3	81	81,8	78,1	67,6
Sanayi Üretim E.%	6,1	-8,7	9,4	8,8	9,8	5,4	7,8	6,9	-0,9	-9,6

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tarım: Tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık dahil.

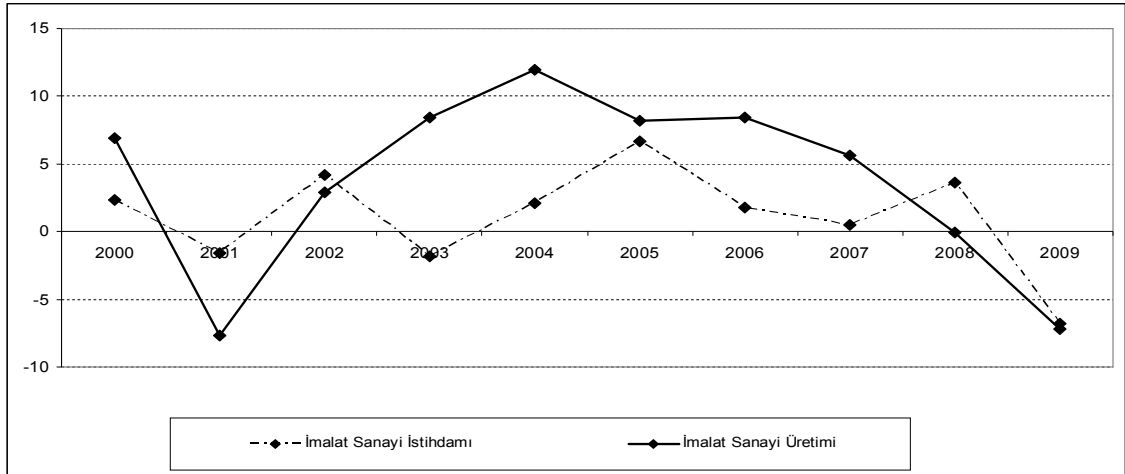
Yukarıdaki tabloda üretim yöntemine göre GSYİH değerleriyle beraber iktisadi faaliyet kollarına göre istihdam oranları birlikte verilmektedir. Dönemde GSYİH'daki payı %12,2'den %8,9'a düşen tarım sektörü, yıllık ortalama 0,25 büyümeye katkı yaparken, toplam istihdamdaki payını 12 puan azaltarak 2007 yılında %23 paya sahip duruma gelmiştir. Gizli işsizliğin açık işsizliğe dönüştüğü dönemde tarımın istihdamdan aldığı payın bu kadar düşmesi sonucu hizmetler sektörünün istihdam payında önemli ölçüde artış olmuştur. 12 puanlık azalışın 10 puanı hizmetler, 2 puanı da sanayi kesimi tarafından paylaşılmıştır. Bu iki sektördeki istihdam oranı artışı toplam istihdamda bir artış olmadan işgücünün yeni bir dağılımından ibaret kalmıştır. Sanayinin yıllık ortalama olarak büyümeye katkısı 2 puan ve büyüme hızı %7,4 olurken, toplam

⁵¹¹ Yüceol, Hüseyin M., "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Ankara, Haziran, 2006, ss. 81-95, s. 94.

istihdamdaki payı ancak 2 puan artmıştır. Dönem boyunca sanayi sektörü daha yüksek bir üretim düzeyi için daha az işgücü kullanımına ve daha düşük reel ücrete yönelmiştir⁵¹². Bu durum işgücü kesimine büyümenin yansımamasını sağlamıştır. Benzer şekilde hizmetler sektörünün de GSYİH'daki payı artarken, yıllık ortalama %7,2 büyüme göstermiş ve büyümeye yılda ortalama 4,4 puan katkı yaparken toplam istihdamda net bir artışa yol açamamıştır. İmalat sanayi kapasite kullanım oranının ve sanayi üretim endeksindeki değişimlerin de ekonomik büyümeyle sonuçlanacak şekilde yüksek seyretmesine rağmen, istihdamda olumlu gelişmelerin yaşanmaması, ucuz ithalatla karşılanan iç talebe dayalı bir büyümenin sonucunda olmuştur.

Nüfus artışıyla birlikte gerçekleşen işgücü arz artışının, aynı nispete işgücü talebini karşısında bulamaması büyümenin istihdam yaratamamasını sağlamıştır. Buna göre aynı düzeydeki ekonomik büyümenin daha fazla istihdam yaratması gereklidir. Bu sebeple ekonomi politikaları beşeri sermaye yatırımlarını dikkate alarak geliştirilmeli, reel anlamda ekonominin büyümesine yönelik olmalı ve böylelikle sürdürülebilir bir iktisadi büyüme sağlanıp işsizlik oranı düşürülebilmelidir⁵¹³.

Grafik 3.6.4.2. İmalat Sanayi Üretimi ve İstihdamı (%)

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Büyüme döneminde imalat sanayi üretiminde artış birikimli olarak %55 düzeyinde olmuştur. Aynı dönem için imalat sanayisinde istihdam artışı ise birikimli

⁵¹² Göztepe, a.g.e., s. 112.

⁵¹³ Yılmaz, a.g.e., s. 75.

olarak %14 seviyesine ulaşmıştır. Bu iki değer arasındaki fark, ekonominin imalat sanayisinde teknolojik sermaye mallarının ve ithal ara malı girdilerinin artışına işaret etmektedir. Türkiye ekonomisi birçok gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomi gibi imalat sanayisinde küresel rekabette geride bulunmasından dolayı, gelişmiş ekonomilerin başını çektiği bir uluslararası işbölümünün parçası durumundadır. Ayrıca, küresel entegrasyon sürecinde rekabet koşullarının özellikle sanayide ücretler üzerinde baskı yapmasıyla, adeta ucuz işgücü ihraç edilmektedir.

2002-2007 büyüme döneminin sonuçları açısından istihdamda olumlu gelişmeler yaşanmamış, aksine uygulanan sürdürülemez büyüme politikalarının sonucu olarak yüksek oranda yapısal işsizlik ortaya çıkmıştır. Mali piyasaların biçimlendirdiği spekülasyon bir büyüme sayesinde sağlanan gelir, yine mali piyasa aracılığıyla ulusal sınırların dışına çıkarken; işletmeler küresel katma değer zincirine artan rekabet dolayısıyla daha tavizkar katılmak zorunda kalmış, ücretler rekabet aracı olarak kullanılmış, teknolojik girdi artışıyla istihdam sınırlanarak işsizlik yapılaşmıştır⁵¹⁴. Sonuç olarak istihdamdaki olumsuz gelişmeler, ekonominin birçok dinamiğini de olumsuz etkilemekle beraber, gelir dağılımı üzerinde de görece olumsuz bir etkiye sahip olmuştur.

3.6.5. Gelir Dağılımı

Küresel ekonomik yapılanmanın sonucu olarak gelişmiş ülkelerdeki niteliği düşük üretim süreçlerinin, emek maliyetlerinin düşük olduğu gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere doğru kayması, dolaylı olarak gelir dağılımı sorununu küresel hale getirmektedir. Ekonomide üretim maliyetini düşürmek amacıyla üretimde nitelik gerekliliği az olan iş süreçlerini taşeronlara yaptırırken (yalın üretim süreci), küresel ekonomide de ülkeler arasında aynı roller dağılmakta, Türkiye gibi birçok ekonomi için taşeronlaşma söz konusu olmaktadır⁵¹⁵. Bunun sonucunda, gelişmiş ekonomiler dışında kalanlar tarafından emek yoğun sektörlerle ihracata dönük büyüme seçildiğinden dolayı ücretler baskılanabildiği ölçüde küresel pazarda rekabet edilmektedir⁵¹⁶. Sonuçta

⁵¹⁴ Türkölmez, a.g.e., s. 193.

⁵¹⁵ Baş, a.g.e., s. 52.

⁵¹⁶ Karatepe, a.g.e., s. 128.

rekabetteki zayıflığa bağlı olarak bu ülkelerde ihracata yönelik büyüme sürecinde, ücretler üzerinden rekabet edilerek üretilen artık değerın bir kısmı dışarıya çıkmaktadır⁵¹⁷. Çünkü küresel piyasalar verimli varlıklara sahip ülkelerin kazançlarını artırırken, gelişmiş ekonomilerin ortaya çıkardığı negatif dışşallığın maliyeti de diğerleri tarafından üstlenilmektedir⁵¹⁸. Dolayısıyla neo-klasik öngörüye rağmen ülkeler arasında gelir açısından bir yakınsama yerine tersi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ekonomiler arasında yer alan Türkiye ekonomisi de, kişi başına gelir sıralamasında GSMH sıralamasına göre her zaman daha alt sıralara düşmektedir. Küresel ekonomide ülkeler kıyaslanırken en çok başvurulan gösterge olan kişi başına gelir, son nüfus sayımına göre 2007 yılı için 70,256 milyon nüfusa sahip Türkiye’de 9300 \$ seviyesindedir. Aynı yıl itibarıyla 650 milyar doları aşan GSYİH ile daha üst sıralarda ilk 25 içinde yer alan ekonomi, kişi başına gelir sıralamasında ise IMF değerlendirmesine göre 49. sıradadır. Bu olumlu gelişmelerin yaşandığı son dönemde, gelir dağılımında ise benzer bir iyileşme açıkça gerçekleşmemiştir. Buna rağmen TÜİK hane halkı anketleri sonuçlarına göre yoksul sayısının azalmasıyla gelir dağılımının düzeldiği düşünülebilir. 2008 yılında Türkiye’de fertlerin yaklaşık % 0,54’ü yani 374 bin kişi sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının; % 17,11’i yani 11.933 milyon kişi ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır⁵¹⁹. Fakat harcama esaslı görelı yoksulluk dikkate alındığında yoksul sayısındaki azalıştan farklı bir değerlendirmeye ulaşılmaktadır. Bu itibarla büyümenin sonuçlarının toplumun hangi kesimlerince ne oranda paylaşıldığı sorusu kaçınılmaz olmaktadır.

⁵¹⁷ Baş, a.g.e., s. 58.

⁵¹⁸ Baş, a.g.e., s. 51.

⁵¹⁹ TÜİK, “Yoksulluk Bülteni”, www.tuik.gov.tr, 01.01.2009.

Tablo 3.6.5.1. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları (%)

Yöntem	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11
Harcama esaslı görelî yoksulluk ⁵²⁰	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	15,06

Harcama esaslı görelî yoksulluk: Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.

(*) Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Kaynak: 2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, TÜİK.

TÜİK hane halkı anketi sonuçlarına göre düzenlenen yukarıdaki tabloda yoksulluk oranının yaklaşık on puan azalarak %26,96'dan %17,11'e düşmesine rağmen harcama esaslı görelî yoksulluk aynı seviyede kalmıştır. %15 seviyesinde tutunan bu oran toplam nüfus içinde hanelerin kişi sayısına ve yetişkinlik durumuna göre eşdeğer hale getirilerek kıyaslanmasına yaramaktadır. Uluslar arası kıyaslamalarda bu göstergenin kullanılması, Türkiye ekonomisinde de önem verilmesini gerektirmektedir.

Benzer bir şekilde, gelir yöntemiyle TÜİK verilerine göre, kriz öncesi yılda (1987 serisine göre) GSYİH içerisinde %29,2 olan işgücü ödemelerinin payı, 2006 yılına kadar nispeten azalma eğilimi göstererek %26,2'ye inmiştir. Yüksek büyümeye rağmen işgücü ödemelerinin toplam gelirdeki payının azalışı gelir dağılımındaki olumsuzluk hakkında fikir vermektedir. 2001 krizi ertesinden 2006 yılına kadar toplam %36,1'lik GSYİH artışı yaşanırken ve ekonomi 1987 fiyatlarıyla 200 milyar \$ GSMH'dan 2006 yılında 402 milyar \$ GSMH'ya ulaşmasına rağmen, işgücü ödemelerindeki azalan payın geri gelmemesi, (1987 fiyatlarıyla 2006 yılı için) 5482 \$ kişi başına GSYİH rakamını tartışmaya açmaktadır. Bu rakamın ortalamayı ifade etmesiyle beraber, işgücü ödemelerinde reel bir gelişmeyi beraberinde getirmediği de söylenebilir.

⁵²⁰ Gelir eşitsizliği, hanedeki birey sayısı dikkate alınarak birey başına düşen gelirler arasındaki farklardan yola çıkılarak ölçülmektedir. Bu nedenle, hane halkı düzeyinde toplanan gelirlerin birey başına düşen gelirlere dönüştürülmesi gerekmektedir. Haneler arası doğru karşılaştırma yapabilmek için, bu hesaplamada, hanelerin yetişkin-çocuk bileşimlerindeki farklılıkları dikkate almak gerekmektedir. Bunun için, eşdeğerlik ölçüğü olarak adlandırılan katsayılar kullanılarak, her bir hane halkı büyüklüğünün kaç yetişkine (eşdeğer ferde) denk olduğu hesaplanmaktadır. Hane halkı toplam kullanılabilir geliri eşdeğer hane halkı büyüklüğüne bölünerek, o hane halkı için eşdeğer fert başına düşen gelir diğer ifadeyle eşdeğer hane halkı kullanılabilir geliri hesaplanmaktadır. (www.tuik.gov.tr)

Büyüme döneminde tarımsal fiyatların nispi gerilemesiyle beraber bu kesimden diğer kesimlere nüfus ve işgücü akımı gerçekleşmiş, bu da gelir dağılımı ve istihdam açısından var olan olumsuzlukları desteklemiştir. Tüm sektörlerin elde ettiği işgücü ödemelerinin GSYİH içindeki paylarında da düşüş görülmüştür. 1987 bazlı TÜİK verilerine göre 2000 yılından 2006 yılına gelindiğinde tarım kesiminin aldığı işgücü ödemesinin GSYİH içinde payı %1,2'den %1'e; sanayi kesiminin payı %6,9'dan %5,3'e; hizmetler kesiminin payı ise %21,1'den %19,8'e inmiştir. Yüksek büyüme oranlarına rağmen, işgücü ödemelerinin GSYİH'dan aldığı payın sürekli azalması, büyümenin getirdiklerinin toplam nüfus içerisinde istikrarlı dağılamadığını, gelir dağılımında açık bir olumsuzluğun halen devam ettiğini ve makro politikaların yanında mikro ölçekte tedbirlerin de ihtiyaç haline geldiğini göstermektedir.

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası görülen yüksek enflasyon ve kısa süreli büyüme devreleri istihdamda istikrarsızlık yaratmış ve özellikle de emek yoğun sektörlerin daha fazla etkilenmesini sağlayarak gelir dağılımını bozmuştur⁵²¹. İstihdamdaki istikrarsızlığa ilave olarak iktisadi faaliyet kollarına göre yoksulluk oranlarına bakıldığında da benzer istikrarsızlık gerçekleşmiştir.

Tablo 3.6.5.2. Hane Halkı Fertlerinin İktisadi Faaliyetine Göre Yoksulluk Oranları (%)

İktisadi faaliyet	2002	2003	2004	2005	2006	2007 *	2008
TOPLAM	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11
Tarım	36,42	39,89	40,88	37,24	33,86	32,05	37,97
Sanayi	20,99	21,34	15,64	9,85	10,12	9,70	9,71
Hizmetler	25,82	16,76	12,36	8,68	7,23	7,35	6,82

(*) Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Kaynak: 2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, TÜİK

Fertlerin yoksulluk oranı toplamda düşmesine ve sanayi ile hizmetler sektöründeki yoksul hane halklarının sayısının azalmasına rağmen, tarım sektöründe oranın 2002'den 2008'e yaklaşık aynı seviyede kalması tarım kesiminden kopan nüfusa

⁵²¹ Aktan, Coşkun Can - Vural, İstiklal Yaşar, *Makroekonomik Politikalar, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara, 2002, s. 4.

ekonominin tümü tarafından istihdam yaratılmadığını göstermektedir. İşsizliğin kronik hale gelmesinin başlıca sebeplerinden olan bu unsur ekonomide yakın zamanlarda değişebilecek bir olumsuzluk olarak görülmemektedir. İşgücüne katılım oranının düşüklüğü ve işsizlik oranının yüksekliği ile birlikte değerlendirildiğinde yoksulluk oranının büyüme döneminde yaklaşık 10 puan düşmesi gelir dağılımında açık bir iyileşmeyi görünür kılmamaktadır. Nitekim istihdamda yeterli artışların olmaması reel gelir artışının geniş kesimlerce hissedilememesini sağlamaktadır⁵²². 2002-2008 dönemine ait gelir dağılımını gösteren verilere bakıldığında da aşağıdaki tablo bu yargıları desteklemektedir.

Tablo 3.6.5.3. Gelir Dağılımı (1987 Seri)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
En Yüksek % 20	50	48,3	46,2	44,4	48,4	46,9
En Düşük % 20	5,3	6	6	6,1	5,1	5,8
En Yüksek % 10	34,6	33,2	30,9	28,7	32,5	31,6
En Düşük % 10	1,9	2,3	2,3	2,2	1,8	2,2

Kaynak: TÜİK

Nüfusun en düşük gelire sahip %10'luk kısmının toplam gelirin ancak %1,9'unu elde ettiği 2002 yılında, en yüksek gelire sahip %10'luk kesim için bu pay %34,6 olmuştur. Büyümenin en yüksek olduğu 2004 yılında dahi fazla bir değişimin olmadığı en düşük gelirli %10'luk grup, 2005 yılında toplam gelirin sadece %2,2'lik bir kısmını elde edebilmiştir. Aynı oran en yüksek gelirli %10'luk grup için %28,7 olmuştur. En yüksek ve en düşük %20'lik gelir gruplarında ise 2002 için sırasıyla %50 ve %5,3 olan rakamlar, en düşük gelire sahip grubun payının fazla bir değişim göstermediği 2007 yılında %46,9 ve %5,8 olarak gerçekleşmiştir.

En yüksek gelir grubunun payındaki kısmi azalma, en düşük gelir gruplarına etkili bir şekilde yansımamış, en yüksek ikinci %20'lik dilime yansıma özelliği görülmüştür. Artan gelirin, çalışan kesimin oluşturduğu en düşük gelire sahip kesimlere doğru değil; en yüksek gelir grupları arasında dağıldığı dönemde, istihdam yaratamayan, ithalata ve dış kaynağa dayalı büyüme gelir dağılımı üzerinde olumlu

⁵²² İncekara - Tatoğlu, a.g.e., s. 14.

etkide bulunamamıştır. Etkisi, en yüksek gelir grupları arasında bir miktar değişimle sınırlı kalmıştır. Benzer bir şekilde, dönemde enflasyonun keskin düşüşü gelir dağılımını daha fazla bozulmaktan korumasına rağmen, gelir gruplarının harcama kalemlerindeki değişikliğe göre fiyat artışlarının etkisi her harcama düzeyi için farklı olabildiği de dikkate alınmalıdır⁵²³. Nitekim her harcama düzeyinin veya gelir grubunun karşılaştığı enflasyon farklı olmaktadır.

OECD verilerine göre satın alma gücü paritesi açısından büyüme döneminde kişi başına gelir verileri dolar ve TL bazlı olarak karşılaştırıldığında aşağıdaki tablo elde edilmektedir. En hızlı artışın \$ bazında kişi başına gelirden görüldüğü dönem ekonominin değerli TL ile büyüdüğü bir dönem olmuştur.

Tablo 3.6.5.4. Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Gelir

Yıllar	Kişi Başına GSYH (\$)	SAGP Göre Kişi Başına GSYH (\$)	Sabit Fiyatlarla Kişi Başına GSYH (TL)
2000	4130	9171	1127
2001	3020	8615	1049
2002	3492	8667	1099
2003	4559	8789	1142
2004	5764	10164	1233
2005	7021	11391	1320
2006	7583	12890	1394
2007	9234	13678	1441
2008	10436	14630	1434
2009	8590	14469	1350

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Büyüme döneminde kişi başına gelir dolar bazında 3 katına ulaşırken aynı oran satın alma gücü paritesine göre yaklaşık olarak %59 artmıştır. Sabit fiyatlarla kişi başına gelir ise büyüme döneminde yalnızca %37,4 artış göstermiştir. Büyüme döneminde kişi başına gelir, TL değerlenmesinden dolayı olduğundan yüksek düzeyde görülmüştür.

Türkiye ekonomisinin gelir dağılımı açısından değerlendirmesinde sağlıklı sonuçlar için vergi türlerinin dağılımının zaman içerisindeki eğilimine de bakmak

⁵²³ Gürsel, Seyfettin - Şak, Nazan, "Her Harcama Düzeyi İçin Farklı Enflasyon", *Betam Araştırma Notu-2*, www.betam.com.tr, 2008, s. 1.

gerekmektedir. Nitekim vergiler kamu harcamalarının yükünü topluma yayan en temel araç niteliğini taşımaktadır⁵²⁴. Vergi gelirlerinin GSYİH içindeki paylarına ve vergi türlerinin toplam vergiler içindeki dağılımına bakıldığında, ekonomideki farklı kesimlerin vergi yükü hakkında izlenimler edinilmektedir. Bu amaçla 1998 serisine göre derlenen aşağıdaki tabloda ilgili veriler sunulmaktadır.

Tablo 3.6.5.5. Vergi Türlerinin Dağılımı

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Vergi Gelirleri/GSYİH	17,7	18,2	17,2	18,1	17,9	18,4	18,1	18,1	17,7	18,1
Gelir Vergisi / Toplam Vergiler	23,1	29,7	23,2	20,4	21,1	20,5	21	22,5	22,6	22,3
Kurumlar Vergisi / Toplam Vergiler	9,4	10	10,3	11,5	10,5	10	8,1	8,9	10	10,5
KDV/Toplam Vergiler	30,1	28,6	30,8	28,4	30,5	28,4	30,1	28,3	27,8	27,3
ÖTV/Toplam Vergiler	1,3	1,4	10,2	27	26,6	27,8	26,9	25,6	24,8	25,3

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, www.sgb.gov.tr
KDV: Dahilde ve ithalde alınan KDV toplamıdır.

Milli gelirin yıllık ortalama %6,8 arttığı büyüme döneminde, vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payı, 2001 kriz yılına göre 2007 yılına kadar 1 puanlık dalgalanmayla %18 düzeyinde kalmıştır. Dönemde en keskin değişimin ÖTV'nin toplam vergilerden aldığı payda olmuştur. Kriz yılından sonra yüksek bir artış gösteren ÖTV, 2007 yılında toplam vergilerin yaklaşık %26'sını oluşturmuştur. Serbest meslek faaliyetlerinin sonucundan elde edilen ve özellikle orta kesimin yüklendiği gelir vergisinin yükü, gerek vergi indirimleri gerekse bu kesimin piyasa ekonomisinin değişen koşullarından olumsuz etkilenmesine de bağlı olarak düşüş göstermiştir. Benzer bir düşüş, kurumlar vergisi mükelleflerinden alınan vergilerde de yaşanmıştır. Diğer taraftan ekonominin üreten ve arz eden kesimindeki işveren kesimine sağlanan bu imkanların çalışan kesime ne ölçüde yansımadağı reel ücretlerdeki düşüşten anlaşılmaktadır.

⁵²⁴ Kargı, Veli – Özügürlü, Yasemin, “Türkiye’de Küreselleşmenin Vergi Politikalarına Etkileri: 1980-2005 Dönemi”, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, c. 14, sy. 1, 2007, ss. 275-289, s. 283.

Toplam vergiler içinde büyük bir pay alan KDV'nin dolaylı bir vergi olması, nihai mal ve hizmeti tüketen son kullanıcının bu verginin büyük bir kısmını yüklenmesi, geniş kesimlerin çalışan kesim olduğu dikkate alındığında tüketici kitlesinin vergi yükü ortaya çıkmaktadır. Üstelik petrol gibi ekonominin her sektöründeki fiyat hareketlerine etki edebilen maddelerin de yüksek oranda vergilendirildiği dikkate alınır, düşük gelire sahip, enflasyon artışıyla reel olarak gelir kaybına uğrayan kesimler, büyümenin sonuçlarından yeterince yararlanamamaktadır. Dolaylı vergiler gelir düzeyinden bağımsız olarak yapılan harcama ve işlemler üzerinden sabit ve eşit oranlı olarak alındığı için vergilemede ödeme gücü ilkesine uygun değildir ve bu tip vergiler gelir ve harcamanın marjinal önemini göz ardı etmektedir⁵²⁵. Bu sebeple, vergi gelirlerinin ağırlığı dolaylı vergilerden doğrudan vergilere doğru yönelmelidir. Yine de gelir dağılımında mevcut olumsuzlukların daha da derinleşmemesinin ardında, enflasyonun tek haneli seviyelere indiği için tasarrufta bulunamayan, gelirin neredeyse tamamını temel ihtiyaçlarına harcayan düşük gelir gruplarının kısmen olumlu etkilenmesi bulunmaktadır.

Vergi gelirleri içindeki doğrudan vergilerin payının bir miktar azalarak son kullanıcının büyük kısmını yüklediği dolaylı vergilerin payı artmış ve ekonomideki vergi yükü dar gelirli ve çalışan kesim üzerinde artış göstermiştir. Marjinal tüketim eğilimi yüksek olan düşük gelir gruplarının dolaylı vergileri diğer kesimlere göre daha fazla üstlenmesi söz konusu olmuştur. Büyüme döneminde bu olumsuzluk kısmen de olsa giderilememiştir. Ayrıca, ithalata dayalı büyüme modelinin yeterli işgücü talebi getirememesinden dolayı işgücü arz fazlası ortaya çıkarak reel ücretler aşınmıştır. Büyüme döneminde yıllık ortalama %6,8'lik bir büyüme oranıyla 9300 \$ olan ortalama kişi başına gelir seviyesinin olduğu türden bir ekonomik büyümenin, gelir dağılımını olumlu etkilemediği görülmüştür. Nitekim TL değerlenme sebebiyle kişi başına reel gelir olduğundan yüksek görünmüştür.

Günümüzün küreselleşme sürecinde sadece Türkiye ekonomisinde değil, birçok gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomide dolaylı vergilerin payı artarak vergi yükü dağılımı (küresel sermayenin düşük vergi güdüsü hatırlandığında) sermaye lehine

⁵²⁵ Buyun, Taylan Cihan, 2000-2006 Dönemi Türk Vergi Politikası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008, s. 195.

gelişmiş ve yabancı sermayeyi özendirmenin maliyeti vergi yükü üzerinden geniş kitleler tarafından üstelenilir duruma gelmiştir⁵²⁶. Nitekim OECD ortalaması olarak servet üzerinden alınan vergiler GSMH'nın yaklaşık %3'ü iken, Türkiye de bu oran %0.5'tir⁵²⁷.

İktisat teorisinde büyümenin kısa vade yerine uzun vadede gelir dağılımını destekleyebileceğine yer verildiği düşünülürse, Türkiye ekonomisi için de bu beklentinin bulunduğu söylenebilir. Fakat yerli üretimi ve yatırımı desteklemeyerek ithalata dayanan büyümenin sürdürülmesi, reel ücretlerin aşınmasının devam etmesi ve vergi yükünün düşük gelirli geniş kesimler ve çalışan nüfus aleyhine değişmesi sürdükçe büyümenin uzun vadede gelir dağılımı üzerindeki beklenen olumlu etkisi gecikecek, azalacak ya da hiç ortaya çıkmayacaktır.

Verimlilik artışlarına rağmen reel ücretlerin seviyesini koruması, ekonomik büyümenin çalışan kesimlere yeterince yansımadığını gösterirken, verimlilik artışları emek aleyhine sağlanan bölüşümden kaynaklanmaktadır⁵²⁸. 6 yıllık büyüme dönemi boyunca yıllık ortalama %6,8'lik bir büyümeyle beraber reel ücret seviyesinin neredeyse sabit kalması, gelir grupları sınıflamasına göre düşük gelir gruplarının durumunda çalışan kesim olmaları sebebiyle bariz bir gelir artışının gerçekleşmediğini açıklamaktadır. İşgücü piyasasında arz talep ilişkilerince ortaya çıkan ücretler seviyesi, işgücü arzı fazlası ile düşük kalmaya devam etme eğilimi gösterecektir. Bunun başlıca sebebi, istihdam yaratmaya dönük bir büyümenin olmaması, ithalata dayalı talep yoluyla yani iç üretim yerine dış tüketimle ikame edilen bir büyümenin olmasıdır. Reel ücretlerdeki bu düşük seviyenin çalışan kesimin nüfusun en geniş payını aldığı düşünülürse, gelir dağılımının bu tip bir büyümeden ne derece olumsuz etkilendiği anlaşılabilir. Bulgular net asgari ücret açısından değerlendirildiğinde de değişmemektedir. 2001'den 2009 yılı sonuna değin reel artışın %25 ile sınırlı kalması, geniş kitleleri oluşturan çalışan kesimin geliri üzerindeki baskının varlığına işaret etmektedir.

⁵²⁶ Kargı – Özüğurlu, a.g.e., s. 279.

⁵²⁷ Baş, a.g.e., s. 66.

⁵²⁸ MÜSİAD, a.g.e., s. 85.

Yerli para biriminin yabancı paralar karşısındaki değerini gösteren döviz kurlarındaki gelişmeler de büyüme döneminde gelir dağılımına dolaylı etkide bulunmuştur. Düşük kurla gelen ithal girdi artışı, yerli ara malı üretiminin ve yatırımlarının istihdam yaratamamasını sağlamıştır. Yeterli istihdamın sağlanamadığı ekonomide işsizliğin oranının 2009 yılında %14'e ulaşmasıyla, gelir dağılımında açık bir iyileşmenin kısa vadede gerçekleşmeyeceği söylenebilir.

Uluslararası bir standart olarak gelir dağılımında adaleti ölçmeyi amaçlayan Gini katsayısı TÜİK verilerine göre Türkiye'de 2007 yılı itibarıyla 0,41'dir. Büyüme döneminin başında 0,44 olan bu rakam gelir dağılımında adaletin bir miktar düzeldiğini göstermektedir. Fakat nüfusun en zengin yüzde 10'uyla en yoksul yüzde 10'u arasındaki gelir farkı yaklaşık 17 kattır ve bu oran OECD ortalamasında ise sadece 8,9'dur⁵²⁹. Bu sebeple sifıra yaklaştıkça gelir dağılımında adaleti, bire yaklaştıkça da adaletsizliğin derecesini gösteren Gini katsayısı tek başına Türkiye'de gelir dağılımının durumu hakkında açıklayıcı olmamaktadır. Oranın açıklayıcılığı bölgesel farklılıklara, milli gelir artışlarından hangi gelir gruplarının en fazla faydalandığına, vergi yükünün dağılımına, nüfusun ve istihdamın hangi sektörlerde ne oranda yoğunlaştığına göre sınırlanmaktadır.

Sonuç itibarıyla gelir dağılımındaki hissedilmeyen olumsuzluğun ardında birçok unsur rol oynamaktadır⁵³⁰. Emek piyasasındaki katılıklar, düşük ücretler, düşük ücret artışları, yatırımların düşük düzeyi, TL değerlenmesiyle gelen ucuz ithal girdi kullanımının artışı, gelir gruplarının vergi yükü değişimi, tarımsal fiyatların nispi düşüşü, kentleşmenin sanayileşmeden hızlı gelişmesi, demografik değişim, kamu yatırımlarının ve ekonomik faaliyetlerinin azalması ve sıcak paranın faiz kur makası yoluyla finansal dengeler üzerinden reel ekonomiyi olumsuz etkilemesi gibi birçok unsur doğrudan ve dolaylı olarak gelir dağılımına etkide bulunmaktadır. Diğer taraftan ekonomik büyümenin kalitesi de gelir dağılımı açısından önemli olmakla birlikte,

⁵²⁹ Ataman, Berrin Ceylan, "Türkiye'de Gelir Dağılımı Adil Midir?", www.gazeteodtulu.edu.tr, 24.12.2009.

⁵³⁰ DPT, *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, www.dpt.gov.tr, 2001, s. 79.

dağılımdaki adaletsizlik de büyümeyi olumsuz etkilemekte ve bu sebeple yeniden dağıtıcı politikalar gereklilik olarak öne çıkmaktadır⁵³¹.

Büyümenin sonuçları birlikte ele alındığında, kamu açıklarında azalış, enflasyonda belirgin bir düşüş ve faizlerde düşük bir seviye sağlanmıştır. Fakat büyüme dönemi, ekonomik istikrara destek olan bu olumlu gelişmelerin yanında olumsuzluklar da barındırmıştır. Gelir dağılımında açık bir iyileşmenin görülmediği, gerek dış ticaret gerekse sermaye hareketleri yoluyla dış kaynak ihtiyacının artarak devam ettiği, istihdam yaratılamaması gibi olumsuzlukların da bulunduğu 6 yıllık büyüme dönemi durgunluk ve krizle son bulmuştur. Sonuç olarak zaaflarıyla büyüyen bir ekonomi görüntüsü veren Türkiye ekonomisinin gelecekteki istikrarı da elbette bu zaaflarının giderilmesine bağlı olarak gerçekleşecektir.

3.7. Büyümenin Sınırları ve 2009 Krizi

Türkiye ekonomisinin 2002-2007 döneminde gösterdiği büyüme performansının sona erdiği 2008 yılının sonlarına doğru, küresel krizin ekonomi üzerindeki etkileri hissedilmeye başlanmıştır. ABD kaynaklı krizin Türkiye'ye yansması yılın ikinci yarısında olmuş ve büyüme rakamları negatife doğru dönmüştür. Krizin Türkiye ekonomisine yansması gecikmeli olmasına rağmen etkileri büyüme açısından oldukça maliyetli gerçekleşmiştir. Küresel krizin Türkiye ekonomisine yansmaları özellikle reel sektörde görülen üretim daralmaları ve özel kesim dış borçlarında hızlı artışlar olarak kendini göstermiştir⁵³².

Küresel krizin Türkiye ekonomisine yansmalarından önce Amerikan ekonomisinde krizin gelişimine bakıldığında göze çarpan olgu, finansal kurumların varlık fiyatlarında aşırı bir yükseliştir. Varlık fiyatlarındaki aşırı yükselişin tersine dönmesiyle finansal kriz ortaya çıkmış, piyasalarda doğan güven bunalımının da etkisiyle uluslararası sermaye aracılığıyla kriz diğer ülkelere yayılmaya başlamıştır. Dolayısıyla 2008 yılında krizi tetikleyen önemli unsur menkul kıymetleşmiş borç

⁵³¹ Aktan – Vural, a.g.e., s. 20.

⁵³² Şimşek, Hayal A. – Altay, Asuman, “Küresel Kriz Ortamında Türkiye’de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”, *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Şubat, 2009, ss. 11-23, s. 18.

yığılması olmuştur⁵³³. Finansal sistemde yaşanan sarsıcı gelişmeler, ülkelerin reel sektörüne de fazlasıyla yansiyarak küresel çapta yaygın bir ekonomik krize sebep olmuştur. Bunun sebeplerinden biri, son dönemlerde küresel ekonomideki iş bölümünün sonucu olarak gelişmiş ülkelerin üretim sürecinin nitelik bakımından düşük aşamalarının diğer ülkeler tarafından üstlenilmesidir. Bu durum, gelişmiş ülkelerdeki talep daralmasının daha büyük ölçüde diğer ekonomilere yansımaları sağlamıştır.

Küresel ekonomik sistem açısından bakıldığında, finansal ekonomideki kuralların ve denetim imkanlarının yetersizliği söz konusudur. Bundan dolayıdır ki küresel çapta ekonomik entegrasyon artarken, finansal sistemde yer alan hedge fonları gibi denetim zaafları doğuran finansal unsurlara da bağlı olarak mevcut kriz ortaya çıkmıştır. Hedge fonları, açığa satış ve borçlanabilme özelliğine sahip ve herhangi bir sınırlamaya tabi olmayan serbest yatırım fonları olarak tanımlanabilmektedir⁵³⁴. Küresel kriz, aynı zamanda neo-liberal politikaların sonucu olarak ortaya çıkan “uluslararası sistemin yeniden yapılanması” diye çokça söylenen gelişmelerin de bir sonucudur⁵³⁵.

Finansal sistemdeki reel sektör aleyhindeki baskı unsurlarına ilaveten yalnızca talep ve üretim kanalıyla değil ondan da önce yine finansal yolla kriz yayılmaya başlamıştır. Küresel çapta sermayenin finansal ekonomideki kar arayışları yatırımların önemini de arka plana atmış, ekonomilerin dalgalanmalara karşı hassasiyetini artırmıştır. Bu sebeple gelişmiş ülkelerdeki kredi sıkışması diğer ülkelere de yayılmış ve bu olgu özellikle ekonomik büyümesi dış kaynak girişlerine endekslenmiş ülkelerde daha derin hissedilmiştir⁵³⁶. Böylelikle reel kesim üzerinde finansal kesimin denetim ve kontrol gücü artmıştır⁵³⁷.

Ülkelerin farklı koşullarına bağlı olarak farklı tedbirler söz konusu olurken, Türkiye ekonomisi de alınan tedbirlere rağmen, sürdürülen ve büyüyen zaaflarına bağlı olarak krizle karşılaşmıştır. 2007 yazında ABD’de ortaya çıkan ve Eylül 2008’de küresel hale gelen kriz, ekonomisi büyük oranda dışsal dinamiklere bağlı olan

⁵³³ Durmuş, a.g.e. s. 126.

⁵³⁴ Çankaya, Serkan, “Dünyada ve Türkiye’de Hedge Fonlar ve Uygulanabilirliği”, *Finans Kulüp E-Dergi*, www.finanskulup.org.tr, sy.81, 2008, ss. 1-15, s. 2.

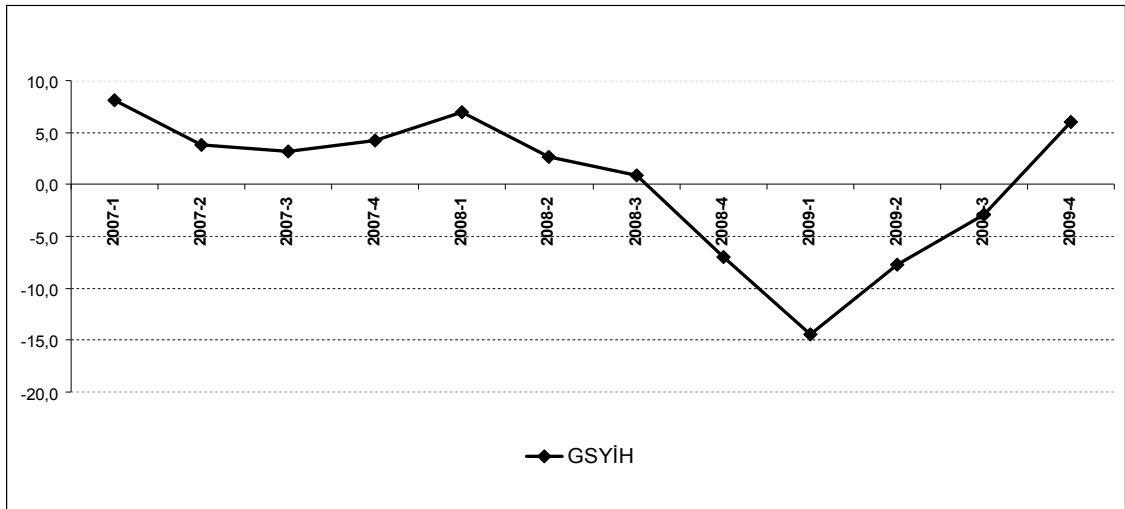
⁵³⁵ Bilgin, Vedat, “Küresel Kriz ve Türkiye”, www.iscilerbirarada.org.tr, 30.01.2009.

⁵³⁶ Kumcu, Ercan, “İleriye Yönelik Riskler”, www.hurriyet.com.tr, 20.10.2008.

⁵³⁷ Bilgin, a.g.e., s. 1.

Türkiye’yi de temelde üç yoldan etkilemiştir; dış ticaret, kredi ve yatırım kanalları⁵³⁸. Aynı zamanda global kriz Türkiye’de cari denge açığının finansmanını da zorlaştırmış ve spekülâtif sermaye stokunun risk algısını artırarak büyümenin yavaşlamasına sebep olmuştur⁵³⁹. Türk bankacılık sektörü, 2001 krizinden sonra yeniden yapılandırılmasıyla küresel krize karşı daha dayanıklı olurken, küresel ekonomideki talep daralmasından dolayı Türkiye ekonomisinde reel sektör, krizi en çok yaşayan kesim olmuştur⁵⁴⁰. Ancak ekonominin büyüme performansının duraksaması tamamen küresel krize bağlanamamaktadır. Türkiye ekonomisinde 2004 sonrası büyümede yavaşlama ortaya çıkarak, iç talebe bağlı büyüme dinamiği küresel kriz başlamadan önce tükenmiş, 2006 yılının ortasından itibaren iç talep daralmaya başlamıştır⁵⁴¹. Nitekim büyüme döneminin son yılı olan 2007 yılının çeyrek dönem oranlarına bakıldığında büyümenin sınırları belirlemektedir.

Grafik 3.7.1. Çeyrek Dönemler İtibarıyla GSYİH Değişimleri (%)

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Grafikte, çeyrek dönemler bazında GSYİH değişimleri görülmektedir. 2007 yılının ilk çeyreğinden sonra büyüme oranlarındaki düşüş büyüme döneminin sona

⁵³⁸ Kutlay, Mustafa, “Küresel Finansal Krizin Türkiye Ekonomisine Karşı Etkileri”, *Stratejik Boyut Dergisi*, www.usak.org.tr, Ağustos-Ekim 2009, ss. 57-64, s. 59.

⁵³⁹ Özel, a.g.e., s. 1.

⁵⁴⁰ Ünal – Kaya, a.g.e., ss. 10-11.

⁵⁴¹ Erdoğan, Mustafa, “Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?”, *Toprak İşveren Dergisi*, <http://www.toprakisveren.org.tr/2009-82-mustafaerdogdu.pdf>, sy. 82, 2009, s. 3.

ermek üzere olduğunun göstergesidir. Ekonominin gittikçe daha az büyüdüğü 2004 sonrasında, yıllık ortalama olarak sürekli düşen büyüme oranı 2008 yılının ilk çeyreğindeki sıçramanın ardından tekrar düşme eğilimini sürdürmüştür. Küresel krizin yansımaları 2008'in son çeyreğinde net biçimde görülmektedir. Büyümenin negatif olduğu bu dönemi 2009 yılının ilk üç çeyreği de aynı eğilimle takip etmektedir. 2009-1.çeyrekte en büyük 20 ekonomi arasında en yüksek küçülme oranı %14,7 ile Türkiye'de iken, krizin çıkış noktası olan ABD'de ise bu oran %5'i aşmamaktadır⁵⁴². Bu oranlar Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiye daha sıkı bağlarla entegre olurken zaaf ve bağımlılıklarının da arttığının göstergesidir. Nitekim Türkiye ekonomisi 2001 sonrasında küresel ekonomiye uyum sağlarken ucuz ithalat ve ucuz işgücü ekonomisine dönüşmüş, bu sanayinin taşeronlaşmasına ve ithalatın finansmanının spekülâtif sermaye hareketlerine bağımlı olmasına yol açmıştır⁵⁴³. Türkiye ekonomisi 2002-2007 arasında küresel likidite bolluğundan faydalanmış, enflasyon tek haneye düşerken büyüme elde edilmiş, fakat yanlış dışı açılma politikalarıyla dış gelişmelere karşı daha kırılgan ve bağımlı bir ekonomi haline gelmiştir⁵⁴⁴. İhracatsız ve istihdamsız ithalata dayalı bir büyümenin finansmanının uzun süreli olamaması sebebiyle küresel krizin de öncesinde 2005 yılından başlayarak büyüme hızı azalmaya başlamıştır. 2006 sonrası büyümede tıkanma daha açık hale gelmiş, küresel koşulların değişmesiyle 2008 yılında daralma yaşanmıştır. Tümöyle iç talep ve dış borçlanmaya dayalı bir büyüme ile aşırı değerlenen TL birleşince, sürdürülmesi olanaksız, sürekli artan bir cari açık ortaya çıkmıştır⁵⁴⁵. Cari açık riski, küresel likiditenin hacmindeki daralmayla birleşince GSYİH daralması da 2009 yılı itibarıyla hızlanmıştır. Küresel kredi imkanlarının daralması, kredi maliyetlerinin artması, yurtdışı pazarların daralması gibi sebeplerle reel sektör olumsuz etkilenmiş, büyüme ve işsizlik oranları hızla negatife dönmüştür⁵⁴⁶.

⁵⁴² Öz, Sumru - Adalet, Müge, "Küresel Krizde Son Durum: Karşılaştırmalı Ekonomik Büyüme", *Ekonomik Araştırma Forumu Politika Notu*, www.eaf.org.tr, Aralık, 2009, s. 1.

⁵⁴³ Yeldan, Erinc, "Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri Neden Bu Denli Şiddetli?", *Ekonomi Politik Dergisi*, www.bilkent.edu.tr, 08.07.2009, s. 1.

⁵⁴⁴ Cansızlar, Doğan, "Küresel Krizin Türkiye Ekonomisine ve Piyasalara Etkisi", *İşveren Dergisi*, www.tisk.org.tr, Mart 2008, s. 1.

⁵⁴⁵ Gürsel – Şak, a.g.e., s. 1.

⁵⁴⁶ Alptekin, Erdem, "Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi ile Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları", *Ar-Ge Bülten*, www.izto.org.tr, Haziran 2009, ss.1-8, s. 6.

“...Kriz öncesinde dış kaynak bağımlılığının ve onun yansıması olan yüksek dış açık / yüksek dış borçlanma göstergelerinin ağır etkilenen ülkelerin ortak özelliği olduğu gözleniyor. Türkiye de uluslararası kriz ortamıyla bu özelliklerle, yani kırılğan konumda karşılaştı. Bu nedenle de daralma sürecini genişleyici makro-ekonomik politikalarla frenleme seçeneği, Türkiye gibi ülkeler için gündem dışı kaldı ve ekonomide ciddi boyutlarda bir küçülme yaşandı⁵⁴⁷...”

Sermaye hareketleri ve dış kaynak kullanımının artışı büyümeyi gittikçe bu unsurlara bağlı kılmıştır. Türkiye ekonomisi için sıklıkla dile getirilen büyümenin cari açık verebildikçe sürdürüldüğü yargısı bu dönemde de doğrulanmıştır. Nitekim 2008 ve sonrasında yeni küresel koşulları, ucuz kredinin olası kıldığı ucuz döviz ve ucuz ithalata dayalı büyüme modelinin artık mümkün olamayacağını göstermiştir⁵⁴⁸. Küresel konjonktürdeki sermaye akımlarına bağlı olarak, ekonomi büyüme dönemi boyunca dış kaynak kullanımını artırmış, fakat küresel sermayedeki tersi durumun ortaya çıkmaya başlamasıyla büyümeden de feragat edilmek zorunda kalmıştır. Küresel kriz Türkiye’de mali sistemden çok reel ekonomiye yansımış, hem iç hem de dış talepteki daralma özel kesim üretim ve yatırımlarını da negatif değişime yönlendirmiştir⁵⁴⁹. Küresel ölçekteki talep daralmasından Türkiye’nin fazla etkilenmesinin bir sebebi de küresel ekonomik sisteme fason üretim tarzıyla eklenmesi olmuştur⁵⁵⁰. Sanayinin rekabet gücü, verimlilik ve yatırım artışları yerine TL’nin değer kaybetmesiyle sürdürülmüştür⁵⁵¹. Ara ve yatırım mallarındaki yatırım kapasitesi genişlemesi sınırlı kaldığından dolayı ekonominin ihracatta rekabet gücü de bu yolla sınırlanmıştır. Negatif dış taleple büyüme, katma değer yaratmayan ticaret etkisinden kaynaklanan bir büyümeyi göstermektedir⁵⁵². Dönemde büyümenin belirleyicisi olarak üretici sektörlerin yerine ithalatın ve ticaretin ağırlıklı olması, genel dengede üretim ile ticaret

⁵⁴⁷ Boratav, Korkut, “Bir Ekonomik Panorama”, www.sol.org.tr, 04.01.2010.

⁵⁴⁸ Yeldan, 2008b, a.g.e., s. 1.

⁵⁴⁹ Yetim, Ahmet, “Küresel Krizin Anatomisi ve Türkiye’ye Etkileri”, *Ar-Ge Bülten*, www.izto.org.tr, Ekim 2008, ss.5-6, s. 6.

⁵⁵⁰ Müsiad, a.g.e., s. 87.

⁵⁵¹ Gürsel, Seyfettin, “2010’larda Yüzde 6.5 Büyüyebiliriz Ama Tasarruf Ve Kamuda Reform Şart”, 10.01.2009, www.referansgazetesi.com.

⁵⁵² Ekzen, Nazif, “AKP İktisat Politikaları 2002-2006”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, sy. 252, 2007, ss.1-13, s. 4.

sektörlerinin ağırlıklarının değişmesine sebep olduğu gibi istikrarsızlık bölüşüme de yansımıştır⁵⁵³.

Ekonomide enflasyon ve kamu açıkları sorununun üstesinden gelinirken, cari açık büyüme ilişkisi daha da keskinleşmiş ve ithalat bağımlılığı artmıştır. Türkiye ekonomisi bankacılık kesimi açısından daha dayanıklı hale gelirken, yüksek cari açık dolayısıyla küresel ekonomide en zayıf halkalardan biri durumundadır, ki bunun sebebi de dış talep artışıyla büyüme tercihi değil cari açığı artıran ithalatla beslenen iç talep genişlemesi ile büyüme tercihidir⁵⁵⁴.

1990'ları da dikkate alarak kriz öncesi dönemlerde cari işlem açığının toplam ticaret hacmine oranları incelendiğinde, bu oran 1994, 2001 ve 2009 yıllarındaki her üç kriz öncesinde de %15 civarında olmuştur⁵⁵⁵. 2008 yılsonu itibarıyla bu oran %12,4'tür. Bu kriz 1994 ve 2001 yılının tersine kur, faiz ve enflasyonda düşüşün gerçekleştiği bir kriz olurken, diğer krizlerde ihracat artmasına rağmen bu krizde büyüme ve ihracatta düşüş, işsizlik oranında ise hızlı bir artış olmuştur⁵⁵⁶. Öyle ki, 1994'te %16.3, 2001'de %11.4 küçülen sanayi üretimi, 2009 şubat ayında önceki yılın aynı ayına göre %23.7 küçülmüş, sermaye malı ithalatında da daralma %44.8 olarak gerçekleşmiştir⁵⁵⁷.

Büyüme döneminde kamu açıklarının önemli ölçüde üstesinden gelinmesine rağmen küresel kriz koşullarında kamu maliyesinde olumsuzluklar görülmüştür. Ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlamayla beraber küresel krizin etkilerini hafifletmeye yönelik kamu kesiminin aldığı tedbirler sonucu, bütçe açığında kısmi bir artış da gerçekleşmiştir. Mali disiplinin sağlandığı büyüme döneminin ardından, ekonomide yaşanan bu krizle adeta ulaşılan mali disiplinin kalıcılığı test edilmektedir. Nitekim kriz sonrasında büyümenin iç kaynaklarla finanse edilmesinde maliye politikası kritik öneme sahiptir ve bütçe dengesi sağlandığı sürece sermaye hareketlerine bağımlılık da azalabilecektir⁵⁵⁸.

⁵⁵³ Ekzen, a.g.e., s. 5.

⁵⁵⁴ Nas, Nesrin, "Global Mali Kriz ve Türk Ekonomisi", *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, www.ekonomikyorumlar.com.tr, sy. 510, 2007, ss.6-7, s. 6.

⁵⁵⁵ Yükseler, a.g.e., s. 50.

⁵⁵⁶ Sak, Güven, Küreselleşmenin Türk KOBİ'lerine Etkileri, www.tepav.org.tr, Aralık 2009, s. 13.

⁵⁵⁷ Alptekin, a.g.e., s. 8.

⁵⁵⁸ Rodrik, Dani, "The Turkish Economy After The Crisis", *Discussion Paper*, www.tek.org.tr, 2009, p.23

2002-2007 büyümesinin dayandığı politikalar itibarıyla ekonomide 2009 yılında yaşanan daralma işsizliğin yüksek oranda yapılaşması, üretimin artan ithalat bağımlılığı, gelir dağılımında kısmi bozulma gibi sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçların nedenleri olarak aşağıdaki ifadeler dikkate değer görülmektedir;

“Ucuz ithalat diğer bir yandan da yurt içinde yan sanayileri ve yerli ara malı ve girdi üreticilerinin kazançlarını eritmekte, ucuz ithal girdileri yerli sanayileri piyasadan dışlamaktadır. Bunun sonucunda orta ve küçük boy işletmeler ve dikey bağlantılı yan sanayiler teker teker üretimden çekilirken Türkiye'nin ara ve yatırım mallarında dışa bağımlılığı artmaktadır. Bu fasit daire ise çok yüksek maliyetlerle elde edilen dövizin tekrardan ithalat yoluyla dışarıya geri ödenmesi yoluyla tamamlanmış olmaktadır. Bu döngüyle birlikte işsizlik sorunu dönüşü olmayan biçimde yapısal ve kalıcı bir soruna dönüşmektedir...⁵⁵⁹.”

Dış kaynak kullanımı bağımlılığının arttığı Türkiye ekonomisinde küresel krizin bütün ağırlığının hissedildiği 2009 yılı sonrası ekonomide toparlanma beklentisi bulunmaktadır. Buna rağmen toplam talepteki belirsizliğin ve düşük kapasite kullanım oranlarının yatırım ve istihdam imkanlarını bir süre daha sınırlamaya devam edeceği ve toparlanmanın kademeli gerçekleşeceği öngörülmektedir⁵⁶⁰.

İç talep büyümesinin büyüme döneminin her yılında GSYİH artışından fazla olduğu hatırlandığında, talepteki genişlemenin TL değerlenmesi yoluyla ithalatla karşılanması söz konusu olmuştur. Dış kaynak kullanım oranının GSYİH artışına yakın olduğu dönemde TL değerlenmesi ithalatı imalattan cazip kılmış ve ekonominin ara malı kullanımını artırmıştır. Büyüme döneminin sonunda 70 milyar doları aşan dış ticaret açığı ve 40 milyar doları bulan cari işlemler açığı bunun göstergesidir. İhracatın ithalatı karşılama oranının 7 puan düştüğü dönemde iç talebin düşük kura dayanarak yüksek oranda ithalatla karşılanması büyümenin istihdam yaratma imkanını da ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla 2008-2009 koşulları, iç talebe bağlı yüksek büyüme modelinin

⁵⁵⁹ Yeldan, 2009, a.g.e. s. 21.

⁵⁶⁰ TCMB, *Finansal İstikrar Raporu*, www.tcmb.gov.tr, Kasım, 2009, s. 22.

sürdürülemezliğini göstermiş ve dış talebe ağırlık veren bir büyüme modelini gerektirmiştir.

Dönemde olumlu küresel ortamdan yararlanma imkanları geniş olmasına rağmen, düşük kurla desteklenen iç talep artışına dayalı bir büyüme tercih edilerek, nitelikli ara ve yatırım malları üretimine dönük yatırım kapasitesinin yeterince artırılamayışı ekonominin gelecek dönem performansını da sınırlamıştır. Üretim yapısına etkileri açısından 2002-2007 ekonomik büyümesiyle yerli üretimin ve ihracatın ithalata artan oranda bağımlılığı gerçekleşmiştir. Sık kullanılan bir tabirle Türkiye ekonomisi için “taşeronlaşma” gerçekleşmiş ve bu olgu küresel ekonomik sisteme zaafları üzerinden eklenen ekonominin dışsal şoklara karşı kırılganlığını artırmıştır.

Bu gelişmeler Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllarda görülen yüksek büyüme performansının sona erdiğini ve büyümenin sınırlarını açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda dikkate değer nokta; büyümenin sınırlanmasının sebepleri, yine büyümenin kaynakları arasında bulunmaktadır. Dönemde kronik enflasyon ve bütçe açıklarının üstesinden gelinirken, 6 yılda yıllık ortalama %6,8’lik büyümenin de elde edilmesi ekonominin bazı zaaflarının artması pahasına gerçekleşmiş ve bu maliyetler büyümenin sınırlarını belirlemiştir. Büyüme sınırlayan düşük kur ve dış ticaret açığının, yerli üretimin baskılanmasını ve işsizliğin %10’un üzerinde tutunmasını sağlaması, büyümenin sürdürülemezliğini göstermektedir. Bu sebeple, büyüme sürdürülemez kılan başlıca unsur ihracatsız, istihdamsız ve artan dış kaynak kullanımıyla finanse edilen ithalat artışına dayalı bir büyümenin tercih edilmesi olmuştur.

SONUÇ

Ulusal ekonomilerin nihai hedefinin sürdürülebilir kalkınma olduğu küreselleşme sürecinde, Türkiye ekonomisi de bu hedef doğrultusunda iktisadi büyümesini devam ettirmektedir. Bu araştırmanın amacı da, kalkınmaya temel teşkil eden iktisadi büyümenin kaynaklarını belirlemek, nereden geldiğini açıklamak ve büyümenin getirdiği sonuçları analiz etmektir. Bu amaçla 2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinde iktisadi büyümenin kaynakları ve sonuçları farklı yönlerden ele alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada iktisadi büyümenin analizinde kullanılan harcamalar, üretim ve gelir yöntemlerinden faydalanılmış; ilgili kurumlarca açıklanan verilerin de yardımıyla büyüme dönemi analiz edilmiştir. Bu yöntemlerle elde edilen bulgular diğer verilerle birlikte okunarak, iktisadi büyüme daha geniş perspektiften değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın kullandığı veriler, başta TÜİK olmak üzere, ekonomik kurumlarca açıklanan veriler olmakla birlikte; zaman zaman eski ya da yeni seri olduğu belirtilerek analizlerde baz alınmıştır.

Ekonomik performansın gösterdiği üzere, 2002-2007 sürecinin büyüme dönemi olmasındaki temel sebep, üst üste reel GSYİH büyümesinin elde edilmiş olmasıdır. Yıllık ortalama %6,8 büyümenin gerçekleştiği bu dönemde, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, ekonominin başta gelen sorunlarından kronik enflasyon ve yüksek bütçe açıklarının geride kaldığı görülmektedir. Nitekim Türkiye ekonomisi 2001 krizi öncesinde makroekonomik istikrarı sağlayamamış bir ekonomi olarak yüksek enflasyon, bütçe açığı ve cari açık gibi istikrarsızlık unsurlarına sahip bir ekonomiydi. İç ve dış borçlardaki artış, reel faizlerin yüksekliği ve dış ticaret açığında belirgin yükselişe beraber kısa aralıklı büyüme-kriz döngüsü ekonominin belirgin bir özelliğiydi. İstikrarlı büyümenin önündeki engellerden olan kronik enflasyon ve bütçe açıkları, ekonomideki birçok unsuru olumsuz etkileyerek adeta istikrarsızlığın teminatı olmaktadır. Bu sorunların önemli ölçüde üstesinden gelinmesinin ardında GEGP'nin içerdiği enflasyonla mücadele amacı ve mali disiplin yatmaktadır. 2007 yılı itibarıyla tek haneli

rakama ulaşan enflasyon oranları ve faiz dışı fazlada ulaşılan seviye, bu amaçlara yaklaşıldığını göstermektedir.

Dünya ekonomisi 2000’li yılların başından 2007 yılının ortalarına kadar yüksek büyüme ortamının görüldüğü ve likidite bolluğunun olduğu bir dönem yaşamıştır. 2000’li yıllarda yüksek bir büyüme performansı gösteren Türkiye ekonomisinde ise bu süreçte, olumlu küresel ortamın desteğiyle 6 yılı aşan (27 çeyreklik) bir büyüme devresi görülmüştür. Dönem boyunca dünya ekonomisinin üzerinde büyüyen Türkiye ekonomisi, küresel koşulların değişmesinden de daha fazla etkilenmiştir. Sermaye hareketlerine ve ithalata dayalı iç talep artışıyla gelen büyüme, küresel koşulların olumsuzlaşmasıyla de kesintiye uğramıştır.

Sıkı maliye politikası gereğince kamu açıklarının azaltılması; Merkez Bankası bağımsızlığının sağlanarak sıkı para politikası yoluyla enflasyonun ve faiz oranlarının düşürülmesi; küresel likidite hacmindeki genişlemeyle sermaye hareketlerindeki artışla desteklenen TL değerlenmesiyle gelen ithalat artışı ve görece yüksek reel faiz kanalıyla dış kaynaklarla elde edilen iktisadi büyüme, Türkiye ekonomisinin 2000’lerdeki performansını göstermektedir. Faiz ve kredi maliyetleri yoluyla enflasyon üzerinde olumsuz etkide bulunan kamu açıkları, Türkiye ekonomisinin uzun yıllar süren istikrarsız gelişiminin temel sebeplerinden biri olmuştur. Büyüme döneminde bu kalemdaki olumlu gelişmeler, ekonominin istikrarına yardımcı olmuş, bütçe disiplini ile tutturulan ya da yaklaşılan faiz dışı fazla hedeflerinin de imkan vermesiyle enflasyon ve faizler üzerinde olumlu etki ortaya çıkmıştır. Uygulanan para politikasıyla enflasyon düşürülebilmüş, artan iç talep düşük kur sayesinde ucuzlayan ithalat yoluyla karşılanarak talep yönlü enflasyon da kontrol edilmiştir. Faizlerin düşük seyri de maliyet yönlü enflasyona olumlu etkide bulunarak enflasyonun düşüş eğiliminde olmasını sağlamıştır. İthalat yoluyla iç talep artışının; toplam yatırımlardaki artışın ve dış kaynakların etkisiyle ekonomi yüksek büyüme göstermiştir. Yıldan yıla bu üç unsurun büyümeye katkısı yer değiştirerek devam etmiştir.

Araştırmanın 2001 krizi sonrası dönemi kapsamı itibarıyla, 2002 yılı büyüme oranında baz etkisinin ağırlığı bulunmaktadır. Enflasyon oranında keskin bir düşüşün olduğu bu yıl, tarımdaki gizli işsizliğin açık işsizlik haline gelmeye başlamasıyla

büyümeye rağmen işsizliğin de arttığı yıl olmuştur. 2003 yılı, iç talebin katkısının çok yüksek olduğu bir büyümeye sahiptir. Ekonominin kullandığı dış kaynak büyüme oranına yaklaşırken, iç talep artışı da ucuzlayan ithalatla gerçekleşmiştir. En yüksek büyüme oranının (%9,4) elde edildiği 2004 yılı, enflasyonda tek haneli rakama ulaşılan yıl olmuştur. Bütçe açığının kriz yılına göre yarı yarıya azalması, borçlanma faizlerini daha da aşağı çekerek, maliyet yönlü enflasyonun kontrol edilebilmesini sağlarken; düşük kur sayesinde ucuz ithalatla karşılanan iç talep de enflasyona belirgin bir olumsuz etkide bulunmamıştır. İşsizliğin seviyesini koruduğu bu yıl, büyümenin istihdam yaratacağı gibi genel bir kanaati, Türkiye ekonomisi için geçersiz kılmıştır.

2005 yılı %8,4'lük büyümenin gerçekleşmesine rağmen yine işsizliğin aynı seviyede kaldığı yıldır. Kamu açıklarının azalmasıyla, borçlanma faizleri büyüme döneminin en düşük seviyesine (%16) inmiştir. Büyümenin hızının düşmesine rağmen ekonominin kullandığı dış kaynağın ve cari açığın artmaya devam etmesi, ancak ithalat bağımlılığının artmasıyla açıklanabilmektedir. Büyümenin azalmaya devam ettiği 2006 yılında, iç talebin katkısı az bir farkla yatırımların katkısından fazla oluşturur. Hızlı büyüme, gelir dağılımı üzerinde açık bir etkide bulunamamış, reel ücretlerin aşınması dönem boyunca devam etmiştir. Ekonominin kullandığı dış kaynak milli gelirin %6,1'i gibi en yüksek seviyesine çıkmıştır. Dış doğrudan yatırımların 16 milyar doları aşması, elde edilen yüksek özelleştirme gelirleri gibi unsurlarla ekonominin yatırım-tasarruf ve bütçe dengesindeki açıklar desteklenmiş ve temel dengelerde keskin değişiklikler görülmemiştir.

Araştırmanın analize dahil ettiği son yıl olan 2007 yılındaki gelişmeler ise ekonominin seyrinde olumlu ve olumsuz yanları göstermesi açısından son derece önemlidir. Büyümenin devam etmesine rağmen %4,7 olduğu bu yıl, ekonominin kullandığı dış kaynağın da yüksek olduğu bir yıldır. Cari açığın 38 milyar doları, dış ticaret açığının 70 milyar doları aşması, Türkiye ekonomisinin giderek artan bir şekilde dış kaynak bağımlılığını göstermektedir. Yatırımların katkısının azaldığı, büyümeye en fazla katkının 3.5 puanla iç talep artışından geldiği bu yıl, büyümenin sürdürülemezliğinin işaretlerini vermektedir. Yine de, enflasyonun tek hanede kalmaya

devam etmesi, kamu açıklarının düşük seviyesini koruması ve iç borçlanma faizlerinin yılın sonunda halen %20'nin altında olması, olumlu gelişmelerden sayılmaktadır.

Bu gelişmelere rağmen 2007 yılı ihracatsız ve istihdamsız, ithalata ve spekülâtif nitelikli dış kaynağa dayalı bir büyümenin sürdürülemezliğini göstermektedir. Ekonominin kullandığı dış kaynaklar yüksek seviyesini korumuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı dönem başına göre 8 puan düşerek, ekonominin işleyişi ve ihracatın gerçekleşmesi için gittikçe daha fazla ithalat gerekliliği ortaya çıkmıştır. TL değerlenmesi üzerinden ithalat yoluyla iç talep artışına ve görece yüksek reel faiz üzerinden dış kaynağa dayanan büyümenin istikrarlı bir büyüme olmadığı, istihdam sağlayamadığı ortaya çıkmıştır. Enflasyonun tek hanede kalmasına rağmen, işsizliğin seviyesini koruması, yapısal hale geldiğini göstermiştir.

2001 sonrası dünya ticaret hacmindeki hızlı genişlemeyle Türkiye ekonomisi de dış ticaret açığını artırarak büyümesini sürdürmüştür. 2004 sonrasında hem dünya ticaret hacmindeki artışın hem de Türkiye ekonomisinin büyüme hızındaki artışın yavaşlamasına rağmen, ekonomideki dış ticaret açığının artmaya devam etmesi Türkiye ekonomisinin 2000'li yıllarda küresel ekonomiye entegrasyonunun artan ithalat kanalıyla gerçekleştiğini göstermektedir. Nitekim büyüme döneminde GSYİH'da %1'lik artışla beraber ara malları ithalatında yaklaşık %3.9 artış ve dış ticaret dengesinde de %1.3 açık gerçekleşmiştir. Dış ticaret verilerinden elde edilen bir bulgu da ihracat artışlarının daha fazla ithalat artışlarıyla mümkün olabilmesidir. İhracat artışlarının yeni yatırım kapasitelerinin yaratılmasından çok, ara malı ithalatı artışı yolu ile kapasite kullanım oranlarının artışlarına dayalı gerçekleşmesi söz konusu olmuştur. Değerli TL ile ucuz ithalat ara malları üretiminde kapasite genişlemesini sınırlamıştır. İthalat bağımlılığını artıran değerli TL ile büyüme tercihi, ekonominin 6 yıla uzanan bir büyüme sürecini yaşamasını sağlamış, fakat büyümenin sürdürülebilirliğini de engellemiştir. Nitekim ihracatsız ve istihdamsız ithalata dayalı bir büyümenin finansmanının uzun süreli olamaması sebebiyle küresel krizin de öncesinde 2005 yılından başlayarak büyüme hızı azalmaya başlamıştır. Sonuçları açısından büyüme dönemi, dış ticaret ve dış denge konusunda Türkiye ekonomisinin zaafalarını artırmıştır.

Değerli TL ile desteklenen ve ithalata dayalı iç talep artışıyla gelen bir büyüme tercihi, ekonominin üretim kesiminde dışa dönük bağımlılıkları artırmıştır.

Reel ücretlerin düşük seviyesini koruması; 6 yıllık aralıksız büyümenin ortalama kişi başına geliri artırsa da gelir dağılımı üzerinde açık olumlu bir etki ortaya çıkaramadığını göstermektedir. Dolaylı vergilerin (ÖTV ve KDV) payının artması, vergi yükü açısından düşük gelir gruplarının ne derece olumsuz etkilendiği hakkında fikir vermektedir. OECD ortalamasının (%3) çok aşağısında olan (%0,5) dolaysız vergilerin GSYİH içindeki payı, Türkiye ekonomisinde gelir dağılımı bozukluğunun bir açıklayıcısı olmaktadır.

İstihdamdaki olumsuz gelişmeler dikkate alındığında Türkiye ekonomisinin sanayileşmesinin de aksak işlediği ortaya çıkmaktadır. Tarım kesiminden kopan nüfusun kentlerde işgücü arzını artırması ve işgücü talebinin yetersiz kalmasıyla gizli işsizliğin açık işsizlik haline dönüşmesiyle, ekonominin artık enflasyondan başka kalıcı sorunlarının da var olduğu görülmektedir. GEGP'nin enflasyonla mücadeleyi öne alması sonucu gelinen nokta enflasyon açısından kısmen başarılıyken, iktisadi büyümenin ve ona bağlı olan iktisadi kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından aynı sonuç çıkarılamamaktadır. Büyümenin ve reel gelir artışının gerçekleşmesine rağmen, 2001 krizi sonrasında büyüme ile istihdam arasındaki ilişki değişerek ekonominin istihdam yaratma kapasitesi azalmıştır. Büyümenin değerli TL ile desteklenmesi ithalatı artırırken, ucuz ithalatın yerli üretimi (ve yatırımı) olumsuz etkilemesiyle, yurtiçi katma değer üretimi sınırlanmıştır. Dolayısıyla küresel ekonomide sermayenin finansal ekonomiye daha çok yönelmesiyle ve artan dış ticaret açıklarıyla birlikte gerçekleşen işsiz büyüme süreci, tüm gelişmekte olan ve azgelişmiş ekonomilerin ortak sorunu haline gelmiştir.

Küresel likidite hacmindeki genişlemenin desteğiyle Türkiye'ye yönelik artan sermaye hareketleri; portföy yatırımları, doğrudan dış yatırımlar ve kısa vadeli sermaye hareketleri kanalıyla ekonomiye dahil olmuştur. Dış doğrudan yatırımların (özelleştirme artışından da çıkarılabileceği gibi) yeni varlık yaratan ve istihdamı artıran sektörler yerine önemli oranda mali ve perakende-ticaret sektörlerine yönelmesi, bunun da önemli oranda satın alma ve birleşme yoluyla gerçekleşmesi yabancı sermaye

yatırımlarının reel ekonomiye olumlu etkisini sınırlamıştır. Büyüme dönemi boyunca yüksek reel faiz ve yüksek finansal arbitraj oranı kanalı ekonominin dış kaynakla büyümesine olanak vermiştir. Arbitraj oranı dönem boyunca yıllık ortalama olarak yaklaşık %29 seviyesinde gerçekleşirken, aynı oran reel faiz için yaklaşık %15 olmuştur. Bu denli yüksek oranlar küresel sermayenin ilgisini çekmiş, ekonomideki net sermaye hareketini artırmış ve dışarıya kar transferi anlamına gelen net kaynak aktarımını da yükseltmiştir. Dönem boyunca kamu kesiminin milli gelire göre iç ve dış borç stoku azalırken, özel sektörün yüksek dış borçlanması artmıştır. Büyüme döneminde yıllık ortalama rakamlara göre GSYİH'da %1'lik bir büyümeyle beraber toplam dış borç stokunda yaklaşık %2.3'lük bir artış gerçekleşmiştir. Dolayısıyla cari açığın finansmanında ek borç yaratılması söz konusu olmuştur. Sermaye hareketlerinin getirdiği bu riskler, ekonominin ithalat bağımlılığı ve artan oranda cari açığıyla birlikte ele alındığında, Türkiye ekonomisinin sermaye hareketlerine ve küresel ekonomiye karşı daha duyarlı ve kırılgan bir niteliğe büründüğünü göstermektedir. Ayrıca spekülasyon niteliği ağır basan büyüme performansı sonucunda, küresel likidite bolluğunun ve sermaye hareketlerinin desteğiyle üretim yapısının niteliğinde yüksek düzeyde bir gelişme de sağlanamamıştır. Sonuçta reel kur ve reel faiz kanalıyla küresel entegrasyonda mesafe alan ekonomide, uluslararası sermaye hareketlerinin etkileri artmıştır.

2000'li yıllar boyunca küresel likidite bolluğundan faydalanan Türkiye ekonomisi, büyüme performansını önemli ölçüde dış kaynağa borçludur. Küresel koşulların yön değiştirmesiyle, ekonomi önce duraklamış ardından da daralma yaşamıştır. 2008 ve özellikle de 2009 yılı büyüme dönemindeki olumlu gelişmelerin de (enflasyon ve bütçe açıklarında düşüş) kalıcılığının test edildiği bir dönem olmuştur. 2009 krizi koşulları, hızlı büyüme yıllarına rağmen, Türkiye ekonomisinin 1980-2001 yılları arasında gösterdiği uzun dönemli büyüme eğilimine ulaştığını göstermektedir. Baz etkisi, mali disiplin, değerli TL ve görece yüksek reel faiz ile büyüyen Türkiye ekonomisi, bu nedenlerle 2000'li yıllarda sürdürülemez bir büyüme modeline sahip olmuştur. Dolayısıyla dönemde büyümenin kaynakları büyümenin sınırlarını da belirlemiştir.

Büyüme döneminin olumlu sonuçları yadsınmamak kaydıyla, ortaya çıkan olumsuzluklar uygulanan iktisadi politikalarda değişiklikleri şart koşturmaktadır. Sıkı maliye politikasıyla kamu açıkları azaltılmış, sıkı para politikasıyla enflasyon dizginlenmiş ve dış kaynakların desteğiyle büyüme elde edilmiştir. Fakat ekonomi politikaları istihdam, sanayi ve gelirler politikası yönünden eksik kalmıştır. Düşen enflasyonun, tasarruf eğilimi son derece düşük olan düşük gelir gruplarını da olumlu etkilemesine rağmen, artan işsizlik (işgücü arzı fazlası) reel ücretler üzerinde baskı oluşturmuş, vergi yükü açısından ortaya çıkan gelişmelerin de (dolaylı vergilerin payının artması) katkısıyla, iktisat politikalarının gelir dağılımı üzerinde açık olumlu etkileri olmamıştır. Bu nedenle kişi başına gelirin büyüme döneminin son yılı olan 2007’de 9300 \$ seviyesine ulaştığı Türkiye ekonomisinde, işgücü piyasasına yönelik düzenlemeler, istihdamı artırıcı tedbirler, düşük gelir grupları üzerinde vergi yükünü azaltacak uygulamalar zorunluluk haline gelmiştir.

Ekonomide verimliliğin artmasına rağmen, yurtiçi tasarruf açığının (GSYİH’nin %6’sı) sürmesi ekonominin dış kaynaklara olan ihtiyacını artırmıştır. TL değerlenmesi ucuz ithalatı cazip kıldığı sürece, yerli üretimin ve dolayısıyla yurtiçi katma değer üretiminin (istihdam ve yatırımın) sınırlanması söz konusu olmaya devam edecektir. Bu gelişmelerin tersine çevrilebilmesi için, reel kur seviyesinin ekonomiye sanal büyüme yaşatmayacak, aksine istihdam yaratacak türde gerçekçi ve kalıcı bir büyüme yaşatacak seviyelerde tutulması gerekmektedir. Ara malları ithalatında bağımlılığın artmasını önleyecek şekilde sanayi kesimine yönelik politika açılımlarına ihtiyaç vardır. Nitekim, ithalata dayalı olmak yerine, rekabetçi nitelikteki bir yerli üretimle ihracata dayalı bir iktisadi büyüme vizyonuna gereklilik duyulmaktadır. İhracatsız ve istihdamsız, reel ücretler üzerinde baskı kuran, ithalata ve dış kaynaklara dayalı bir büyümenin sürdürülemezliği, büyüme döneminin sonunda belirginleşmiştir. Büyüme döneminin ertesinde 2008 ve 2009 yılları gelişmeleri de bu yargıları desteklemektedir. Dolayısıyla; ihracata dayalı, istihdam yaratmaya dönük, reel ücretler üzerinde baskı oluşturmayacak, yurtiçi tasarruf açığını azaltacak ve dış kaynak-büyüme kısır döngüsünü aşabilecek türde bir iktisadi büyüme hedefi zorunluluktur. Bu hedefin, birbiriyle uyumlu para, maliye ve gelirler politikalarını şart koştuğu; bütüncül bir iktisat politikasını gerektirdiği; ekonominin sadece zaaflarıyla büyümek yerine, zaaflarını ve

bağımlılıklarını da azaltarak büyümesini önceleyen bir yaklaşımı kaçınılmaz kıldığı, araştırmanın sonuçlarından çıkarılabilmektedir.

KAYNAKLAR

- Acar, Yalçın, *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*, Vipaş Yayınları, Bursa, 2002
- Açıkgöz, Ersin, “Uluslar Arası Sermaye Hareketleri Faiz İlişkisi: Türkiye Örneği”, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak, 2006
- Akat, Asaf Savaş, *İktisadi Analiz*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1980
- _____, “2007’de Büyüme”, www.gazetevatan.com, 01.04.2008
- _____, “Büyüme ve Dış Açık”, www.gazetevatan.com, 21.12.2008
- _____, “İşsizlik felakete dönüşüyor”, www.gazetevatan.com, 17.05.2009
- Aklan, Nejla Adanur, “Uluslararası Sermaye Akımları: Etkileri; Sterilizasyon Politikaları ve Değişen Yapısı”, *Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi*, c. 5, sy. 7, 2003, ss. 35-52
- Aksu, Hayati – Başar, Selim, “Türkiye İçin İkiz Açıklar Hipotezinin Tahmini: Bir Sınır Testi Uygulaması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 64, sy. 4, 2009, ss. 1-14
- Aktan, Coşkun Can - Vural, İstiklal Yaşar, “Makroekonomik Politikalar, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Coşkun Can Aktan (ed.), Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara, 2002
- Akyüz, Yılmaz, *Sermaye Bölüşüm ve Büyüme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1977
- Alfaro, Laura, “Foregin Direct Investment and Growth: Does The Sector Matter?”, *Harvard Business School*, April, 2003, ss. 1-32
- Alptekin, Erdem, “Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi ile Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları”, *Ar-Ge Bülten*, www.izto.org.tr, Haziran, 2009, ss. 5-12

- Altıntaş, Halil, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 64, sy. 2, 2009, ss. 1-30
- Altunç, Ömer Faruk, “Türkiye’de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ekim, 2008, ss. 113-127
- Arslan, İbrahim, “Globalleşme Sürecindeki Finansal Krizlerin Ülke Ekonomilerinde Yarattığı Etkiler”, *Mevzuat Dergisi*, c. 8, sy. 106, Ekim, 2006
- Artan, Seyfettin, *Türkiye’de Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği ve Büyüme*, www.tek.org.tr, 2006
- Aslan, Özgür – İsmail, Küçükaksoy, “Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama”, *İstanbul Ü. İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, sy.4, 2006, ss.25-38
- Ataman, Berrin Ceylan, “Türkiye’de 2000-2005 Dönemi İşsizlik Üzerine Tartışmalar”, *İktisat İşletme ve Finans*, Şubat 2006, Bilgesel Yayıncılık, Ankara, 2006
- _____, “Türkiye’de Gelir Dağılımı Adil midir?”, www.gazeteodtulu.edu.tr, 24.12.2009
- Ateş, İsmet – Bostan, Aziz, “Türkiye’de Dış Ticaretin Serbestleştirilmesi ve Yoksullaştıran Büyüme (1989-2004)”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 18, 2007, ss. 1-10
- Ay, Ahmet - Zeynep Karaçor, “2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya, 2006, ss. 67-86
- Aydoğan, Esra M., *Türkiye’de Dış Ticaretin Yapısal Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2002
- Aytaç, Deniz, “Maastricht Antlaşması Yakınlaşma Kriterleri Çerçevesinde Bütçe Disiplini ve Türkiye ile İlgili Bir Karşılaştırma”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, www.hacettepe.edu.tr, Temmuz-Aralık 2006, ss. 137-151

- Azer, Arzu, “Büyüme Faktörlerinin Finansal Dalgalanmalar Üzerindeki Etkisi”, *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi Tebliği*, Eskişehir, 17-19 Haziran 2009,
- Baş, Kemal, “Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2009, ss. 49-70
- Bayraktutan, Yusuf – Arslan, İbrahim, “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlıkların Kaynakları (Türkiye Ekonomisine İlişkin Ekonometrik Analiz 1990-2008)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.8, sy.1, 2009, ss.199-213
- Bilgili, Faik – Düzgün, Recep – Uğurlu, Erginbay, “Büyüme, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Etkileşim”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 23, 2007, ss.127-151
- Bilgin, Vedat, “Küresel Kriz ve Türkiye”, www.iscilerbirarada.org.tr, 30.01.2009
- Bocutoğlu, Ersan - Berber, Metin - Çelik, Kenan, *Makro İktisada Giriş*, Derya Kitabevi Yayınları, Trabzon, 2006
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, 1990
- _____, “2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri”, *İktisat İşletme ve Finans*, Bilgesel Yayıncılık, sy. 186, Ankara, Eylül, 2001
- _____, “Bir Ekonomik Panorama”, www.sol.org.tr, 04.01.2010
- Bozdağlıoğlu, Yasemin Uyar, “Türkiye’nin İthalat ve İhracatının Eşbütünleşme Yöntemi İle Analizi (1990-2007)”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 9, sy. 3, 2007, ss. 213-224
- Bozok, Sabriye, Türkiye’nin Cari Açıkları Çerçevesinde Sermaye Hareketlerinin Analizi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008
- BSB Grubu, Bağımsız Sosyal Bilimciler 2005 Yılı Raporu, www.bagimsizsosyalbilimciler.org, 2005

- _____. Bağımsız Sosyal Bilimciler 2007 Yılı Raporu, www.bagimsizsosyalbilimciler.org, 2007
- Buyun, Taylan Cihan, 2000-2006 Dönemi Türk Vergi Politikası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008
- Canpolat, Naci, “Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 18, sy.2, 2000, ss. 265-281
- Cansız, Harun, “Türkiye’de Devlet Bütçelerinin Değişen Hedefi: Faiz Dışı Fazla Kavramı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, c. 8, sy.1, 2006, ss. 67-87
- Cansızlar, Doğan, “Küresel Krizin Türkiye Ekonomisine ve Piyasalara Etkisi”, *İşveren Dergisi*, www.tisk.org.tr, Mart, 2008
- Çanakçı, H. İbrahim, “Kriz Nereden Nereye”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Ankara, Mayıs, 2002, ss. 6-27
- Çankaya, Serkan, “Dünyada ve Türkiye’de Hedge Fonlar ve Uygulanabilirliği”, *Finans Kulüp E-Dergi*, www.finanskulup.org.tr, sy. 81, 2008, ss. 1-15
- Çepni, Elif, *Ekonomik Göstergeler ve İstatistikler Rehberi*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007
- Delice, Güven, “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 20, Ocak-Haziran 2003, ss.57-81
- Demir, Murat - Sever, Erşan, “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Sermaye Hareketliliğinde Devletin Rolü; Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.esosder.org, c. 8, sy. 29, 2009, ss. 214-239
- Demir, Osman, “Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyüme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2002a, ss. 1-16

- _____, “İçsel Büyüme Kapsamında Devletin Değişen Rolü”, *Kocaeli Üniversitesi İİBF I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 2002b
- Demir, Yusuf – Öztürk, Erdoğan - Albeni, Mesut, “Türkiye’de Finansal Piyasalar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Kahramanmaraş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Aralık, 2007, ss. 438-455
- Demirel, Onur, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme Etkileri ve Türkiye Uygulaması, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2006
- Demirhan, Erdal, “Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 60, sy. 4, 2005, ss. 75-88
- Dinar, Gülenay Baş, “Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme: Bir Literatür Çalışması”, *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi Tebliği*, Eskişehir, 17-19 Haziran 2009, ss.1-14
- Dinler, Zeynel, *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2006
- DPT, *Plan, Program ve Proje İlişkisi*, www.dpt.gov.tr, 1996
- _____, *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, www.dpt.gov.tr, Ankara, 2001
- _____, “Ekonomik Gelişmeler”, www.dpt.gov.tr, Eylül, 2003, Ankara
- _____, “Katılım Öncesi Ekonomik Program”, www.dpt.gov.tr, 2007
- DTM, “1923’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi”, www.dtm.gov.tr, ts.
- Dulupçu, Murat Ali - Özkul, Gökhan, “Klasik Büyüme Teorileri”, www.sdu.edu.tr, ts.
- Durgun, Özlem, “Küreselleşme Sürecinde Finansal Serbestleşmenin Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl 9, sy. 111, Mart, 2007, ss. 1-18
- Durmuş, Mustafa, *Kapitalizmin Krizi 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010
- Durusoy, Serap, *Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri*, www.dtm.gov.tr, ts.

- Dülgeroğlu, Ercan, *Kalkınma Ekonomisi*, Vipaş Yayınları, Bursa, 2003
- Düzgün, Recep, “Türkiye’de Özel Tasarrufun Belirleyicileri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 32, 2009, ss. 173-189
- Eğen, Hüseyin Taylan, Türkiye Ekonomisinde Bölüşüm ve Büyüme İlişkisinin Uzun Dönem Analizi (1923-2005), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008
- Eğilmez, Mahfi - Kumcu, Ercan, *Ekonomi Politikası*, Om Yayınları, İstanbul, 2002
- Ekzen, Nazif, “AKP İktisat Politikaları 2002-2006”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, sy. 252, 2007, ss.1-13
- Erbaykal, Erman, “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili midir? Bir Nedensellik Analizi”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. 6, 2007, ss. 81-88
- Ercan, Nihal Yener, “İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış”, *DPT Planlama Dergisi*, DPT 42. Yıl Özel Sayısı, 2002
- Erdil, Begüm, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye’de 1990 Sonrası Dönemde İstihdama Etkisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007
- Erdoğan, Savaş, “Türkiye’nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 10, Haziran, 2006, ss. 30-39
- Erdoğan, Mustafa, “Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?”, *Toprak İşveren Dergisi*, <http://www.toprakisveren.org.tr/2009-82-mustafaerdogdu.pdf>, sy. 82, 2009
- Erkam, Serkan, “Enflasyon ve Enflasyon Belirsizliği: Türkiye Örneği”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, Ocak-Haziran 2008, www.hacettepe.edu.tr, ss. 157-175
- Erkılıç, Serdar, *Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*, www.tcmb.gov.tr, 2006

- Ernst&Young, “Birleşme ve Satın Alma İşlemleri 2009 Raporu”, www.ey.com.tr, İstanbul, 2010
- Eroğlu, Nadir, “Türkiye’de 1990’lı ve 2000’li Yıllarda Para Politikaları”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, sy. 1, 2009, ss.23-42
- Eser, Kadir, “Mali Baskı Altındaki Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Finansal Liberalizasyon Politikalarının Etkinliği”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, c. 4, sy. 10, 1993, ss. 83-100
- Esso, Loesse Jacques – Keho, Yaya, “The Savings-Investment Relationship: Cointegration and Causality Evidence From UemoaCountries”, *International Journal of Economic and Finance*, www.ccsenet.org/ijef, vol 2, no. 1, February, 2010, ss. 174-181,
- Eşiyok, B. Ali, “Türkiye Ekonomisinde Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı: Girdi Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, www.uedtp.org.tr, İstanbul, Ocak 2008, ss. 117-160
- Evin, Cem Serhat, Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007
- Fischer, Stanley, “The Role of Macroeconomic Factors in Growth”, *Journal of Monetary Economics*, vol.32, no.3, 1993, pp. 485-511
- Göztepe, Özay, Küreselleşme Sürecinde Türkiye İşgücü Piyasası, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, sy. 3, 2007, ss. 81-118
- Gül, Ekrem – Ünlü, Ahmet, “Türkiye’de Dış Ticaret Açıklarının Borçlar Üzerine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 23, sy. 2, 2004, ss. 1-20
- Güloğlu, Bülent - Altunoğlu, A. Ender, “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, İstanbul, Ekim, 2007, ss.1-29

- Günel, Mehmet, “Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor?” www.ortadogugazetesi.com.tr *ts*
- Günçavdı, Ömer, “Türkiye Ekonomisinin Üretim ve İstihdam Yaratma Kapasitesi Üzerine Notlar”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Ankara, 2005, ss. 16-39
- Güneş, Hurşit, “İşsizlik Yaratan Büyüme Sürdürülemez”, www.milliyet.com.tr, 24.08.2006
- Güney, Alptekin, Türkiye’de Geliştirilmiş İşsizlik Oranları, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, sy. 1, 2010, ss. 239-252
- Gürgür, Tuğrul, “Milli Gelir İstatistikleri Üzerine-4”, <http://iktisatyazilari.blogspot.com>, 08 Eylül, 2006
- Gürgür, Tuğrul - Karaca, Orhan, “Türkiye’de Reel Faiz Oranlarını Belirleyen Faktörler”, *Uluslar arası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, yıl 2, sy. 3, 2007, Sayfa 1-32
- Gürsel, Seyfettin - Şak, Nazan, “Her Harcama Düzeyi İçin Farklı Enflasyon”, *Betam Araştırma Notu-2*, www.betam.com.tr, 2008
- Gürsel, Seyfettin, “2010’larda yüzde 6.5 büyüebiliriz ama tasarruf ve kamuda reform şart”, www.referansgazetesi.com, 10.01.2009
- Güven, Semih, “Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Ağustos, 2001, ss. 79-98
- Harrod, R. F., “An Essay in Dynamic Theory”, *The Economic Journal*, 1939, pp. 14-33
- Hatipoğlu, Zeyyat, “Büyümenin Kaynakları Yönteminin Türkiye’deki Gözlemlerinden Esinlenen Bir Eleştirisi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, c. 1, sy. 1, İstanbul, Ocak, 2000, ss. 135-146
- Hazine Müsteşarlığı, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, www.hazine.gov.tr, 2001
- _____, *Yapısal Ekonomik Göstergeler*, Haziran, 2009, www.hazine.gov.tr
- _____, “Reel Ekonomi”, www.treasury.gov.tr/irj/go/km/docs/documents, *ts*.
- International Monetary Found, World Economic Outlook, October, www.imf.org, 2009

- İnandım, Şeyda, “Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği”, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, www.tcmb.gov.tr, Kasım 2005, Ankara
- İncekara, Ahmet - Tatoğlu, Ferda Y., *Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyümenin İç Piyasa Üzerinde Etkileri*, İTO Yayınları, İstanbul, 2008
- Kar, Muhsin – Kara, M. Akif, “Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler”, www.dtm.gov.tr, ts.
- Kar, Muhsin -Kara, M.Akif - Kaplan, Muhittin, “Türkiye’de Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri”, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1, sy. 1, 2009, ss. 13-24
- Kar, Muhsin – Tatlısöz, Fatma, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, *Kahramanmaraş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 14, 2008, ss. 436-458
- Kara, Mehmet, “Türkiye’nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 6, sy. 1, 2001, ss. 91-110
- Karaaba, İlker, Küreselleşme ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Ekonomik Krizlere Etkisi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006
- Karaca, Orhan, “Türkiye’de Enflasyon – Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, sy. 4, c. 2, 2003, ss. 247-255
- Karaçor, Zeynep, “Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000- Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 16, 2006, ss. 379-391
- Karagöz, Kadir, “Türkiye’de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme”, *Sayıştay Dergisi*, sy. 66-67, 2007, ss. 99-110

- Karatepe, Umar, “Türkiye’de İktisadi Büyüme Stratejileri ve Yoksulluk, Yıldız Teknik Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006
- Kargı, Veli – Özügürlü, Yasemin, “Türkiye’de Küreselleşmenin Vergi Politikalarına Etkileri: 1980-2005 Dönemi”, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, c. 14, sy. 1, 2007, ss. 275-289
- Karluk, Rıdvan, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, *TCMB Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Semineri Bildirisi*, Ankara, 2000, ss. 97-116
- Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988
- _____, *Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005
- Kepenek, Yakup - Yentürk, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000
- Keyder, Nur, “Türkiye İstikrara Kavuştu mu?”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Ankara, Ocak 2006
- Kibritçioğlu, Aykut, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 53, no. 1-4, Ocak-Aralık 1998, ss. 207-230
- Korkmaz, Turhan - Çevik, Emrah İsmail - Birkan, Elif, Finansal Dışa Açıklığın Ekonomik Büyüme ve Finansal Krizler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, *Journal of Yaşar University*, c.5, sy. 17, 2010, ss. 2821-2831, s. 2824
- Koşan, Naime İren, Türkiye’de Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009
- Köne, Aylin Çiğdem, “Para Sermayenin Yeniden Yapılandırılması: Türk Özel Bankacılık Sektörü Örneği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, c. 4, sy. 2, 2003, ss. 233-246

- Köse, Nezir – Ay, Ahmet – Topallı, Nurgün, “Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995-2008)”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.10, sy.2, 2008, ss. 25-45
- Kula, Ferit, “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.4, sy. 2, 2003, ss.141-154
- Kulaksız, Haydar, “Avrupa Hesap Sistemi (ESA 95) ve Ülkemiz Açısından Uygulanması”, www.muhasibat.gov.tr, *ts*.
- Kumcu, Ercan, “Motor Teklemedikçe Büyürüz”, www.hurriyet.com.tr, 04.04.2006
- _____, “Ürettikçe Açılıyoruz, Açıldıkça Üretimi Riske Atıyoruz”, 15.01.2007
- _____, “İç Talep Büyüyor Ama Ekonomi Büyümüyor”, www.hurriyet.com, 01.04.2008
- _____, “İleriye Yönelik Riskler (1)”, 20.10.2008
- Kumcu, Funda S., “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Kaynakları”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2004
- Kutlay, Mustafa, “Küresel Finansal Krizin Türk Ekonomisine Etkileri”, *Stratejik Boyut Dergisi*, www.usak.org.tr, Ağustos-Ekim 2009, ss.57-64
- Maliye Bakanlığı, “Yıllık Ekonomik Rapor 2009”, www.maliye.gov.tr, 2009
- Mangır, Fatih, “Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri; Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 16, 2006, ss. 459-472
- Mızrak, Nihal Yıldırım, “Yeni Büyüme Teorileri Çerçevesinde İyi Bir Büyüme Tanımı Nasıl Yapılabilir? Niçin ve Kimin İçin Büyüme? : Türkiye Açısından Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, İstanbul, Aralık, 1997, ss. 21-33
- Muhasebat Genel Müdürlüğü, www.muhasibat.gov.tr

- Musullugil, Ayşe Keskiner, Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla, 2007
- MÜSİAD, *Türkiye Ekonomisi Küresel Kriz Yeni Dersler*, www.musiad.org.tr, 2009
- Nas, Nesrin, “Global Mali Kriz ve Türk Ekonomisi”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, www.ekonomikyorumlar.com.tr, sy. 510, 2007, ss. 6-7
- Nunnenkamp, Peter, *Foreign Direct Investment in Developing Countries: What Economists Don't Know and Policymakers Should Not Do!*, Centre for International Trade, Economics & Environment, www.cuts.org, India, 2002
- Obstfeld, Maurice, “Capital Flows, The Current Account and The Real Exchange Rate: Consequences of Liberalization and Stabilization”, *NBER Working Paper w1526*, 1984
- Oktay, Erhan, “Son Krizin Ekonomik ve Toplumsal Sonuçları”, *Maltepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, İstanbul, sy.1-2, 2002, ss. 1-7
- Oktayer, Nagihan - Susam, Nazan, “Tasarruf - Yatırım - Sermaye Hareketlerinin Türkiye Örneğinde Değerlendirilmesi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 9, sy. 2, 2007, ss.19-54
- Onur, Sara, “Finansal Liberalizasyon ve GSMH Büyümesi, Arasındaki İlişki”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi SBE Dergisi*, c.1, sy. 1, 2005, ss. 127-152
- Opuş, Seveda, “Dış Borçlanmanın Sınırı ve Türkiye”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 19, 2002, ss.183-206
- Oyan, Oğuz, *Türkiye Ekonomisi: Nereden Nereye?*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998
- Öz, Sumru - Adalet, Müge, “Küresel Krizde Son Durum: Karşılaştırmalı Ekonomik Büyüme”, *Ekonomik Araştırma Forumu Politika Notu*, www.eaf.org.tr, Aralık, 2009
- Özbek, Orkun, “Ekonomik Kriz Belirtisi Olarak Cari Açık-Büyüme İlişkisi”, *Ar-Ge Bülten*, www.izto.org.tr, Şubat, 2008, ss. 5-11.

- Özel, Saruhan, “Global Kriz Türkiye’yi Nasıl Etkiler?”, *İşveren Dergisi*, www.tisk.org.tr, c. 6, sy. 6, 2008
- Özsağır, Arif, “Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği”, *Kahraman Maraş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 14, Haziran 2008, ss.1-16
- Öztekin, Didem – Erataş, Filiz, “Net Portföy Yatırımları ile Reel Faiz Arasındaki İlişkinin Küresel Kriz Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Türkiye Uygulaması”, *Anadolu Uluslararası Ekonomi Konferansı Tebliği*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir
- Öztürk, İlhan – Kalyoncu, Hüseyin, “Foreign Direct Investment and Growth: An Ampirical Investigation Based on Cross-Country Comparison”, *MPRA Paper No 9636*, Munich Personal RePEc Archive, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/9636/>, July 2008, s. 2
- Öztürk, Lütfü, “Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalarla Teoriler Işığında Bir Bakış”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 7, 2004, ss.110-128
- Paincheira, Juan Pablo, “Finansallaşma Çağında Gelişmekte Olan Ülkeler: Açık Birikiminden Rezerv Birikimine”, *Maliye Finans Yazıları*, www.finanskulup.org.tr, c. 22, sy. 82, Ocak, 2009, ss. 1-13
- Palamut, Mehmet E. - Yüce, Mehmet, “Türkiye’de 1980 - 2000 Döneminde Gerçekleşen Gelir Dağılımının İstenen Vergi İle Eğitim ve Sağlık Harcamaları İlişkisi”, *Türkiye’de 1980 Sonrası Mali Politikalar Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi, 2001
- Parasız, İlker, *Makroekonomi: Teori ve Politika*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1991
- _____, *Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998
- _____, *Ekonomik Büyüme Teorileri*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2007
- Peterson, Wallace C., *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, çev. Talat Güllap, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1994

- Rodrik, Dani, *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000
- _____, “The Turkish Economy After The Crisis”, Discussion Paper, www.tek.org.tr, 2009
- Rodrik, Dani – Velasco A., “Short Term Capital Flows”, *NBER Working Paper Series*, No. 7364, 1999
- Romer, Paul M., “Increasing Returns and Long-Run Growth”, *The Journal of Political Economy*, vol.4, no.5, October 1986, pp.1002-1037
- _____, “Endogenous Technological Change” *Journal of Political Economy*, vol. 98, no. 5, October 1990
- Sak, Güven, “Küreselleşmenin Türk KOBİ’lerine Etkileri”, www.tepav.org.tr, Aralık, 2009
- _____, “Türkiye’nin Küresel Ekonomiye Entegrasyonu Üzerine Gözlemler”, www.tepav.org.tr, 20.3.2008
- Saygılı, Fatih, “Finansal Serbestleştirmenin Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, c.1, sy. 1, 2001, ss. 165-179
- Saygılı, Şeref - Cihan, Cengiz, “Türkiye Ekonomisinin Büyüme Perspektifi ve Rekabet Gücü”, *İşveren Dergisi*, www.tisk.org.tr, Ocak-Şubat 2007
- Saygılı, Şeref - Cihan, Cengiz - Yalçın, Cihan - Hamsici, Türknur, *Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı*, www.tcmb.gov.tr, 2009
- Selen, Ufuk, “Dış Ticaret Yardım Unsuru Olarak Dahilde İşleme Rejimi: Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, sy. 10, 2005, ss. 182-205
- Sever, Erşan, “Reel Döviz Kuru Belirsizliğinin Ticaret Performansına Etkisi: Türkiye Uygulaması”, *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, c. 4, sy. 2, Aralık 2009, ss. 77-98

- SGB Strateji Geliştirme Başkanlığı, www.sgb.gov.tr
- Smith, Adam, *Ulusların Zenginliği*, çev. Haldun Derin, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948
- Solow, Robert M., “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 70, no. 1, 1956, pp. 65-94
- Somel, Cem, “Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı?”, *Mülkiye Dergisi*, c. 25, sy. 229, 2001, ss. 185-200
- Sönmez, Mustafa, *Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2004
- _____, “Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı 2000-2004”, Ekim, 2005, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/SonmezOct05.pdf
- Sungur, Onur, “Büyüme, Kalkınma ve İktisadi Dalgalanmalar”, www.sdu.edu.tr, ts.
- _____, “İçsel Büyüme Teorisi”, www.sdu.edu.tr, ts.
- Şahin, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000
- Şahin, Necmettin, Türkiye'nin Dışa Açık Büyüme Stratejisinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 2008
- Şahinkaya, Serdar, “Türkiye Ekonomisinin Seyir Defterinden Bir Kolaj: 2007'den 2008'e”, *Stratejik Analiz Dergisi*, www.inovasyon.org, İstanbul, Ocak, 2008, ss.74-76
- Şeker, Murat, “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, www.hacettepe.edu.tr, Ocak-Haziran 2006, ss. 73-92
- Şenses, Fikret, “Neo-liberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?”, *ERC Working Paper in Economic*, Ağustos, 2004
- Şentürk, Canan, Dış Ticaret – Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi,

- Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2007
- Şimşek, Hayal A. – Altay, Asuman, “Küresel Kriz Ortamında Türkiye’de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”, *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Şubat, 2009, ss. 11-23
- Şimşek, Mevlüdiye – Behdioğlu, Sema, “Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma”, *Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 20, sy. 2, Eylül 2006, ss.47-65
- Şimşek, Muammer, “İhracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye ekonomisi verileri ile analizi: 1960-2002”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, c.18, sy. 2, 2003, ss. 43-63
- Taban, Sami, *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008
- Talaşlı, Esra, Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerine Etkileri (2000-2007), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008
- Taymaz, Erol - Suiçmez, Halit, *Türkiye’de Verimlilik, Büyüme ve Kriz*, www.tek.org.tr, Nisan, 2005
- T.C. Chicago Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği, “Küresel Finansal Krizin Nedenleri ve Olası Sonuçları Üzerine Değerlendirmeler”, *ts.*
<http://blog.igeme.org.tr/musavir/Finansal-kriz-bilgi-notu.pdf>
- TCMB, Finansal İstikrar Raporu, www.tcmb.gov.tr, Kasım, 2009
- TEK, *Büyüme Stratejileri*, Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu Tartışma Metni, www.tek.org.tr, 2003
- Tokgöz, Erdinç, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1999

- Tuncer, İsmail, “Teknolojik Bilginin Yayılma Süreci ve Gelişmekte Olan Ülkeler; Türkiye İçin Bir Uygulama (1950-2000)”, *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, c. 21, sy. 2, 2002, ss. 1-25
- TÜİK, “Ulusal Hesaplar Güncelleme Çalışması”, www.tuik.gov.tr, *ts*.
- _____, “Yoksulluk Bülteni”, 01.01.2009, www.tuik.gov.tr
- Tükel, Özge, Finansal Serbestleşmenin Türkiye’nin Ekonomik Performansı Üzerine Etkileri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2007
- Tümür, Ayşegül, Türkiye’de Sürdürülebilir Borç Yönetiminin Sosyal Maliyeti, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006
- Türkan, Ercan, *Türkiye’de Üretimin İthalat ve İhracat Bağımlılığı*, Temmuz, www.tcmb.gov.tr, 2006
- Türker, M.Tuba, Dışa Açık Büyüme: Türkiye Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006
- Türkölmez, Mehmetcan, Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007
- TÜSİAD, *Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri*, www.tusiad.org.tr, Aralık, 2002
- _____, *Türkiye Ekonomisi 2002*, www.tusiad.org.tr, İstanbul, 2002
- _____, *Türkiye’de Büyüme Perspektifleri Makroekonomik Çerçeve Dinamikler / Strateji*, www.tusiad.org.tr, 2005
- _____, *2008 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi*, www.tusiad.org.tr, 2007
- Uludağ, İlhan, *İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1990
- Ural, Mert, “Finansal Krizler ve Türkiye”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2003, ss. 11-28

- Uyanık, Yücel, “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 2, 2008, ss. 209-224
- Ünal, Ali – Kaya, Hüseyin, *Küresel Kriz ve Türkiye*, Ekonomi ve Politik Araştırmalar Merkezi, www.ekopolitik.org, İstanbul, 2009
- Varlık, Cemil, “Türkiye Ekonomisinde Sermaye Akımlarındaki Geri Dönüşler ve Ani Durmalar”, *Ege Akademik Bakış*, c. 7, sy. 1, 2007, ss. 193-216
- Yapraklı, Sevda, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 21, sy. 2, 2006, ss. 23-48
- Yazıcıoğlu, Yaşar, *Yönetilemeyen Ekonomi*, Ataköy Basın Yayın, Ankara, 2002
- Yeldan, Erinç, “Asya ve Latin Amerika Ekonomilerine Yönelik Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Etkileri Üzerine Gözlemler”, *Ekonomik Yaklaşım*, 1998, ss. 155-165
- _____, “Türkiye Ekonomisinde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma Stratejileri Açısından Analizi”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, sy.1, 2004, ss. 1-29
- _____, “Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri”, *Çalışma ve Toplum*, Nisan, 2005, ss.47-60
- _____, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi /Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008a
- _____, “Küresel Kriz Türkiye’yi Nasıl Etkileyecek?”, www.cumhuriyet.com.tr, 09.10.2008b
- _____, “Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri Neden Bu Denli Şiddetli?”, *Ekonomi Politik Dergisi*, www.bilkent.edu.tr, 08.07.2009
- _____, “İstihdamsız Büyüme, İstihdamsız Toparlanma”, www.cumhuriyet.com.tr, 19.08.2009

- _____, “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007-2008 Krizi, Türkiye Krizin Neresinde?”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, www.bilkent.edu.tr,2009, ss.11-38
- Yentürk, Nurhan, “Birikimin Kaynakları”, Köse. A., Şenses, F. ve Yeldan, E. içinde, *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, Oktar Türel’e Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- _____, "Türkiye’de Uygulanan İktisat Politikalarının İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerindeki Etkileri: Girdi-Çıktı Tekniği ile bir İnceleme", Akgül, H. ve Aral, F. *Gülten Kazgan’a Armağan: Türkiye Ekonomisi* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004
- _____, “2006 Yılı Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve Finansmanı”, www.nurhanyenturk.net, 2007, ss.1-15
- Yetim, Ahmet, “Küresel Krizin Anatomisi ve Türkiye’ye Etkileri”, *Ar-Ge Bülten*, www.izto.org.tr, Ekim 2008, ss. 5-6
- Yıldız, Habib, “2000’li Yıllarda Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, c.7, sy.2 2005, ss. 85-102
- Yılmaz, Durmuş, “Küresel Kriz, Yeniden Yapılanma ve Ulusal Dönüşüm”, www.tcmb.gov.tr, Mayıs, 2010
- Yılmaz, Özlem Göktaş, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Kasım, 2005, ss. 63-76
- Yiğitbaş, Şehnaz Bakır, “Gelişen Piyasa Ekonomilerinde Alternatif Para Politikası Stratejileri, Türkiye Ekonomisi Açısından Bir Değerlendirme”, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, c. 16, sy. 1, 2009, ss. 207-225
- Yüceol, Hüseyin M., “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Bilgesel Yayıncılık, Ankara, Haziran, 2006, ss. 81-95

- Yüksekdağ, Sabri, Yabancı Sermaye Hareketlerinin Büyüme Üzerine etkileri: Türkiye Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008
- Yükseler, Zafer, “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu”, Temmuz, www.tcmb.gov.tr, 2009

SİNAN DEMİR

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Tarihi : İstanbul, 13/01/1978
Eğitim : Atılım Üniversitesi, İktisat Bölümü (İngilizce) (1997-2002)
Vefa Poyraz Lisesi, İstanbul (1993-1994)
Adres : Kültür Mah. Burhan Sok. No:17-5 Nilüfer-BURSA
Telefon : 0 542 310 10 50
E-mail : demirsinan_@hotmail.com
Yabancı Dil : İngilizce (Orta Seviye)
Askerlik : Yapıldı

Deneyimler

İş Deneyimleri

Aile şirketinde devam ediliyor
Demiroğlu Or. Ür. Ltd. - Ocak, 2007- İstanbul- Satış ve Müşteri Tem.
D.Demsan Ağaç Ltd.Şti.- Ekim, 2005- Aralık, 2006- Bursa- Satış Sor.
Dörtçam Mobilya - Aralık 2004-Eylül, 2005- Bursa- Mağaza Yön.
D.Demsan Ağaç Ltd. Şti.- Haziran, 2002-Kasım, 2003- Bursa- Satış Sor.
Sinan Kereste - 1996-1997- İstanbul- Mağaza Sorumlusu

Sosyal Deneyimler

İFAT, Kulüp Başkanlığı, 2000-2002, (İşletme Fakültesi Araştırma Top.)
Kulüp Faaliyetleri: 15 - Konferans
Girişim Dergisi
Münazaralar
Kariyer Günleri 2000, 2002

Kişisel Yetenekler

Office Programları; Word, Excel, Power Point (Orta)
Photoshop ve Autocad (Başlangıç)

Aktiviteler ve Sorumluluklar

Sertifikalar

SMMM Belgesi, Mart, 2008

Katılmış Kurslar ve Seminerler

Bilgisayarlı Muhasebe Kursu, Bursa, 2003
Yazar Okulu, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara, 2002
Dış Ticaret Kursu, Bursa, 2001
Üniversiteler Arası Münazara Turnuvası, Bursa-2001, Ankara-2000
İnsan Kaynakları Yönetimi Seminerleri, Hotel Bilkent Ankara,2001-2002